

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Monostori Adél

EGY VITATOTT ÉLETÚT
LA VALETTE ATYA TEVÉKENYSÉGE MARTINIQUE SZIGETÉN
1746-1762

PhD értekezés

Témavezető: Dr. J. Nagy László
Tanszékvezető egyetemi tanár

SZEGED

2007.

EGY VITATOTT ÉLETÚT

La Valette S.J. atya tevékenysége Martinique szigetén 1746-1762

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS:

KÖSZÖNÖM A SEGÍTSÉGÉT, SZAKMAI ÉS EMBERI TÁMOGATÁSÁT

PROFESSZOROMNAK, DR. J. NAGY LÁSZLÓNAK,
a Szegedi Tudományegyetem
Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék
Tanszékvezetőjének

PROFESSZOROMNAK, DR. EÖRDÖGH ISTVÁNNAK
a Szegedi Tudományegyetem
Európa és a Mediterráneum Vallás- és Egyháztörténete Speciális Képzés
Vezetőjének

DR. ROLF DÉCOT PROFESSZORNAK
a mainzi Institut für Europäische Geschichte
Abteilung für Abendländische Geschichte
Igazgatójának

DR. JOHHANES MEIER PROFESSZORNAK
a mainzi Johhanes Gutenberg Universität
Katholisch-Theologische Fakultät dékánjának,
a DFG-Jesuiten projekt vezetőjének

*« ...aussi n'ai-je prétendu qu'entamer la besogne,
d'autres l'acheveront, je puis donc écrire encore une fois,
tout n'est pas dit sur cette matière »*

Jean Novi de Caveirac, l'ex-jésuite Breton

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS	4
TÖRTÉNELMI HÁTTÉR.....	14
LA VALETTE ATYA TEVÉKENYSÉGE	20
1. A MISSZIÓS TEVÉKENYSÉG SZABÁLYOZÁSA	27
1.1. A JÉZUS TÁRSASÁG MISSZIÓS CÉLKITŰZÉSEI.....	28
A Jézus Társaság alapításának célja.....	28
Az apostoli munka megvalósításának szent Ignáci elvei	31
A missziós célkitűzések megvalósulása Európában és Európán kívül.....	33
1.2. A PÁPASÁG MISSZIÓS CÉLKITŰZÉSEI	35
A patronátus gyakorlatának kialakulása.....	35
A francia patronátusi jog sajátosságai.....	37
A de Propaganda Fide megszervezése	37
1.3. A MEGÉLHETÉS KÉRDÉSÉNEK SZABÁLYOZÁSA A JÉZUS TÁRSASÁG RENDALKOTMÁNYÁBAN	39
A szegénység fogadalma.....	39
A szegénység elvének hatása az intézményi háttérre	40
A szegénység elvének érvényesülése a gyakorlatban	44
A jezsuiták és a kereskedelem kérdése	45
1.4. A MEGÉLHETÉS KÉRDÉSE ÉS AZ EGYHÁZ	48
Az egységes Egyházi Törvénykönyv kialakulása	48
A szerzetesek sajátos jogai.....	49
Az Egyház gazdálkodási gyakorlata	53
Az Egyház és a kereskedelem kérdése.....	55
2. A FRANCIA GYARMATI RENDSZER KIÉPÍTÉSE	57
2.1. A FRANCIA GYARMATI ADMINISZTRÁCIÓS RENDSZER KIÉPÍTÉSE.....	58
A francia gyarmatosítás jellegzetességei	58
A Kis-Antillák meghódítása	60
A gyarmati politika elveinek fejlődése.....	61
A gyarmati politika intézményi háttérének kiépítése az anyaországban	62
A helyi adminisztráció kiépítése a Kis-Antillákon	64
2.2. A GYARMATI KERESKEDELEM KIÉPÜLÉSE ÉS SZABÁLYOZÁSA.....	66
A francia gyarmatosítás gazdasági aspektusa	66
Az anyaország és a Kis-Antillák közötti kereskedelem szabályozása	66
2.3. A GYARMATI KERESKEDELEM JELLEGZETESSÉGEI A 18. SZÁZADBAN.....	69
A gyarmati kereskedelem jellegzetességei.....	69
Az antillái gyarmatok egymás közti kereskedelme	71
3. MARTINIQUE SZIGETE.....	72
3.1. MARTINIQUE POLITIKATÖRTÉNETE (1635-1763).....	73
Martinique szigete 1635-1674	73
Martinique szigete 1674-1765	75
3.2. MARTINIQUE TÁRSADALMI RENDSZERE.....	77
A francia gyarmati politika társadalmi aspektusa	77
Martinique társadalmi rendszere	77

3.3. MARTINIQUE GAZDASÁGI RENDSZERE.....	79
A gyarmati gazdálkodás kezdetei Martinique szigetén.....	79
Az ültetvényes gazdálkodás következményei.....	80
Növénykultúrák Martinique szigetén a 17-18. században.....	81
3.4. MARTINIQUE SZIGETÉNEK EVANGELIZÁCIÓJA	84
A Kis-Antillák evangelizációjának sajátosságai	84
A misszionáriusok megélhetésének kérdése	86
3.5. A JÉZUS TÁRSASÁG MARTINIQUE SZIGETI MISSZIÓJA	88
A Martinique szigeti misszió megalapítása.....	88
4. LA VALETTE ATYA MARTINIQUE SZIGETÉN (1746-1753)	93
4.1. AZ 1746-OT MEGELŐZŐ ÉVEK	95
A Martinique szigeti rendház működését befolyásoló tényezők (1640-1746)	95
A Martinique szigeti rendház anyagi helyzete az 1746-os évet megelőző években.....	99
A jezsuiták és a térségben jelen lévő más szerzetesrendek megélhetési költségeinek összehasonlítása	113
4.2. LA VALETTE ATYA TEVÉKENYSÉGE 1746-1753	142
La Valette atya kinevezése a misszió gazdasági igazgatójává	142
La Valette atya terve a misszió anyagi helyzetének javítására	147
La Valette atya tervének megvalósítása.....	150
La Valette atya tervének megvalósíthatósága	162
La Valette atya tervének pénzügyi háttere	164
La Valette atya kinevezése a misszió legfőbb előljárójává.....	174
5. A LA VALETTE ATYA TEVÉKENYSÉGÉT ÉRT KRITIKÁK (1753-1762).....	180
5.1. LA VALETTE ATYA FRANCIAORSZÁGBAN 1753-1755.....	181
1753 koranyarának eseményei	181
A La Valette atyát ért vádak	186
Reakciók a La Valette atyát ért vádakra	187
La Valette atya franciaországi tartózkodása 1754-1755	188
La Valette atya franciaországi üzleti ügyei.....	195
5.2. LA VALETTE ATYA TEVÉKENYSÉGE 1755-1762	199
La Valette atya visszatérése Martinique szigetére	199
1756 – a Lioncy ház csődjének következményei	201
1756 – La Valette atya tevékenysége.....	207
1756 – a párizsi és a római előljárók reakciója	211
1756 – hatalmi harcok a Párizsi Provincia vezetésében.....	213
Kísérletek La Valette atya tevékenységének vizsgálatára.....	215
La Valette atya tevékenysége 1757-1762	218
De La Marche vizitátor atya vizsgálata La Valette atya tevékenysége kapcsán	219
EPILÓGUS	229
A Jézus Társaság feloszlata Franciaországban	229
A Jézus Társaság feloszlata a Szél szigeteken.....	237
A martinique-i misszió javainak sorsa	238
KONKLÚZIÓ.....	240
BEFEJEZÉS	245
FÜGGELÉK	248
A SZÉL SZIGETEKI JEZSUITA MISSZIÓBAN 1723-1763 KÖZÖTT SZOLGÁLATOT TELJESÍTŐ ATYÁK	249
LA VALETTE ATYA KÉPE AZ EGYES SZERZŐKNÉL	251
SZEMELVÉNYEK A JÉZUS TÁRSASÁGOT MŰKÖDÉSE KAPCSÁN ÉRT KRITIKÁKBÓL	257
TÁBLÁZATOK	258
1, A martinique-i misszió előljárói és gazdasági igazgatói (1732-1762)	258
2, A Párizsi (franciaországi) provincia előljárói és gazdasági igazgatói (1743-1762).....	258

3, A Párizsi Provincia előljárói és a közép-amerikai missziók gazdasági igazgatói (1743-1762)	259
4, Jézus Társaság rendfőnökei (1540-1773).....	259
5, Pápák (1541-1823).....	260
6, A Martinique szigetén működött tisztségviselők (1635-1777)	261
7, Tengerészeti és Gyarmatügyi miniszterek (1626-1770)	262
KÉPMELLÉKLETEK.....	263
BIBLIOGRÁFIA.....	277
AJÁNLOTT SZAKIRODALOM	280
MOTTÓK	282

BEVEZETÉS

La Valette atya ügye nem ismeretlen a Jézus Társaság feloszlásával foglalkozó kutatók előtt. Köztudott, hogy Antoine La Valette (1708-1767) a Martinique szigeti jezsuita misszió előjárója volt 1753 és 1762 között, valamint 1746 és 1762 között egyben a misszió gazdasági igazgatója is. Nevét és tevékenységét elsősorban a Jézus Társaság franciaországi feloszlása kapcsán, mint a feloszlítás fő és egyetlen kiváltó okát szokták emlegetni. Kortársai pedig tevékenységében a Társaság működésével kapcsolatban addig megfogalmazott kritikák megtestesülését, valamint a megfogalmazott kritikák jogosságát látták.

A tevékenységéről, a kortársai és a későbbi korok szerzői által megfogalmazott kizárólag negatív leírások (melyekből a Függelékben közlünk néhányat) természetesen fölkeltek az érdeklődésünket. Annál is inkább, mert a tevékenységével kapcsolatban megfogalmazottak sokkal inkább és általában egy gazdasággal foglalkozó szakember tevékenységére emlékeztetnek, mintsem egy szerzetes mindennapi tevékenységére. A számos negatív leírást és kritikát látva természetesen felmerült bennünk a kérdés, vajon valóban lehetséges-e hogy egy egész szerzetesrend (franciaországi) feloszlásáért kizárólag a rend egyik tagja legyen a felelős? Ezért dolgozatunk megírásának első és legfőbb célja az volt, hogy megvizsgáljuk La Valette atya tevékenységét: Elsősorban pedig azt, hogy tevékenysége valójában milyen mértékben járult hozzá a Társaság franciaországi feloszlásához?

A La Valette atya tevékenysége kapcsán megfogalmazott kritikák, illetve a tevékenysége és a Társaság működése kapcsán megfogalmazott kritikák között vont párhuzam ugyanakkor arra hívta föl a figyelmünket, hogy nem érdemes tevékenységét önmagában vizsgálnunk. Ekkor ugyanis éppen azok a részletek vesznek el, amelyek tevékenysége mozgatórugói voltak. Ezért úgy döntöttünk, hogy dolgozatunkban azokat a körülményeket is vizsgálni fogjuk, amelyek tevékenysége idején Martinique szigetén és Európában fennálltak.

Az említett párhuzam okán, a Társaság működését ért kritikákat vizsgálva lett nyilvánvaló számukra, hogy ezek a kritikák elsősorban a Társaság Európán kívüli misszióinak működésére vonatkoznak. Ezen kritikák ismeretében, valamint a La Valette atya tevékenysége idején fennállt körülmények vizsgálatának szándékával, dolgozatunk megírásának másik célja az Európán kívüli missziók megélhetési kérdésének vizsgálata lett.

Speciálisan pedig – és ez dolgozatunk megírásának harmadik célja – a Jézus Társaság Martinique szigeti missziójának vizsgálata.

Az Európán kívüli missziók működésének és megélhetési kérdésének vizsgálatától ugyanis azt reméljük, hogy azok segítenek megérteni azokat a körülményeket, amelyek között La Valette atya a döntéseit meghozta, és így egyben segítenek megismerni La Valette atya tevékenységének mozgatórugóit is. Ennek révén pedig lehetővé válik, hogy egy, az eddigieknél objektívebb képet adjunk La Valette atya tevékenységéről.

La Valette atya tevékenységének vizsgálata kapcsán a legnagyobb érdeklődésre számot tartó kérdés természetesen az, amely tevékenysége és a Társaság franciaországi feloszlata közötti kapcsolatot kutatja. Ezzel kapcsolatosan, előjáróban is szeretnénk jelezni, hogy tevékenysége vizsgálata kapcsán fontosnak tartjuk a tevékenységét vizsgáló kérdések és a Társaság franciaországi feloszlata, illetve az azzal kapcsolatos felelősséget vizsgáló kérdések szétválasztását. Valamint ugyanilyen fontosnak tartjuk a kimondottan a tevékenységével és elsősorban a sokak által vitatott tervének megvalósításával kapcsolatban felmerülő felelősség (azaz intézményi kontroll) kérdésének fevetését. Illetve a franciaországi feloszlatai események kapcsán pedig felettesei szerepének és felelősségének felvetését és tisztázását.

La Valette atya tevékenységének általunk célul kitűzött objektívebb elemzése ugyanakkor egy, az eddigieknél szélesebb körű vizsgálatot igényel. Egy olyan vizsgálatot, amely nem csupán a történettudomány néhány, és La Valette atya tevékenységének bemutatása kapcsán eddig is használt részterületére terjed ki (mint politikatörténet, egyháztörténet, a Jézus Társaság története), hanem a történettudomány számos más területére is. Ezért fontosnak tartottuk bevonni vizsgálatunkba a 18. századi Franciaország történetének olyan speciális aspektusait, mint a francia gyarmatosítás története, a korra jellemző francia kereskedelmi és banktevékenység, Franciaország belpolitikai eseményei, az összefüggések megértéséhez nélkülözhetetlen nemzetközi kapcsolatok története, a Jézus Társaság Rendalkotmányának elemzése, vagy a Pápaság missziós célkitűzései. Ezen szélesebb perspektívájú elemzés ugyanakkor számos nehézséget is fölvetett.

Az első és a legszembeötlőbb nehézség a La Valette atyáról és a tevékenységéről ez idáig közre adott kép volt. A személyéről és tevékenységéről szóló hosszabb–rövidebb leírások ugyanis egyértelműen negatív képet festettek róla. Ezen negatív és éppen ezért erősen szubjektív leírásokat olvasva ugyanis nem tűnt könnyű feladatnak tevékenysége objektív bemutatása.

A kutatásaink során tapasztalt második problémakör a felhasználható, illetve felhasználandó források és irodalom nyelvének problémaköre volt. Doktori munkánk témájából értelemszerűen következik, hogy a szükséges levéltári, illetve primer nyomtatott forrásokat alapvetően Franciaországban, valamint Olaszországban találtuk meg. Ez a tény azonban egyben be is határolta a felhasználható, illetve a felhasznált források és irodalom nyelvét. Így ez utóbbi alapvetően a francia volt. A másik tényező, amely ugyancsak behatárolta a források nyelvét az a történészek és a közvélemény körében uralkodó és természetesen adódó felfogás volt, amely a La Valette atya nevéhez kapcsolódó ügyet alapvetően a Párizsi Jezsuita Provincia, valamint Franciaország belügyének tekintette.

A primer és szekunder irodalom és források vizsgálata során felmerült harmadik problémakör az egyes szerzőcsoportok természetesen adódó jelentős véleménykülönbsége volt. A szerzők személye alapján ugyanis két csoportot különböztethetünk meg. Egy laikus szerzői csoportot, és egy jezsuita szerzői csoportot. Az egyes csoportokat koronként sorba véve a következőket látjuk:

A 18. századi laikus szerzők munkáikban – melyek olyan címeket viselnek, mint „*Secret du gouvernement jésuitique*” vagy „*Observations sur l’Institut de la Société des Jésuites*” – általában a Jézus Társaság társadalomra káros és veszélyes jellegét, sőt intrikákra való hajlamát illetve, a missziós tevékenység álcája alatt elkövetett visszaéléseit igyekeznek bemutatni. Negatív és részrehajló véleményüket a 19. századi szerzők is átveszik. Utóbbiak a Jézus Társaság működéséről, vagy La Valette atya tevékenységéről szóló műveiket szintén olyan hangzatos címek alatt publikálják, mint *Etude historique sur la banqueroute du P. Lavalette et la destruction des jésuites au XVIIIe siècle, 1880.* vagy *Les jésuites marchands, usuriers et usurpateurs, 1824.* A Jézus Társaság története iránt, a 18. és 19. század szerzőinek körében, tapasztalható nagy érdeklődés után a 20. században ugyanakkor feltűnően kevesen foglalkoznak a témával. A téma iránt mégis érdeklődő szerzők közül azonban mindenképp meg kell említenünk Jean Lacouture és Dorothy G. Thompson nevét. Előbbi újságíróként, egy a Jézus Társaság történetéről szóló olvasmányos mű – *Les Jésuites, une multibiographie, Paris, 1991* – megírásával igyekszik az eseményeket objektíven bemutatni. Utóbbi pedig számos eddig föl nem használt dokumentum és levéltári forrás közlésével, az angol provincia szemszögéből és elősorban La Valette atya pénzügyi tevékenységét vizsgálva igyekszik ugyancsak objektív képet adni a történetekről és azok okairól.

A jezsuita szerzők műveikben – a laikus szerzőkkel ellentétben – természetes módon a Társaság védelmére kelnek. Főként a 18. századi kortárs jezsuita szerzők igyekeztek

műveikben – melyek olyan címeket viseltek, mint „*Nouvelles Observations*”, „*Appel à la raison des écrits*” vagy „*Lettre à l’auteur de ..*” – minden, a Társaságot ért kritikát tételesen cáfolni, bemutatva a Társaság működését. Arról is igyekeztek az olvasóközönséget meggyőzni, hogy a Társaságot ért kritikák túlzóak és igen gyakran minden alapot nélkülöznek. A Társaság védelmében kifejtett apologetikus tevékenységet a 19. századi jezsuita szerzők is folytatták. Munkáikban azonban már nem annyira a kritikák tételes cáfolatára törekedtek, mint inkább a Társaság működésének objektív bemutatására. E célból főként a Társaság történetét bemutató nagy összefoglaló munkákat írtak. Ezek közül talán a leghíresebb és ezért mindenképp érdemes megemlíteni, Carlos Sommervogel 1893-tól megjelent közel húszkötetes munkája, a *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, valamint Crétineau-Joly 1844-ben kiadott öt kötetes *Histoire de la Compagnie de Jésus* című munkája.

A nagy összefoglaló munkákon kívül természetesen születtek olyan kisebb lélegzetvételű művek is, amelyek a Jézus Társaság működését egy speciális aspektusból mutatták be. Ilyen például Xavier de Ravignan nagyon értékes műve, a *De l’existence et de l’Institut des jésuites*, 1862, amely a Társaság működésének jogalapját ért kritikákat cáfolva mutatja be a Társaság működését. Vagy ugyancsak hasonló jellegű Piaget 1893-ban megjelent műve, az *Essai sur l’organisation de la Compagnie de Jésus*.

A Társaság történetét bemutató nagy összefoglaló jellegű munkák hagyományát a 20. század elejének jezsuita szerzői folytatják. Ekkor olyan művek látnak napvilágot, mint Joseph Brucker, *La Compagnie de Jésus, Esquisse de son Institut et de son Histoire (1521-1773)*, 1919 vagy Henri Fouqueray, *Histoire de la Compagnie de Jésus en France, des origines à la suppression (1528-1762)*, 1910. És ugyancsak ez az az időszak, amikor a jezsuita szerzők először tesznek kísérletet arra, hogy immár kizárólag La Valette atya tevékenységével foglalkozzanak. Ekkor jelenik meg ugyanis Camille de Rochemonteix műve, a *Le père Lavalette à la Martinique d’après beaucoup de documents inédits*, 1907. A következő próbálkozások e téren Joseph Rennard nevéhez fűződnek, aki az 1930-as és 1950-es években íródott munkáiban igyekszik, a Kis-Antillák egyháztörténetének bemutatásával párhuzamosan, bemutatni La Valette atya tevékenységét is. A nagy elődök és a nagy összefoglaló munkák hagyományát – még egyszer föllelevenítve azt – a 20. század végén aztán William. V. Bangert folytatja 1986-ban megjelent *A History of the Society of Jesus* című művével. Ezzel azonban véget is ér a Jézus Társaság történetét újólág feldolgozó, illetve a La Valette atya tevékenységének bemutatására törekvő munkák sora.

A negyedik problémakör, amellyel az anyaggyűjtés, valamint a munkánk megírása során szembesültünk, a források és a szakirodalom információtartalmának kérdése volt. Azaz annak

a kérdésnek a mindenkori mérlegelése, hogy a fellelhető források milyen jellegű információkat tartalmaznak, az általunk keresett információt milyen jellegű forrás tartalmazhatja. Ezek a kérdések annál is inkább fontosakká váltak számunkra, mivel az anyaggyűjtés során azt tapasztaltuk, hogy La Valette atya tevékenységéről és a Jézus Társaság franciaországi feloszlásáról eddig kizárólag az egyház- illetve politikatörténet szempontjából íródott művek születtek. Ezek a művek pedig természetesen ezen szempontoknak megfelelő információkat tartalmaztak. Doktori munkánk megírásának célja azonban az volt, hogy minél szélesebb perspektívában, a történettudomány minél több részterületét bevonva vizsgáljuk meg La Valette atya tevékenységét és a franciaországi feloszlás kérdését. Az általunk szükségesnek tartott információk megszerzéséhez ezért, a történettudomány olyan részterületeinek forrásait is bevontuk a vizsgálatba, amelyek látszólag nem állnak kapcsolatban La Valette atya tevékenységével. Ezen módszer segítségével, azt reméljük, sikerült egy valóban objektívebb képet rajzolni La Valette atyáról, a tevékenységéről és a Társaság franciaországi feloszlásáról.

Az anyaggyűjtés nehézségei után érdemes néhány szót ejteni a munkánk megírásához felhasznált forrásokról is. Utóbbiakat természetesen információtartalmuk, jellegük vagy kiadási idejük alapján több csoportba lehet sorolni.

Az első és legfontosabb forráscsoportot természetesen a levéltári források képviselik. A témánkra vonatkozó legfontosabb és legalapvetőbb forrásokat egyrészt a Párizsi Jezsuita Provincia levéltárában (*Archives des Jésuites de Paris*), másrészt a Párizsi Nemzeti Levéltárban (*Archives Nationales*) harmadrészt pedig a Jézus Társaság Római Központi Levéltárában (*Archivum Romanum Societatis Iesu*) találtuk meg. Ezek a források számos fontos információt tartalmaztak számunkra La Valette atya tevékenységéről – saját, eddig még kiadatlan beszámolója, illetve rendtársai és már kortársak által írt levelek által – valamint Martinique szigetének 18. századi gazdasági és adminisztratív jelentőségéről, a francia hatóságoknak La Valette atya tevékenységére történő reakciójáról.

A levéltári források után a legfontosabb kategóriát a nyomtatott források képviselik. Ezek alapvetően a franciaországi feloszlás éveiben íródott francia nyelvű források. Fontosságukat leginkább az adja, hogy általuk megismerhetjük, a kortársakban, a francia közvéleményben a jezsuitákról kialakult képet, vélekedést. Ezen források gyakran kritikus hangvétele révén pedig arról is pontos képet kapunk, hogy milyen jellegű és mekkora mennyiségű kritikával kellett a jezsuitáknak szembe nézniük a feloszlás éveiben.

A felhasznált forrásanyag harmadik és egyben legnagyobb kategóriáját a szekunder irodalom képezi. Itt a forrásanyagok tartalma szerint több csoportot is megkülönböztethetünk. A két legfontosabb kategóriát azonban az egyháztörténet témakörébe tartozó irodalmak, illetve a világi történelem témakörébe tartozó irodalmak képviselik. Természetesen mindkettőnek számos alcsoportja van. Sorra véve a munkánk megírásához felhasznált szakirodalmakat, a következőket látjuk:

Az egyháztörténet témakörébe tartozó irodalmak közül, először is azokat az alapvető egyháztörténeti lexikonokat és egyháztörténeti sorozatokat, valamint a jezsuita rend történetéről szóló összefoglaló munkákat használtuk, amelyekről az előzőekben részben már tettünk említést. Érdekes azonban még megemlítenünk B. David munkáját, a *Dictionnaire biographique de la Martinique : le clergé* amelyből ugyancsak számos fontos információt tudtunk meg a Jézus Társaság Martinique szigeti missziójának működéséről.

A Jézus Társaság működésének pontos értése céljából ugyancsak nagy haszonnal forgattuk munkánk megírása során a Jézus Társaság *Institutumát* (Rendalkotmányát). Az *Institutum* sajátosságainak megértéséhez pedig olyan neves szerzők munkáit hívtuk segítségül, mint H. Müller, *Les origines de la Compagnie de Jésus*; X. de Ravignan S.J., *De l'existence et de l'Institut des jésuites*, vagy a már ugyancsak említett E. Piaget, *Essai sur l'organisation de la Compagnie de Jésus*.

Az evangelizáció kérdésének, a pápaság céljainak megértése és az Európán kívüli missziók működésének megértéséhez olyan laikus és jezsuita szerzők munkáit hívtuk segítségül, akik mindezen kérdések szakavatott ismerői és akiktől számos, a munkánk megírásához fontos és szükséges információt reméltünk. Így például szívesen használtuk a S. Delacroix által szerkesztett *Histoire universelle des missions catholiques* című sorozat darabjait, vagy A. Brou munkáját, aki a *Les Missions étrangères aux origines de la Compagnie de Jésus* című írásában a Jézus Társaság missziós elkötelezettségét elemzi. Valamint ugyancsak számos fontos információval szolgált számunkra Eördögh István, *Az Egyház a gyarmati Latin-Amerikában* című munkája, illetve Erdő Péternek több, a kánonjogról szóló műve.

Az egyháziak megélhetése, általunk nagyon fontosnak tartott kérdésének vizsgálatához alapvetően M. Bordeaux jogász professzor 1969-ben íródott *Aspects économiques de la vie de L'Eglise aux XIVe et XVe siècles* című művét használtuk. Bordeaux professzor üdítő kivételnek számító műve ugyan az általunk vizsgált időszaknál korábbi századokat vizsgál, ám mégis és egyben éppen ezért sok olyan fontos és általános információt tartalmaz, amelyet sikerrel használtunk munkánk megírásánál. Jézus Társaság gazdálkodási gyakorlatáról és az

egy franciaországi rendházak anyagi helyzetéről A. Hamy jezsuita atya kéziratosa és ez idáig kiadatlan műve, a *Richesse des jésuites en France*, szolgál számunkra érdekes információkkal. Az általa feldolgozott gazdasági adatokból ugyanis megtudjuk, hogy általában milyen bevételi forrásokkal és kiadásokkal rendelkeztek a jezsuita rendházak Franciaországban a 18. században. A martinique-i misszió és általában az Európán kívüli jezsuita missziók gazdálkodási gyakorlatának megértéséhez M. Mörner 1953-ban megjelent *The political and economic activities of the Jesuits in the La Plata region* című műve, szolgált nagyon hasznos információkkal számunkra.

A világi történelem témakörébe tartozó irodalmak közül alapvetően azokat az irodalmakat használtuk munkánk megírásához, amelyek Franciaország 18. századi történetét mutatják be különböző aspektusokból. Ezen belül is azok voltak témánk szempontjából a legfontosabb művek, amelyek a francia gyarmatosítás szociális, gazdasági és egyházi vetületeit dolgozták föl, illetve amelyek Martinique szigetének történetét mutatták be.

Az első kategóriába tartozó munkák közül G. Hanotaux és A. Martineau szerkesztésében megjelent *Histoire des colonies françaises et de l'expansion de la France dans le Monde* című sorozat Amerikával foglalkozó kötetét, X. Yacono, *Histoire de la colonisation française* című munkáját, valamint J. Nagy László, *Az ültetvényes gazdálkodás eredményeiről és problémáiról Haiti francia gyarmaton* című írását szeretnénk kiemelni. Ezek ugyanis a Kis-Antillák térségére vonatkozó számos hasznos információval szolgáltak számunkra. Martinique politika, gazdaság és társadalomtörténetére vonatkozóan pedig Jean Lucrece, *Histoire de la Martinique* és Maurice de Lavigne Saint-Suzanne, *La Martinique au premier siècle de la colonisation (1635-1742)* című munkáiból kaptunk részletes képet Martinique történetének első száz évéről.

A munkánk megírásához felhasznált szakirodalom bibliográfiai adatait vizsgálva több dolog is feltűnhet az olvasónak. Először is talán a magyar nyelvű források viszonylagos hiánya. Úgy gondoljuk, hogy doktori munkánk témájából értelemszerűen következik az, hogy a témával kapcsolatos források – ahogy azt említettük is – elsősorban francia nyelven íródtak. Ezért is forgattuk nagy örömmel azt a néhány, témánkkal kapcsolatos, magyar nyelven íródott, ugyanakkor nagyon speciális információkat tartalmazó munkákat, amelyek azt jelzik, hogy a hazai kutatók számára is érdekes témának bizonyul a Kis-Antillák és Latin-Amerika térségének újkori története. Ezért külön is – és még egyszer – szeretnénk megemlíteni J. Nagy László, Eördögh István, Anderle Ádám és Wittman Tibor e tárgykörben írt munkáit.

Másodszor az tűnhet föl az olvasónak, hogy a felhasznált szakirodalom túlnyomó többsége a 18.-19. század, valamint a 20. század első feléből származik. Ennek az a legfőbb oka, hogy La Valette atya tevékenységéről, a franciaországi felosztatás kérdéséről vagy akár az Európán kívüli missziók megélhetésének kérdéséről a 20. század második felében rendkívül kevés munka született. Ezen kevesek közül is ki kell emelnünk Dorothy G. Thompson cikkeit, amelyek azonban mint említettük, az angol provincia szemszögéből vizsgálják a történeteket.

Ugyanakkor a történettudomány egyes részterületein, amelyeket mi is bevontunk vizsgálatunkba, az utóbbi években is születtek a témákban vágó újabb alkotások. Így például örömmel üdvözlöttük William. V. Bangert atya munkájának 2002-ben megjelent magyar fordítását, vagy a Társaság *Institutumának* 1997-ben megjelent magyar nyelvű fordítását, Jean-Pierre Bois-nak a nemzetközi kapcsolatok 18. századi alakulását elemző 2003-ban megjelent művét, valamint egy jelentős és nagy tiszteletnek örvendő szerzőcsoport által; Marc Ferro professzor vezetésével a francia gyarmatosításról, *Livre noire de la colonialisme* címmel írt és ugyancsak 2003-ban megjelent legújabb tanulmánykötetét.

Dolgozatunk megírásának legfőbb célja La Valette atya tevékenységének vizsgálata. Egyrészt annak tisztázása, hogy milyen mértékben is játszott szerepet tevékenysége a Társaság franciaországi felosztatásában. Másrészt ennek tisztázása és a tevékenysége kapcsán a vizsgálatba bevont kérdések (vagyis az Európán kívüli missziók működése és megélhetési kérdése, illetve a martinique-i misszió működésének első száz éve) révén egy, a tevékenységéről alkotott objektívebb kép megrajzolása. Ehhez, mint jeleztük, a történettudomány számos olyan részterületének a vizsgálatát tartjuk fontosnak, amelyek látszólag nem is állnak kapcsolatban La Valette atya tevékenységével. Ezen széleskörű vizsgálat révén célunk egyrészt az, hogy összegyűjtve mutassuk be a La Valette atya tevékenységére ható tényezőket. Másrészt azonban az, hogy egymás mellé helyezzük, és egymás mellett, illetve egyszersmind egymással összevetve mutassuk be a tevékenységre vonatkozó vagy az azt leíró információkat. Ezen komparatív forráskritikai módszertől azt várjuk, hogy segítségével egy valóban objektívebb képet sikerül rajzolnunk nem csupán La Valette atya tevékenységéről, hanem a franciaországi felosztatásban játszott szerepéről is.

Most következő dolgozatunkat öt nagy fejezetre osztottuk. Az első három (bevezető) fejezetben (A missziós tevékenység a francia gyarmatosítás és gyarmati rendszer jellegzetességeinek, valamint Martinique szigete.) a történetírás azon részterületeit vettük sorra, amelyek általános, ugyanakkor összegző és széleskörű képet adnak a 18. századról,

illetve a Jézus Társaság működéséről. Itt kaptak helyet mindazok az általános szempontok, amelyek álláspontunk szerint segítenek megérteni egyrészt az Európán kívüli missziók működését, másrészt La Valette atya tevékenységét. A témakörök kiválasztásánál – mint említettük – fontos szempont volt, hogy ne csupán az eddig ismert egyház- és politikatörténet szempontjából vizsgáljuk La Valette atya tevékenységét és a martinique-i misszió működését, hanem a lehető legszélesebb perspektívában.

Az első fejezetbe így azokat a szempontokat soroltuk, amelyek a Jézus Társaság, illetve a Pápaság misszió törekvéseit és gyakorlatát mutatják be. Illetve, amelyek a megélhetés és az ahhoz szorosan kapcsolódó kereskedelem kérdésének egyházi és Társaságbéli szabályozásával foglalkoznak. Ugyanis elsősorban ezek azok a szempontok, amelyek jogi szempontból határozták meg az Európán kívüli missziók működésének lehetőségeit, valamint a La Valette atya számára rendelkezésre álló lehetőségeket.

A második fejezetben a francia gyarmatosítás jellegzetességeit, a francia gyarmati adminisztrációs rendszer kiépülését és az ezekkel párhuzamosan kialakuló gyarmati kereskedelem jellemzőit mutatjuk be. Ezek a tényezők ugyancsak jogi szempontból határozták meg a francia gyarmatok működésének lehetőségeit, illetve határolták be La Valette atya tevékenységét és a misszió működtetésénke lehetőségeit.

A harmadik fejezetben pedig Martinique szigetének politika, gazdaság, társadalom és evangelizációs történetével ismerkedünk meg. Valamint ugyancsak itt mutatjuk be a martinique-i misszió alapításának és működése első száz évének történetét. Az itt bemutatott tényezők ugyanakkor már földrajzi szempontból határozták meg La Valette atya tevékenységének jellegét.

Dolgozatunk második részében, a negyedik és az ötödik fejezetében, La Valette atya tevékenységével foglalkozunk. Ezen fejezetekben az előbb felsorolt szempontok alapján vizsgáljuk La Valette atya 1746-tól 1762-ig tartó tevékenységét. Valamint ugyancsak ezen szempontok alapján bemutatjuk a martinique-i rendház La Valette atya színrelépését közvetlenül megelőző gazdasági helyzetét, illetve a térség más rendházainak gazdasági helyzetét.

A negyedik fejezetben La Valette atya tevékenységének első, 1746-tól 1753-ig szakaszát vizsgáljuk. Vagyis a gazdasági igazgatói posztra történt kinevezésétől a misszió legfőbb elöljárójává történt kinevezéséig tartó időszakot. Itt alapvetően a sokak által vitatott tervét és annak megvalósulását, illetve megvalósíthatóságát mutatjuk be.

Az ötödik fejezetben La Valette atya tevékenységének második, 1753-tól 1762-ig tartó szakaszát vizsgáljuk. Vagyis a franciaországba történt visszahívásától a legfőbb elöljárói

posztról történt leváltásáig tartó időszakot. Ebben a fejezetben fogjuk megvizsgálni a tevékenysége kapcsán megfogalmazott vádakat, tevékenységének a körülmények összehatására bekövetkező megváltozását, elöljárói reagálását, valamint leváltását.

Az imént felsoroltakon kívül, dolgozatunkhoz még egy, Epilógus címet viselő fejezetet csatoltunk. Ezt elsősorban dolgozatunk témája indokolja, amely egyfelől La Valette atya tevékenységét vizsgálja, másfelől azonban arra a kérdésre keresi a választ, hogy tevékenységét valójában milyen mértékig lehet a Társaság franciaországi feloszlásával kapcsolatba hozni. Ezen oknál fogva szükségesnek, indokoltnak és ugyanakkor érdekesnek találtuk a franciaországi feloszlás eseményeinek bemutatását. Így dolgozatunk ezen fejezetében a franciaországi és a szél szigetek feloszlás eseményeit mutatjuk be, valamint a misszió vagyona és az adósságok sorsának további alakulását.

A felsorolt francia civil és egyházi elemzési szempontok és a történettudomány számos részterületéről származó információk révén azt reméljük, hogy sikerül La Valette atya tevékenységét az eddigieknél objektívebben bemutatnunk. Azt reméljük, hogy sikerül legalább részben feltárnunk tevékenységének mozgatórugóit, illetve tisztázni a Jézus Társaság franciaországi feloszlásában játszott szerepét. Valamint azt reméljük, hogy sikerül felhívni a figyelmet az Európán kívüli missziók megélhetési nehézségeire.

TÖRTÉNELMI HÁTTÉR

Mielőtt belekezdenénk La Valette atya tevékenységének, és a Martinique-i misszió működésének vizsgálatába, érdemes egy kicsit közelebbről is megvizsgálni, hogy milyen politikai, kulturális és vallási körülmények uralkodtak Franciaországban és Európában a 18. században, amelyek hatással voltak a Jézus Társaság működésére és az általunk vizsgált események alakulására.

Ahogy nemsokára látni fogjuk, a 18. század történései egyszerre több oldalról is jelentős hatással voltak a Jézus Társaság működésére.

Az első és legfontosabb hatást a francia belpolitikában a 18. század folyamán történt változások okozták. A Napkirály halálával ugyanis megbillent a hatalmat gyakorló felek között addig fennálló egyensúly. Az az egyensúly, amely a Jézus Társaság helyzetéről és Franciaországba történt betelepedéséről folytatott viták ellenére is segítette a rend működését. A Felvilágosodás gondolkörének megjelenésével és térhódításával, a gallikán hagyományok megerősödésével, valamint a janzenizmus gondolatainak széleskörű elterjedésével kezdetét vette az addig erős királyi hatalom és az abszolút monarchia intézményrendszerének gyengülése. A monarchikus abszolutizmus és monarchikus gallikanizmus a 18. század folyamán lassan parlamentáris gallikanizmussá alakult. A parlamentek átítatódtak a gallikán hagyományokkal, és beszivárgott köreikbe a janzenizmus gondolata. A francia klérus egyszerre vallotta magáénak a gallikán törekvéseket, az epizkopalizmust valamint a janzenizmust, ugyanakkor a királyi hatalom túlkapásai és a janzenizmus problémájának megoldása végett mégis előszeretettel fordultak Rómához. A 18. század második felében pedig a parlamentek vették a bátorságot, hogy beleszóljanak általában az Egyház, a francia klérus, valamint a jezsuita rend ügyeibe. Az egyensúly megbomlása a Jézus Társaság helyzetében, megítélésében és elfogadottságában is változást hozott.

A Társaság 18. századi helyzetének alakulására másodsorban a kulturális élet terén bekövetkezett változások voltak hatással. Így elsősorban és alapvetően a Felvilágosodás eszméjének megszületése.

A Felvilágosodás gondolkörében egyszerre volt jelent a társadalom átalakításának valamint a kultúra megreformálásának gondolata, az ésszerűség jegyében. A kultúra reformja tulajdonképpen a természettudományok fejlődését és az ennek hatására kialakult új világképet

takarta. Ez az új, a világról és benne az ember helyéről alkotott kép pedig megingatta az Egyház tekintélyét, amely magát addig az egyetemes kultúra egyetlen képviselőjének tartotta. Az Egyház tekintélyének megingása ugyanakkor a legtöbb európai országban az Egyház társadalomban betöltött szerepének megkérdőjelezéséhez is vezetett. Ez utóbbi pedig a szerzetesrendeket, így a jezsuita rendet is komolyan érintette.

Másodsorban pedig a janzenizmus gondolköre, megszületése és széleskörű elterjedése volt hatással a Társaság megítélésére és működésére.

A janzenizmus megszületése Cornelius Jansen (1585-1638) ypres-i püspök *Augustinus* címmel 1640-ben posthumus megjelent művéhez kötődik. A mű körül kialakult vitában a janzenisták legfőbb és legádázabb vitapartnerei a jezsuiták voltak. A két rend vitája ugyan eleinte nem volt más, mint teológiai vita a szabad akarat és a kegyelem kérdéséről. Ám ez a vita nagyon hamar kiszélesedett és számos új aspektust öltött. Az *Unigenitus* bulla (1713) és a Port Royal kolostor bezárása (1709) után ugyan úgy tűnt rendeződnek az ellentétek, ám valójában csupán a vita „helyszíne” változott.

A janzenizmus eleinte csupán egy, a művelt felső egyházi rétegnek szóló mozgalom volt. Quesnel műve (*Nouveau Testament en français avec des réflexions morales sur chaque verset*) és annak közérthető nyelvezete révén azonban a 18. század elejére jelentős társadalmi bázisra tett szert. Az egyre inkább nem teológiai kérdésekről folyó vitát pedig egyre többen követték nyomon. A közönség kiszélesedését elsősorban az egyre többek által kedvelt és egyre szélesebb réteghez eljutó napi sajtó tette lehetővé. (Legfőbb sajtóorgánunk az 1728-ban alapított *Nouvelles Ecclésiastiques* című újság volt.) A teológiai vitának végül 1756-ban, XIV. Benedek pápa rendeletével ért véget. A politikai síkra terelődött küzdelem azonban csak most vette igazán kezdetét. A tét pedig mindkét rend számára a politikai befolyás megtartása, illetve megszerzése, valamint a rend, illetve a mozgalom fennmaradása volt.

A Társaság 18. századi helyzetének alakulására, a francia belpolitika ezen 18. századi változásain túl harmadsorban a francia nemzetállam megszületése volt hatással.

A Jézus Társaság legfőbb jellegzetessége, hogy alapításakor Szent Ignác és társai egy különleges negyedik fogadalommal kötelezték el magukat a pápának, mely szerint az evangelizáció minél sikeresebbé és szélesebb körűvé tétel érdekében mindenben a pápa rendelkezésére állnak. A pápával való minél szorosabb kapcsolattartás érdekében az új rend központjául Rómába választották. A negyedik fogadalom révén Társaság tagjai, mindenkor elsősorban Rómát, és a római pápa akaratát, másodsorban pedig a Társaság maga választotta céljait képviselték. Róma és a Társaság szándékainak ezen mindenkor megnyilvánuló

erőteljes képviselte a legtöbb esetben ellentétes volt a helyi klérus szándékaival. Nem volt ez másként Franciaországban sem. Az erős gallikán hagyományokkal rendelkező francia klérus számos alkalommal komoly kritikával illette a Társaság franciaországi jelenlétét, illetve a Társaság római irányítottságát. A gallikán hagyományokkal (is) rendelkező klérushoz a 18. század folyamán a gallikán tanokat egyre inkább nyíltan hirdető parlamentek is csatlakoztak. Ez utóbbiak megerősödésével pedig a század végére megszületett a francia nemzetállam. Egy születőben lévő nemzetállam azonban rendszerint nem nézi jó szemmel bármilyen, a területén jelen lévő és nemzetek feletti elveket képviselő csoportosulást. Az ügyeibe történő beavatkozás állandó veszélye miatt.

A Társaság 18. századi helyzetének alakulására a belpolitikai és kulturális tényezőkön túl a külpolitika, azaz az európai nemzetközi kapcsolatok történetének alakulása is hatással volt.

A nemzetközi kapcsolatok 18. századi története az európai hatalmi egyensúly megváltoztatására, illetve megőrzésére tett kísérletek történetét jelenti. Ezen kísérletek európai szereplői közül számunkra most a Bourbon és Habsburg dinasztiák törekvései, valamint a brit kontinens irányítóinak szándékai az érdekesek.

A francia kormányzat 18. századi külpolitikájának céljait vizsgálva két komoly célkitűzést tudunk egymástól elkülöníteni. Az európai egyensúlyra való törekvést, valamint az Angliával vívott gazdasági és kereskedelmi versenyt. Ez a két célkitűzés tulajdonképpen egy tradicionális kontinentális politikának és egy újonnan föl vállalt tengeri, illetve tengerentúli politikának felelt meg.

A francia kontinentális irányvonal vezérlőelve az európai egyensúly megőrzése, azaz lemondás a Napkirály által dédelgetett hegemonisztikus tervekről. Az e téren felmerülő első és legfontosabb kérdés a spanyol trón öröklésének kérdése volt. Ez azonban éppen a francia hegemonia kialakításának lehetőségét hordozta magában. Ezért V. (Anjou) Fülöp spanyol trónra kerülésébe Európa uralkodói csak szigorú feltételek mellett, és mindenek előtt a leendő spanyolországi Bourbonok franciaországi trónigényükről való lemondása fejében egyeztek bele.

A kontinentális egyensúly megőrzésére való francia törekvés második kérdésköre, a már tradicionálisan konfliktusforrásnak tekinthető Habsburg-Bourbon viszony volt. Ezen a téren is jelentős változások történtek a 18. század folyamán. A Franciaország európai politikájának alapját jelentő és eddig olajozottan működő szövetségi rendszer, amelyet Franciaország a Habsburg Birodalom északi és keleti határai mentén épített ki, a 18. századra jelentősen meggyöngült, elsősorban tagjainak hanyatlása következtében. Ez Franciaországot is eddigi

európai és speciálisan Habsburg politikájának megváltoztatására kényszerítette. Ez a változás két ponton érhető komolyan tetten.

Egyrészt a bizonyos speciális körülmények között időlegesen (a század elején és végén) létrejövő francia-angol közeledésben, másrészt pedig az eddigi francia szövetségi rendszer felborításában, azaz az 1756-ban megkötött Habsburg-Bourbon szövetségben. Ez a szövetség ugyan alapvetően egy Poroszország ellen irányuló támadó szövetség volt, de a körülmények és a diplomácia játékanak köszönhetően egészen a francia forradalomig fennmaradt és tartós békét eredményezett a közös határvidéknek számító Rajna vidékén. A szövetség létrejötté ugyanakkor egyben azt is jelentette, hogy a két kontinentális hatalomnak, eme két régi riválisnak a 18. századra már nem volt lényeges nézeteltérése egymással.

A szövetségi rendszer irányának megfordításán túl a francia külpolitika még egy jelentős sikert könyvelhetett el a 18. században, nevezetesen a családi paktum létrehozását. Ez a régóta óhajtott paktum összefogta a Bourbon-ház különböző ágait, a Spanyolországban, a Franciaországban, a Pármában, illetve a Két Szicíliában lévőket, szoros együttműködést és kölcsönös kötelezettségvállalási rendszert hozva létre közöttük. Az 1761-ben megkötött paktum nagy érdeme, hogy egyrészt lehetővé tette az eddigre kialakult Bourbon dinasztikus kapcsolatok és kötődések kiaknázását, másrészt pedig a Habsburgokkal kötött szövetséget kiegészítve, az évszázad második felében biztosította az európai stabilitást, lehetővé téve ez által Franciaország számára, hogy erőit az Európán kívüli területekre és problémákra összpontosítsa.

A 18. századi francia külpolitika másik irányvonala az Angliával vívott gazdasági és kereskedelmi verseny, és az e kapcsán egyre nagyobb fontosságot nyerő francia tengeri, illetve tengerentúli politika. Az angol-francia szembenállás, mint tudjuk, hosszú évszázadokra nyúlik vissza és eredetileg kizárólag politikai okai voltak. Azonban e hagyományos politikai szembenállás a 18. századra gazdasági természetű okokkal is bővült.

E gazdasági versengés kiváltó oka az Európán kívüli területek gyarmatosításában rejlő gazdasági lehetőség minél teljesebb körű kihasználása volt. A versengést csak tovább éllezte az a tény, hogy Franciaország viszonylag későn, csupán a 17. század elején kapcsolódott be nagyobb intenzitással ebbe a folyamatba. Mikor ez megtörtént, akkor viszont egyszerre szeretne volna ledolgozni a hadi- és kereskedelmi flotta létszáma és fejlettsége terén jelentkező hiányosságait, kedvező stratégiai fekvésű gyarmatokat alapítani, minél hamarabb profitálni a gyarmati kereskedelem kínálta gazdasági előnyökből, valamint megtörni az egyre erősödő angol pénzügyi és kereskedelmi hegemoniát.

A 18. század angol, francia és osztrák külpolitika irányítói által alakított és a fentiekben leírt eseményei természetesen a jezsuita rendre is hatással voltak. A Jézus Társaság egészére, valamint jövőjére vonatkozóan a legjelentősebb hatással a spanyol örökösödési háború volt. A témánkat képező franciaországi feloszlásra pedig a hétéves háború tengeren túli eseményei voltak döntő hatással.

A spanyol örökösödési háború nagy kérdése és kiváltó oka az volt, hogy ki öröklí II. Károly (1665-1700) trónját. Úgy a Bourbon, mint a Habsburg jelölt trónra kerülése magában hordozta egy újabb dinasztikus nagyhatalom kialakulásának lehetőségét és ez által az európai hatalmi egyensúly megbomlásának reális veszélyét. A trónralépéshez szükséges pápai támogatás megszerzése, illetve érvényesítése érdekében mind a francia (XIV. Lajos és Anjou Fülöp), mind a Habsburg fél (I. Lipót és Károly főherceg) minden lehetséges eszközzel igyekezett nyomást gyakorolni Kelemen pápára (1700-1721). Utóbbi végül a Habsburgoktól 1708. november 21-én elszenvedett katonai veresége hatására megváltoztatta korábbi döntését és immár nem az addig hivatalosan is utódként elismert Fülöp, hanem Károly trónra kerülését támogatta.

A Bourbonok természetesen zokon vették a pápai döntés megváltoztatását, és ettől kezdve keresték az alkalmat az őket ért sérelem megtorlására. Erre a legjobb lehetőséget, a pápaság legfőbb támaszának számító jezsuita rend elleni támadás kínálta. Ugyan a Társaság elleni nyílt fellépésre a 18. század közepéig kellett várniuk, ám ez idő alatt a Bourbonoknak sikerült megerősíteniük szerteágazó családi kapcsolataikat és létrehozni a család különböző ágait egyesítő és azok törekvéseit összehangoló családi Paktumot. E szövetség segítségével először az egyes Bourbonok uralta országokban mértek csapást a Társaságra, majd erőiket egyesítve a pápát a Társaság 1773-as feloszlására kényszerítették.

A Jézus Társaság franciaországi működésére és jövőjére a 18. század eseményei közül a Hétéves háború volt még döntő hatással. A háború ugyan alapvetően az osztrák örökösödési háború (1740-1748) során fölborult európai egyensúly helyreállításáért folyt, ám az összecsapások a tengerentúli francia és angol területekre is kiterjedtek, gyarmati konfliktusok formáját öltve. Bár az összecsapások hivatalosan csak a hadiállapot 1756. május 17-i (angol részről) illetve 1756. június 16-i (francia részről)¹ kihirdetése után kezdődtek, azonban a kalóztevékenység képében jelentkező angol támadások már az 1755-ös év folyamán megindultak. Ez utóbbi pedig – a martinique-i jezsuita missziót ért jelentős gazdasági veszteség formájában – komoly hatással voltak a Társaság franciaországi működésére. A

---

¹ Rochemonteix, Camille de S.J., *Le père Antoine La Valette à la Martinique*, Paris, Larose, 1907; 127.o.

missziót ért veszteség és az azt követő számonkérés gyakorlatilag lehetőséget biztosított a Társaság elleni nyílt fellépésre, amely a Társaság 1762-es feloszlásához vezetett.

A 18. század fontosabb eseményeinek megismerése után nézzük meg, hogy mi volt az az ok, amelyet a kortársak és későbbi korok történészei a Jézus Társaság franciaországi feloszlása fő és többnyire egyetlen okának tartottak. Vagyis miből is állt La Valette atya tevékenysége.

LA VALETTE ATYA TEVÉKENYSÉGE

Mielőtt bemutatnánk a martinique-i misszió működését, illetve belekezdenénk a misszió működési körülményeinek, valamint La Valette atya tevékenységének vizsgálatában, úgy gondoljuk mindenképpen érdemes röviden bemutatnunk La Valette atya 1742-től 1762-ig tartó tevékenységét. Annál is inkább, mert La Valette atya nevét és tevékenységét a Jézus Társaság franciaországi feloszlásával kapcsolatban, mint a feloszlás fő okát szokták említeni.

La Valette atya tevékenységéről előljáróban azt kell elmondanunk, hogy martinique-i tartózkodása során két tisztséget töltött be. Egyrészt a misszió gazdasági igazgatója volt (*procureur*) 1746-tól 1762-ig, másrészt a misszió legfőbb előljárója volt (*supérieur*) 1753-tól 1762-ig.

Antoine La Valette atya 1742 elején² érkezett meg a Párizsi Provincia fennhatósága alá tartozó közép-amerikai – korabeli szóhasználatnál élve Szél szigetek (les Isles du Vent) – misszióba. Újjonnan érkezett misszionáriusként először Guadeloupe szigetének Basse-Terre-nek nevezett és többnyire feketék által lakott részen végezte pasztorációs munkáját. Guadeloupe szigetén körül belül egy évig maradt, mivel a következő évben Martinique szigetére hívta őt a misszió új előljárója – az 1744-ban újból megválasztott Guillaume Guillin atya³ – és a szigeten jelentős városnak számító Carbet város⁴ plébániáját bízta rá. Ezt a tisztséget La Valette atya egészen 1746 októberéig⁵ gazdasági igazgatóvá történt kinevezéséig töltötte be. Városi plébánosként már a francia telepesek lelki gondozását végezte. A

² La Valette atya Szél szigetekre érkezésének dátumát több levéltári és szekunder forrás is egybehangzóan 1742-ben adja meg. 1742-es dátumot közöl: Arch. S.J.P. Fan-15 *Curriculum* ; Arch. S.J.P. Fan-22/Gbro 189-1 *Mémoire sur le Père Lavalette*, l.o.; Joseph, Rennard, *Histoire religieuse des Antilles françaises des origines à 1914*; Paris, Société de l'histoire des colonies françaises, 1954, 194.o. ; Camille, de Rochemointeix, S.J., *Le père Antoine La Valette à la Martinique*, 46.o. ; Bernard, David sac, *Dictionnaire biographique de la Martinique (1635-1848): le clergé*, Fort de France, Société de l'histoire de la Martinique, 1984, 163.o.

³ Guillaume Guillin atya 1732-1740 között már betöltötte a misszió legfőbb előljáró tisztségét, majd három év kihagyás után, 1743-ban ismét őt választották erre a posztra. Őt, legfőbb előljárói tisztségében La Valette atya követte 1753-ban. David, Bernard, *Dictionnaire biographique*, 133.o.,

⁴ Martinique szigetről lásd a **Függelékben** közölt térképeket.

⁵ La Valette atya Carbet városi plébánosi működéséről csupán három forrás tesz említést. Ezek közül kettő, Rennard, *Histoire religieuse*, 194.o. és David, *Dictionnaire biographique*, 163.o. La Valette atya plébánosi működésének idejét 1743. január 23-tól 1746. október 25-ig tartó időszakra teszik. Ezzel szemben az Arch.S.J.P. Fan-15 *Curriculum* az 1742-1745 közötti éveket még Guadeloupe szigetén történő tartózkodásként jelöli és az 1746-os évet adja meg a Martinique szigeti tartózkodás kezdőpontjaként. La Valette atya Guadeloupe illetve Martinique szigetén végzett feladatát tekintve pedig semmiféle információval sem szolgál.

tevékenységével foglalkozó szerzők szerint ekkor hallott először a telepesektől a szigeten természetű különböző növénykultúrákról, azok feldolgozásáról, valamint a gyarmati kereskedelem problémáiról. Állítólag a telepesektől hallottak hatására kezdett el érdeklődni a témák iránt és vált csakhamar ezen kérdések szakavatott ismerőjévé. Ezen ismereteinek és kiemelkedő képességeinek köszönhetően 1746 novemberében⁶ a misszió és a martinique-i rendház gazdasági igazgatójává nevezték ki. Feladata a misszió és a martinique-i rendház javainak és jövedelmeinek felügyelete és kezelése volt.

La Valette atya, miután hivatalba lépését követően áttekintette a misszió birtokainak és jövedelmeinek az állapotát, arra a következtetésre jutott, hogy azok közel sincsenek megfelelő állapotban⁷. Ezen helyzet orvoslására La Valette atya egy három részből álló tervet dolgozott ki. A terv a misszió jövedelmeinek jelentős mértékű emelését célozta meg. Egyrészt bérházak építésével Saint-Pierre-ben, másrészt egy Dominique szigeten létesítendő ültetvény révén.

A terv első részét képező építkezések 1748 júniusában⁸ indultak meg. A bérházak bérbeadása révén létrejött jövedelememelkedést azonban La Valette atya még nem találta elégségesnek, így belevágott terve második részének megvalósításába, nevezetesen ültetvény létesítésébe Dominique szigeten.

A misszió igényeinek megfelelően kialakított ültetvényt kávéval telepíttette be⁹. Úgy tűnt az ültetvény jól működik és a(z) – állítólag – bőséges aratásokból származó bevételek fedezték az ültetvény, a Saint-Pierre-i rendház valamint a misszió működési költségeit.

Sikeres gazdasági igazgatói tevékenységéért 1753. május 6-án a Martinique szigeti misszió legfőbb előjárójává és a Szigetek apostoli prefektusává nevezték ki. Kinevezése után, egészen az 1762 tavaszán tisztségeiből történt felmentéséig hivatalosan La Valette atya volt egy személyben a misszió legfőbb előjárója valamint gazdasági igazgatója is.

⁶ La Valette atya gazdasági igazgatóvá történt kinevezésének dátumát illetően 1746 novemberi időpontot ad meg : ARSI Gall 115 *Justification du père Lavalette, sa lettre au Général*, 2.o.; Rennard, *Histoire religieuse*, 195.o.; Rochemonteix, S.J., *Le père Lavalette*, 50.o. David, *Dict. Biographique*, 133., 163. o. Ugyanakkor az Arch. S.J.P. Fan-22/Gbro-189-1 *Mémoire sur le père Lavalette* az 1745-ös évet, a Arch. S.J.P. Fan-15 *Curriculum* az 1748-as évet adja meg kinevezése időpontjának. A La Valette atya *Mémoire*-ját idéző Rochemonteix az idézetben, mint a hivatalba lépés dátumát, 1747-es évszámot tüntet föl, David *Dict. Biographique*-ja 233. oldalán, Piochet atya bemutatásakor pedig szintén 1747-es évszámot ad meg La Valette atya hivatalba lépésére.

⁷ A misszió állapotát illetően három forrás áll rendelkezésünkre. A Prieur atya – a misszió legfőbb előjárója 1740 és 1743 között – által a király felkérésére 1743-ban a misszió javairól és jövedelmeiről készített részletes beszámoló – amelyet Rennard a *Revue d'Histoire des Missions* 1931/VIII számában *Etat religieuse des colonies françaises aux Antilles* című cikkében közöl, La Valette atya 1763-ban írott *Mémoire justificatif*-ja. Valamint rendelkezésünkre áll Champigny márkinak 1743-ban kelt, és Prieur atya leveléhez csatol beszámolója, amelyben tulajdonképpen megerősíti a Prieur atya által elmondottakat és az általa közölt gazdasági adatokat, amelyet szintén Rennard közöl a *Revue d'Histoire des Missions* 1931/VIII számában, az *Etat religieuse des colonies françaises aux Antilles en 1743 (suite)* című írásában.

⁸ Rennard, *Hist. Religieuse*, 204.o.

⁹ Rennard, *Hist. Religieuse*, 205.o.

Kinevezése után nem sokkal azonban komoly vád érte. Azzal vádolták, hogy szerzetesi mivoltához nem illő kereskedelmi tevékenységet folytat valamint, hogy a francia törvényeket megsértve idegenekkel, azaz angolokkal és hollandokkal kereskedik.

A felmerült vádak alapján a Tengerészeti miniszter, Monsieur Rouillé elrendelte La Valette atya visszatérését Franciaországba. Utóbbi, távolléte idejére a misszió volt legfőbb előljárójára, Guillin atyára bízta tisztségei ellátását. Elutazását Martinique kormányzója és intendánsa igyekezett minden befolyásukat latba vetve késleltetni, annak reményében, hogy a Tengerészeti miniszter és a király időközben visszavonják a kiadott parancsot. Eerre azonban nem került sor.

Párizsba érkezése után La Valette atya jelentkezett a párizsi provinciálisnál, Le Forestier atyánál (1752-1756), hogy a segítségével tisztázza magát Rouillé miniszter és a király előtt. A Provinciális kérésére *Mémoire* formájában írásba foglalta a saját védelmére felhozott indokokat¹⁰. A látszólag kedvező miniszteri fogadtatás a közeli visszatérés reményét keltette. Ennek azonban éppen az ellenkezője történt. A miniszter és a király egyre inkább halogatták La Valette atya visszatérésének engedélyezését. Ez utóbbit ugyancsak elodázta a Tengerészeti minisztérium élén 1754-ben történt személyi változás, mikor is Monsieur de Machault-t nevezték ki erre a posztra. Utóbbi végül 1755. januárjában szigorú feltételek mellett mégis engedélyezte La Valette atya visszatérést Martinique szigetére.

Hosszúra nyúlt franciaországi tartózkodását La Valette atya arra is igyekezett felhasználni, hogy személyesen is megismerkedjen a marseille-i Lioncy fivérekkkel¹¹, akik 1752 óta franciaországi képviselői és pénzügyi partnerei voltak, valamint, hogy újabb kölcsönöket vegyen föl a misszió pénzügyi helyzetének rendezésére.

Ez utóbbi rendezését La Valette atya már gazdasági igazgatóvá történt kinevezését követően is kölcsönök segítségével kívánta megoldani. A kölcsönök felvételéhez és zökkenőmentes törlesztéséhez különleges pénzügyi konstrukciót dolgozott ki.¹² Ez a bonyolult és kényes egyensúlyú pénzügyi rendszer természetesen La Valette atya folyamatos jelenlétét és figyelmét igényelte. A királyi engedély és az újabb kölcsönök birtokában La Valette atya 1755. májusában érkezett vissza Martinique szigetére.

¹⁰ La Valette atya ebben a *Mémoire*-ban (ARSI Gall 121), amit 1754 márciusában írt csak az idegenekkel való kereskedelem vádjáról beszél. Rennard, Hist. Religieuse, 222.o.

¹¹ A marseille-i Lioncy fivérek és Monsieur Gouffre által működtetett bankház és kereskedelmi társaság 1752 óta volt La Valette atya franciaországi pénzügyi képviselője. Ezt megelőzően de Sacy atya a közép-amerikai missziók gazdasági felügyelője töltötte be ezt a szerepkört. Azonban a La Valette atya által a Saint-Pierre-i rendház nevére kiállított váltók sokasodásával de Sacy atya már nem tudta vállalni a váltók kifizetését, ezért arra kérte La Valette atyát, hogy e tekintetben forduljon a jó nevű marseille-i bankházhoz. David, Dict. biographique, 164.o.

¹² Erről a pénzügyi konstrukcióról La Valette atya részletesen ír *Mémoire*-jában (ARSI, Gall-115, 7.,13.o.).

Visszatérése után La Valette atya 1755 nyarán indította útnak a misszió két hajóját – a *Reine des Anges* és a *Saint-Pierre* – a misszió birtokán távolléte alatt megtermelt és felhalmozódott árúkkal. A szállítmányt marseille-i pénzügyi partnereinek, a Lioncy és Gouffre bankháznak címezte. A két hajó 600 hordónyi (*barrique*¹³) cukrot és 30 000 livre mennyiségű kávé vitt, összesen 600 000 livre értékben. A két hajó azonban nem érkezett meg Bordeaux kikötőjébe. Nem sokkal beérkezésük előtt ugyanis az angol kalózok elfogták őket.

A hajók elvesztésének hírére a Lioncy és Gouffre Bankház jelentősen veszített hiteléből és elismertségéből és végül 1756. február 19-én kénytelenek voltak csődöt jelenteni.¹⁴

A Párizsi Provincia előjárói természetesen nem maradtak közönyösek a Lioncy és Gouffre bankház csődjé iránt. A rendfőnök hosszas hezitálás után végül engedélyezte, hogy de Sacy atya kölcsönt vegyen föl La Valette atya hitelezőinek kifizetésére. Azonban az 1756. áprilisban kinevezett új párizsi Provinciális, Claude Frey de Neuville atya (1756-1759) megtiltotta – a La Valette atya adósságainak kifizetését célzó – újabb kölcsönök felvételét. A La Valette atya által az 1756-os év folyamán küldött szállítmányok segítségével sikerült az adósságok nagy részét rendezni, adóssága mértéke azonban mégsem csökkent. Időközben ugyanis La Valette atya pénzügyi és kereskedelmi rendszerének fenntartására újabb kölcsönöket vett föl.

Az újabb váltók felbukkanása csak megerősítette a Párizsi Provinciálist azon döntésében, mely szerint a továbbiakban nem engedélyezi La Valette atya adósságának kifizetését. A hitelezők végül három év alkudozás és várakozás után jogi útra terelték az ügyet, beperelve La Valette atyát, mint a váltók kibocsátóját és de Sacy atyát, mint La Valette atya felettesét.

Az első keresetet 1759. novemberében Grou özvegy nyújtotta be a Párizsi Kereskedelmi Bíróságon (*Consul de Paris*). A bíróság 1760. január 30-án a Jézus Társaságot egyetemlegesen felelősnek ítélte és az özvegy váltójának megfizetésére kötelezte.

A Lioncy és Gouffre bankház sem tett másként, ők is benyújtották a Marseille-i Kereskedelmi Bíróságra 1 502 000 livre megítélését kérő keresetüket. Ügyükben azonban – az időközben kitört politikai vita hatására – már a Párizsi Parlament döntött. Ez utóbbi 1761. május 8-án kibocsátott rendeletében a rendfőnököt és a teljes Jézus Társaságot az 1 502 000 livre adósság valamint 50 000 livre kártérítés megfizetésére kötelezte. A Parlament ezen rendeletével egyben azt is elrendelte, hogy a Társaság La Valette atya más hitelezők által benyújtott váltóit egy éven belül fizesse ki. Ennek elmulasztása esetén a rendfőnököt és az

¹³ **barrique**: 200-250 literes hordó, **livre**: súlymérték, fél kiló. Pálffy, Miklós, Francia-Magyar kéziszótár, Grimm, 2003, 126., 671.o.

¹⁴ David, Dict. biographique, 166.o.

egész Jézus Társaságot terheli a felelősség a megbízottjuk, azaz La Valette atya által okozott adósságért. Ez utóbbi esetben pedig a hitelezőknek jogukban áll kárpótolni magukat a Jézus Társaság franciaországi vagyonából.

A hitelezők kifizetésének a Parlament 1762. április 23-i rendelete vetett véget, amely zárta a jezsuiták vagyonát. Ez a vagyon a Társaság 1762. augusztus 6-i feloszlásával végleg királyi kezelésbe került, a hitelezők nagy része pedig kifizetetlen maradt.

La Valette atya pénzügyi helyzetének és az adósságok valós mértékének felmérése, valamint La Valette atya addigi tevékenységének és viselkedésének vizsgálata céljából, 1756. szeptemberében a Párizsi Provinciális a rendfőnökkel egyetértésben vizitátort (*visiteur*) nevezett ki. A kinevezett hat vizitátor atya közül – a háború okozta nehézségek és egyéb szerencsétlen véletlenek következtében – végül csupán a hatodikként kinevezett vizitátor atya, de la Marche atya érte el a Szél szigeteket 1761 őszén.

De la Marche vizitátor atya vizsgálatának eredményeit a misszió belső tanácsa elé tárta, amely a bizonyítékok hatására úgy döntött, hogy La Valette atyának azonnal el kell hagynia Martinique szigetét, de la Marche atya pedig azonnali hatállyal felmentette a misszió legfőbb elöljárói valamint gazdasági igazgatói tisztéből. 1762. áprilisában pedig megtiltotta számára, hogy a továbbiakban bárhol bármiféle – akár lelkeszi, akár gazdasági igazgatói – tisztséget viseljen, valamint felfüggesztette misézési jogát is.

La Valette atya végül csak 1762. májusában¹⁵ hagyta el Martinique szigetét. Elutazása előtt azonban kérte de la Marche atyától a rendből történő kilépésének engedélyezését, amit a rendfőnök nem sokkal később engedélyezett is számára.

A Martinique szigeti misszió a Jézus Társaság franciaországi feloszlását követően egészen 1763. október 18-ig működött, mikor is a sziget Államtanácsa, az anyaország példáját követve, a szigeten is feloszlatta a Jézus Társaságot. A feloszlítás következményeként a Társaság javai itt is kincstári kezelésbe kerültek. Ennek következtében pedig La Valette atya helyi hitelezőit szintén nem kártalanították.

---

¹⁵ David adatai szerint azonban 1762. június 2-án szállt csak hajóra Saint-Eustasche felé. David, Dict. biographique, 168.o.

Az előző két fejezetben egyrészt azokat a körülményeket és tényezőket tekintettük át amelyek a 18. századi Franciaországot jellemezték és amelyek hatással voltak a Jézus Társaság működésére és La Valette atya tevékenységére. Másrészt pedig röviden bemutattuk La Valette atya 1742 és 1762 közötti tevékenységét.

Dolgozatunk következő fejezeteiben azokat a szempontokat fogjuk sorra venni és röviden áttekinteni, amelyek mentén lehetséges – és dolgozatunk koncepciója szerint szükséges is – vizsgálni a martinique-i misszió működését, és La Valette atya tevékenységét, annak érdekében, hogy ezekről minél objektívebb képet tudjuk adni. Valamint hogy választ adhassunk arra a gyakran feltett kérdésre, hogy La Valette atya tevékenysége valójában mennyiben járult hozzá a Jézus Társaság franciaországi feloszlatásához.

Ezeket a vizsgálati szempontokat három nagy témakörbe csoportosítottuk. A missziós tevékenység témakörébe, a francia gyarmatosítás és gyarmati rendszer jellegzetességeinek témakörébe, valamint Martinique szigetének témakörébe. A témakörök kiválasztásánál fontos szempont volt, hogy ne csupán az eddig ismert egyház- és politikatörténet szempontjából vizsgáljuk La Valette atya tevékenységét és a martinique-i misszió működését, hanem a lehető legszélesebb perspektívában. Bevonva a vizsgálatba ezzel a történettudomány más részterületeit is.

Az első csoportba azok a szempontok kerültek, amelyek a Jézus Társaság, illetve a Pápaság misszió törekvéseit és gyakorlatát, valamint a megélhetés kérdésének és az ahhoz kapcsolódó kereskedelem kérdésének egyházi és Társaságbéli szabályzását mutatják be. És amelyek így jogi szempontból határozták meg az Európán kívüli missziók működésének lehetőségeit, valamint a La Valette atya számára rendelkezésre álló lehetőségeket.

A második csoportba azok a szempontok kerültek, amelyek a francia gyarmatosítás jellegzetességeit, a francia gyarmati adminisztrációs rendszer kiépülését és a gyarmati kereskedelem kialakulását mutatják be. Amelyek így ugyancsak jogi szempontból határozzák meg a francia gyarmatok működésének lehetőségeit, illetve határolták be La Valette atya tevékenységét.

A harmadik csoportba pedig azok a szempontok kerültek, amelyek Martinique szigetének politika, gazdaság, társadalom és evangelizációs történetével, illetve a martinique-i misszió működésének első száz évével ismertetnek meg bennünket. És amelyek így alapvetően földrajzi szempontból határozzák meg La Valette atya tevékenységének jellegét.

« J'ai la curiosité de lire ce que les jésuites ont répondu aux accusations de leurs ennemis; ce qu'on leur a répliqué, ce qu'ils ont répliqué eux-même. Et il m'a paru qu'en plusieurs choses leurs accusateurs demeuroient en reste. Cela me fait croire qu'on leur impute beaucoup de choses, dont on n'a aucunes preuves. Mais que l'on croit facilement à l'instigation des préjuges. »

BAYLE, lettres 322 à M. Pecher, tome IV., p.863.

1. A MISSZIÓS TEVÉKENYSÉG SZABÁLYOZÁSA

1.1. A JÉZUS TÁRSASÁG MISSZIÓS CÉLKITŰZÉSEI

La Valette atya tevékenységének megértéséhez és vizsgálatához szükséges elemzési pontok közül elsőként a Jézus Társaság missziós célkitűzéseivel ismerkedünk meg.

A Társaság szellemiségének és az evangelizációs munkáról alkotott elképzeléseinek megismerését alapvető fontosságúnak tartjuk. Leginkább azért, mert La Valette atya tevékenységét a Társaság tagjaként, egyszerű misszionáriusként, vagy akár a Martinique szigeti misszió előjárójaként ennek a szellemiségnek az elvei, valamint a Társaságnak a missziós munkáról vallott elképzelései határozták meg, illetve határolták be. Tevékenységének megértéséhez, motivációinak megismeréséhez feltétlenül szükségesnek tartjuk a Társaság szellemiségének és főként a missziós munkáról vallott elképzeléseinek a megismerését.

A Jézus Társaság célkitűzéseit és szellemiségét a Társaság saját szabályzatgyűjteményének, az *Institutum*¹⁶ (vagy Rendalkotmány) segítségével, fogjuk bemutatni. Mivel a benne található dokumentumok közül a legkorábbi és így a legnagyobb méltósággal és jogerővel az 1540-es *Formula Institutit* rendelkezik, ezért elsősorban ezen keresztül fogjuk megvizsgálni a Jézus Társaság szellemiségét és a missziós munkáról alkotott elképzeléseit. Ugyanakkor a később és kifejezettebb formában jóváhagyott okmányokat – azaz az 1550-es *Formula Institutit* és a Rendalkotmányt – is szándékunkban áll bevonni a vizsgálatba a működési tapasztalatok szülte szövegbeli és esetleges koncepcióbeli eltérések bemutatása céljából.

A Jézus Társaság alapításának célja

Szent Ignác a Jézus Társaság alapításának célját a következő képen fogalmazta meg az 1540-ben jóváhagyott *Formula Institutiban*:

¹⁶ Az *Institutum* azon írott okmányok gyűjteménye, amelyek a Társaság sajátos élet- és cselekvésmódját rögzítik jogerősen. Ezek között vannak olyan okmányok, amelyek valódi törvény jelleggel bírnak, mások a Társaság hagyományait magyarázzák. Az *Institutumot* képező okmányok közül a legnagyobb tekintéllyel valamint a legnagyobb méltósággal és jogerővel a „*Formula Institutit*” rendelkezik. Ezt először III. Pál pápa (1534-1549) hagyta jóvá 1540-ben, majd 1550-ben pontosabb és kifejezettebb formában III. Gyula pápa (1550-1555). Az *Institutum* dokumentumai közé tartozik még a Szent Ignác által fogalmazott és 1556-ban elfogadott Rendalkotmány, Általános Vizsgálat és ezek Magyarázatai. Ezen okmányok mindegyike tartalmazza hosszabb-rövidebb, kezdetleges vagy kifejezettebb formában a Társaság célkitűzéseit. Jézus Társaságának Rendalkotmánya és Kiegészítő Szabályok, Kiegészítő Szabályok, Előszó, 3 Szakasz, 1 fejezet, 7.,9.,10. pont, 238-239.o., Budapest, 1997.

„Mindaz, aki Társaságunkban, melyet Jézus nevével óhajtunk megjelölni, a keresztsáslaja alatt Isten seregébe akar állni és egyedül az Úrnak és földi helytartójának, a római pápának akar szolgálni, a tisztaság ünnepélyes, örök fogadalmának letétele után, legyen eltökélve arra, hogy olyan Társaságnak lett tagja, amelyet **főképpen arra alapítottak, hogy a lelkeknek a keresztény életben és tanításban való előmenetele, valamint a hit terjesztése érdekében** nyilvános szentbeszédekkel, Isten ígéjének szolgálatával, Lelkigyakorlatokkal, a szeretet cselekedeteivel, különösen gyermekek és tanulatlanok keresztény oktatásával és szentgyónás-hallgatással a keresztény hívőnek főképp lelki vigaszt nyújtson.¹⁷

Szent Ignác megfogalmazásából tehát egyértelműen kiderül, hogy a Társaság alapításának legfőbb célja a hit terjesztése. Ezen célkitűzés megvalósítására két módot látott Szent Ignác, az oktatásban való közreműködést valamint a missziós munkába történő bekapcsolódást. Dolgozatunk témája szempontjából ez utóbbi a fontosabb számunkra, így a következőkben csupán a Társaságnak a missziós munkáról vallott elképzeléseit fogjuk vizsgálni.

A missziós munka fontosságát a kereszténység 16. századi európai helyzetét látva Szent Ignác nagyon korán felismerte. Az európai, de főként az Európán kívüli területek – szó szerint – határtalan lehetőséget kínáltak a hit terjesztésére. Ezt ragadta meg Szent Ignác és ajánlotta föl a Társaság szolgálatait a pápának. Szent Ignác e tekintetben a következő képen fogalmaz az 1540-es *Formulában* :

”Minden rendtag legyen tudatában [...], hogy e Társaság összességében is, minden egyes tagjában is, hűséges engedelmisségekben, jelen Szentatyánk, a pápa és utódai, a római pápák alatt szolgál Isten seregében és [...] mégis Társaságunk nagyobb alázatossága, mindegyikünk tökéletes önmegtagadása és a saját akaratunkról való lemondás érdekében, igen hasznosnak ítéljük, hogy mi mindnyájan egyenként a fent említett közös köteleken túlmenően **különleges fogadalommal elkötelezzük magunkat** arra, hogy bármit is parancsoljon a mostani pápa vagy akármelyik későbbi a lelkek javát és a hit terjesztését illetően és bármely országba is akarjon küldeni bennünket, azonnal, minden kifogás és mentegetőzés nélkül – amennyiben rajtunk áll – parancsát teljesítjük akár a törökökhöz, vagy bármelyik más hitetlenekhez, beleértve az Indiáknak nevezett vidékeken őket, akár bármilyen eretnekekhez, szakadárokhöz, vagy bármilyen hívőkhöz küldjön is.¹⁸”

Ez a felajánlás tehát egy, a 16. században újnak és különlegesnek számító módszert takart. Az önként föl vállalt, a pápának közvetlenül alárendelt, aktív misszionáriusi gyakorlatot. Ennek értelmében a Társaság azon tagjai, akik készek letenni az idézetben említett negyedik fogadalmat¹⁹, önként vállalják, hogy a hit terjesztése érdekében bárhová, ahová a pápa a lelkek javát illetően szükségesnek ítéli, készséggel elutaznak.

¹⁷ Formula Instituti Societatis Iesu, (1540), 1. fejezet, 23-24.o. in: Jézus Társaságának Rendalkotmánya, 1997.

¹⁸ Formula Instituti (1540), 3. fejezet, 26.o in: Jézus Társaságának Rendalkotmánya, 1997.

¹⁹ A Jézus Társaságának azon tagjai, akiket négy ünnepélyes fogadalmuk miatt professzusoknak hívnak. Akiket fogadalmuk a pápához köt. Ők alkotják a Társaság legfontosabb tagjait. A Társaság tagjait ugyanis négy csoportra lehet osztani: a professzusokra, a koadjutorokra (Isten szolgálatára és a Társaság lelkiekben vagy evilági dolgokban való megsegítésére), skolasztikusokra (még tanulmányaikat folytató leendő teljes jogú rendtagok) és a próbaidőt töltőkre. Jézus Társaságának Rendalkotmánya. Kiegészítő

Ez a felajánlás azonban több szempontból is különleges volt. Egyrészt, mert a Társaság a missziós munkában történő önkéntes részvételének szándékát egy külön, negyedik fogadalommal erősítette meg, másrészt, mert ezt a fogadalmat – minden addigi hagyománytól eltérően – a pápának tették, messzemenően elfogadva ezzel ez utóbbi illetékességét az evangelizáció kérdésében. Ezzel a felajánlással és az azt kifejező fogadalommal tulajdonképpen Szent Ignác alapvetően új megvilágításba helyezte a missziós munka értelmezését.

A missziós munka tekintetében ugyanis eddig az számított bevett gyakorlatnak, hogy a pápa kérte fel erre a feladatra legalkalmasabbnak tartott szerzetesrend néhány tagját. A felkérések azonban az amerikai területek felfedezése előtt ritkák voltak, és többnyire Európán belüli kisebb küldetésekre szóltak. Ezek a felkérések azonban ilyen területi behatároltság mellett sem örvendtek nagy népszerűségnek, mivel a szerzetesek a már megszokott, helyhez kötött szerzetesi életmódot részesítették előnyben²⁰. Az amerikai területek felfedezése után a szerzetesrendek többsége ugyancsak a szerzetesrendi regulákra hivatkozva hártotta el magát a feladattól. Mondván a missziós munka, és főként az európai területeken kívül végzett missziós munka nem szerepel a rend regulájában.

Az újonnan alapított Jézus Társaság ugyanakkor önként vállalta ezt a feladatot, amelyet az Isten nagyobb dicsőségének és a lelkek javának érdekében végzett apostoli munka legnemesebb megnyilvánulásának tartott. A Társaság számára a regulában foglaltak sem jelentettek akadályt. A missziós munkában történő önkéntes feladatvállalási szándékukat ugyanis írásban rögzítették regulájukban, megteremtve ezzel szándékuk megvalósításának jogi feltételét. Döntésük precedens értékű volt, mivel a kánonjog történetében először rögzítette írásban egy szerzetesrend a missziós munkába történő bekapcsolódásának szándékát.

A Jézus Társaság célkitűzései természetesen nem változtak az alapítást követő években. Azonban a működés során szerzett tapasztalatok szükségessé tették a célkitűzések pontosabb, kifejezettebb megfogalmazását. Ezek a fogalmazásbeli módosítások már pontosan kimutathatóak az 1550-ben III. Gyula pápa által megerősített *Formula Institutiban*, valamint az 1556-ban elfogadott Rendalkotmányban. Ezeket a szövegben eszközölt változtatásokat aláhúzással jelöltük és az alábbiakban a lábjegyzetben közöljük²¹.

---

szabályok, 2. szakasz, 6. 1 §, 237.o., és Általános Vizsgálat, 1. fejezet, 12. pont, 41.o., valamint Rendalkotmány, 5. rész, 1. fejezet, 511. pont, 149.o.

²⁰ A. Brou, Les missions étrangères aux origines de la Compagnie de Jésus, in: Revue d'Histoire des Missions, 1928, (V.), 364-365.o.

²¹ Az 1550-es *Formulában* már a következőket találjuk a Társaság célját illetően :

Az apostoli munka megvalósításának szent Ignáci elvei

Ahogy az 1540-es *Formula Instituti* szövegében láttuk, Szent Ignác a Társaság által felvállalt cél – az Isten nagyobb dicsőségére és a lelkek javára végzendő apostoli munka – megvalósítását egészen speciális módon képzelte el. A pápa közvetlen irányítása alatt álló aktív és minden térbeli, mind pedig feladatbeli megkötést nélkülöző missziós munka révén. Ebben a fejezetben éppen ezért azt fogjuk megvizsgálni, hogy e felvállalt cél megvalósítása érdekében milyen részletes és pontos rendelkezéseket fogalmazott meg Szent Ignác.

Vizsgálatunk kapcsán azt tapasztaltuk, hogy az 1540-es és 1550-es *Formulák* korai megfogalmazásuk miatt a fent – a lábjegyzetben – idézett részleteken kívül, az evangelizációs módszer gyakorlati megvalósítására vonatkozóan semmiféle plusz információt sem tartalmaznak. Ennek következtében a megvalósítás menetét leíró pontos rendelkezések meglétének vizsgálatát a Rendalkotmány – mint a Társaság célkitűzéseit tartalmazó végleges dokumentum – szövegén keresztül fogjuk vizsgálni.

„Mindaz, aki Társaságunkban, amelyet Jézus nevével óhajtunk megjelölni, a kereszt zászlaja alatt Isten seregébe akar állni, és egyedül az Úrnak és jegyesének, az Egyháznak akar szolgálni az Úr földi helytartója, a római pápa alatt, a tisztaság, szegénység és engedelmisség ünnepélyes örök fogadalmának letétele után, legyen eltökélve arra, hogy olyan Társaságnak lett a tagja, amelyet főképpen arra alapítottak, hogy a hit védelme és terjesztése, valamint a lelkeknek a keresztény életben és tanításban való előmenetele érdekében, nyilvános szentbeszédekkel, előadásokkal és Isten igéjének minden egyéb szolgálatával, valamint Lelkigyakorlatokkal, gyermekek és tanulatlanok keresztény oktatásával, szentgyónás-hallgatással és a többi szentség kiszolgáltatásával a keresztény hívőknek főképpen lelki vigaszt nyújtson; és nem kevésbé igyekezzon hasznosítani magát az ellenségeskedők kibékítése, a börtönökben és kórházakban színlődők jótékony megsegítése és szolgálata, valamint a szeretet többi cselekedetei által, amint az Isten dicsősége és a közjó megkívánja.”

Formula Instituti (1550), 1. fejezet, 23-24.o. in: Jézus Társaságának Rendalkotmánya, 1997.

A missziós elkötelezettség tekintetében pedig :

„Mindaz, aki e Társaságban professziót tesz le, [...]tartsa emlékezetében, hogy e Társaság összességében is, professziót tevő minden egyes tagjában is, hűséges engedelmisséggel Szentatyánk III. Pál pápa, és utódai, a római pápák alatt szolgál Istennek az Ő seregében; és bár az evangéliumból tudjuk, igaz hittel ismerjük, és szilárdan hisszük, hogy minden keresztény hívő alá van vetve a római pápának, mint főnek és Jézus Krisztus helytartójának, mégis az Apostoli Szék iránti készségesebb engedelmisség, saját akaratunkról való lemondás és a Szentlélek biztosabb vezetésének elnyerése érdekében igen hasznosnak ítéljük, hogy mi mindnyájan egyenként, valamint mindazok, akik a jövőben ugyanezt a professziót le fogják tenni, a három szokásos fogadalom kötelékén túlmenően különleges fogadalommal elkötelezzük magunkat arra, hogy bármit is parancsoljon a mostani pápa, vagy bármelyik későbbi a lelkek javát és a hit terjesztését illetően, és bármely országba is akarjon küldeni bennünket, azonnal, minden kifogás és mentegetőzés nélkül – amennyiben rajtunk áll – parancsát teljesítjük; akar a törökökhöz, vagy bármely más hitetlenekhez, beleértve az Indiáknak nevezett vidékeken élőket, akar bármilyen eretnekhez, szakadárokhöz, vagy bármilyen hívőkhöz küldjön is.”

Formula Instituti (1550), 3. fejezet, 26-27.o. in: Jézus Társaságának Rendalkotmánya, 1997.

Az 1556-os Rendalkotmányban pedig már a következőképpen fogalmaz Szent Ignác:

„Első helyen a pápa által adott küldetésről fogunk beszélni, amely a legfontosabb. Tartsuk szem előtt, hogy a Társaságot minden mentegetőzés nélkül Jézus Krisztus legfőbb Helytartója iránti engedelmisségre kötelező fogadalom arra irányul, hogy odamegyünk, ahová csak a világon, ítélete szerint, Isten nagyobb dicsőségére és a lelkek segítségére küld bennünket, akár hívők, akár hitetlenek közé.”

Rendalkotmány, 7 rész, 603. pont in: Jézus Társaságának Rendalkotmánya, 1997.

A Rendalkotmány szövege kapcsán ugyanis azt feltételeztük, hogy annak későbbi (1556) fogalmazása okán már tartalmaz a missziós tevékenység megvalósítását leíró konkrét rendelkezéseket, illetve olyan megfogalmazásokat, szövegbeli finomításokat, bővítéseket, amelyek a missziós munka terén szerzett tapasztalatok alapján kerültek bele a szövegbe. Ezt a feltételezésünket erősítette az a tény is, hogy az 1550-es *Formula* szövegében is találunk már fogalmazásbeli eltéréseket a célkitűzések megvalósítására vonatkozóan.

Vizsgálatunk során azt tapasztaltuk, hogy a Rendalkotmány szövegében valóban több változtatást is eszközöltek a korábbi Formulákhoz képest, hogy a szöveg valóban több gyakorlati rendelkezést is tartalmaz. Ezen rendelkezések azonban – amelyeket a lábjegyzetben közlünk – egy része²² a küldetés sikeres végrehajtásához feltétlenül szükséges engedelmesség – az előjáróra illetve a misszionáriusra vonatkozó – megvalósításának módját írják le. Másik részük²³ pedig a végrehajtandó apostoli munka tartalmát rögzítik.

Az említett rendelkezések kapcsán, vizsgálatunk során végül is arra a meggyőződésre jutottunk, hogy a megfogalmazott változtatások, bővítések – a misszió munka során felmerülő számos konkrét nehézségekkel összevetve – többnyire általános jellegűek. Ugyanakkor egy olyan jogi keretet adnak, amelyet aztán az egyes küldetések alkalmával a pápa és a rendfőnök együttesen, töltöttek meg konkrét tartalommal.

²² A Szent Ignác által javasolt missziós módszer megvalósítására vonatkozó konkrét rendelkezések a Rendalkotmányban:

„Akit a pápa kijelölt, hogy valahová induljon, nagylelkűen álljon rendelkezésre, anélkül, hogy bármi anyagi dolgot kérne vagy kéretne útiköltségként.” [609.] „A Társaság rendfőnökei, a pápától kapott felhatalmazás alapján, a Társaság bármelyik tagját oda küldhetik, ahova hasznosabbnak ítélik. A küldöttek azonban legyenek mindenhol készen az Apostoli Szentszékeknek kijáró engedelmségre.” [618.] „Bárhova is küld valakit az előjáró, adjon neki kimerítő és rendszerint írásbeli útmutatást, hogyan is működjön és milyen eszközöket használjon az előjáró által szándékolt cél elérésére. A küldött tartson fenn a lehetőség szerint sűrű levélváltást az előjáróval, hogy az utóbbi értesüljön a küldetés teljes eredményéről.” [629.]

Rendalkotmány, 7. rész 1.fejezet, 609.pont; 2.fejezet, 618. és 629. pont, in Jézus Társaságának Rendalkotmánya, 1997, 174., 176., 181.o

²³ A rendelkezések folytatása:

„A Társaság nemcsak azzal törekszik embertársainkon segíteni, hogy különféle helyeket járunk be, hanem azzal is, hogy egyes helyeken állandó tartózkodásra megtelepszik, mint pl. a házakban és kollégiumokban. Hasznos tehát, hogy megértsük, miképp lehet az ilyen helyeken a lelkeken segíteni.” [636.]

„Segítjük embertársainkat szent vágyainkkal és az Isten színe előtt az egyetemes egyházért végzett imáinkkal.” [638.] „Embertársainkat a szentségek kiszolgáltatásával is segíthetjük, különösen gyóntatással és a legszentebb Oltáriszentségnek saját templomainkban történő kiszolgáltatásával.” [642.] „A templomokban fejtsék ki folyamatosan Isten igéjét a népnek szentbeszédekben, előadásokban és a keresztyén oktatásban mindazok, akiket az előjáró erre felhatalmaz és e szolgálattal megbíz. Az előjáró úgy határozza meg az időpontot és a módszert, amint azt Isten nagyobb dicsőségére és a lelkek üdvére hasznosabbnak látja.” [645.] „Gyakorolják az irgalmasság testi cselekedeteit is, amennyire a lelkiek, melyek fontosabbak, ezt megengedik, és amennyire ez erejükből még kitelik. Segítsenek pl. a betegeknek, különösen kórházi látogatásokkal és azzal, hogy másokat is szolgálatukra küldenek. Viszálykodókat békítsenek ki. Személyesen és mások bevonásával gyámolítsák a szegényeket és bebörtönzötteket.” [650.]

Rendalkotmány, 7. rész 4.fejezet, 636., 638., 642., 645., 650. pont, in Jézus Társaságának Rendalkotmánya, 1997, 182-184.o.

A missziós célkitűzések megvalósulása Európában és Európán kívül

A missziós munka sikeres megvalósítását célzó Ignáci elvek, elképzelések bemutatása után szükségesnek tartjuk, azok megvalósulásának vizsgálatát is. Ennek a vizsgálatnak a során arra a kérdésre keressük a választ, hogy a helyi – földrajzi, politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális – körülmények hogyan befolyásolták, illetve milyen mértékben módosították az Ignáci elvek megvalósítását.

A Társaság által felvállalt tevékenységek körben – ahogy azt már említettük – két nagy feladatcsoportot lehet elkülöníteni. Az oktatási illetve, a hittérítő tevékenységet. Ezek azonban, éppen a kereszténység aktuális helyzetéből következően, nem egyforma súllyal voltak jelen a küldetések célterületein. Európában a protestantizmus térhódítása és a széleskörű általános képzés növekvő igénye nyomán az oktatási tevékenység iránti igény volt erősebb. Az Európán kívüli területeken pedig elsősorban a kereszténység hitvilágát megismertető apostoli munkára volt nagyobb igény. Valójában azonban ez utóbbi képezte a Társaság alapításának eredeti célját. Ugyanakkor a Társaság munkájának sikerét – akár csak Európa esetében – itt is befolyásolták a helyi politikai, társadalmi, gazdasági, földrajzi valamint kulturális körülmények.

A felsorolt körülmények nagymértékű eltérése ugyanakkor maga után vonta egyrészt, a missziós munka módszereinek változását, azaz a helyi körülményeket messzemenően figyelembe vevő, azokra építő akkulturációs módszer kialakítását. Másrészt pedig ezek a körülmények nehezítették az apostoli munkát segítő intézményi háttér felállítását és működtetését.

Az európaiától eltérő missziós módszer azonban nagyon hamar felkeltette az egyházi előljárók figyelmét és azt éppen az európaiától eltérő jellege miatt egyre erősödő kritikával illették, megkérdőjelezve a Társaság által végzett apostoli munka sikerességét is. Az európaiától eltérő körülmények között működő intézményi háttér működését, főként a megélhetés kérdése kapcsán ugyancsak számos kritika érte a 17-18. században.

A fent elmondottak alapján – a Társaság missziós módszere és az intézményi háttér működése kapcsán megfogalmazott kritikák – felmerül a működés sikerességének kérdése. Azaz, annak megítélése, hogy sikeresnek tekinthető-e az Ignáci elvek megvalósulása az Európán kívüli területeken.

Európa esetében, mint láttuk, az Ignáci elvek megvalósítását elősegítő ismerős körülmények és szokások révén nem, vagy csak minimális számban jelentkeztek a Társaság oktatói, valamint lelki vezetői tevékenységét illetve az intézményi hátteret kifogásoló kritikák.

Az Európán kívüli területek esetében azonban számos kritika született. Általánosságban azonban azt mondhatjuk, hogy ezek, az egyházi előjárók és világiak által megfogalmazott kritikák minden esetben az európai gyakorlattól való eltérést kifogásolták.

A missziós módszernek a helyi körülményekhez történő igazítását a Társaság további sikeres működése érdekében megvalósított felülvizsgálatként is értelmezhetjük. A döntés helyességét éppen az apostoli munka terén többek között Kínában, illetve a paraguayi redukciókban elért látványos sikerek igazolták. Ez, a tapasztalatok szülte változtatás azonban megmaradt egyszeri és spontán kezdeményezésnek. Azaz, nem eredményezte sem a Rendalkotmány szövegének módosítását, sem az Ignáci elvek megvalósításának további rendszeres felülvizsgálatát.

Az apostoli munka Európán kívüli területeken történő megvalósításának tekintetében elvileg tehát továbbra is a Társaság Rendalkotmányában foglaltak, valamint az egyházi előjárók által megkövetelt európai gyakorlat maradt meghatározó. A helyi körülmények befolyásolta megvalósítás – azaz a gyakorlat – és a megvalósítást leíró elvek – azaz az elmélet – között kialakult kontinuitás hiány azonban a századok folyamán lassan növekedett és végül olyan érvet szolgáltatott a Társaság ellenségei számára, amelyet azok a Társaság feloszlata érdekében sikerrel használtak.

1.2. A PÁPASÁG MISSZIÓS CÉLKITŰZÉSEI

La Valette atya tevékenységének megértéséhez és vizsgálatához szükséges elemzési pontok közül következőként a pápaság missziós célkitűzéseit tekintjük át röviden.

Az Egyház legfőbb és legalapvetőbb célkitűzése megalapítása óta a hit terjesztése. Az apostoli munka helye többnyire pedig Európa volt. A 15. század során meginduló földrajzi felfedezések azonban kitágították az európaiak által ismert világ határait és ezzel együtt a megismerés, a kultúrák találkozásának, a kereskedelem és a politika lehetőségeit is. Valamint kitágították az apostoli munka kereteit is. A hirtelen megnövekedett lehetőségek új feladatokat és komoly kihívást jelentettek az Egyház számára. Az európai feladatok mellett meg kellett szerveznie a hatékony és sikeres evangelizációs munkát az újonnan fölfedezett területeken is. Ugyanakkor a földrajzi felfedezések megindulásával közel egy időben megjelenő Reformáció és az ennek kapcsán az Egyház berkeiben jelentkező belső reform igénye újabb kihívások elé állította a pápaságot. A következőkben azt fogjuk bemutatni, hogy az Egyház az Európán kívüli területek evangelizációjának kérdésére milyen megoldást adott.

A patronátus gyakorlatának kialakulása

A meginduló földrajzi felfedezésekben eleinte alapvetően két ország hajósai vettek részt, a spanyolok és a portugálok. A felfedezések és a koronák nevében történő birtokbavételek azonban hamar konfliktushoz vezettek a két hatalom között. Ennek rendezésére a két fél VI. Sándor pápához (1492-1503) fordult. A pápa döntésével – melyet a „demarkációs bullának” is nevezett, híres *II. Inter cetera*²⁴ kezdetű, 1493. június 28-án íródott levelében tett közzé – spanyol és portugál befolyási övezetekre osztotta²⁵ akkor ismert, illetve felfedezendő világot.

²⁴ A *II. Inter cetera* levél a VI. Sándor féle Sándor-levelek részét képezi, melyek kronológiai sorrendben a következők: *Inter cetera* (I.) 1493. május 3.; *Inter cetera* (II.) 1493. június 28. de predatálva május 3-ra ; *Eximiae devotionis* (I.) 1493. július, de predatálva május 3-ra ; *Dudum siquidem* 1493. szeptember 25. ; *Aeterni Regis* 1497. június 21. ; *Eximiae devotionis* (II.) 1501. november 16. A Sándor-féle levelekben tárgyalt spanyol-portugál területrendezéshez kapcsolódik még II. Gyula pápa (1503-1513) *Universalis ecclesiae* 1508. július 28-án kiadott bullája. Ezen levelek közül a legfontosabbak az *Inter cetera* (II.) és az *Universalis ecclesiae*. Eördögh, István, Az Egyház a gyarmati Latin-Amerikában, Szeged, Gradus ad Parnassum Könyvkiadó, 1998., 29.o.

²⁵ Döntésével a pápa a spanyol királyoknak adományozta a felfedezett vagy felfedezendő szigeteket és földrészeket, egy képzeletbeli észak-déli hosszúsági vonaltól nyugatra. Ez a képzeletbeli vonal az Azori- és a Zöldfoki-szigetektől 100 tengeri mérföldre (1 tengeri mérföld 5555,55 méterrel egyenlő) nyugatra húzódott. Az ettől a vonaltól keletre található, felfedezett vagy felfedezendő szigetek és földrészek pedig a portugál

A pápai felhatalmazással azonban kötelezettségek is jártak²⁶. Ezen spirituális kötelezettségek teljesítéséhez a spanyol és portugál uralkodók különböző felhatalmazásokat, privilégiumokat, jogokat, illetve ideiglenes jogosultságokat igényeltek a pápától.²⁷

A patronátus jogának, azaz a koronának az egyházak fölött gyakorolt védnöksége jogának – és gyakorlatának – végleges formáját II. Gyula 1508-ban kiadott *Universalis ecclesiae* kezdetű bullájában fogalmazta meg. Ebben a bullában a pápa az uralkodót minden olyan egyházi hatalommal felruházta, amely nem igényelt áldozópapi jogot vagy gyakorlatot. Vagyis az uralkodót illetve az egyházi hivatalokra és az azokkal járó javadalmakra történő kinevezés joga (beleértve a püspöki kinevezések jogát is), valamint az egyházmegyék alapításának joga.

A széleskörű jogokkal azonban kötelezettségek is jártak. Így a koronát, illetve a kincstárt terhelték a templomok és szemináriumok építésének és fönntartásának kötelezettségei, a vallási kultusz költségei, valamint a gyarmatokon szolgálatot teljesítő egyházi személyek – püspökök, világi papok, szerzetesek – utazási és ellátási költségei.

Azonban a felfedezések előrehaladtával a spanyol és a portugál uralkodók egyre inkább egyházi jogait, semmint kötelezettségeiket szerették volna érvényesíteni. Arra törekedtek, hogy az uralmuk alatt álló területeken létrehozott egyházakat minél jobban függetlenítsék Róma és a pápaság befolyásától. Az ezeken a területeken tevékenykedő világi klérust, illetve a szerzeteseket igyekeztek az állami érdekek szolgálatába állítani. A pápaság felé pedig azzal érveltek, hogy a pápák a patronátus jogának átruházásakor, az átruházás aktusa által lemondtak saját, azaz a pápaság, jogaikról a missziós területekre vonatkozóan.²⁸

A sikeres evangelizációs munkát azonban nem csak ez nehezítette, hanem a munkában résztvevő világi klérus, illetve szerzetesrendek között kialakult joghatósági vita is. A szerzetesrendek bevonása az evangelizációs munkába gyakran elkerülhetetlen volt, mivel sok esetben a spanyol és főként a portugál uralkodók nem tudtak elegendő személyzetet kiállítani a világi papság köréből az igazgatásuk alá tartozó területeken jelentkező egyházi igények

---

királyok birtokába kerültek. Ezt a megállapodást azonban a két érintett fél az 1494. június 7-i tordesillasi szerződéssel módosította. Ennek értelmében a képzeletbeli hosszúsági vonalat újabb 270 tengeri mérfölddel nyugatabbra tolták. Eördögh, *Az Egyház*, 29.o.

²⁶ Ugyanis a középkor teokratikus szemlélete szerint a pápa *dominus orbis*, azaz Isten vikáriusa a földön, ezért csak az ő közvetítésével származhatott Istentől bármilyen spirituális vagy időleges hatalom. Ennek értelmében az elfoglalt területek és népek felett a keresztény (esetünkben a spanyol és a portugál) uralkodók csak a pápa külön engedélyével válhattak szuverén uralkodókká, és csak azzal a feltétellel, ha új alattvalóikat megtérítik, illetve segítik és támogatják az Egyház missziós tevékenységét. Eördögh, *Az Egyház*, 14-15.o.

²⁷ Eördögh, *Az Egyház*, 27.o.

²⁸ Szántó, Konrád, *A Katolikus Egyház története, III/II., Ecclesia*, Budapest, 1988, 193-194.o.

kielégítésére. A felkért szerzetesrendek ugyanakkor önálló egyházi szervezettel rendelkeztek, és mint ilyen, nem tartoztak a spanyol és portugál püspökök joghatósága alá.²⁹

A francia patronátusi jog sajátosságai

A francia uralkodók az ibériai hatalmak sikerei és példája nyomán be kívántak kapcsolódni a földrajzi felfedezések és a gyarmatosítás folyamatába. Az angol és holland hatalmakkal együtt részesedni kívántak a pápai bullák által eddig kizárólag spanyol és portugál fennhatóságúnak elismert, felfedezett, illetve még felfedezendő területek birtoklásából.

A francia uralkodók jogát a földrajzi felfedezések, valamint gyarmatosítás folyamatában történő részvételre végül VIII. Kelemen pápa az 1598-as Vervins-i szerződésben³⁰ ismerte el.

A pápa a francia uralkodót is felruházta minden olyan egyházi hatalommal, amely nem igényelt áldozópapi jogot vagy gyakorlatot. A széleskörű jogok a francia uralkodó esetében is a már megismert kötelezettségekkel párosultak.

Ezen általános jellemzők ellenére a francia patronátusi gyakorlat eltér a spanyol és portugál gyakorlattól. Egyrészt az ország demográfiai és gazdasági adottságai miatt, másrészt mert a francia uralkodó a hittérítés és a lelkipozozás feladatát, valamint az ehhez kapcsolódó jogokat és kötelezettségeket eleinte átruházta az adott terület gyarmatosítását végző magántársaságra, illetve – a gyarmatok királyi fennhatóság alá kerülése után – a helyi adminisztratív szerveken keresztül érvényesítette.

A de Propaganda Fide megszervezése

Az evangelizációs munka sikerességének és hatékonyságának előmozdítása egyre inkább szükségessé tették egy, a missziók ügyével foglalkozó és a pápaság által irányított központi hivatal fölállítását. Ezzel a pápa célja a missziós tevékenységek feletti hatalmi befolyás biztosítása volt.

A missziók ügyével összefogottan és hatékonyan foglalkozó központi hivatal megszervezése XV. Gergely (1621-1623) pápa nevéhez fűződik.³¹ Az új hivatal a *Congregatio de Propaganda Fide* nevet viselte.

²⁹ Eördögh, Az Egyház, 31.o., 162.o.

³⁰ A francia-spanyol háborút lezáró szerződés záradékában a pápa módosította a világ addigi felosztását leíró pápai rendelkezéseket, és engedélyezte a francia korona számára, hogy a Kanári szigeteken keresztül húzódó képzeletbeli „barátság vonaltól” északra felfedező, gyarmatosító és evangelizációs tevékenységet folytasson. Delacroix, Histoire universelle des missions catholiques, 2. Les temps modernes, Paris, Librairie Grund, 1957.70.o.

Az új központi hivatal feladata alapvetően a hit terjesztése, valamint a Katolikus Egyház evangelizációs küldetésének és elsőbbségének biztosítása volt a világi hatalommal szemben. Ennek érdekében, a pápa, földrajzi és jogi értelemben a legszélesebb joghatósággal ruházta föl a hivatalt. Azaz, a hivatal joghatósága – elméletileg – minden misszióra kiterjedt.³²

A hivatal feladata volt a missziókba küldendő személyek alkalmasságának vizsgálata, a missziós területek határainak kijelölése és rendszeres információgyűjtés az egyes területek missziós egyházainak állapotáról. Pontosan meghatározták a misszionáriusok kötelezettségeit és joghatóságát, az egyes szerzetes közösségek egymás közti kapcsolatát, az evangelizáció módját és tartalmát.

A kötelezettségek terén – az evangelizáció sikeressége és főként hitelessége érdekében – külön hangsúlyozták, hogy a missziós munkát végző világi papoknak és szerzeteseknek elsősorban spirituális kötelezettségeik vannak, és alapvetően ezen köteleességek ellátása az evangelizáció célja. Minden ettől eltérő politikai, gazdasági vagy kereskedelmi tevékenység szigorúan tilos számukra.³³ A leggyakrabban előforduló „eltérő tevékenység”, a kereskedelem volt. Ennek tilalmát 1633-ban a de Propaganda Fide egy újabb brevével erősítette meg a misszionáriusok felé.

A de Propaganda Fide által hozott rendelkezések nagymértékben elősegítették az evangelizáció hatékonyságának növekedését, valamint hozzájárultak az apostoli munka személyi és intézményi követelményeinek és feltételeinek egységesítéséhez.

---

³¹ XV. Gergely 1622. január 22-én kiadott, *Inscrutabili divinae providentiae* kezdetű bullájával hozta létre a *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*-t, azaz a Hittérjesztési Kongregációt. Eördögh, *Az Egyház*, 164.o.

³² Prud'Homme, Claude, *Propaganda Fide* in: Levillain, Philippe, *Dictionnaire historique de la papauté*, Fayard, Paris, 1994, 1396.o.

³³ Eördögh, *Az Egyház*, 164-165.o.

1.3. A MEGÉLHETÉS KÉRDÉSÉNEK SZABÁLYOZÁSA A JÉZUS TÁRSASÁG RENDALKOTMÁNYÁBAN

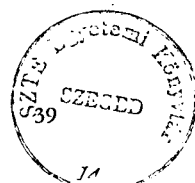
La Valette atya tevékenységének megértéséhez és vizsgálatához szükséges elemzési pontok közül következőként a megélhetés kérdésének *Institutum* béli szabályozását tekintjük át röviden.

Kutatásaink során, az Egyház tevékenységével kapcsolatos irodalmat tanulmányozva azt tapasztaltuk, hogy az alapvetően az Egyház által hirdetett lelkiiség gondozásával foglalkozik, és szinte egyáltalán nem tesz említést a megélhetés kérdésének általános problémájáról. Ennek tudatában és ennek következtében a megélhetés kérdésének vizsgálatát nagyon fontosnak tartjuk. Véleményünk szerint ugyanis a megélhetés kérdése meghatározó jelentőséggel bír az Egyház által felvállalt – hittérítői, lelki vezetői, valamint oktatói – feladatok megvalósításában. Ezen oknál fogva, valamint La Valette atya tevékenységének megértése miatt szükségesnek látjuk a megélhetés kérdésének, illetve annak *Institutumbéli* megjelenésének vizsgálatát.

Mivel dolgozatunk témája szempontjából leginkább a rendházak megélhetésére vonatkozó szabályozás a legfontosabb és a legérdekesebb számukra, ezért itt a megélhetés szabályozásának csupán a rendházakra vonatkozó részeivel fogunk foglalkozni. Ennek során arra a kérdésre keressük a választ, hogy hogyan jelenik meg a szegénység fogalma a rendházak működése, illetve a hittérítést végző közösségek létfenntartása esetében. Továbbá azt is megvizsgáljuk, hogy mennyiben befolyásolja a szegénység fogalma a felvállalt hittérítő tevékenység megvalósítását.

A szegénység fogadalma

A Társaság által felvállalt hittérítés célkitűzésnek leghitelesebb megvalósításához Szent Ignác az apostoli életformát tartotta a legalkalmasabbnak és a Társaság által követendőnek. Álláspontja szerint ugyanis a szegénység felvállalása teszi hitelt érdemlővé a Társaság munkáját. A szegénység elvét azonban Szent Ignác az addig megszokott gyakorlattól eltérően értelmezte és jóval szigorúbb elvárásokat állított föl a Társaság számára. E tekintetben a következő képen fogalmaz az 1540-es *Formulában*:

„Ezért az egyesek és mindnyájan fogadjanak örök szegénységet. Jelentsék ki, hogy nemcsak egyénileg, hanem közösségileg sem szerezhetnek a Társaság fenntartására és használatára szolgáló ingatlan vagyronra, jövedelemre vagy járadékra szóló polgári tulajdonjogot. Legyenek megelégedve a nekik ajándékozott dolgok haszonélvezetével, hogy így jussanak hozzá ahhoz, ami a megélhetésükhöz szükséges.”³⁴

A Szent Ignác által bevezetett legfőbb módosítás a megélhetés lehetőségeinek jelentős korlátozása volt. Azaz, a tulajdonlás bárminemű formájának tiltása, és a haszonélvezeti jog korlátozott igénybevételének hangsúlyozása. Ennek értelmében a Társaság összességében, illetve közösségei, vagy az egyes tagjai révén semmilyen jogcím alatt sem szerezhetett vagyontárgyakra, valamint jövedelmekre szóló polgári tulajdonjogot. A haszonélvezeti jog korlátozott igénybevételének hangsúlyozása pedig tulajdonképpen a mértékletesség hangsúlyozása, amely pedig a hiteles apostoli munka feltétele. A szegénység elvének ilyenén interpretálása következtében a Társaságot kánonjogilag a koldulórendek közé sorolták.³⁵

Tovább vizsgálva a szegénység elvének megvalósulását, a következőket tapasztaljuk. A haszonélvezeti jogot Szent Ignác 1540-es *Formulában* még egyértelműen és kizárólag a megélhetés szükségletéhez, azaz az egyének és a közösségek létfenntartásához köti. A haszonélvezet jogán ajándékba kapott dolgok körét azonban nem nevesíti. Vagyis megfogalmazásából nem derül ki, hogy a haszonélvezet csak az ingatlanvagyronhoz (vagyis lakóépülethez, illetve földhöz) köthető, vagy a mindennapi szükségletek fedezése céljából felajánlott rendszeres vagy rendszertelen jövedelemhez (pénzhez), vagy pedig a napi ételmezést szolgáló élelmiszer adományokhoz is.

A szegénység elvének hatása az intézményi háttérre

A szegénység elvét és megvalósulási formáját másodsorban a kialakult intézményi háttér esetében érdemes vizsgálni. Az intézményi háttérre már több utalás is történik az 1550-es *Formulában*. Ezzel kapcsolatban például a következőket találjuk:

„Ezért az egyesek és mindnyájan olyan értelemben fogadjanak örök szegénységet, hogy a professzusok sem egyénileg, sem közösségileg, sem házaik vagy templomaik nem

³⁴ Formula Instituti (1540), 7. rész, 29-30.o. in: Jézus Társaságának Rendalkotmánya, 1997.

³⁵ Piaget, E., Essai sur l'organisation de la Compagnie de Jésus, Leide, E.J. Brill, 1893, 110.o.

A Társaság felállításának és jóváhagyásának folyamatáról, illetve a Társaság szellemisége által képviselt kánonjogi újdonságról lásd bővebben:

Bernard-Maitre, Henri, Les corrections „de la Prima Societatis Jesu Instituti Summa” in : Revue d'ascétique et de mystique (1963), 226-232.o. ; illetve

Lemoine, Robert, Le monde des religieux, in: Le Bras, Gabriel – Gaudemet, Jean (szerk.), Histoire du Droit et des Institutions de l'Eglise en Occident. L'époque moderne (1563-1789), XV/2, Paris, Cujas, 1995. ; illetve

Dumeige, Gervais S.J., L'idée de mission et la Compagnie de Jésus in : Retif, André S.J., Les héritiers de Saint Francois Xavier, Paris, Librairie Artheme Fayard, 1956.

szerezhetnek sem jövedelmekre, sem bevételekre, sem vagyontárgyakra, sem ingatlanokra szóló polgári tulajdonjogot, kivéve csupán a saját használatra és lakásukra alkalmas ingatlanokat. Legyenek tehát megelégedve azzal, amit életfenntartás végett szeretetből adományoznak nekik.”³⁶

Az idézet megfogalmazása, ha kicsit jobban szemügyre vesszük, nagyon emlékeztet minket az 1540-es *Formula* szövegére. Fogalmazásbeli hasonlóságai ellenére azonban az 1550-es szövegben található eltérések nagyon is fontos változásokat takarnak.

Az első ilyen jelentős eltérés az, hogy az 1550-es szövegben Szent Ignác már kiemeli a Társaság tagjai közül a professzusok csoportját³⁷. Ennek oka az, hogy elsősorban ez utóbbiak feladata volt a hittérítés, amelyre a negyedik fogadalmukkal kötelezték el magukat. A korábban, a Társaság egyéb tagjaival és csoportjaival szemben megfogalmazott elvárások – amelyek egyébként megegyeztek a professzusokkal szemben megfogalmazottakkal – természetesen továbbra is érvényben voltak.

A második fontos változás, hogy immár megjelenik – mind a professzusok, mind a Társaság egyéb csoportjai esetében – a „saját használat, illetve lakás céljára szolgáló ingatlanok” tulajdonlásának engedélyezése. Eddig Szent Ignác ugyanis a tulajdonlás mindenfajta formáját tiltotta, és csupán a korlátozott haszonélvezetet engedélyezte. A „saját használat, illetve lakás céljára szolgáló ingatlanok” tulajdonlásának engedélyezésével azonban Szent Ignác megoldást adott a közösségek megélhetési (azaz, életfenntartási) kérdésére. A „saját lakásra alkalmas ingatlanok” ugyanis egyrészt egyértelműen állandó szálláslehetőséget jelentettek a közösség számára, másrészt – föltételezve, hogy a kifejezés földbirtokot jelöl – biztosíthatták a közösség mindennapi élelmezését.

A harmadik fontos változás – és az már valóban a szegénység elvét és az intézményi háttér kapcsolatát érinti – az, hogy Szent Ignác a szegénység elvét immár az intézményi háttérre vonatkozóan is értelmezte. Az alábbi idézetben kiemelten szedtük az erre vonatkozó részeket.

„... a professzusok sem egyénileg, sem közösségileg, sem házaik vagy templomaik nem szerezhetnek sem jövedelmekre, sem bevételekre, sem vagyontárgyakra, sem ingatlanokra szóló polgári tulajdonjogot, ...”

A szegénység elvét Szent Ignác 1550-ben kiterjeszti a professzusok által birtokolt objektumokra, azaz a házakra és a templomokra is. Ennek értelmében ezek az intézmények

³⁶ Formula Instituti (1550), 7. rész, 30.o. in: Jézus Társaságának Rendalkotmánya, 1997.

³⁷ **Professzusok:** Azon jezsuiták csoportja, akik a Társaságban a négy ünnepélyes fogadalommal professziót tehetnek. **Spirituális koadjutorok:** tudományokban elegendően képzett papok, akiket Isten szolgálatára és a Társaság lelkiekben való megsegítésére vesz fel a Társaság. Ők nem teszik le a negyedik fogadalmat. **Temporális koadjutorok:** Az egyházi rendet fel nem vett segítők, akik a szükséges külső dolgokban segítik a Társaságot. **Skolasztikusok:** a még tanuló rendtagok, leendő professzusok vagy spirituális koadjutorok. Rendalkotmány. Általános Vizsgálat in: Jézus Társaság Rendalkotmánya, 1997, 41, 64.o.

sem szerezhettek tulajdonjogot, illetve a professzusok közössége ezen objektumokon keresztül sem szerezhett semmilyen polgári tulajdonjogot.

Tovább folytatva a szegénység elvének az intézményi háttérre vonatkozó érvényesülését kutató vizsgálatunkat, a következőkben a *Rendalkotmány* szövegét fogjuk megvizsgálni.

A Rendalkotmány szövege – ahogy azt dolgozatunk egy korábbi fejezetében már jeleztük – számos, az intézményi háttér létrehozására vonatkozó megfogalmazást tartalmaz. Ezek a megfogalmazások az 1550-es *Formula* szövegéhez képest egyrészt jóval pontosabbak, másrészt pedig – keletkezési dátumánál fogva – már az intézményi háttér működésére vonatkozó szabályozásokat is tartalmaznak. Ennek ismeretében tehát már arra a kérdésre keressük a választ, hogy a szegénység elve milyen hatással volt az intézményi háttér működését szabályozó rendelkezésekre.

A Rendalkotmány első részét képező *Általános vizsgálat* című részből vett következő idézetben Szent Ignác újból, ám ezúttal már sokkal teljesebben és részletesebben fogalmazza meg a szegénység elvét. Tulajdonképpen a szegénység elvének egy, a Társaságra vonatkozó általános definícióját adja:

„E cél [embertársaink üdvösségének és tökéletességének előmozdítása] hathatósabb elérése érdekében Társaságunkban letesszük az engedelmesség, szegénység és tisztaság hármas fogadalmait. A szegénység fogadalmát úgy értjük, hogy Társaságunk sem saját létfenntartására, sem bármilyen más célra nem birtokolhat semmiféle jövedelmet, sem bármi mást. Ez a tilalom nemcsak az egyes rendtagokra vonatkozik, hanem templomainkra és a professzus Társaság házaira is. Továbbá nem fogadhatunk el sem miseáldozatért, sem szentbeszédért, sem előadásokért, sem bármelyik szentség kiszolgáltatásáért, sem bármely más lelki szolgálatért, amelyet a Társaság Institutuma szerint végezhet, akármilyen olyan stipendiumot vagy alamizsnát, melyet az ilyen szolgálatok díjazása képen adni szoktak. Mi csak Istentől fogadhatunk el jutalmat, és mindent tisztán Isten szolgálatára akarunk végezni.”³⁸

A fenti idézet legnagyobb újdonsága számunkra az, hogy abban Szent Ignác először említi, illetve sorolja föl tételesen a Társaság által végzett szolgáltatásokat. Ugyancsak ez az első alkalom amikor kijelenti, hogy ezekért a szolgáltatásokért a Társaság, és egyes tagjai vagy közösségei, semmilyen díjazást nem fogadhatnak el és nem is várhatnak el. A tevékenységükért mégis felajánlott díjazást – ahogy a korábbi idézetekben láthattuk – a Társaság egyrészt saját létfenntartására fordíthatta, másrészt azonban a díjazásként felajánlott dolgoknak csak a haszonélvezetével rendelkezhettek.

³⁸ Rendalkotmány. Általános Vizsgálat és magyarázatai, 1. fejezet, 4. pont in: Jézus Társaság Rendalkotmánya, 1997, 40.o.

Tovább vizsgálva a Rendalkotmány szövegét és a szegénység elvének érvényesülését az intézményi háttér működését szabályozó rendelkezésekben, azt tapasztaljuk, hogy Szent Ignác egyre több konkrét rendelkezést fogalmazott meg e téren.

„A Társaság által a lelkek szolgálatára elfogadott házaknak vagy templomoknak (B) nem lehet semmi jövedelme, még olyan sem, ami a sekrestye vagy az épületfenntartás céljait szolgálja. Semmi másfajta jövedelmük sem lehet, amellyel a Társaság rendelkezhetne. Vesse a Társaság bizalmát kizárólag Istenbe, akinek az ő kegyelméből szolgál, abban a meggyőződésben, hogy minden jövedelem nélkül Isten fog gondoskodni számunkra mindarról, ami megfelel az ő nagyobb dicséretének és dicsőségének.”³⁹

(B. „Ha a házak vagy templomok alapítói közül valaki valamely jövedelmet az épület fenntartására óhajt adományozni, ez nem tér el a Társaság szegénységétől, feltéve, hogy erről a jövedelemről a Társaság nem rendelkezhet, és nem rendelkezik az erre vonatkozó perelhető joggal sem.”)⁴⁰

„Ne csak jövedelmük ne legyen a Társaság házainak és templomainak, hanem ne is birtokoljanak, sem egyénileg, sem közösen ingatlan vagyont, kivéve azt, ami lakóhelyként vagy használati helyként szükséges vagy igen megfelelő. Ezt a helyet nem szabad másoknak bérbe adni, és (F) ne is legyenek oly termékei, amelyek jövedelemnek számítanak.”⁴¹

(F. „Ilyen termékek lennének, pl. az említett telkeken termő bor, olaj vagy gabona, vagy eladásra szánt gyümölcs és zöldség. Ilyen termékek tilosak. Szabad azonban a termékeket vagy azoknak egy részét a ház számára felhasználni.”)⁴²

A fenti idézetekben legelőször is az tűnik föl számunkra, hogy azokban Szent Ignác – az addig használt „közösségek” megfogalmazás helyett – már kizárólag a „Társaság által a lelkek szolgálatára elfogadott házak és templomok” kifejezést használja. A megfogalmazás módja és tartalma arra enged következtetni, hogy azokat Szent Ignác a korábbi „közösségek” kifejezés szinonimájának tekinti. Ezt erősíti meg az is, hogy a „Társaság házaira és templomaira” ugyanazok az előírások érvényesek, mint korábban a „közösségekre”.

Vagyis azt mondhatjuk, hogy Szent Ignác a tapasztalatok birtokában kiterjesztette a szegénység elvének – eredetileg csupán a közösségekre értelmezett megfogalmazását – az intézményekre is. Később pedig már csak az átfogóbb és általánosabb fogalmakat (azaz, a házak és templomok fogalmát) használta a közösségekre vonatkozó szegénység leírásához.

Másodsorban pedig azt tapasztaljuk, hogy a rendelkezések az eddigieknél konkrétabb és árfogóbb leírásokat tartalmaznak a tulajdonlásra és haszonélvezeti jogra nézve egyben azonban megjelennek a megélhetés és a működés biztosítása érdekében megengedhető tevékenységek. Mint például az épület fenntartás céljára történő adományozás, amely az intézményi háttér és végső soron a hittérítő tevékenység ellátását és megvalósítását biztosítja.

³⁹ Rendalkotmány, 6. rész, 2. fejezet, 555. pont in: Jézus Társaság Rendalkotmánya, 162.o.

⁴⁰ Rendalkotmány, 6. rész, 2. fejezet, 556. pont in: Jézus Társaság Rendalkotmánya, 162.o.

⁴¹ Rendalkotmány, 6. rész, 2. fejezet, 561. pont in: Jézus Társaság Rendalkotmánya, 164.o.

⁴² Rendalkotmány, 6. rész, 2. fejezet, 563. pont in: Jézus Társaság Rendalkotmánya, 164.o.

A Rendalkotmány és *Formulák* szövegeinek vizsgálata után azt mondhatjuk, hogy azokban egyre konkrétabb módon jelennek meg az intézményi háttér működését szabályozó rendelkezések, amelyek ugyanakkor teljesen megfelelnek a Társaság által felvállalt szegénység elvének.⁴³

A szegénység elvének érvényesülése a gyakorlatban

A szegénység elvének elvi megjelenési és megfogalmazási módjai után azonban érdemes megvizsgálni a szegénység elvének gyakorlatban történő megvalósulását is. Ahogy azt a Társaság missziós célkitűzéseinek megvalósulása kapcsán is láttuk, a helyi körülmények és igények ugyanis – feltételezésünk szerint továbbra is – jelentős mértékben befolyásolják az elvek megvalósítását.

A szegénység elvének gyakorlatban történő érvényesülése kapcsán alapvetően az adományozás (pénz, földbirtok), mint a létfenntartás, illetve tevékenység megvalósításához szükséges forrás meglétének lehetőségét szeretnénk kiemelni.

Európában a kereszténység ismertsége következtében az adományozás elfogadott gyakorlatnak számított. A haszonélvezeti jog hangsúlyozásával történő főként jövedelemadományozás bőven biztosította a közösségek létfenntartását, valamint az intézmények működtetését.

Az Európán kívüli területeken, ahol a Társaság az európai gyarmatosító hatalmak támogatása nélkül végezte alapvetően hittérítő tevékenységét, az adományozás kereszténységre jellemző formájának és gyakorlatának hiánya következtében, kevesebb és korlátozottabb lehetőség állt a Társaság rendelkezésére a létfenntartás, valamint az intézményi háttér működtetéséhez szükséges források előteremtésére.

Azon Európán kívüli területeken, ahol a Társaság az európai gyarmatosító hatalmak támogatásával jelent meg, és ahol ennek következtében főként az európai telepesek lelki gondozásával, valamint oktatással foglalkozott, a kialakított európai körülmények következtében ugyancsak ismert és elfogadott volt az adományozás gyakorlata. A szolgáltatásért felajánlott jövedelemadományok ezeken a Területeken azonban kevésbé voltak bőkezűek. A rendszeres, illetve egy meghatározott célra fordítandó jövedelemadományozás

⁴³ A Szent-Ignác által megfogalmazottakat a későbbiekben Claudio Acquaviva rendfőnök egészítette ki és adott e tárgyban pontos szabályzást (1588), amelyet az 1593-94-ben megtartott V. Általános rendgyűlés fogadott el. Az általa bevezetett szabályok azonban elsősorban a kollégiumalapítások körülményeire és főként az alapításhoz szükséges anyagi háttér biztosítására vonatkoznak. Hamy, Alfred, S.J., *Richesse des jésuites en France*, 45.o. – kiadatlan.

pedig igen ritka volt. Ennek ellenére az így összeggyűlt bevételek is, fontos szerepet játszottak a helyi közösségek létfenntartásában.

Az Európán kívüli területek sajátosságaként, a közösségek létfenntartását – a patronátus joga révén – az uralkodótól kapott anyagi támogatás is segítette. Ennek mértéke azonban csak kis mértékben tért el az anyaországban elfogadott mértéktől és ugyancsak a meghatározott célokra lehetett fordítani.

A szegénység elvének gyakorlatban történő megvalósulása kapcsán a helyi körülmények befolyásoló erejére szeretnénk még felhívni a figyelmet. Vagyis arra a tényre, hogy a jelentkező elsősorban éghajlati eltérések komoly gazdasági hatásokkal is jártak. Így például erőteljesen meghatározták, hogy az adományozás keretében kapott földbirtokot – melyet a közösség a saját megélhetése biztosítására fordíthatott a Társaság *Institutuma* szerint is – hogyan lehet hasznosítani.

Úgy látjuk, hogy a szegénység elvének – és az ahhoz kapcsolódó létfenntartás, és megélhetés kérdésének – gyakorlatban történő megvalósulását elsősorban a földrajzi tényezők befolyásolták. Annak ellenére, hogy a földrajzilag eltérő helyen lévő közösségekre ugyanazok az előírások vonatkoztak.

A jezsuiták és a kereskedelem kérdése

A Jézus Társaság megélhetési gyakorlatát vizsgálva, valamint az ezzel kapcsolatos elvek megvalósulását befolyásoló körülmények megismerése után témánk szempontjából még egy kérdés vizsgálatát tartjuk feltétlenül szükségesnek. Mégpedig a kereskedelem kérdésének vizsgálatát. A kereskedelem kérdése ugyanis olyan, a megélhetés kérdéséhez szorosan kapcsolódó kérdés, illetve tevékenység, amely közvetlenül és mélyen érinti a Jézus Társaságot is. A Társaság megélhetési gyakorlata kapcsán megfogalmazott kritikák révén, elsősorban pedig a Társaság Európán kívüli misszióit.

A jezsuiták állítólagos kereskedelmi tevékenységével (vagyis többnyire az Európán kívüli missziók működésével) kapcsolatban számos éles hangú kritika és rosszindulatú megjegyzés született.⁴⁴

---

⁴⁴ E. Piaget 1893-ban megjelent *Essai sur l'organisation de la Compagnie de Jésus* című munkájában például a következőket írja: „Enfin le commerce devint aussi une source abondante de revenus, car il est impossible de désigner autrement certaines transactions que les Jésuites pratiquaient. [...] Mais c'est surtout hors de l'Europe que leurs relations commerciales se développèrent.” (Piaget, E., *Essai sur l'organisation de la Compagnie de Jésus*, 114-115.o.)

A. Douarche 1880-ban megjelent *Étude historique sur la banqueroute du P. Lavalette et la destruction des jésuites au XVIIIe siècle* című művében pedig a következőket írja: „A diverses reprises, les Jésuites avaient été accusés et convaincus de se livrer à un commerce public et à un trafic scandaleux. Qu'il nous suffise de

Állítólagos kereskedelmi tevékenységük ugyanakkor a pápai jogalkotásra is hatással volt. A jezsuiták kereskedelmi tevékenységét hangoztató szerzők ugyanis álláspontjuk alátámasztására szívesen idéznek különböző pápai bullákat, amelyeket állítólag éppen a jezsuiták állítólagos kereskedelmi tevékenysége hívott volna életre. Véleményük szerint a jezsuita rend összességében kb. száz alkalommal részesült pápai figyelmeztetésben a különböző dekrétumok, bullák és apostoli levelek révén.⁴⁵ Az említett kb. száz figyelmeztető rendelkezésből, azonban többnyire három bullát, mint különösen jelentős és kimondottan a jezsuiták kereskedelmi tevékenysége nyomán fogalmazott rendelkezést emelnek ki.

Ez a három pedig a következő (lenne): VIII. Orbán 1633. február 22-én kiadott *Ex debito pastoralis* kezdetű bullája, IX. Kelemen 1669. június 17-én kiadott *Sollicitudo pastoralis officii* kezdetű bullája, valamint XIV. Benedek 1741. február 25-én kiadott *Negotiatio clericis interdicitur* kezdetű bullája.⁴⁶

---

citer le témoignage du vénérable dom Jean de Palafox.” (*Dourche, Aristide, Etude historique sur la banqueroute du p. Lavalette et la destruction des jésuites au XVIIIe siècle, Bourges; 1880, 16.o.*)

Egy nevének csak kezdőbetűit használó szerző, Les Jésuites marchands, usuriers et usurpateurs című művében pedig a következőket írja: „C’est un étrange spectacle de voir une société de prêtres et de religieux acquérir par la voie du commerce des richesses immenses, fonder des colonies et des empires, et couvrir du prétexte spécieux d’un zèle ardent pour la foi des entreprises qu’inspire une cupidité sans bornes. [...] Dès la naissance de la société des Jésuites, on leur reprocha une avidité insatiable des biens temporels, ils furent accusés de se conduire dans les pays où ils ont des missions, plutôt en marchands qui trafiquent que comme des apôtres. [...] Si leurs missionnaires traversent les mers et pénètrent dans les climats les plus éloignés, leur objet n’est pas d’étendre le règne de la foi; mais de rapporter de l’or et des marchandises précieuses.” (G*** de N***, Les jésuites marchands, 112., 114., 116., 124., 140.o.)

Ugyan ennek a műnek a szerzője, művében külön kis fejezetekben tárgyalja a jezsuiták állítólagos kereskedelmi tevékenységével kapcsolatba hozható eseményeket. A fejezetek a következő hangzatos címeket viselik: „XXI. Jésuites font le commerce maritime; XXII. Jésuites raffineurs de sucre; XXIII. Jésuites marchands de blé à Malthe; XV. Commerce maritime des jésuites dirigé par les pères La Valette et de Sacy; XXX. L’ambition et l’avarice des jésuites entraînent la ruine de la mission du Japon”

⁴⁵ Ravignan, De l’existence, 179.o.

Ravignan tanulmányában ugyanakkor kimutatta, hogy az említett kb. száz elmarasztalásból (ami gyakorlatilag nyolcvanhét), amelyet a Társaságot Franciaországban feloszlató párizsi parlamenti rendelet is említ, hetvenöt hamis, azaz semmilyen a jezsuitákat elítélő tézist nem tartalmaz. A fennmaradó kb. tizenkettő pedig nem a rend egésze ellen, hanem annak egy-egy tagja ellen, egy meghatározott ügyben készült. A tizenegy elmarasztalás összesen hat jezsuita tevékenysége ellen készült. Ebből a tizenegy elmarasztalásból három szól a morál kérdéséről, a maradék nyolc pedig – amelyből hat egy azon atya, Berruyer atya ellen szól – a Szentírás kérdéséről. Ravignan, De l’existence, 180-186.o.

⁴⁶ Ravignan, De l’existence, 192-193.o.

Ravignan tanulmányában tételeken cáfoja, hogy a fent jelzett és a jezsuiták kereskedelmi tevékenységének elítélésében különösen fontosnak tekintett bullákat miért **nem** tekinthetjük a jezsuiták tevékenységét elítélőnek.

VIII. Orbán 1633-as bullájának célja például a japán és a kelet-indiai missziók megnyitása a jezsuitákon kívül más szerzetesrendek számára is. Ezen területek egyedüli evangelizációja ugyanis túl nagy feladatot jelentett volna a fiatal jezsuita rend számára. Bullájában VIII. Orbán egyszerűen megismétli minden szerzetesrendre vonatkozóan a kánoni törvényekben foglaltak betartás, főként pedig a kánoni törvények által tiltottnak minősített kereskedelmi tevékenység gyakorlását.

IX. Kelemen bullájában megerősíti VIII. Orbán bulláját, majd visszavonja egyik elődjének, a misszionáriusoknak jutott királyi támogatás módjára vonatkozó rendelkezését. Az addig a szerzetesrendek által, így a jezsuiták által is használatban lévő módszer ugyanis a közvélemény szemében a kereskedelem gyanuját kelthette, mindamellett, hogy a pápa által is elismerten a szerzetesrendek nem folytattak tiltott kereskedelmi tevékenységet.

A kortársak – és a jezsuiták történetével foglalkozó mindenkori szerzők – körében, a jezsuiták megélhetési tevékenysége kapcsán tapasztalható félreértéseket látva, fölmerül a kérdés, hogy miből is erednek ezek a félreértések. Milyen jellegű tevékenységet is azonosítottak a kortársak kereskedelmi tevékenységgel. Ez a kérdés dolgozatunk témája, azaz La Valette atya tevékenységének vizsgálata, szempontjából is nagy jelentőséggel bír.

Ahogy a lábjegyzetben közölt kritikákból is kitűnik, a panaszok általában a jezsuiták által, főként az Európán kívüli területeken folytatott vásárlások, eladások és tengeri szállítások kapcsán fogalmazódtak meg. Ezeken a területeken a jezsuita missziók – és általában a missziók – megélhetésének biztosítéka a betelepedésükkor az uralkodótól kapott földbirtok volt. A többé-kevésbé sikeresen működő királyi támogatási rendszer ellenére elsősorban a földbirtokból származó jövedelmek tudták ugyanis garantálni a misszió működését. A rendelkezésre bocsátott fölbirtokon a misszó igyekezett az éghajlatnak megfelelő élelmiszer vagy haszonnövényeket termelni. Az atyák élelmezéséhez és a misszió működéséhez nélkülözhetetlen élelmiszerek és tárgyak beszerzése érdekében azonban a missziók gazdasági igazgatói rendszerint kénytelenek voltak a megtermelt áru egy részét vagy nagyrészét eladni. Mivel a szükséges élelmiszereket és tárgyakat csak Európából tudták beszerezni, ezért az eladásra szánt árut is Európába küldték, hogy ott eladva, annak az árából vásárolják meg a szükséges dolgokat.⁴⁷

Vagyis a gazdasági igazgatók nem tettek mást, mint a misszió saját földjén megtermelt, a misszió (élelmezési) szükségletein fölül létező terményeket és árukat átküldték Európába. Ez a tevékenység tulajdonképpen megegyezett a helyi nagybirtokosok tevékenységével. Ugyanakkor a jezsuita gazdasági igazgatók ilyen jellegű tevékenységét, azaz az árufölösleg értékesítését, a Jézus Társaság szabályzata is jóváhagyta. A II. Kongrégáció (1561) döntésének értelmében ugyanis a rendház saját birtokán megtermelt termények esetében keletkező fölösleget a rendház eladhatta, vagy elcserélhette.⁴⁸

A külső szemlélő számára ugyanakkor két dolog tűnhet furcsának és adhat okot a félreértésre. Egyrészt az, hogy a gazdasági igazgatók tevékenysége – az egyházi törvények és a Jézus Társaság engedélye mellett – gyakorlatilag megegyezik egy nagybirtokos gazda tevékenységével. Másrészt pedig az, hogy a gazdasági igazgatók – a nagybirtokosokhoz hasonlóan – rendszerint nagytételben küldték az árukat Európába.

XIV. Benedek említett bullájában pedig a pápa a szerzetesek által a tiltott kereskedelemről származó vagyonok átörökítését tiltja meg. A rendelkezés azonban nem vonatkozik a jezsuitákra, akik fogadalmuk révén amúgy sem rendelkeznek az örökítés jogával. Ravignan, *De l'existence*, 192-193.o.

⁴⁷ Ravignan, *De l'existence*, 189-190.o., Rochemonteix, *Le père Lavalette*, 81.o.

⁴⁸ Piaget, *Essai sur l'organisation*, 114-115.o.

1.4. A MEGÉLHETÉS KÉRDÉSE ÉS AZ EGYHÁZ

La Valette atya tevékenységének megértéséhez és vizsgálatához szükséges elemzési pontok közül következőként a megélhetés kérdésének a kánoni törvényekben foglalt általános irányelveivel, valamint ezen irányelvek gyakorlati megvalósulásával ismerkedünk meg.

Az egyházi törvények – melyeket kánoni törvényeknek is nevezünk – a Katolikus Egyház szervezetét, működését és tagjainak az Egyház sajátos céljaival kapcsolatos tevékenységét szabályozó egyetemes érvényű jogszabályok gyűjteménye.⁴⁹ Egyetemlegességükből és általánosságukból kifolyólag az egyházi törvények kiindulási alapként szolgálnak az Egyház keretein belül létrejövő speciális közösségeknek – mint esetünkben a Jézus Társaság – saját belső szervezeti és működési szabályzatuk megfogalmazásához. Dolgozatunk ezen fejezetében az a célunk, hogy a szegénység és a megélhetés kérdésköre kapcsán – ahogy azt a Jézus Társaság *Institutuma* kapcsán is tettük – bemutassuk az erre a kérdésre vonatkozó általános egyházi szabályozást, valamint annak megvalósulását.

Az egységes Egyházi Törvénykönyv kialakulása

Az egyházi törvények azon jogszabályok összessége, amelyek az Egyház sajátos céljait megvalósító személyek és intézmények szervezetét és működését általában és egyetemlegesen szabályozzák. A meglévő törvények rendszerezésére és így az egyházi jog egységesítésére tett kísérletek miatt az egyházjognak a középkort⁵⁰, valamint az újkort⁵¹ magába foglaló korszakai

⁴⁹ Erdő, Péter, Egyházjogi alapismeretek, Szent István Társulat, Budapest, 2001, 15.o.

⁵⁰ Az egyházjog középkort magába foglaló periódusát a klasszikus egyházjog korának hívják és 1140-től, Gratianus Decretumától a tridenti zsinat végéig, 1563-ig tart. A középkor folyamán keletkezett nagy gyűjteményeket – mint a Clementinae (1317), Extravagantes Ioannis XXII (1325), valamint a Extravagantes communes (1503) – Gratianus Decretumához (1140), a Liber Extrához (1234), valamint a Liber Sextushoz (1298) csatolták. Így jött létre az, az immár hat műből álló egyházjogi gyűjteménycsoport, mely XIII. Gergely pápa 1582-ben hitelesnek nyilvánított és Corpus Iuris Canonici néven kiadott. Ez lett az első egységesnek tekintett egyházi törvénykönyv. A Corpus iuris canonici az 1671-es lyoni kiadástól kezdve bír szakkifejezési értékkel, azaz, ettől az időponttól kezdve szerepel a kiadások címlapján és jelöli kizárólag a gyűjteményeknek ezt az összességét. Erdő, P., Egyházjogi alapismeretek, 31-33.o. és Erdő, P., Az egyházjog forrásai, 205.o.

⁵¹ Az egyházjognak az újkort magába foglaló szakaszát trentói jogoknak hívják és 1563-tól 1917-ig tart. A számunkra érdekes második egyházjogi periódus a trentói egyházjog korszaka, amely az 1563-ban véget ért Tridenti zsinattól az Egyházi Törvénykönyv 1917-ben bevezetett reformjáig tartó időszakot öleli föl. A korszak jellegzetessége, egyfelől, hogy a tridenti zsinat határozatai és szellemisége központi szerepet játszanak az egyházi törvényhozásban, másfelől, hogy a jogalkotás feladatát a pápa többnyire már nem személyesen látja el, hanem a pápai udvarban kialakult központi adminisztráció, az ún. római kúria különböző kormánysszerkein keresztül. A korszakban azonban továbbra is az 1582-ben kiadott Corpus Iuris

az érdekesek számunkra. A mindkét korszakra jellemző egységesülési folyamat az egyházjog szerkezetére is hatással volt. A különböző korban született jogszabályok rendszerezésével, tartalmuk alapján történt csoportosításukkal jól láthatóvá és főként áttekinthetővé vált az egyházjog szerkezete. Ennek következtében pedig az is kiderült, hogy mely részterületeit⁵² lehet önálló egészként is művelni. Ilyen részterületnek számított például a szerzetesjog is.

A szerzetesek sajátos jogai

Az egyházi törvényeken belül tehát külön csoportja alakult ki a sajátosan a szerzetesrendekre vonatkozó jogszabályoknak. Ezek a szerzetesekre vonatkozó speciális egyházi szabályok egyrészt, a sajátosan a szerzetesrendekre érvényes egyházi jogszabályokból, másrészt, a működési és szervezeti szabályzataikban megfogalmazott saját jogok normáiból keletkeztek. Az ily módon létrejött szabályzatok gyűjteményét, az egyes szerzetesrendekre jellemzően, regula (*regulae*⁵³), konstitúció (*constitutiones*) vagy statútum névvel illették és rendenként külön kötetben adták ki.⁵⁴

A szabályzatok tartalmát illetően a klasszikus egyházjog kora (1140-1563) – mint a jezsuita rend szabályzatára hatással lévő kor – nem mutat egységes képet. A klasszikus egyházjog korának első és legfőbb sajátossága ugyanis az, hogy a szerzetesi életmód és munka új, az addig megszokott gyakorlattól eltérő értelmezését hozta. Ezt a koncepció belüli döntő változást a koldulórendek megjelenése jelentette.

A klasszikus egyházjog időszakában alapított koldulórendek legfőbb jellegzetessége, hogy az evangéliumi szegénységet, mint szerzetesi életeszményt hangsúlyozzák a monasztikus rendek⁵⁵ elvilágiasodott és elkényelmesedett életmódjához képest. Az eddigi egyházi

---

Canonici marad az egységes és hatályos egyházi törvénykönyv. A korszak végére ugyanakkor felmerül az igény egy új és kizárólagos egyházi törvénygyűjtemény kiadására, a felhalmozódott jogszabályok nehézkes áttekinthetősége miatt. Az új egységes egyházi törvénykönyvet XV. Benedek pápa hirdette ki Codex Iuris Canonici néven 1917-ben.

Erdő, P., Az egyházjog forrásai, 12.o. és Erdő, P., Egyházjogi alapismeretek, 33-34.o.

⁵² Az egyházjog ágai : 1. az általános szabályok; 2. egyházi alkotmányjog; 3. szerzetesjog; 4. szentségi jog; 5. házasságjog; 6. liturgikus jog; 7. egyházi vagyonjog; 8. büntetőjog; 9. perjog; 10. közigazgatási jog; 11. egyházi tanítói feladatával kapcsolatos jog; 12. missziós jog. Erdő, P., Egyházjogi alapismeretek, 17.o.

⁵³ **Regula:** „Tartós értékű szabályzatok, melyekből a középkorban négy alapvető terjedt el: a Szent Basileios-féle, az Ágostonos, a bencés és a ferences. Más rendek átvették vagy követték ezen alapvető regulák valamelyikét.” **Konstitúció:** „Kiemelkedő jelentőségű szövegek, melyek egy-egy rend sajátos szervezetét és működését szabályozzák és többnyire azokra a nagy egyéniségekre vezethetők vissza, akik az illető rendet alapították vagy megújították.” **Statútum:** „Az egyes apátok, káptalanok által kiadott és a részletekre vonatkozó további szabályok, melyek az előzőeknél kevésbé alapvetők.” Erdő Péter, Az egyházjog forrásai, 215.o.

⁵⁴ Erdő, P., Az egyházjog forrásai, 206, 214-216.o.

⁵⁵ Monasztikus rendnek nevezzük a Szent Benedek reguláját követő rendeket (bencések, karthauziak, ciszterciek) valamint a Szent Ágoston reguláját követő rendeket (Ágostonos kanonokok rendje, Ágostonos

gyakorlat szerint a csupán a személyes szegénységet előíró szegénységi fogadalmat a koldulórendek alapítói kiterjesztették a közösségre is. Ennek értelmében az új rend tagjai nemcsak a személyes tulajdonról, de a közösségi tulajdonról is lemondtak. Létfenntartásukat pedig munka és alimizsna révén kívánták biztosítani.

A koldulórendek által képviselt szemlélet második jellegzetessége a világiak lelkigondozásának felvállalása, az igehirdetés révén a lelkiség elmélyítése a monasztikus rendek által addig képviselt eszménykép – a rendtagok egyéni megszentelődésének – céljával szemben.

Az általuk képviselt szemlélet harmadik jellegzetessége a kor igényeinek való megfelelés, azaz, alapos teológiai és tudományos képzettség által az egyre növekvő számú művelt városi elit vallási igényeinek kielégítése, valamint eredményes küzdelem az eretnek tanok ellen. A szerzetesi életmód és munka ezen új koncepcióját két rend képviselte a klasszikus egyházjog időszakában, az Assisi Szent Ferenc által alapított ferences rend⁵⁶ (1209) és a Szent Domonkos által alapított domonkos rend⁵⁷ (1216).⁵⁸

---

remeték rendje). Szántó, Konrád, A katolikus egyház története, III/1., Ecclesia, Budapest, 1988, 429-431.o.

⁵⁶ **Ferences rend** : Szent Ferenc 1209-ben alapította a *Kisebb Testvérek Közösségét* (Fratres Minores), melynek Ferenc által szerkesztett reguláját III. Ince 1210-ben szóban erősítette meg. Azok számára, akik a világban élve akartak a rend szellemében élni, Ferenc 1221-ben adott szabályzatot. Ferenc halála után, a szegénység kérdésének értelmezése kapcsán a rend kettészakadt. A Ferenc eredeti szándékához ragaszkodó szigorú irányzatot spirituálisoknak nevezzük. A Cortonai Illés generális által képviselt mérsékelt irányzatot, mely a valós élet igényeinek figyelembe vételével a szabályzat enyhítését támogatta, a klasszikus monasztikus rendekhez hasonlóvá téve ezzel a rendet, conventuálisoknak, mérsékeltnek vagy minoritáknak nevezzük. Hivatalos elnevezésük az *Ordo Fratrum Minorum Conventualium*, O.F.M. Conv.) A spirituálisokkal szembeni szigorú pápai fellépés következtében a javakat és állandó bevételeket igénylő conventuális irányzat erősödött meg, különösen Itáliában, Franciaországban és Spanyolországban. Ugyanakkor az elvilágiasodott conventuális irányzattal szemben létrejött az obszervánsok reformmozgalma. Az 1415-ös Konstanzi zsinat engedélyezte a franciaországi obszervánsok működését, ám a dinamikus növekedés miatt már 1443-ban két obszerváns fővikáriust kellett beiktatni, egy ultramontánt és egy ciszmontánt. A két tartományt de facto IV. Jenő pápa hozta létre. 1517-ben X. Leó pápa szétválasztotta a koventuálisok és obszervánsok ágát. A generálisságot és a rendi pecsétet elvette a conventuálisoktól, és az obszervánsoknak adta, majd az összes reformágot az obszervánsokhoz csatolta (*Ordo Fratrum Minorum Regularis Observantiae*, O.F.M. Obs.). A spirituálisok egy része az üldözések hatására eretnek csoportokhoz csatlakozott. Őket *fraticellik*nek hívjuk.

Szántó, K., A Katolikus Egyház története, III/1., 435-436, 573.o. valamint Lanczkowski, Szerzetesség kislexikona, 85-86.o.

⁵⁷ **Domonkos rend**: Domingo Guzman alapította a rendet 1216-ben a meggyőző igehirdetés céljával. 1217-től, amióta megkapták a rendet egy évvel korábban megerősítő III. Honorius pápától a prédikálás és a gyóntatás privilégiumát, a nevük hivatalosan Prédikáló Testvérek Rendje (*Ordo Fratrum Praedicatorum*). A pápai megerősítés feltétele – az 1215-ös IV. Lateráni zsinat 13. határozatának értelmében, mely elutasította újabb szerzetesrendek alapítását, illetve az újonnan alapítottaknak előírta, hogy kötelesek a már létező és elfogadott szabályzatok (Benedek-regula vagy Ágoston-regula) valamelyikét követni – egy „klasszikus” szabályzat átvétele volt. Domonkos az Ágoston-regula átvétele mellett döntött. Azonban Domonkos 1220-ban Bolognában, az első káptalani gyűlésen szegénységre kötelezte a rendet, amelyet ez által besoroltak a kolduló rendek közé. Ezen okoknál fogva szabályzatuk alapján véve az Ágoston-regula konstitúciókkal kiegészített változata. 1568-ban V. Pius pápa primátust adott a rendnek a négy nagy kolduló rend között. A rend nem tisztán szerzetesi rend, hanem papi rend laikus testvérekkel. Ez utóbbiak feladata, hogy gondoskodjanak a kolostorról és a megélhetésről. Az alapításkor megjelölt célkitűzés, azaz a meggyőző igehirdetés, megvalósítása érdekében – amelyet az 1218-ban a pápától kapott kiváltság értelmében immár

Az új koncepcionális elemek alkalmazása ellenére természetesen jelentős különbségek mutatkoznak Szent Ferenc, illetve Szent Domonkos elképzelései között, az általuk alapított szerzetesrendek célkitűzéseit illetően. A legjelentősebb – és számunkra legfontosabb – különbség a szegénység kérdésének értelmezése terén jelentkezik.

A ferencesek – és főként a Szent Ferenc által először alapított közösség – eredetileg a tökéletes szegénységet hirdették, mely a rend leglényegesebb tulajdonságát képezte. A rendtagok számára ez a tökéletes szegénység – melyet az Isten iránti szeretetből vállaltak – a legfőbb erényt és a tökéletesség csúcsát jelentette. Ugyanakkor a Szent Ferenc halála után megerősödő konventuális vagy minorita irányzat a valós élet igényeit szem előtt tartva enyhítette a szabályzatnak a szegénységre vonatkozó megfogalmazásait, oly módon, hogy lehetővé tette a rend számára javak és állandó bevételek elfogadását. Ezzel a módosítással a konventuális irányzat szabályzata nagyon hasonlóná vált a monasztikus rendek szabályzatához.

A domonkosok elsődleges célja az igehirdetés, a prédikáció segítségével a hit tisztaságának megőrzése volt. Ennek zálogát egyrészt az alapos tudományos és teológiai felkészültségben látta Szent Domonkos, másrészt, a rend munkájának hitelességében, amelyet az apostoli szegénység felvállalásával, az életvitel terén mutatott jó példa segítségével kívánt elérni. Ennek megfelelően a rend tagjai egyénileg és közösségileg is lemondtak a tulajdonról.

A koldulórendeknek a szegénység kérdéséről kialakított álláspontjában V. Piusz pápa (1566-1572) 1567. október 3-án kiadott rendelete hatására következett be változás. Ugyanis a pápa ebben a rendeletében „valódi koldulórendnek” nyilvánította a ferenceseket, a domonkosokat, a karmelitákat, az Ágostonos remetéket és a szervitákat, annak ellenére, hogy a felsoroltak közösségileg vagyont birtokoltak.⁵⁹ Ez valószínűleg csupán a koldulórendek körében addigra kialakult gyakorlat szentesítése volt a pápa részéről.

A klasszikus egyházjog időszaka alatt, a szerzetesrendek szabályzatának tartalmában bekövetkezett változásokhoz képest (monasztikusok illetve kolduló rendek), a már a Tridenti zsinat jelképezte katolikus reform szellemében alapított szerzetesrendek szabályzatai újabb változásokat hoztak. Ezeket a változásokat a Katolikus Egyház belső megújulásának igénye, valamint az ezen újíto törekvésekkel egy időben jelentkező Reformáció gondolatköre hívta

---

szerte a világon megvalósíthatott – Domonkos alapos tanulmányokat követelt meg a rend tagjaitól, illetve előírta az apostoli szegénység föl vállalását, valamint szükségszerűen lemondott a helyhez kötött életmódról. Szántó, K., *A Katolikus Egyház története*, III/I., 435-436, 573.o. valamint Lanczkowski, *Szerzetesség kislexikona*

⁵⁸ Szántó, K., *A katolikus egyház története*, III/I., 434-437.o.

⁵⁹ Willaert, Léopoldo, *La restaurazione cattolica dopo il concilio di Trento (1563-1648)* in: Fliche, August – Martin, Victor (szerk.), *Storia della Chiesa*, XVIII., Torino, ed. S.A.I.E., 1979, 139.o.

életre. A reformok az Egyház egységének megerősítését, a vallásos élet és lelkület újbóli fellendítését, illetve a Reformáció tanaira és gondolkörére adandó hathatós válaszok megalkotását célozták.

Az újonnan alapított szerzetesrendek közül, eredményessége alapján magasan kiemelkedik az 1540-ben Loyolai Szent Ignác által alapított jezsuita rend. Szent Ignác rendje ugyanakkor nem csak a külsőségekben, hanem szellemiségében is eltért a többi rendtől. Szent Ignác ugyanis a szerzetesi élet sajátos ismertető jegyei közül elhagyta mindazt, ami akadályozhatta a rend tagjait az apostoli munka minél szélesebb körű gyakorlásában.

Így a külsőségek tekintetében Szent Ignác lemondott a megkülönböztető szerzetesi öltözködéséről, a rend tagjai által közösen végzett rendszeres napi zsolozsmáról, és – akár csak Szent Domonkos – feladta a helyhezköötöttség elvét. A rend szellemiségét tekintve, Szent Ignác olyan közösség alapítását tűzte ki célul, amely magasan képzett és a kor, illetve a hely lelki szükségleteinek megfelelően mindenütt alkalmazható. Ez utóbbi megvalósítása érdekében Szent Ignác az apostoli munka fogalmát a lehető legtágabban értelmezte. Tartalmilag és földrajzilag is kibővítette azt. A mobilitásnak ezt a tágan értelmezett készségét a pápának tett negyedik fogadalmukkal fejezték ki a rend tagjai.

A szegénység kérdésének értelmezését illetően a Szent Ignác által megfogalmazott legfontosabb változást a haszonélvezeti jog engedélyezése jelentette. A Társaság megalapításakor a rend tagjai számára Szent Ignác a kolduló rendek szigorú szegénység eszményét írta elő. Ennek alapján a Társaságot V. Piusz pápa az 1567. május 16-án kiadott bullájával hivatalosan is a kolduló rendek közé sorolta.⁶⁰

Ugyanakkor a széleskörű apostoli munka sikerességének biztosítása céljából Szent Ignác két ponton is megváltoztatta a szegénység kérdésének addigi értelmezését. Egyrészt jogilag is lehetővé tette a közösségek számára a feladatuk ellátására és létfenntartásukat szűkös biztosítására szolgáló ingatlan vagyon (azaz, a közösség lakóhelyül szolgáló épület és az esetlegesen hozzá tartozó földbirtok) tulajdonlását. Másrészt engedélyezte a közösségek számára a haszonélvezeti jog gyakorlását. Vagyis a közösségek elfogadhattak olyan adományokat, amelyek tulajdonjogával nem rendelkezhettek, és amelyet kizárólag az adományozó által megjelölt célra fordíthattak.

---

⁶⁰ Willaert, Léopoldo, La restaurazione cattolica in : Fliche, A. – Martin, V. (szerk.), Storia della Chiesa, XVIII., 139.o.

A szabályozások és értelmezések terén talált jelentős eltérések után a következőkben azt fogjuk vizsgálni, hogy a szegénység kérdésének általános, a világi papságra vonatkozó értelmezése hogyan valósult meg a gyakorlatban.

Az Egyház gazdálkodási gyakorlata

A szerzetesekre vonatkozó sajátos jogok és szabályok, valamint az egységes Egyházi Törvénykönyvben összefoglalt – többnyire a világi papságra vonatkozó – egyetemes jogok és szabályok megismerése során kiderült számunkra, hogy a szegénység kérdésének értelmezésében eltérések vannak. A világi papság a szegénység kérdésének általánosabb és ebből kifolyólag kevésbé szigorú értelmezését követi. Az általuk képviselt értelmezés megismeréséhez és megértéséhez a világi papság által megszervezett Egyház gazdálkodási gyakorlatát kell megvizsgálnunk.

Az Egyház gazdálkodási gyakorlatát a saját maga által hirdetett morális elvek, azaz a szegénység előtérbe helyezése, a gazdagság veszélyeinek és a haszonszerzés nélküli csere elvének hirdetése, határozzák meg. Ennek alapján azt gondolnánk, hogy a szegénység elvének hirdetése egyben az egyházi intézmények valódi szegénységét is jelenti. Várakozásainknak azonban ellentmond az, hogy az adományozások következtében, Európában az Egyházat lehet az egyik legnagyobb földbirtokosnak tekinteni.

Az egyházi vagyon többnyire adományokból és a hívektől származó kötelező ajándékokból (liberáliák) származik. Az adományozás történhet az adomány felhasználására vonatkozó mindenfajta megkötés nélkül, és történhet a felhasználás meghatározásával. Az első esetben az adományt általában véve az Egyház javára fordítja az Egyház illetve az azt helyi szinten reprezentáló egyházközség. A második esetben viszont mivel az adományozó megkötötte a felhasználás módját, az Egyháznak illetve az adományt elfogadó egyházközségnek csupán kezelői szerepe van. Vagyis arra kell(ene) ügyelniük, hogy az adományt valóban a megjelölt célra fordítsák.

Ugyanakkor mihelyt az adományozás megtörténik, az adományként följánlott jövedelem illetve földbirtok, az Egyház tulajdonába száll.⁶¹ Ugyanakkor a kapott vagyon fölött, az Egyház szolgálatában álló „személyzet”, azaz a klérus csak, mint a vagyon (készpénz, földbirtok, földbirtokból származó jövedelem) kezelője rendelkezhetett. Mint kezelő, a

⁶¹ A tulajdonjog átszállása az Egyház hierarchikus szerveződéséből következik. Mivel az egyes egyházközségek az egyházi hierarchia révén alapítottak, ezért létezésük is – az Egyház egyetemes és örök jellegénél fogva – örök érvényű. Ebből következően a nekik ajándékozott dolgok is örökre az Egyház tulajdonát gyarapítják.

vagyont illetve a vagyonból származó jövedelmet az adományozó által megjelölt célra, annak hiányában pedig általában az Egyház javára kellett fordítania. Ez utóbbi esetben a jövedelmet négy egyenlő részre kellett felosztania, és azt a következő célokra felhasználnia: saját maga létfenntartása, a feladata ellátásából következő költségek fedezésére, a kultuszépület karbantartására és karitatív tevékenységre.

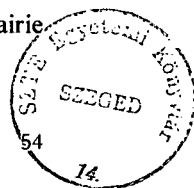
Az Egyház a neki adományozott készpénz, illetve föld vagyont a saját maga által hirdetett morális elvek, azaz elsősorban a szegénység jegyében igyekezett hasznosítani. Ennek értelmében minden befolyó jövedelmet, annak nagyságától függetlenül elköltött. Minden esetben a készpénz – melynek értékét egyébként tagadta – azonnali felhasználására és a jövedelmek lehetőleg „természetbeni” megszerzésére törekedett. Az ennek ellenére gyakori készpénz adományokat többnyire földbirtokra váltotta. Ugyanakkor a készpénz adományok növekedésével az Egyház produktív tőkéjének – azaz, az Egyház által birtokolt földbirtokok – értéke és tömege is nőtt.

Az elsősorban földbirtokokból álló egyházi vagyon kezelése, az Egyház által hirdetett morális elvek értelmében a profitszerzés bármiféle lehetőségének kizárását célozta. Az Egyház gazdálkodási gyakorlata egy zárt körben működő önfenntartó gazdálkodás volt, melyhez egy szorosan kapcsolódó „költekezési gazdálkodás” társult. Vagyis termelni kellett az önfenntartás, a megélhetés érdekében. A szükségleteken fölül esetlegesen jelentkező fölösleget pedig azonnal föl kellett használni. Azaz, elcserélni más, a megélhetéshez szükséges javakra, vagy a templom építésére, szépítésére, a vállasos kultusz ápolására illetve karitatív tevékenységre fordítani. Amennyiben a földből befolyó jövedelmek növekedtek, úgy az ezen célokra fordítható összeg is nőtt.⁶²

Vagyis azt látjuk, hogy az Egyháznak a szegénység jegyében folytatott gazdálkodási gyakorlata nem jelenti egyben az egyházi intézmények valódi szegénységét is. Ugyanis a szegénységet az Egyház inkább a karitatív tevékenység, valamint a kultusz céljára elkölthető kiadások szinonimájaként értelmezte. A profitszerzés lehetőségéről történő lemondás pedig – az előbbi célokra szánt – kiadások lehetséges növekedésének lehetőségét jelentették a számára.⁶³

⁶² Bordeaux, Michele, Aspects économiques de la vie de l'Eglise aux XIVe et XVe siècles, Paris, Librairie Generale de Droit, 1969, 2-9.o.

⁶³ Bordeaux, Aspects économiques, 10.o.

Az Egyház és a kereskedelem kérdése

A világi papság megélhetésének kérdését vizsgálva, az elvek valamint gyakorlati megvalósulásuk megismerése után, témánk szempojából feltétlenül szükségesnek tartjuk a kereskedés kérdésének vizsgálatát is. Ugyanis a kereskedés olyan, a megélhetés gyakorlatához szorosan kapcsolódó tevékenység, mely közvetlenül érinti az egyházi intézményeket és a világi papságot is.

Az Egyház a fent említett morális elvekre hivatkozva a haszonszerzés nélküli csere elvét hirdette, valamint ellenezte a profitszerzés minden lehetőségét. Ugyanezen morális elvek alapján ellenzett minden, a kapitalista gazdálkodás kialakulása felé mutató gazdasági fejlődést is. Bár elfogadta a tisztességes kamat létjogosultságát, továbbra is fenntartotta az uzsora tilalmát.

Ugyancsak ezen morális elvek értelmében a kereskedelem is szigorúan tilos volt az egyháziak számára. A kereskedés látszatának elkerülése érdekében pedig a megélhetés céljára föl nem használt árú eladása is többnyire kereskedők közbeiktatásával történt.

A kereskedés tevékenysége kapcsán azonban, érdemes és kell is – az egyházi törvények értelmében – különbséget tenni a kimondottan kereskedelmi tevékenység, illetve az egyszerű csere vagy adás-vétel között.⁶⁴

Az egyházi törvények ugyanis a következőt értik kimondottan kereskedelmi tevékenység alatt: *„bármennemű árú vásárlása a magasabb áron történő viszonteladás szándékával, a nélkül azonban, hogy az árún bármifajta változtatást eszközöltek volna”*.⁶⁵

Ez, az egyértelműen a profitszerzésre irányuló tevékenység, az Egyház által hirdetett morális elvek értelmében természetesen szigorúan tilos volt az egyházi intézmények és személyek számára. Ez a törvény a szerzetesrendekre, mint az Egyház sajátos céljainak megvalósításában segédkező testületre is vonatkozott.

A kereskedés tevékenységének másik lehetséges értelmezését az egyszerű csere vagy adás-vétel jelentette. Ez az intézmény saját földbirtokán megtermelt terményeknek az eladását, elcserélését jelentette. Az eladás, illetve csere célja alapvetően a közösség, az intézmény önfenntartásának, megélhetésének biztosítása, másodsorban pedig az Egyház karitatív tevékenységének szolgálata volt. Ezért ez utóbbi tevékenység – mivel ez nem profitszerzésre irányul – az egyháziak számára is engedélyezett.

⁶⁴ Ravignan, De l'existence, 189.o.

⁶⁵ Rochemonteix, Le père La Valette, 79.o., aki Lugo kardinális De justitia et jure c. művére (Disput, XXVI, sect. III., n.21) hivatkozik.

Az egyháziaknak engedélyezett, illetve tiltott kereskedelmi tevékenység kérdése kapcsán azonban arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy az egyházi törvények és a civil törvények által kereskedelemnek minősített tevékenység tartalma, a kétfajta törvénykezés értelmezésében más és más.

Az egyházi törvények csupán egyetlen, jól körülírható kereskedelmi résztevékenységet tekintenek valódi kereskedelmi tevékenységnek. Az ezen kívül létező és az áru cseréjével kapcsolatos összes tevékenységet (főként a saját termény és állat eladását, illetve a saját fogyasztásra vásárolt árut) az adás-vétel kategóriájába sorolják.

A világi törvények ezzel szemben minden, az árucseréhez (főként pedig a saját termény és állat eladását, illetve bármilyen áru vásárlását és későbbi eladását) kapcsolódó tevékenységet kereskedelmi tevékenységnek tekintenek.

A kétfajta törvénykezés értelmezésbeli különbsége azonban számos félreértésre ad és adhat okot a civil közvélemény körében. Úgy a kortársak, mint a La Valette atya tevékenységével és a Jézus Társaság működésével foglalkozó mindenkori szerzők körében. Álláspontunkat Ravignan vélekedése is alátámasztja, aki szerint is sokan estek a kétfajta törvénykezés értelmezési különbségének csapdájába.⁶⁶

---

⁶⁶ Ravignan, *De l'existence*, 190-191.o.

2. A FRANCIA GYARMATI RENDSZER KIÉPÍTÉSE

2.1. A FRANCIA GYARMATI ADMINISZTRÁCIÓS RENDSZER KIÉPÍTÉSE

La Valette atya tevékenységének megértéséhez és vizsgálatához szükséges elemzési pontok közül következésként a Kis-Antillák térségének gyarmatosítását és a francia gyarmati adminisztrációs rendszer kiépítését fogjuk bemutatni.

A francia korona – az ibériai hatalmaknak a gyarmatosítás és az annak jogalapját képező evangelizáció terén elért sikerei nyomán – a 17. századtól kapcsolódott be intenzívebben a gyarmatosítás és az evangelizáció folyamatába. Az ország belpolitikai, gazdasági és demográfiai sajátosságaiból következően azonban a francia gyarmatosítás folyamata jelentősen eltért a spanyol és portugál, illetve az angol vagy holland gyarmatosítás sajátosságaitól. Ez az eltérés alapvetően a francia patronátusi gyakorlat sajátosságaiban, valamint a gyarmati adminisztrációs rendszer kiépítésének folyamatában jelenik meg. A francia patronátusi gyakorlat áttekintése után, ebben a fejezetben azt fogjuk vizsgálni, hogy a francia királyság előbb említett sajátosságai hogyan alakították a gyarmatosítás folyamatát, valamint hogyan hatottak a gyarmati adminisztrációs rendszer kiépítésére.

A francia gyarmatosítás jellegzetességei

A francia uralkodó a gyarmatosításban rejlő, és a 17. század elejétől egyre inkább előtérbe kerülő stratégiai érdekek kiaknázása okán kívánt intenzívebben bekapcsolódni a gyarmatosítás folyamatába. A királyság lehetőségeit ugyanakkor több tényező is korlátozta.

Először is a francia külpolitika tradicionális kontinentális irányultsága, azaz a megfelelő nagyságú és felszereltségű tengeri flotta hiánya. Másodszor a kincstárát súlytó rendszeres pénzügyi nehézségek. Harmadszor pedig a királyság demográfiai adottságai és gazdasági fejlettsége, mely nem tette lehetővé az újonnan meghódított területek benépesítését, illetve szerves beintegrálását az anyaország politikai és gazdasági rendszereibe.

A királyság demográfiai adottságai azt eredményezték, hogy – az ibériai és angol⁶⁷ gyarmatosítás jellegzetességeitől eltérően – a francia gyarmatosítás elsődleges célja nem a meghódított területek benépesítése, hanem ezen területek gazdasági potenciáljának kihasználása volt. Az egyes gyarmatok értékét a bennük rejlő gazdasági és kereskedelmi

⁶⁷ Az angol gyarmatosítás elsődleges célja a királyság demográfiai, valamint vallási problémáinak megoldása volt. Deveau, Colonies in : *Dict. de l'A.R.*, 287.o.

lehetőségek határozták meg. Ezt a felfogást erősítette a 17. század elején megszülető és egyre népszerűbb (általános) merkantilista teória is, amely a gyarmatok szerepét alapvetően az anyaország, az állam hatalmának megerősítésében látta.

A 17. század elején ugyanakkor már – figyelembe véve a spanyol, portugál és angol jelenlétet – csupán kevés lehetőség nyílt⁶⁸ a tartós francia megtelepedésre, a gyarmatosítás szempontjából elsődlegesnek tekintett amerikai kontinensen. Az ezen feltételek mellett kialakuló amerikai francia gyarmatok ezért földrajzilag nem voltak összefüggőek. Ez a tényező, valamint a francia gyarmati politika alapvető gazdasági-kereskedelmi irányultsága a korona külpolitikai elképzeléseire is hatással volt. Ezen két tényező hatására ugyanis, az amerikai területek vonatkozásában két, egymástól jól elkülöníthető politikai elképzelés érvényesült a korona gyarmati politikában.

Az első elképzelés az északi, azaz a „kanadai” területek hasznosításáról szólt. Az elképzelés értelmében ezek a területek elsősorban katonai szempontból voltak fontosak a korona számára. Ezek a gyarmatok ugyanis földrajzi elhelyezkedésük és az éghajlat okán kevésbé váltották be a korona hozzájuk fűzött gazdasági és kereskedelmi reményeit⁶⁹. Ezeken a területeken ugyanakkor a franciák szembe találták magukat az Appalach és az Atlanti-óceán között elterülő angol kolóniákkal, valamint azok – az angol gyarmati politika és a kedvező éghajlati körülmények következtében – dinamikusan növekvő népességével és területi igényeivel. Ennek következtében a francia korona ezeket a gyarmatokat elsősorban az angol terjeszkedés megállítására, valamint a francia katonai jelenlét és dominancia biztosítására használta.

A második elképzelés a közép-amerikai szigetek kialakult „déli” területek hasznosítására vonatkozott. A Kis-Antillák szigetein kialakult gyarmatok, a térség kedvező éghajlata és abból következő gazdasági lehetőségek okán megfelelt a korona elképzeléseinek. Ezért ezekkel a gyarmatokkal kapcsolatban az anyaország kereskedelmi-gazdasági érdekeit hangsúlyozó irányvonal vált dominánssá.⁷⁰

⁶⁸ Az egyik ilyen lehetőség a korábban már meghódított, kissé zord éghajlatú Szent-Lőrinc folyó torkolatvidékén (Nouvelle France, Acadie, Terre-Neuve) adódott, az észak-Amerikai angol gyarmatoktól északra. A másik, a már jóval kedvezőbb éghajlatú Mississippitorkolatvidékén (Louisiane), az angol kolóniáktól nyugatra, illetve délre. A harmadik lehetőség pedig, az elsősorban a szárazföldre és a nagyobb szigetekre koncentráló spanyol gyarmatosítás által kevésbé jelentősnek tekintett Kis-Antillák szigetein (Szigetek vagy Nyugat Indiák) adódott.

⁶⁹ A franciák reményei ellenére Kanada és különösen a Szent-Lőrinc folyó nem a régóta keresett rövidebb és közvetlenebb átjáró volt a Kínai birodalom felé. Éghajlatából következően a halászat és a vadászat nyújtotta lehetőségeken és termékeken kívül nem tudott más, a francia korona számára értékes termékkel szolgálni. Zord éghajlata pedig a nagyarányú mezőgazdasági termelést sem tette lehetővé. Meyer-Tarrade, *Histoire de la France coloniale, Des origines à 1914*, Paris, Armand Colin, 1991, 28.o. és Deveau, *Colonies in : Dict. de l'A.R.*, 287.o.

⁷⁰ Meyer-Tarrade, *Hist. de la France coloniale*, 33.o.

A francia gyarmati politikának ez a kétarcúsága egészen 1763-ig, a Hétéves háborút lezáró párizsi békéig megmaradt, mikor is a francia korona a „cukor szigetek” megtartása érdekében lemondott a kanadai területekről.

A Kis-Antillák meghódítása

A Kis-Antillák szigetei⁷¹ 17. század elején keltették föl a francia korona érdeklődését, mint az ibériai hatalmak által – még el – nem foglalt, kedvező stratégiai fekvésű terület. A térség iránt mutatott intenzív angol érdeklődés hatására a francia korona a szigetek meghódítása, illetve gyarmatosítása mellett döntött.

A térségbeli francia hódítások valóban sikeres szakasza 1635-ben vette kezdetét. Ekkor hozták ugyanis létre a korábbi⁷² Társaság helyébe lépő „Amerikai Szigetek Társaságát” (*Compagnie des Isles d’Amérique, (1635-1648)*).⁷³ A Társaság hosszútávú sikeres működésének ugyanakkor viszonylag hamar, 1648-ban véget vetett a remélt bevételek és profit elmaradása következtében jelentkező pénzügyi nehézségek.⁷⁴

Az „Amerikai Szigetek Társaság” megszűnését követően a korona, a már működő gyarmatokat magán befektetőknek ajánlotta föl megvételre. Rendszerint azonban az adott sziget hivatalban lévő kormányzója vette meg a szigetet. A magán tulajdonba adás ugyanakkor nem oldotta meg végleg a szigetek kormányzásának és a francia fennhatóságnak a kérdését. A jelentkező örökösödési problémák, valamint a XIV. Lajos nagykorúságával megerősödő királyi hatalom következtében, a szigetek jogi helyzetének rendezése céljából, a tulajdonosok 1664-ben átengedték birtokaikat először egy újabb gyarmatosító társaságnak

⁷¹ A Kis-Antillák megnevezését illetően több variációval is találkozunk a francia szakirodalomban. A korabeli iratok földrajzi formájára utalva általában „Szigetek” (*les Isles*), vagy földrajzi helyzetére utalva „Amerikai szigetek” (*les isles de l’Amérique*) néven emlegetik. Később, a keleti területeken illetve kimondottan az Indiában alapított gyarmatoktól történő megkülönböztetés céljából „Indiáknak” (*les Indes*) nevezik. Utalva ezzel egyrészt Kolombusz vállalkozásának eredeti úti céljára, másrészt, a többes szám használatával a szigetek földrajzi formájára, valamint egyben Kolombusz tévedésére is. A még pontosabb megkülönböztetés érdekében egyes korabeli szerzők időnként „Nyugat-Indiák” (*les Indes occidentales*) néven említik. A modern szerzők már többnyire „Antillák” (*les Antilles*) névvel illetik, mellőzve ezzel a Kis- és a Nagy-Antillák közötti megkülönböztetést. A korabeli dokumentumokban az előbb említett elnevezéseken túl még két, a Kis-Antillák részeire utaló elnevezéssel találkozunk. Egyrészt a „Szél felőli szigetek” vagy „Szél szigetek” (*les Iles du Vent*) elnevezéssel, mely a Kis-Antillák észak-déli irányban húzódó szigeteit (Saint-Christophe, Guadeloupe, Dominique, Martinique, Saint-Vincent) jelenti. Másrészt, a „Szél alatti szigetek” vagy „Szélcsendes szigetek” (*les Iles sous le Vent*) elnevezéssel, mely a dél-amerikai partokkal párhuzamosan futó szigetsort jelenti. (M.A.)

⁷² A korábbi, 1626-ban alapított Társaság a *La Compagnie de Saint-Christophe* nevet viselte.

⁷³ Ez a Társaság a gyarmatosításhoz tartozó szokásos tevékenységeken túl a gyarmatosítandó szigetek benépesítését is felvállalta. Terveik között Martinique, Dominique és Guadeloupe szigeteinek meghódítása szerepelt. Elképzeléseiknek megfelelően még abban az évben (1635) meghódították Martinique és Guadeloupe szigetét, 1637-ben pedig Sainte-Lucie szigetét. Lucrece, Jean., *Histoire de la Martinique, Fort de France*, 1930, 12.o.

⁷⁴ Delacroix, *Les missions*, 299.o.

(*Compagnie des Indes Occidentales* 1664-1669), majd 1674-ben az Államnak. Így a kis-antillái gyarmatok a korona közvetlen fennhatósága alá kerültek.⁷⁵

A gyarmati politika elveinek fejlődése

A francia királyság érdekeit képviselő és a francia telepesek tartós megtelepedését célzó gyarmatosítás megszervezése 1626-tól, Richelieu bíboros⁷⁶ minisztersége idején (1626-1642) kezdődött el. A gyarmati politika irányelveinek kialakításakor Richelieu az ekkor már nagy népszerűségnek örvendő merkantilista teóriát vette alapul. Ezt azonban, a királyság sajátosságainak és adottságainak megfelelően, kibővítette egy gazdasági-pénzügyi aspektussal is. Ennek értelmében a gyarmatok feladata az állam gazdagítása, pénzügyi erejének gyarapítása az által, hogy olyan termékekkel szolgálnak számára, amelyet az, saját földjén nem tud előállítani.⁷⁷ Ezen elvek megvalósítása képen Richelieu, a francia uralkodó hatalmának és gazdagságának megerősítése, illetve a többi európai gyarmatosító hatalommal szembeni demonstrációja céljából, jelentős – többnyire hadi – flottafejlesztésbe kezdett. Ugyancsak e célból monopóliumokkal fölruházott magán kereskedelmi társaságokat hozott létre a gyarmatosítással járó feladatok ellátására.⁷⁸

A Richelieu által megkezdett gyarmati politikát Colbert⁷⁹ folytatta a 17. század második felében. Valójában azonban az ő minisztersége idején (1665-1683) nyerte el a francia gyarmati politika és intézményrendszer jellegzetes végső formáját. A gyarmatokkal fenntartott viszonyt továbbra is – illetve valójában egyre inkább – a merkantilizmus eszméje és annak dominánssá vált gazdasági felfogása határozta meg. Ennek megfelelően a francia korona továbbra sem támogatta – az ország demográfiai nehézségeire hivatkozva – a gyarmatok benépesítését, illetve a gyarmatokra irányuló kivándorlást. A korona szerint a

⁷⁵ Delacroix, Les missions, 299 300.o

⁷⁶ **Richelieu bíboros** (Armand Jean du Plessis) (1585-1642) : 1606-tól Luçon püspöke, az 1614-es rendi gyűlésen a klérus küldötte, Medici Mária kedveltje, akit 1617-ben a száműzetésbe is követ. Visszahívása után 1622-ben bíborossá nevezik ki, 1624-től a királyi tanács tagja, majd annak vezetője lesz. 1626-ban kinevezik a Franciaország kereskedelmének és hajózásának nagymesterévé (*grand maître, chef et surintendant général de la navigation et commerce de France*). Minisztersége idején (1626-1642) megreformálta a pénzügyeket, a hadsereget és a törvényhozást. A merkantilizmus eszméje alapján monopóliumokkal rendelkező magán társaságok (*compagnies a monopole*) révén ösztönzi a kereskedelmet és a gyarmatosítást. Le petit Larousse, Dictionnaire encyclopédique, Paris, Larousse, 1993., 1631.o.

⁷⁷ Meyer, Jean – Tarrade, Jean, Hist. de la France coloniale, 31-32.o.

⁷⁸ Yacono, Xaver, Hist. de la colonisation francaises, Paris; P.U.F., 1979,9.o.

⁷⁹ **Jean-Baptiste Colbert** (1619-1683): Mazarin bizalmi embere, aki XIV. Lajos figyelmébe ajánlja őt. Politikai karrierje 1664-ben kezdődik, mikor kinevezik az Épületek főintendánsává. 1665-től pénzügyminiszter, majd 1668-tól a királyi ház államtitkára, 1669-től pedig a tengerészeti minisztériumot is vezeti. A merkantilizmus tanaira támaszkodva ösztönözte a kereskedelem és az ipar fejlődését. Minisztersége idején (1665-1683) újjászervezte a pénzügyeket, az igazságszolgáltatást, és a haditengerészetet. A gyarmatosítás előmozdítása érdekében királyi társaságokat alapított (*Compagnie des Indes orientales et occidentales*, 1664) és a kanadai területek benépesítését szorgalmazta. Le petit Larousse, Dict. Encyclopédique, 1251.o.

gyarmatok legfőbb szerepe az, hogy erősítésék az anyaország gazdaságát és gazdagságát. Ez a felfogás főként azon a felismerésen alapult, hogy a mezőgazdaságra nehezedő így is súlyos adóterheket már nem lehet tovább növelni, ugyanakkor a gyarmatosítás következtében éppen fejlődésnek indult tengeri távolsági kereskedelem (*grand commerce maritime*) dinamikusan bővülő lehetőséget kínált a kincstár számára bevételeinek növelésére. Ennek megfelelően Colbert politikáját a gyarmatok, a kereskedelem és a tengerészet ügyének összekapcsolása jellemezte. 1669-től, tengerészeti miniszterré történt kinevezésétől kezdve – immár – a kereskedelmi flotta fejlesztésébe, valamint az ehhez szükséges adminisztratív és intézményi háttér kiépítésébe kezdett.⁸⁰ A gyarmati politikát meghatározó merkantilista felfogás alapján a francia korona a gyarmatok közül továbbra is a Kis-Antillák „cukor szigeteit” tekintette a legértékesebbnek.

A Colbert által kialakított, merkantilista elveken nyugvó gyarmati politikát – mely lehetővé tette az „első” francia gyarmatbirodalom kialakulását – hetven évvel később, a 18. század közepén Choiseul⁸¹ folytatta. Tengerészeti- (1751-1766) majd Külügyminiszterként (1758-1770) – elődeihez hasonlóan – a gyarmati politikában a francia korona hatalmát és gazdagságát megerősítő eszközt látott. Ennek megfelelően ő is ösztönözte a gyarmatok fejlődését. A francia királyság és a francia gyarmatbirodalom számára szomorú következményekkel járó 1763-as párizsi béke után, Choiseul – a gyarmati politika továbbvitele érdekében – a hadiflotta újjáépítését, valamint az egységes királyi tengeri tűzérség és tengerészgyalogság megszervezését tartotta elsődleges céljának. Ezzel párhuzamosan pedig a még megmaradt gyarmati területek intenzív fejlesztésébe kezdett. Ezekkel az intézkedéseivel Choiseul a leendő gyarmati hadsereg, valamint a „második” francia gyarmatbirodalom alapjait teremtette meg.⁸²

A gyarmati politika intézményi háttérének kiépítése az anyaországban

A gyarmati politika működését segítő intézményi háttér a 17. század során fokozatosan, a gyarmati politika jelentőségének növekedésével párhuzamosan alakult ki.

⁸⁰ Meyer-Tarrade, Hist. de la France coloniale, 24-25.o.

⁸¹ Étienne Francois, duc de Choiseul (1719-1785) : Madame de Pompadour közbenjárására 1754-től római, majd 1757-től bécsi nagykövet. 1758-ban kinevezik Külügyi államtitkárnak, mely posztot kétszer is betölti, 1758-1761 között, majd 1766-1770 között. Közben 1761-1770 között Hadügyi államtitkár, illetve 1761 és 1766 között Tengerészeti államtitkár is. 1761-ben a Bourbon dinasztia uralta királyságokkal megkötö a dinasztia érdekeit védő Családi paktumot. Ezzel párhuzamosan pedig a tradicionális francia szövetségi rendszert fölborítva szövetséget köt a Habsburgokkal. Le petit Larousse, Dict. Encyclopédique, 1245.o.

⁸² Yacono, Hist. de la colonisation, 12.o.

A 17. század első felében, Richelieu bíboros minisztersége idején valójában még nem beszélhetünk a gyarmatok ügyeivel foglalkozó „klasszikus”, azaz önálló központi adminisztrációs rendszerről vagy intézményi háttérrel. A gyarmati politika Richelieu személyes irányítása alatt állt, aki a gyarmatok ügyeit a francia külpolitika egyik megnyilvánulási formájának tekintette és ezért azokat a Külügyminisztérium hatáskörébe sorolta.⁸³

Richelieu minisztersége idején, a központi gyarmati adminisztrációs rendszer kiépülésének első és egyetlen megnyilvánulási formájának, a magán gyarmatosító társaságok működését felügyelő általános helytartó (*lieutenant-général*) posztjának 1638-ban történt megteremtését tekinthetjük. Mint említettük, a korona politikai-gazdasági érdekeit szolgáló hódításokat, valamint az új gyarmat megszervezésének és működtetésének feladatát – azaz, a helyi adminisztráció kiépítését – Richelieu magán kereskedelmi társaságokra bízta. A társaságok teljes függetlenedését, valamint a királyi érdekeknek a függetlenedésből következő esetleges sérülését volt hivatott megakadályozni az általános helytartó. A királyi érdekek minél hathatósabb védelme érdekében, a posztra kinevezett személy kormányzói címmel felruházva közvetlenül a gyarmatokon tevékenykedett.⁸⁴

A kizárólag a gyarmatok ügyeivel foglalkozó központi adminisztrációs rendszer kialakításában a 17. század második felében, Colbert minisztersége idején történt jelentős előre lépés. E célból egyrészt, a gyarmatok ügyeinek irányítását 1669. március 7.-vel (az önálló Tengerészeti minisztérium létrehozása) a Külügyminisztérium hatásköréből Tengerészeti Minisztérium hatáskörébe sorolták. Másrészt, a gyarmatok ügyeinek hatékonyabb és egyéb külpolitikai kötöttségektől mentes irányítása érdekében XIV. Lajos 1669-ben, az említett dátummal, létrehozta az egységes Tengerészeti Minisztériumot. Harmadrészt, a frissen létrehozott minisztérium irányítását az uralkodó Colbert-re bízta, aki a gyarmatok ügyét elválaszthatatlannak tartotta a tengerészet és a kereskedelem ügyétől.⁸⁵ Negyedrészt pedig, a közvetlen, egységes és hatékony állami adminisztráció érdekében a gyarmatokon is bevezették az anyaország tradicionálissá vált adminisztrációs rendszerét, azaz a kormányzó és az intendáns által gyakorolt közös adminisztrációt.

A gyarmatok ügyeit irányító központi adminisztrációs rendszer végső formáját végül 1710-ben nyerte el. Ekkor ugyanis Pontchartrain⁸⁶ – Colbert politikáját és elképzeléseit folytatva –

⁸³ Deveau, Colonies in : *Dict. de l'A.R.*, 287.o. és Meyer-Tarrade, *Hist. de la France coloniale*, 39.o.

⁸⁴ Deveau, Colonies in : *Dict. de l'A.R.*, 287.o

⁸⁵ Deveau, Colonies in : *Dict. de l'A.R.*, 287.o és Meyer-Tarrade, *Hist. de la France coloniale*, 25.o.

⁸⁶ **Louis Phélypeaux, comte de Pontchartrain** (1643-1727): Politikai pályafutását 1687-ben intendánsként kezdte. Majd 1689-től 1699-ig pénzügyminiszteri posztot töltött be, 1690 és 1699 között Tengerészeti

létrehozta a Tengerészeti minisztériumon belül a kizárólag a gyarmatok ügyeivel foglalkozó Gyarmatügyi Irodát (*bureau des Colonies*).⁸⁷ Az iroda felállításával teljessé vált az a szervezeti struktúra, amely a gyarmati adminisztráció ügyeiben jártas szakemberek segítségével hosszútávon biztosítani tudta a gyarmatok ügyeinek hatékony és stabil irányítását.

A gyarmati politika alakulását befolyásoló tényezők, valamint a gyarmatok ügyeivel foglalkozó intézményi háttér anyaországbeli kiépülésének vizsgálata után nézzük meg hogyan zajlott a gyarmatok ügyeit irányító helyi adminisztrációs rendszer kiépülése.

A helyi adminisztráció kiépítése a Kis-Antillákon

A helyi adminisztráció kiépülésének folyamatát a Kis-Antillák térségében két, egymástól jól elkülöníthető szakaszra bonthatjuk. Egyrészt, a gyarmatosító társaságok időszakára, mely a gyarmatosítás első évtizedeit jellemezte (1626-1674). Másrészt, a közvetlen királyi adminisztráció időszakára, mely a 17. század utolsó negyedétől, a gyarmatok állami fennhatóság alá kerülésétől kezdve vált jellemzővé (1674-).

Az első periódusban a gyarmatok megszervezésének és működtetésének feladatát gyarmatosító társaságokra bízta. Ezek a jelentős anyagi háttérrel rendelkező magán kereskedelmi társaságok a királytól kapott privilégiumok és kereskedelmi-gazdasági monopóliumok fejében vállalták, hogy hivatalosan is közreműködnek a gyarmatosítás folyamatában. Ellátják a kolóniák működéséből következő, egyébként az Államot terhelő adminisztratív feladatokat. Ehhez a tevékenységükhöz megkapták az uralkodótól a szükséges adminisztratív, jogi és katonai felhatalmazásokat.

A második periódus Colbert minisztersége idején vette kezdetét. A gyarmatok 1674-ben életbe lépő közvetlen adminisztrációja egyrészt azt jelentette, hogy megszűnt a helyi adminisztrációt ellátó személy és a korona közötti, a korona akaratát csak másodsorban képviselő és érvényesítő közvetítő testület, nevezetesen a gyarmatosító társaság. Másrészt azt jelentette, hogy a helyi adminisztráció addigi gyakorlatát – melyben egy személy látta el a feladatokat – felváltotta egy, a hatalmi ágakat szétválasztó, három pillérű rendszer. Ebben a rendszerben a kormányzó, az intendáns, valamint a helyi tanács megosztva látta el a feladatokat. Harmadrészt pedig azt jelentette, hogy az adminisztrációban résztvevő

---

miniszter, valamint a királyi ház államtitkára. 1699-1714-ig pedig kancellár. Le petit Larousse, Dict. Encyclopédique, 1603.o.

⁸⁷ Deveau, Colonies in : *Dict. de l'A.R.*, 287.o

személyeket immár az uralkodó nevezte ki, akik így egyértelműen az uralkodót és az állami akaratot képviselték.

A kormányzói tisztség egyrészt, a gyarmatosító társaságok időszakában használatos kormányzói cím továbbviteléből, másrészt az ugyancsak abból az időből ismert általános helytartói tisztségből és feladatkörből alakult ki. A helyi adminisztráció irányításában résztvevő másik tisztségviselő az intendáns volt. A katonai hatalmat megtestesítő kormányzó mellett, az intendáns a civil hatalmat képviselte. Az ő feladata volt az igazságszolgáltatás, a pénzügyek és a helyi rendőrség irányítása, azaz általában véve az adminisztratív ügyek ellátása.⁸⁸ A helyi adminisztráció harmadik pillérét a helyi tanács jelentette. Ez a gyarmattól függően „Királyi tanács” (*Conseil souverain*) vagy Felsőbb Tanács” (*Conseil supérieur*) névvel illetett tanács a legbefolyásosabb helyi telepesekből állt. Az anyaországi parlamentek és parlamentáris hagyományok mintájára a telepések véleménynyilvánítási fórumául szolgált. Feladat- és hatáskörét tekintve ugyancsak hasonló szerepet játszott, mint az anyaországi parlamentek.⁸⁹

---

⁸⁸ Huetz de Lemps, Antilles in : *Dict. de l'A.R.*, 68.o.

⁸⁹ Yacono, *Hist. de la colonisation*, 17.o.

2.2. A GYARMATI KERESKEDELEM KIÉPÜLÉSE ÉS SZABÁLYOZÁSA

La Valette atya tevékenységének megértéséhez és vizsgálatához szükséges elemzési pontok közül következőként az anyaország és a kis-antillái gyarmatok közötti kereskedelmet szabályozó rendelkezéseket és azok megszületésének körülményeit fogjuk megvizsgálni.

A francia gyarmatosítás gazdasági aspektusa

A francia korona gyarmati politikáját, a kezdtektől kezdve – a királyság pénzügyi és a demográfiai sajátosságai okán – a gyarmatokban rejlő gazdasági és kereskedelmi lehetőségek kihasználásának a célja jellemezte.

A gyarmati politika ezen merkantilista felfogása természetesen erőteljesen rányomta a bélyegét az anyaország és a gyarmatok kapcsolatára. Mivel a korona álláspontja szerint „a gyarmatok létezésének célja pusztán az, hogy hasznára legyenek az anyaországnak, a gyarmatok teljes mértékben függenek is tőle. Függségükből következik, hogy az anyaország védelme alatt állnak illetve, hogy a gyarmatok és az anyaország közötti kereskedelem joga kizárólagosan az alapítót, azaz az anyaországot illeti.”⁹⁰ A gyarmatok és az anyaország közötti, a korona reményei szerint nagyon is jövedelmező kereskedelmi kapcsolatokat, ezért a korona speciális rendeletekkel is szabályozta.

Az anyaország és a Kis-Antillák közötti kereskedelem szabályozása

A francia korona, a speciálisan a gazdaságra értelmezett merkantilista elképzeléseken alapuló gyarmatpolitikája alapján, kis-antillái gyarmatait tekintette a legértékesebbnek. A „Szigetek” földrajzi és éghajlati adottságai ugyanis olyan, Európában luxuscikknek számító termények (dohány, cukornád, kávé) nagymennyiségű termelését tették lehetővé, amelyek behozatala, illetve re-exportja jelentős hasznot hozott a korona számára. A gyarmatok állami igazgatás alá kerülésével azonban az anyaországgal fönntartott kereskedelmi és gazdasági kapcsolatokat is, a korábbiaktól szigorúbban szabályozták.

---

⁹⁰ Deveau, Colonies in : *Dict. de l'A.R.*, 287.o.

1674 után Colbert, a kereskedelmi társaságok idején érvényben lévő kereskedelmi szabályzatot kibővítette. Az új szabályok immár – részlegesen – a mezőgazdasági termeléshez kapcsolódó feldolgozó ipari tevékenységet is szabályozták. Ennek megfelelően 1684-től például tilos volt a telepéseknek a cukrot a „Szigeteken” feldolgozniuk. A cukorfinomítás kiváltsága ezek után csak az anyaországot illette.⁹¹

Az anyaország és a „Szigetek” kereskedelmi kapcsolatainak átfogó rendezésére a 17. század végén tett először kísérletet a francia korona.

Az 1698. augusztus 20-án közzétett rendelkezések nyomán az addigi egyszerű kereskedelmi szabályzatból jól átgondolt, elsősorban az állam gazdasági és kereskedelmi érdekeit védő, bonyolult szabályrendszer lett. Az új rendelkezések, törvénygyűjtemény formájában, gyarmati kereskedelmi törvény (*Code du commerce colonial*) néven jelentek meg, azonban az állam érdekeit védő, kizárólagos jellegük miatt többnyire csak „*L'Exclusif*”⁹² néven emlegették.⁹³

Az új szabályzat immár nem csupán a kis-antillái telepések kereskedelmi lehetőségeit, hanem termelői, és ipari lehetőségeit is szabályozta. Ennek értelmében, az új szabályzat egyrészt megerősítette a telepésekre vonatkozó addig is érvényben lévő kereskedelmi tilalmat. Vagyis, a telepések semmit sem **adhattak el** a más nemzetiségű (angol, holland) kereskedőknek. Másrészt, ezt kiegészítve, megtiltotta a telepéseknek, hogy ezen túl bármiféle árut **vásároljanak** más nemzetiségű kereskedőktől. A telepések csak francia kereskedőtől, és csak az anyaországból származó árut vásárolhattak. Harmadrészt pedig Colbert rendelkezéseit követve megtiltotta, hogy a telepések olyan tevékenységet folytassanak, amely az anyaország **mezőgazdaságának**, illetve **iparának konkurenciát** teremtett volna.⁹⁴

Az új szabályzatban foglaltak betartását azonban nehezítették a 17. század végén, 18. század elején kitört háborúk (Augsburgi Liga háborúja, Spanyol örökösödési háború). A háborúknak a tengeri kereskedelemre, valamint a gyarmatokkal fenntartott kapcsolatokra tett hatásáról szerzett tapasztalatok pedig arra kényszerítették a francia koronát, hogy módosítsa az 1698-as szabályozást.

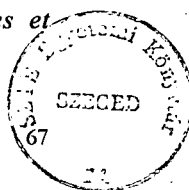
Az első módosításra 1717. májusában került sor. Az új rendelkezések – érvényben hagyva az 1698-as szabályozás minden pontját – alapvetően a gyarmatokkal fenntartott kereskedelem

⁹¹ Huetz de Lemp, Antilles in : *Dict de l'A.R.*, 69.o.

⁹² A „*L'Exclusif*” elnevezés szinonimája ként, egyes szerzők a „*Pacte colonial*” kifejezést használják. Ezzel kapcsolatban azonban meg kell jegyeznünk, hogy a gyarmatok és a korona között soha sem jött létre kétoldalú szerződés. A korona a kereskedelmet szabályozó törvények megalkotásakor csupán a saját érdekeit vette figyelembe. Yacono, *Hist. de la colonisation*, 19.o.

⁹³ Roncière, L'Amérique in: *Hanotaux, Gabriel – Martineau, Alfred, Histoire des colonisations françaises et de l'expansion de la France dans le Monde*, Paris, Librairie Plon, 437.o.

⁹⁴ Lucrèce, *Hist. de la Martinique*, 43.o.

nemzeti jellegét igyekeztek kidomborítani. Vagyis a gyarmatok és az anyaország közötti **kereskedelmet, tengeri szállítást** kizárólag francia kereskedők, illetve francia hajók bonyolíthatták. A francia hajóknak a törvényben megjelölt tizennégy francia kikötő valamelyikéből (mint például Le Havre, Nantes, Bordeaux, La Rochelle, Marseille) kellett kifutnia, és oda is kellett visszaérkeznie.⁹⁵

Az 1698-as szabályozás második módosítására pedig 1727. októberében került sor. Ez főleg a más nemzetekkel folytatott kereskedelmi tevékenységet érintette. Az új szabályozás annyiban egészítette ki a már érvényben lévő, hogy immár pénzbüntetést, elkobzást illetve gályarabságot helyezett kilátásba minden olyan francia vagy külföldi hajó és hajóskapitány számára, akik külföldi árút próbálnak behozni a „Szigetekre”, illetve akik külföldön szeretnék értékesíteni a „Szigetéről” származó árukat.⁹⁶

Ez, a gyarmatok és a telepések érdekeit mellőző szigorú szabályozás azonban több olyan következménnyel is járt, amely negatívan befolyásolta az anyaország és a „Szigetek” politikai és kereskedelmi kapcsolatait. Így a Kis-Antillák térségében megnőtt a csempészet jelentősége, valamint a csempészzettel foglalkozók száma. A gyarmatok ugyanis saját kereskedelmi érdekeik és szükségleteik védelmében továbbra is kereskedelmi kapcsolatokat tartottak fenn a térség holland, angol és amerikai kereskedőivel.⁹⁷

Az 1698-as kereskedelmi törvény két módosításával, az anyaország és a gyarmatok közötti kereskedelmi tevékenységet szabályozó szabályrendszer 1727-re elnyerte végső formáját. Ezzel egyben lezárult a „Szigetek” és az anyaország viszonyát meghatározó 1674 óta tartó jogalkotási folyamat is. Az 1727-re megalkotott kereskedelmi szabályozás 1861. júliusáig, a „*L'Exculsif*” hivatalos eltörléséig maradt érvényben.⁹⁸

---

⁹⁵ Roncière, *L'Amérique*, 438.o.

⁹⁶ Roncière, *L'Amérique*, 438.o.

⁹⁷ Huetz de Lemp, *Antilles* in : *Dict. De l'A.R.*, 69.o.

⁹⁸ Lucrèce, *Hist. de la Martinique*, 43.o.

2.3. A GYARMATI KERESKEDELEM JELLEGZETESSÉGEI A 18. SZÁZADBAN

La Valette atya tevékenységének megértéséhez és vizsgálatához szükséges elemzési pontok közül következőként az anyaország és a „Szigetek” közötti kereskedelmi kapcsolatok 18. századi jellegzetességeit, az anyaország gazdaságára tett hatását fogjuk vizsgálni.

A gyarmati kereskedelem jellegzetességei

A 18. század első évtizedeire az európai kereslet növekedésének hatására a cukornád nagyüzemi termelése vált meghatározóvá a Kis-Antillák térségében. A gyarmati kereskedelem fellendüléséből – az anyaország gazdasági érdekeit előtérbe helyező francia kereskedelmi törvények hatására – elsősorban az anyaországi kereskedők részesültek. Utóbbiak a gyarmati kereskedelemben rejlő lehetőségek minél teljesebb kihasználása érdekében rendszerint egyszerre foglalkoztak a gyarmati árúk importjával, a francia mezőgazdaság és kézművesipar termékeinek exportjával, valamint többnyire a gyarmati árúk Európa más országaiba történő re-exportjával is.

A „Szigetek” legkeresettebb **exportcikke** a cukor⁹⁹ volt. A cukor iránti keresletet a cukorfeldolgozó üzemek (*la sucrerie*) számának növekedése is jól mutatja. Martinique szigetén¹⁰⁰ 1687-ben még csak 184 üzem működött, 1740-ben pedig már 450 üzem dolgozott

⁹⁹ A cukorexport tekintetében elsősorban Saint-Domingue (Espagnola, Haiti), Martinique és Guadeloupe termelése volt jelentős. A növekvő európai keresletet jól tükrözi, hogy 1674-ben Martinique éves cukor termelése még alig érte el a 1200 tonnát (120-130 000 quintaux-t (1 quital = 100 kg), 1690-ben pedig már meghaladta a 3500 tonnát (350 000 quintaux-t). A 18. század folyamán a sziget éves termelése 3000-3500 tonna körül állandósult. Saint-Domingue jelentőségét mutatja, hogy a 18. század végére a sziget egymaga a francia gyarmati kereskedelem $\frac{3}{4}$ -t bonyolította. Cukortermelése a század folyamán megtízszereződött, az 1714-es 7 000 tonnáról, 1743-ra évi 43 000 tonnára, 1789-re pedig évi 80 000 tonnára nőtt. Saint-Domingue-ról származott a francia cukortermelés $\frac{2}{3}$ -a. Ez a mennyiség megegyezett a térségbeli angol gyarmatok éves szinten mért össz cukortermelésével. Huetz de Lempis, Antilles in : Dict. de l'A.R., 69.o. és Asselain, Histoire économique, 62-63.o.

¹⁰⁰ Összehasonlítás képen, míg 1687-ben Martinique szigetén 184 cukorfeldolgozó üzem működött, addig Saint-Christophe szigetén 101, Guadeloupe szigetén 90, Marie-Galante szigetén 16 és Sanite-Croix szigetén csupán 12 üzem működött. 1687-ben Saint-Domingue szigetén még nem foglalkoztak cukornád termeléssel, így ekkor még egyetlen cukorfeldolgozó üzem sem üzemelt. 1701-ben azonban már 35 üzem működött és 110 volt építés alatt, 1724-ben már 200, 1752-ben 539, 1789-ben pedig 793 üzem működött. J. Nagy, Az ültetvényes gazdálkodás eredményeiről és problémáiról Haiti francia gyarmaton a XVIII században in: *Agrártörténeti Szemle* 1974 (1-2), 204, 206.o.

éjjel-nappal.¹⁰¹ A cukor mellett még a kávé, a gyapot és az indigó részesedése volt jelentős a gyarmati kereskedelem arányaiból. Ez utóbbiak aránya azonban csak együttesen érte el a cukor Európába irányuló exportjának arányait.

A gyarmati árúkért **cserében** a francia kereskedők, a „Szigetek” élelmezési és ipari szükségleteinek kielégítésére, az anyaország mezőgazdasági és kézművesipari termékeivel látták el a telepeseket. Az alapvető fogyasztási cikkeken túl, nagymennyiségben szállítottak a gyarmatokra egyéb szárított árúkat, ruhaneműt, bútort, mezőgazdasági szerszámokat, sőt téglát és cserepet is.¹⁰² A kis-antillái gyarmatok felé irányuló francia ipari export jelentőségét jól mutatja, hogy a 18. század második felében a kézművesipari termékek exportjának 27 % irányult a térségbe. A „Szigetek” élelmezésével elsősorban Bordeaux foglalkozott a gyarmati kereskedelemben részt vevő óceán-parti kikötővárosok közül, amely bort és lisztet exportált nagy mennyiségben.

A „Szigetekkel” folytatott kereskedelmi kapcsolatok közül azonban a legjövődelmesebbnek a rabszolga kereskedelem bizonyult. A kereskedelemnek erre az „ágára” főként Nantes városa specializálódott. Az alapvetően Afrika nyugati partjait érintő rabszolga kereskedelem a 18. század folyamán az ültetvényes gazdaságok hatalmas munkaerő igénye következtében folyamatosan növekedett. A 18. század végére már évente 60 000 rabszolgát szállítottak a francia kereskedők a kis-antillái gyarmatokra.¹⁰³

A gyarmati kereskedelemhez kapcsolódó, az anyaország kereskedői által kedvelt harmadik tevékenységi forma, a gyarmati árúk Európa más országaiba irányuló **re-exportja** volt. A re-exportnak a francia külkereskedelemben betöltött szerepét jól mutatja, hogy a 18. század végére az Európába irányuló francia export 30%-t a gyarmati árúk további exportja adta. A gyarmatokról származó árúk közül elsősorban a cukor és a kávé re-exportja volt jelentős. A „Szigetéről” érkező cukornak a 18. században mintegy a 60-80%-t szállították tovább más európai országokba, elsősorban Nantes, Bordeaux és Marseille kereskedői. A gyarmatokkal folytatott kereskedelemnek köszönhetően a 18. század közepére az említett óceánparti városok (Bordeaux, Nantes, Marseille) igazi kereskedelmi központokká váltak és a gyarmati kereskedelemnek immár kb. 90 %-t bonyolították.¹⁰⁴

¹⁰¹ Lavigne Saint Suzanne, Maurice de, *La Martinique au premier siècle de la colonisation (1635-1742)*, Nantes, Imprimerie Chantreau et C.ie, 1935, 193, 196-196.o.

¹⁰² Roncière, *L'Amérique*, 460.o.

¹⁰³ Asselain, *Hist. économique*, 63.o.

¹⁰⁴ Asselain, *Histoire économique*, 65.o.

Az antillái gyarmatok egymás közti kereskedelme

A francia külkereskedelem és a francia ipar számára nagyon gyümölcsözőnek bizonyuló gyarmati kereskedelem jóval kevésbé bizonyult gyümölcsözőnek a kis-antillái gyarmatok számára. A helyi feldolgozóipar, illetve szabad kereskedelmi kapcsolatok kialakítását a törvények, a nemzeti érdekre hivatkozva, szigorúan tiltották. A „Szigetek” oldalán mutatkozó pénzügyi deficit kialakulásának egyik oka – az említetteken kívül – a francia kereskedők árképzési technikája volt.

A francia kereskedők ugyanis maximálisan kihasználták a francia kereskedelmi törvények kínálta lehetőségeket és előnyöket. Az általuk importált termékek árát – a minél nagyobb profit érdekében – többnyire önkényesen állapították meg. Áraik így rendszerint 25-30%-kal magasabbak¹⁰⁵ voltak, mint az angol vagy holland kereskedők által ugyanazon termékekért kért árai. Azonban a francia kereskedők által kínált árúk nem csak drágábbak voltak, hanem a mennyiségük is elmaradt a telepesek által szükségesnek tartott behozatali mennyiségtől. A hiányzó mennyiséget utóbbiak így rendszerint csempészet útján, vagy az angol és holland kereskedőkkel üzletelve pótolták.

Az angol és holland kereskedőkkel, illetve az angol és holland gyarmatokkal (Jamaica és Új-Anglia, valamint Curaçao) kialakított kereskedelmi kapcsolatok azonban nem csak szükségesnek, hanem nagyon gyümölcsözőnek is bizonyultak az antillái francia gyarmatok számára. Ugyanis az angol és holland gyarmatokon az Európában még luxuscikknek számító gyarmati árúk már mindennapi fogyasztási cikkeké és így keresetté váltak. A „Szigetéről” importálandó cukorért, kávéért, rumért cserében az angol és holland telepesek nagy mennyiségű búzát és sózott húst tudtak felajánlani.¹⁰⁶

A gyarmatok egymás közötti kereskedelmi kapcsolatainak kiépülését az élelmezés terén tapasztalt hasonló nehézségek, valamint nem egy esetben az európai háborúk és azoknak a (tengeri) kereskedelmi kapcsolatokra tett hatásai segítették. A „Szigetek” és az észak-amerikai angol gyarmatok közötti kereskedelmi kapcsolatok például a Spanyol örökösödési háború idején váltak rendszeressé. Az amerikai Függetlenségi háború idejére pedig az észak-amerikai angol gyarmatok már kereskedelmük kb. felét bonyolították a „Szigetekkel”.¹⁰⁷

¹⁰⁵ 1716-ban a francia kereskedők 100 livre cukrot például 11 livre (tournois) ért vettek meg a „Szigeteken”, majd az anyaországban ugyanezt 20-22 livre-ért adták el. Vagy egy másik példa, az 1770-es években a „Szigetek” élelmezésére szánt lisztet a francia kereskedők az észak-amerikai angol gyarmatokon vették meg, baril-ját (hordóját, 1 baril = 180 livre = 90 kg) 45 livre (tournois) ért, majd 100-120 livre-ért adták el a telepeseknek. J.Nagy, Az ültetvényes gazdálkodás, 210.o.

¹⁰⁶ Roncière, L'Amérique, 462.o.

¹⁰⁷ Elisabeth, Léo, Géopolitique de la mer des Antilles, de la fin du 17e siècle à la guerre d'Indépendance américaine in: Dix-septième siècle, 2001 (33), 134.o.

3. MARTINIQUE SZIGETE

3.1. MARTINIQUE POLITIKATÖRTÉNETE (1635-1763)

La Valette atya tevékenységének megértéséhez és elemzéséhez szükséges elemzési pontok közül következőként Martinique szigetének 1635-től 1763-ig tartó politikatörténetével ismerkedünk meg. Ennek keretében a sziget gyarmatosításának folyamatát fogjuk tanulmányozni.

Martinique szigete 1635-1674

Martinique szigetét az „Amerikai Szigetek Társasága” megbízásából Liyenart de l'Olive és Duplessis d'Osseville vette birtokba a francia korona számára 1635. június 25-én. A környék felfedezésével töltött két nap után, 1635. június 27-én elhagyták a szigetet, mivel annak az általuk felfedezett – a későbbi Carbet város helyét – részét nem tartották alkalmasnak a megtelepedésre.¹⁰⁸

Ezek után Martinique valódi birtokbavételét, valamint gyarmatosításának feladatát a társaság d'Esnambuc-re, a Saint-Christophe szigetét gyarmatosító és ott jelentős sikereket elérő tapasztalt gyarmatosítóra bízta. D'Esnambuc 1635. szeptember 15-én szállt partra emberivel, a Roxelane folyó torkolatánál – az előző expedíció helyétől kicsit északabbra – a leendő Saint-Pierre városa helyén. D'Esnambuc erre az expedíciójára – a sziget birtokbavételéhez szükséges ceremóniák miatt – magával vitt egy kapucinus atyát is. Hyacinthe atyának, az volt a feladata, hogy a birtokbavételi ceremóniát a kor szokásai szerint kísérendő egyházi szertartást levezesse. A birtokbavételre – ahogy azt erről készült jegyzőkönyv is tanúsítja¹⁰⁹ – még az érkezés napján, azaz 1635. szeptember 15-én sor került.¹¹⁰ D'Esnambuc expedíciója sikerrel járt. A partraszállás helyén megalapította a sziget első városát, amely a Saint-Pierre nevet kapta, valamint egy, a város védelmére szolgáló erődöt, amelyet csak *Le Fort* névvel illettek.¹¹¹

1636. májusában azonban, a Saint-Christophe szigeten nyugtalanság tört ki és d'Esnambuc kénytelen volt visszatérni a szigetére. Az új kolónia kormányzását helyettesére, Jean-Baptiste Dupont-ra bízta. 1636. novemberében azonban Dupont Saint-Christophe felé hajózva hajótörést szenvedett. Helyettese elvesztésének hírébe – a korabeli krónikák szerint –

¹⁰⁸ Lucrece, Histoire de la Martinique, 12, 15-16.o.

¹⁰⁹ A sziget birtokbavételéről készült jegyzőkönyv másolatát a Függelékben közöljük.

¹¹⁰ Lavigne Saint Suzanne, Hist de la Martinique, 49.o.

¹¹¹ Saint-Pierre városának egyik városrészét is, az erődre emlékezve a „Le Fort” névvel illették. Lucrece, Hist. de la Martinique, 22.o.

d'Esnambuc belebetegedett és meghalt. Halála előtt azonban egyik fiatal munkatársát, Jacques Du Parquet-t nevezte ki Martinique kormányzójává.¹¹²

Du Parquet 1637. januárjában érkezett a szigetre és vette át a kormányzói teendőket. Kormányzósága idején, átgondolt politikájának köszönhetően a gyarmat látványos fejlődésnek indult. A lakosság számának folyamatos növekedése újabb városok alapítását tette lehetővé Saint-Pierre városától északra (Prêcheur) illetve délre (Carbet, Case-Pilot, Cul-de-sac, azaz a későbbi Fort-Royal (1672)). A szigeten meghonosodott a gyapot és a dohánytermelés, mely a telepesek fő bevételi forrása lett. A szigetet rendszeresen sújtó természeti katasztrófák okozta károk enyhítésére egyrészt ösztönözte a haszonnövények termelését, másrészt az anyaországból érkező élelmiszerek tárolására raktárakat építtetett. A lakosság ellátásának megkönnyítésére fejlesztette a városokat összekötő szárazföldi utakat. Az őslakók ellen illetve az esetleges angol vagy spanyol támadás kivédésére állandó fegyveres miliciát állított fel. Az adminisztratív feladatok megosztása végett, du Parquet javaslatának megfelelően, 1645-ben – XIV. Lajos 1645. augusztus 1. rendelete alapján – Martinique szigetén is létre jött a „Királyi Tanács” (*Conseil Souverain*). A 12 tagú tanács tagjait a sziget legbefolyásosabb ültetvényesei közül választották, és a kormányzó nevezte ki őket. Feladatuk alapvetően az igazságszolgáltatással kapcsolatos teendők ellátása volt. Hatáskörüket azonban fokozatosan bővítették, és lassan az anyaországi parlamentekhez hasonló politikai hatalmat szereztek.¹¹³

1648-ban, az „Amerikai Szigetek Társaság” megszűnése lehetőséget teremtett arra, hogy du Parquet 60 000 livre-ért megvásárolja az általa kormányzott Martinique szigetét, valamint az ugyancsak általa elfoglalt szomszédos Sainte-Lucie és La Grenade szigeteit. A megvásárolt szigetekeken továbbra is mint kormányzó tevékenykedett, egészen 1658-ben bekövetkezett haláláig.¹¹⁴ Halála után a sziget és a kormányzói tisztség családjában öröklődött. Először özvegyét választották kormányzóvá, majd kiskorú fiát, aki helyett annak gyámjai látták el a feladatot. Azonban egyiküknek sem sikerült helyzetüket megszilárdítani és a du Parquet-éhoz hasonló szilárd kormányzást létrehozni. Az örökösödési viták nyomán kialakult helyzet rendezésére az uralkodó 1663-ban de Tracy lovagot nevezte ki Martinique szigetének, illetve az összes kis-antilláki francia gyarmat általános helytartójává. A Colbert kezdeményezésére 1664-ben alapított „Nyugat-Indiai Társaság” pedig 1665-ben de Chlodoré-t nevezte ki Martinique kormányzójává. Azonban sem de Tracy, illetve utódai (de la Barre (1665-1669), de Baas (1669-1677)), sem de Chlodoré, illetve utóda (Antoine de Sainte-Marthe) nem tudtak

¹¹² Lucrece, Hist. de la Martinique, 21-25.o.

¹¹³ Lucrece, Hist. de la Martinique, 26-28., 32.o.

¹¹⁴ Lucrece, Hist. de la Martinique, 33., 38.o.

szilárd hatalmat kiépíteni, illetve tartós sikereket elérni. Az újabb sikertelenség miatt az uralkodó 1674-ben föloszlatta a „Nyugat-Indiai Társaságot” és a kis-antillái gyarmatok a korona fennhatósága alá kerültek.

Martinique szigete 1674-1765

A királyi fennhatóság jelentős változást hozott a kis-antillái gyarmatok, valamint Martinique kormányzása terén. Ugyanis itt is bevezetésre került a közvetlen állami adminisztráció, melynek keretében a helyi adminisztrációt az uralkodó által kinevezett kormányzó és az intendáns közösen irányította.

A sziget első, közvetlenül a király által kinevezett kormányzója Blénac gróf (1677-1688, 1692-1696), első intendánsa pedig Patoulet (1679-1682) volt. Blénac grófnak kormányzása idején sikerült visszaállítani a királyi hatalom tekintélyét. Intézkedései nyomán – melyekkel támogatta a kakaó és a cukornád meghonosítását, valamint a kereskedelmi kapcsolatokat fejlődését és bővülését – Martinique újabb látványos fejlődésnek indult. Második kormányzósága idején (1692-1696) a sziget adminisztratív központját Saint-Pierre városából Fort-Royal¹¹⁵ városába helyezte át. Utóbbi ugyanis az uralkodó 1672-es rendelete nyomán ott felépített erőd révén, a sziget legjobban védhető városa lett.¹¹⁶ Minden, a szigeten tevékenykedő szerzetesrendnek – a további „felségterületi” viták elkerülése végett – kijelölte a működési területét. Ennek értelmében a jezsuiták a sziget észak-nyugati részét, a kapucinusok a dél-nyugati részét, míg a domonkosok a sziget keleti részét kapták. A királyi tisztviselőknek – így a plébánosoknak is – járó fizetésére szánt összeg rendszeres előteremtése céljából Bégon intendánssal közösen, bevezette a cukor kötött felvásárlási árát, és a fizetések ezen a kötött áron történő kifizetését.¹¹⁷ A kormányzása idején megteremtett prosperitás és béke utódai kormányzata alatt is folytatódott.

A 18. század elejét jellemző nyugodt időszakot a Blénac-ot következő kormányzók (d'Amblimont (1696-?), Machault (1708), de la Varenne (1717), de Feuquiere (1717-1728)) főleg arra használták, hogy a sziget infrastruktúráját fejlesszék. Megerősítették a sziget védműveit, fejlesztették az úthálózatot, valamint Fort-Royal városában megalapították a sziget első kórházát (1722). A 18. század elejétől kezdődően, a cukornád, az ültetvényes gazdálkodás és a rabszolgamunka elterjedése és jövedelmezősége következtében a sziget

¹¹⁵ XIV. Lajos 1672-ben rendelte el egy újabb erőd építését a földrajzilag kedvező helyen fekvő Cul-de-sac városában, mivel a sziget védelmét nem látta megfelelően biztosítottnak a „Nyugat-Indiai Társaság” által. Az új erőd, a Saint-Pierre-i erőd után, a sziget második erődítménye lett. A város, az erőd és az uralkodó tiszteletére 1672-ben fölvette a Fort-Royal nevet. Lucrece, Hist. de la Martinique, 44.o.

¹¹⁶ Lucrece, Hist. de la Martinique, 46., 50.o.

¹¹⁷ Rennard, Hist. religieuse, 76., 86.o.

gazdasági jelentősége folyamatosan növekedett. Ennek megfelelően a rabszolgamunka és a kereskedelem kérdésének szabályozása, illetve a már megalkotott törvények (*Code Noire* 1685, *L'Exclusif* 1697) betartatása is egyre fontosabbá vált. A 18. század második negyedében, de Champigny márki (1728-1744) és de Caylus márki (1744-1750) kormányzósága idején főként ezek a kérdések foglalkoztatták a helyi adminisztráció vezetőit.¹¹⁸

A fél évszázada tartó prosperitásnak azonban a 18. század közepén, a Hétéves háború (1756-1763) kitörésével vége szakadt. 1755-től kezdődően az angolok, a francia kereskedelmi hajók ellen intézett támadásaikkal érzékeny anyagi veszteségeket okoztak a ültetvényeseknek és a kereskedőknek. Kalóztámadásaik következtében jelentősen megnőtt a tengeri szállítás kockázata, visszaesett az anyaország és a kis-antilláki gyarmatok közötti áruforgalom és nehézkessé vált a gyarmatok élelmezése. A nagy távolság és a francia hadihajók csekély száma miatt a gyarmatok, így Martinique védelmének kérdése is komoly problémát okozott a francia korona számára. Az angolok ugyanis 1759 óta több kísérletet is tettek a sziget elfoglalására. Próbálkozásait végül 1762. februárjában siker koronázta.¹¹⁹ Martinique angol fennhatóság alá került. Az angolok győzelméhez ugyanakkor nagyban hozzájárult, hogy az ültetvényesek – az ültetvények, a termés és az értékes rabszolga munkaerő megóvása érdekében – belátva a küzdelem egyenlőtlenségét, megadták magukat.¹²⁰ A háborút lezáró 1763-as párizsi béke az addigi kis-antilláki francia gyarmatok közül csupán a két leggazdagabb „cukor szigetet”, Martinique és Guadeloupe szigetét hagyta a francia korona fennhatósága alatt.

A békekötést követően Fénélon márkot nevezték ki Martinique kormányzójává (1763-?). Az új kormányzó legfontosabb feladata a háború okozta károk és a kereskedelmi kapcsolatok helyreállítása volt. Ezek mellett, a sziget és elsősorban Fort-Royal városának és erődjének jobb védelme érdekében 1763-ban hozzálátott a sziget harmadik erődjének a felépítéséhez. Az új erőd helyét – az 1763-as királyi rendelet értelmében – a Fort-Royal városához közel fekvő, így stratégiaiilag rendkívül fontos Morne Garnier városában jelölték ki. Az erőd, az uralkodó tiszteletére a Fort-Bourbon nevet kapta. 1764-ben, ugyancsak Fénélon márki kormányzósága idején, az anyaországban két évvel korábban történt eltörlésük után, a helyi tanács jóváhagyásával Martinique szigetén is eltörlték a Jézus Társaságot.¹²¹

¹¹⁸ Lucrece, Hist. de la Martinique, 52-55.o.

¹¹⁹ Lucrecem Hist. de la Martinique, 60.o.

¹²⁰ Tarrade, Les Intendants des colonies, 674-675.o.

¹²¹ Lucrece, Hist. de la Martinique, 62-63.o.

3.2. MARTINIQUE TÁRSADALMI RENDSZERE

La Valette atya tevékenységének megértéséhez és vizsgálatához szükséges elemzési pontok közül következőként Martinique szigetének társadalmi rendszerét fogjuk megvizsgálni.

A francia gyarmati politika társadalmi aspektusa

A francia korona gyarmati politikáját erőteljesen meghatározták a királyság demográfiai adottságaiból és gazdasági fejlettségéből következő sajátosságok. Ezek a sajátosságok pedig nem tették lehetővé az újonnan meghódított területek benépesítését, illetve azok szerves beintegrálását az anyaország politikai és gazdasági rendszereibe. Ebből következően a francia gyarmatosítás elsődleges célja nem a meghódított területek benépesítése, hanem ezen területek gazdasági potenciáljának kihasználása volt. Ezen felfogás alapján, a korona gazdasági-kereskedelmi elvárásainak – földrajzi és éghajlati adottságai alapján – elsősorban a Kis-Antillái gyarmatok feleltek meg.

A Kis-Antillákra induló leendő telepesek rendszerint a gyors és könnyű meggazdagodás szándékával indultak útnak. Az – elméletileg néhány év alatt – megszerzett gazdagságukat pedig az anyaországban kívánták élvezni. A leendő telepesek egyrészt a nemesi családok legfiatalabb, nincstelen fiú gyermekei és a vagyontalan családok fiai közül kerültek ki. Másrészt olyan nemes és polgár családok tagjai közül, akik megengedhették maguknak, hogy vagyonuk befektetése képen ültetvényt hozzanak létre. Az említett társadalmi csoportok között az anyaországban meglévő vagyoni különbségek azonban a gyarmatokon is megmaradtak. A gyarmati társadalomban betöltött hely továbbra is az illető anyagi helyzetétől függött.

Martinique társadalmi rendszere

A Martinique szigetén kialakult társadalmi rendszer a francia gyarmatosítás fõnt leírt sajátosságainak megfelelően alakult. A vagyoni helyzeten alapuló társadalmi tagozódás elve alapján négy nagy csoportot lehet megkülönböztetni. A „nagy fehérek” (*grands blancs*) névvel illetett gazdag ültetvényesek csoportját, a „kis fehérek” (*petits blancs*) névvel illetett

kis ültetvényesek csoportját, az önkéntes fehér munkások (*engagés*) csoportját és a rabszolgák csoportját.

A szigeten letelepedő fehérek száma a körülmények javulása és a sziget gazdasági fellendülése következtében folyamatosan növekedett. A sziget meghódítói 1635-ben még 40 leendő telepessel és 500 „engagé”-val indultak útnak. A század közepére (1660) a sziget lakosainak száma már elérte a 2500 főt, 1686-ban pedig már az 5 000 főt. A folyamatos növekedés következtében a 18. század elején a lakosság száma – a rabszolgák nélkül – már elérte a 6000 főt, 1738-ban pedig már 16 000 fő volt.¹²² A szigetre érkezők többnyire franciák voltak, de jelentős volt az itt letelepedő más nemzetiségűek – főleg hollandok¹²³ – száma is.

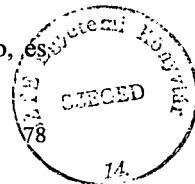
A népességgyarapodás kapcsán mindenképpen szólnunk kell a rabszolgák létszámáról is. Martinique szigetére a braziliai gyarmatokról érkező holland telepeseikkel érkeztek először rabszolgák az 1650-es években. A cukornád meghonosításával, valamint a cukornád kapcsán kialakuló gazdasági konjunktúra okán azonban ugrásszerűen megnőtt a szigetre behurcolt rabszolgák száma. Míg 1660-ban csupán 2500 volt számuk, addig 1686-ban már 8000, 1701-ben már 16 000, 1738-ban 57 000, 1789-ben pedig 90 000 volt.¹²⁴

Martinique társadalmi rendszere kapcsán mindenképpen szót kell ejtenünk röviden a rendszer egyik jellegzetességét adó „engagés-k” csoportjáról. Az „engagés-k”, azaz az önkéntes fehér munkások a jobb anyagi helyzet megteremtése, a meggazdagodás reményében érkeztek a szigetre. Szerződésben vállalták, hogy munkásként dolgoznak az ültetvényeken, cserében a tulajdonos vállalta útiköltségük kifizetését. Élet és munkakörülményeik azonban legtöbbször hasonlóak voltak a rabszolgákéhoz. Szerződésük lejártá után 25 hektárnyi földet bérelhettek az államtól. A 17. század végére, a szigetekre induló „engagék” száma azonban jelentősen megfogyatkozott. Csökkenő számuk, valamint a jelentős számú munkaerőt igénylő cukornád termelés meghonosodása következtében, az egyre növekvő munkaerő szükségletet az ültetvényesek rabszolgák alkalmazásával pótolták.

¹²² Összehasonlítás képen, az antillái francia gyarmatok összlakosságának száma a 17. század közepén – Pelleprat jezsuita atya szerint – elérte a 15-16 000 főt. A rabszolgák száma pedig a 11-12 000 főt. Ez az összlakosság szám jelentősen nagyobb volt, mint a kanadai területek francia lakosságának száma, azonban jelentősen elmaradt az angol gyarmatok lakosságszámától, amely 57 000 fő volt. Huetz de Lemp, Antilles in : *Dict. De l'A.R.*, 67.o.

¹²³ 1654-ben jelentős számban érkeztek a braziliai gyarmatokról, a portugálok által elűzött holland telepések, akik magukkal hozták rabszolgáikat is. Ők honosították meg Martinique szigetén a cukornádat. Lucrece, *Hist de la Martinique*, 35.o.

¹²⁴ Huetz de Lemp, Antilles in : *Dict. De l'A.R.*, 67-68.o. és Yacono, *Hist. de la colonisation*, 27., 29.o., Ronciere, *L'Amérique*, 434., 455.o.

3.3. MARTINIQUE GAZDASÁGI RENDSZERE

La Valette atya tevékenységének megértéséhez és vizsgálatához szükséges elemzési pontok közül következőként Martinique szigetének gazdasági rendszerét fogjuk megvizsgálni.

A gyarmati gazdálkodás kezdetei Martinique szigetén

A Kis-Antillák szigetei földrajzi elhelyezkedésük – és a francia korona számára ebből következő előnyös stratégiai helyzetük – okán váltak a francia gyarmatosítás célterületévé a 17. század elején. Martinique szigetének meghódításakor (1635) az első telepeseket komoly nehézségek elé állította a szigetnek az európaiaktól jelentősen eltérő éghajlata és növényzete, valamint a mindennapi túlélés problémája.

A megélhetés kérdésének megoldására a telepesek eleinte az európai élelmezés alapjait képező haszonnövények (búza, olajbogyó, szőlő) meghonosításával próbálkoztak. Az éghajlat és a talaj erőteljesen eltérő jellege miatt azonban kísérleteik sorra kudarccal végződtek.¹²⁵ Ennek hatására a telepesek a sziget – illetve a térség – természetes növényzete nyújtotta élelmezési lehetőségek felé fordultak. A manióka, az édes burgonya, vagy a banán¹²⁶ megismerése és termelése valóban enyhítette élelmezési nehézségeiket.

A gyarmatosítás sikere azonban az új gyarmatban rejlő gazdasági lehetőségek kihasználásától is függött. Ezért a telepesek és a gyarmatosító magán kereskedelmi társaságok olyan haszonnövények termelését (is) szorgalmazták, amelyek jelentős kereskedelmi haszonnal kecsegtettek. A 17. században azonban csupán egyetlen olyan növény volt, amelynek termelése jelentős haszonnal kecsegtetett, és amely erős és állandó európai keresletet tudott előidézni. Ez pedig a dohány volt.

Keresettségére ellenére a dohány mégsem vált a Martinique szigetén kialakuló ültetvényes gazdálkodás kizárólagos haszonnövényévé. A 18. század elejéig, a cukornád térhódításáig, ugyanis jelentős helyet foglaltak el a sziget gazdasági rendszerében az élelmezési céllal termelt haszonnövények (manióka, édes burgonya, illetve a kereskedelmi céllal termelt egyéb haszonnövények, mint a gyapot, és az indigó). Ezt az önellátás szempontjából a telepesek számára kedvező gazdasági egyensúlyt a cukornád megjelenése azonban teljesen fölborította.

¹²⁵ Braudel, Fernand, A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában, Akadémiai Kiadó – Osiris Kiadó, Budapest, 1996, 3/1, 250.o.

¹²⁶ Roncière, L'Amérique, 448.o.

A 18. század első harmadában ugyanis a dinamikusan növekvő európai kereslet okán szinte kizárólagossá vált a cukornád nagyüzemi termelése.

Az ültetvényes gazdálkodás következményei

Az Európában nagy keresletnek örvendő dohány, a kávé és főként a cukornád ipari méretekben történő termelése – jövedelmezőségük ellenére – számos komoly veszélyt rejtett magában. A folyamatosan növekvő kereslet ugyanis a termelés folyamatos bővítésére ösztönözte az ültetvényeseket. Ennek legegyszerűbb módja pedig a termőterület – más növénykultúrák kárára történő – extenzív bővítése volt. Ez a terület gazdasági, valamint önellátó élelmezési rendszerének felborulásával, éhínségek kialakulásának veszélyével fenyegetett. Ezeken túl pedig a térség társadalmainak összetételét és stabilitását is veszélyeztette.

A ipari méretekben történő termelés első és legsúlyosabb következménye az önellátáshoz szükséges élelmiszernövények (*les vivres*) termelésének jelentősen visszaszorulása volt. Ennek következtében pedig a „Szigetek” immár nem csak ipari cikkek beszerzése tekintetében, hanem az élelmezés kérdésének tekintetében is az anyaországra szorultak. Az olyan alapvető élelmiszerek, mint a bor¹²⁷, a búza vagy a sózott marhahús beszerzését illetően az anyaországtól függő helyzetbe kerültek. Az anyaország azonban – a nagy távolság, valamint a megfelelő számú és felszereltségű flotta hiányában – többnyire nem tudta biztosítani a gyarmatok zavartalan élelmiszer-ellátását. Így azok csempészet illetve az angolokkal történő kereskedelem révén szerezték be a szükséges mennyiséget.¹²⁸

Az alapvetően az európai keresleti igények kielégítését célzó ültetvényes gazdálkodás másik hátrányos következménye pedig az volt, hogy a termelésből származó haszon – a francia korona és a „Szigetek” között érvényben lévő kereskedelmi szabályozás okán¹²⁹ – nem a helyi gazdaság érdekeit és fejlődését szolgálta, hanem elsősorban az anyaországi kereskedők, hajó és üzemtulajdonosok, azaz az anyaország gazdaságáét. Ezen szabályozások hatására a „Szigetek” szerepe az egyszerű „mezőgazdasági üzem” illetve mezőgazdasági

¹²⁷ A Bordeaux-i bor exportjának a 18. században 40% irányult az Antillákra. Asselain, Jean-Charles, *Histoire économique de la France du 18e siècle à nos jours. De l'Ancien Régime à la 1ère Guerre Mondiale*, Paris, Seuil, 1984, 2/1, 64.o

¹²⁸ J. Nagy, Az ültetvényes gazdálkodás, 208.o. és Wittman, Tibor, A monokultúrák történetéhez a Karib térségben és Venezuelában (XVI-XVIII.sz.) in : *Acta Historica Szegediensis*, 1966 (XXII), 5.o.

¹²⁹ Az antillái holland gyarmatok szintén ezzel a problémával küzdöttek, azaz a holland koronának a merkantilizmus eszméjére épülő, a gyarmatok szerepéről kialakított álláspontjával és gazdasági elvárásaival. Erről bővebben lásd Schnurmann, Claudia, *Atlantic Trade and Regional Identities: The Creation of Supranational Atlantic Systems in the 17th Century* in: *Pietschmann, Horst (szerk.), Atlantic History. History of the Atlantic System 1580-1830*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2002, 179-197.o.

termelés szintjére korlátozódott. Ez pedig behatárolta a helyi gazdaság – valamint a helyi társadalom¹³⁰ – fejlődésének lehetőségeit.

Növénykultúrák Martinique szigetén a 17-18. században

Martinique szigetének meghódításakor a Kis- és a Nagy-Antillák térségében a **dohány** termesztése volt a jellemző. A dohány¹³¹ elterjedtségének és kedveltségének legfőbb oka az volt, hogy viszonylag kevés anyagi befektetést igényelt, ugyanakkor rövid termőciklusa¹³² révén hamar bőséges terméshozamot produkált. Ezen tulajdonságai főleg a szűkös anyagi lehetőségekkel rendelkező telepesek – „kis fehérek” – körében tették igen népszerűvé termelését.¹³³

A dohányt kiszorító **cukornád** eleninte nem volt kedvelt az első telepesek körében, jelentős anyagi beruházást igénylő jellege és hosszú megtérülési ideje miatt. A cukornád termesztésének és a cukor készítésének titkát valójában a Brazíliából, a spanyolok által elűzött (1654) holland telepesek hozták magukkal. Az általuk ismertté tett technikák révén vált lehetségessé a 17. század második felében a cukornád nagymennyiségű – nyereséges – termelése. A cukornád termelés elterjedését Martinique szigetén – illetve a térség többi francia uralom alatt álló szigetén – ugyanakkor a 17. század végén, az európai piacokon kialakult nagy keresleti igény is elősegítette. Ez azt eredményezte, hogy a 18. század elejére a cukor Martinique szigetének legfőbb export cikkévé vált.

A cukornád Martinique szigeti elterjedésével egy időben, a cukor előidézte konjunktúra negatív hatásainak kivédése céljából, a telepesek más, hasonlóan egzotikus növények

¹³⁰ A francia merkantilista elképzeléseknek és a francia kereskedelem 18. századi fejlődésének a gyarmatok gazdaságára, társadalmára, valamint politikai fejlődési lehetőségeire tett káros hatásáról lásd bővebben: Cheney, Paul B., *Les économistes françaises et l'image de l'Amérique, L'essor du commerce transatlantique et l'effondrement du „gouvernement féodal”* in: *Dix-huitième siècle*, 2001 (33), 231-245.o.

¹³¹ A Martinique szigetén – ahogy a térség angol kolóniáin – megtermelt dohányt a francia kereskedelmi rendelkezések ellenére elsősorban a holland kereskedők vásárolták föl. Az 1630-as évek végétől azonban az amerikai (Maryland, Virginia) jóval finomabb dohány megjelenésével túlkínálat alakult ki, amely a dohány árának csökkenéséhez vezetett. Az alacsony felvásárlási árak mellett a dohánytermelő ültetvényeseket 1674-től a dohányra kiszabott illeték (*ferme du tabac*) is sújtotta. Ennek ellenére az 1660-es, 70-as évekig – a cukornád elterjedéséig – a dohány továbbra is a legkedveltebb haszonnövény maradt a telepesek körében. Huetz de Lemp, Antilles in: *Dict. De l'A.R.*, 67.o.

Az 1630-as évekig egy livre dohányt 30-40 sols-ért lehetett eladni. Az amerikai dohány megjelenése után azonban már csupán 5-6 sols-t adtak egy livre-nyi dohányért. Lavigne Saint Suzanne, *Hist de la Martinique*, 192.o.

¹³² A dohány, bár sok fáradságot igényelt, az elültetésétől számított negyedik hónapban már termést produkált. Így a telepesek akár évente háromszor is arathatták. Ellentétben például a kakaóval, amely csak hat év után hozott – a költségek megtérülése szempontjából – kellően bőséges termést. Lavigne Saint Suzanne, *Hist de la Martinique*, 108.o.

¹³³ J. Nagy, László, *Az ültetvényes gazdálkodás*, 204.o. Wittman, Tibor, *A monokultúrák történetéhez*, 6.o. és Huetz de Lemp, Antilles in: *Dict. de l'A.R.*, 68.o.

termelésével is próbálkoztak. Választásuk többnyire a ritka és ezért értékes kakaóra esett. A **kakaó**, ahogyan a cukornád is, az 1650-es években vált igazán ismertté a szigeten. Munkaigényessége és hosszú termőciklusa ellenére hamar nagy népszerűsége tett szert a telepések körében. Főképpen szabad értékesítési lehetőségei miatt. A francia piacra történt bevezetése után azonban a francia kereskedelmi törvények értelmében csupán Rouen és Marseille, később pedig csupán Marseille kikötőjén keresztül lehetett Franciaországba behozni és értékesíteni. Ezek a megkötöttségek, illetve a franciaországi kereslet hiánya pedig már nem tették kifizetődővé a telepések számára a kakaó termelését. Így a 18. század elején¹³⁴ a kakaó lassan átadta a helyét a nem kevésbé egzotikus kávénak.¹³⁵

A **kávé** 1721-ben jelent meg Martinique szigetén. A kortársak beszámolói szerint egy, a Fort-Royal-i milíciában szolgáló kapitány, Pastel de Latour de Clieu (1689-1786) hozta magával királyi parancsra Franciaországból¹³⁶, a martinique-i botanikus kert (*Le Jardin du Roi*)¹³⁷ számára. Meghonosításától a korona természetesen újabb jelentős bevételeket remélt.¹³⁸ Mivel a kávé termesztése jóval kevesebb anyagi beruházást igényelt, mint a cukornád, és termőciklusa is rövidebb volt, így – a korona várakozásainak megfelelően – hamar nagy népszerűsége tett szert a telepések körében. A dohányhoz hasonlóan, főként a szűkösebb anyagi lehetőségekkel rendelkező „kis fehérek” körében vált népszerűvé. Gyorsütemű elterjedése, valamint a kereslet dinamikus növekedése következtében¹³⁹ a 18. század közepére népszerűsége már a cukoréval vetekedett.¹⁴⁰

A kereskedelmi céllal termelt haszonnövények közül, a 18. század második felében, a **gyapot** termelése vált még jelentőssé. A 18. század második felében, az angol és a francia textilgyártás dinamikus fejlődése és megnövekedett nyersanyagszükséglete jelentősen megnövelte a gyapot iránti keresletet.¹⁴¹

A 17.-18. század folyamán, gyapot mellett, a gyors meggazdagodás lehetőségével kecsegtető **indigó** termesztése örvendett még állandó népszerűségnek. A telepések elsősorban

¹³⁴ A kakaó termelésével kb. az 1715-ös évtől kezdődően hagytak fel a telepések Martinique szigetén. Roncière, L'Amérique, 451.o.

¹³⁵ Lavigne Saint Suzanne, Hist. de la Martinique, 111-112.o.

¹³⁶ A de Clieu kapitány által sikeresen importált palántát XV. Lajos kapta az amsterdami városi tanácstól, akik egyébként a holland távol-keleti gyarmatokról, Batáviából kapták. Lavigne Saint Suzanne, Hist. de la Martinique, 113.o.

¹³⁷ A „Királyi kert” Baas kormányzó (1676-1698) hozta létre Fort-Royal közelében azzal a céllal, hogy meghonosítsa Martinique szigetén az anyaországban honos gyümölcsöket, illetve gyümölcsfákat a főként a hölgyeket győtrő honvágy csökkentése céljából. Lavigne Saint Suzanne, Hist. de la Martinique, 119.o.

¹³⁸ Lavigne Saint Suzanne, Hist. de la Martinique, 113-114.o.

¹³⁹ A kávé 1726-ban jelent meg Saint-Domingue szigetén, ahol Martinique szigetéhez hasonlóan ugyancsak jelentős kávéültetvények jöttek létre. Az anyaország piacain 1736-tól kezdődően jelent meg rendszeresen. Roncière, L'Amérique, 452.o.

¹⁴⁰ Roncière, L'Amérique, 451-452.o.

¹⁴¹ Roncière, L'Amérique, 452.o.

az alacsony beruházási és munka igénye miatt, illetve a dohányhoz hasonlóan ugyancsak rövid, négy hónapos, termőciklusa okán kedvelték. Árát és eladási lehetőségét azonban a legegyszerűbb természeti jelenségek, illetve a legkisebb gazdasági-politikai változások is erősen befolyásolták. A gyors meggazdagodás lehetősége mellett a hirtelen jelentős anyagi veszteség lehetősége is benne rejlett az indigó termesztésében.

Az élelmezés céljából termesztett haszonnövények közül alapvetően a manióka, az édes burgonya és az igrname termelése volt jellemző. A gyümölcsök közül elsősorban a **banán** termelése volt jelentős. A sziget – részbeni – önellátó élelmezésének elősegítésére a helyi tisztviselők 1750-ben kötelezővé tették ez utóbbi termelését. Ezen kívül még a narancs, az ananász és a fahéj termelése volt kedvelt Martinique szigetén.¹⁴²

A dohány, a kávé és a cukornád termelési feltételeit összehasonlítva, ez utóbbi igényelte a legtöbb anyagi beruházást. A cukornád ipari méretekben történő termeléséhez ugyanis egyes források szerint átlagosan 113-135 ha¹⁴³ (100-120 carreaux¹⁴⁴) nagyságú, más források szerint 339 ha¹⁴⁵ (300 carreaux) nagyságú jól öntözött sík területre, a termény elhelyezéséhez és – részbeni vagy teljes – feldolgozásához számos raktárépületre, valamint minimum 120, a teljes kapacitáshoz pedig 400-500 rabszolgára volt szükség. Így az ültetvény alapításának költségei együttesen elérhették 500 000 livre-et, a költségek felét pedig a rabszolgák beszerzésére fordított¹⁴⁶ összeg tette ki. A szükséges összeget a telepesek többnyire hosszúlejáratú kölcsönök felvételével igyekeztek előteremteni, amelyhez a következő évek remélhetően bőséges termését használták fedezetként. Az ültetvény kb. 6-8 év alatt termelte ki a felvett kölcsönt és a kamatokat.¹⁴⁷ A cukornád cserjéjét kapával¹⁴⁸ ásott árkokba ültették, amely a folyamatos öntözésnek köszönhetően 18 hónap alatt beérett az aratásra. Mivel a földet az aratás után legalább 15 hónapig pihentetni kellett, ezért a tulajdonos úgy irányította a termelést, hogy az egyes parcellákon felváltva, de folyamatosan lehessen termelni.

¹⁴² Lavigne Saint Suzanne, Hist. de la Martinique, 118.o

¹⁴³ J. Nagy, Az ültetvényes gazdálkodás, 207.o.

¹⁴⁴ 1 carreau = 1,13 ha

¹⁴⁵ Roncière, L'Amérique, 449.o.

¹⁴⁶ A 18. század elején egy rabszolga ára 4-500 livre volt. J. Nagy, Az ültetvényes gazdálkodás, 207.o.

¹⁴⁷ Roncière, L'Amérique, 449.o.

¹⁴⁸ Az antilláki francia cukornád ültetvényeken a föld megmunkálása kizárólag kézi erővel történt. Az ültetvényeken dolgozó rabszolgák kapával törték föl a földet. A fejlettebb földművelési technikák közül az eke használata ismert volt, azonban az ekét csak ott alkalmazták, ahol nem állt rendelkezésre kellő számú rabszolga munkaerő. J. Nagy, Az ültetvényes gazdálkodás, 208.o. és Roncière, L'Amérique, 448.o.

3.4. MARTINIQUE SZIGETÉNEK EVANGELIZÁCIÓJA

La Valette atya tevékenységének megértéséhez és vizsgálatához szükséges elemzési pontok közül következésként Martinique szigetének evangelizációját, valamint általában a Kis-Antillák szigetcsoportra jellemző evangelizációs gyakorlat sajátosságait fogjuk megvizsgálni.

A Kis-Antillák evangelizációjának sajátosságai

A Kis-Antillák szigeteit 1635-től kezdődően a már többször említett magán gyarmatosító társaság, a *Compagnie des Isles d'Amérique* hódította meg. A társaság nem csupán az új területek birtokba vételét vállalta, hanem a szigetek evangelizációjának megszervezését is.¹⁴⁹ Vagyis vállalták, hogy megfelelő számú pappal látják el az új kolóniákat, valamint hozzájárulnak templomok építéséhez és fenntartásához.¹⁵⁰ Kötelezettségeiknek megfelelően az új kolóniákra induló misszionáriusoknak 100-150 livre összegű útiköltséget, a megélhetésüket szolgáló évi 100-150 livre mennyiségű dohány (azaz, 400 livre összegű) támogatást nyújtottak, ingyen utazási lehetőséget biztosítottak számukra. A betelepülő szerzetesközösség számára pedig földterületet adományoztak az új kolónián, amelynek jövedelme a közösség megélhetését volt hivatott biztosítani.¹⁵¹

Ugyancsak az átruházott patronátusi jog gyakorlatból következően a társaság igazgatóinak feladata volt, hogy az általuk alkalmasnak tartott szerzetesrendet felkérjék a terület evangelizációjára, illetve a telepesek lelkigondozásának biztosítására. A Kis-Antillák szigetcsoport legfőbb jellegzetessége azonban az volt, hogy csak nagyon kisszámú bennszülött lakossággal rendelkezett.¹⁵² Ennek következtében a szigetek evangelizációjának elsődleges célja a telepeseknek nyújtandó lelkigondozás biztosítása volt. Azaz, főként egy európai típusú missziós tevékenység.

¹⁴⁹ Az Kis-Antillákat gyarmatosító társaságok (*Compagnie de Saint-Christophe* (1626), *Compagnie des Isles d'Amérique* (1635)) spirituális kötelezettségeit a francia koronával kötött következő megállapodások rögzítik: A Saint-Christophe társaságra, illetve Saint-Christophe szigetére vonatkozóan az 1626. október 31-i szerződés, az Amerikai Szigetek társaságra vonatkozóan az 1635. február 13. rendelet 2. cikkelye, valamint az 1642. január 29. rendelet 2. cikkelye. Clugnet, Antilles in: *Dictionnaire d'histoire*, 554.o.

¹⁵⁰ Rennard, *Etat religieux des colonies françaises aux Antilles* in: *Revue d'histoire des missions*, VIII. (1931) 433.o.

¹⁵¹ Rennard, *Etat religieux*, 433.o.

¹⁵² Delacroix, *Les missions*, 299.o.

A szigeteket gyarmatosító egymást követő társaságok erre a feladatra főként szerzetesrendeket kértek föl. Ennek értelmében megjelentek a térségben a domonkosok, a kapucinusok, a jezsuiták és a karmeliták.¹⁵³ A különböző szerzetesrendek egyidejű jelenléte ugyanakkor komoly surlódásokkal, nézeteltérésekkel is járt. Ennek oka legfőképpen a joghatóság kérdése volt. Hosszas viták és többszöri próbálkozás után a joghatóság kérdését, a francia korona végül saját joghatóságán belül szabályozta. Ezért e célból 1781-ben kiadta az *Ordonnance*-nak nevezett egyházi szabályzatot. Ebben a korona – a patronátus joggyakorlata adta lehetőségekből következően – a Tengerészeti miniszter, illetve a helyi adminisztráció tisztviselőinek feladatává tette a kultuszrendőrség működtetését – azaz, a szerzetesek feladatvégzésének és a hivatalukhoz illő viselkedésüknek az ellenőrzését – illetve a szerzetesek köréből választott apostoli prefektusok működésének ellenőrzését.¹⁵⁴

Az alapvetően európai jellegű missziós tevékenység mellett azonban egyes szerzetesrendek (domonkosok és jezsuiták (1635, 1642, 1652, 1660, 1685)) kísérletet tettek az apostoli munka alapvető céljának megvalósítására, azaz, a hit terjesztésére a bennszülöttek között. A körökben végzett evangelizáció azonban a törzsek vadsága és a szigetekre betelepülő francia telepésekkel vívott háborúik miatt többnyire nem járt sikerrel. Megtérítésükről, így végleg le kellett mondani.¹⁵⁵

A Kis-Antillák szigetszoport evangelizációjának sajátosságai kapcsán feltétlenül meg kell említenünk a feketék körében végzett hittérítő tevékenységet. A szigetek ültetvényein dolgozó feketék száma ugyanis a 18. századtól kezdve folyamatosan növekedett.¹⁵⁶ A francia korona végül 1685-ben rögzítette a *Code noir*-nak nevezett szabályzatban a feketék jogait és kötelességeit. Az őket megillető jogok között első helyen szerepelt a vallásos oktatásban és

¹⁵³ Clugnet, Antilles in : *Dict. d'histoire*, 554.o.

A domonkosok Guadeloupe szigetén telepedtek le először (1635), majd 1654 után megjelentek Grenade és Martinique szigetén is. A kapucinusok 1627-től voltak jelen Saint-Christophe szigetén. Majd belekeveredek a szigeten 1645-46-ban jelentkező belső válságba, amelynek következtében a sziget kormányzója de Poincy kiűzte őket. Valamint ugyancsak érintettek voltak az ezzel egy időben folyó joghatósági vitában is, melyben a domonkosokkal és jezsuitákkal szemben alul maradtak. Ezen okoknál fogva önként kivonultak a Kis-Antillák térségéből. Csak 1658 és 1667 között jelentek meg újra a térségben és telepedtek meg Martinique szigetén. A jezsuiták 1640-ben jelentek meg Martinique szigetén, ahonnan aztán kiterjesztették fennhatóságukat Guadeloupe-ra, Dominique-ra, Saint-Vincent-re illetve a kapucinusok távozása után Saint-Christophe szigetére is. A karmeliták pedig Saint-Christophe, Guadeloupe, Marie-Galante és Sainte-Croix szigetén telepedtek le.

Delacroix, Les missions, 300.o. és Lavigne Sainte Suzanne, Hist de la Martinique, 131.o.

¹⁵⁴ Delacroix, Les missions, 304.o.

¹⁵⁵ Delacroix, Les missions, 302.o.

A bennszülöttekkel vívott háború akkor ért véget, amikor az angol és a francia korona között létrejött megállapodás értelmében 1660-ban Saint-Vincent és Dominique szigetét a bennszülöttek birtokának nyilvánították. Delacroix, Les missions, 302.o.

¹⁵⁶ Évente átlagosan 4 000 rabszolgát hurcoltak be a szigetekre. Martinique-on a számuk 1715-ben 16 700 míg 1789-ben már elérte a 84 000. Guadeloupe szigetén 1715-ben 6 400 fekete van, míg 1789-ben már 90 000. Delacroix, Les missions, 302.o.

lelkigondozásban való részvételük joga. Lelkigondozásuk feladatát a szigeteken tevékenykedő szerzetesrendek és különösen a jezsuiták vállalták.¹⁵⁷

Az Európán kívüli területeken végzett evangelizáció sikeressége – ahogy arra dolgozatunk egy korábbi fejezetében utaltunk – ugyanakkor jelentős részben a megélhetés kérdésének megoldásától függ. Ezért a következőkben azt fogjuk röviden áttekinteni, hogy a Kis-Antillák evangelizációja kapcsán milyen megoldások születtek a misszionáriusok megélhetésének biztosítására.

A misszionáriusok megélhetésének kérdése

A Kis-Antillákra, illetve Martinique szigetére érkező misszionáriusok megélhetését a francia korona, illetve az első időkben öt képviselő gyarmatosító társaság különböző képen próbálta megoldani.

A gyarmatosító társaság szerény – ám rendszertelenül fizetett – éves ellátmányt, 100-150 livre mennyiségű dohányt (azaz, 400 összegű livre) biztosított, valamint földbirtokot adományozott a betelepülő szerzetesközösségek részére. Elképzelésük szerint alapvetően ezen utóbbi jövedelme volt hivatott a közösség megélhetését biztosítani.¹⁵⁸

Az uralkodó – miután 1674-ben a korona birtokába kerültek a Kis-Antillák szigetek – az éves ellátmány megfelelő összegűvé és rendszeressé tételével igyekezett rendezni a problémát. Ennek megfelelően a szigeteken szolgálatot teljesítő egyházi személyzet éves ellátmányát 12 000 livre mennyiségű cukorban (azaz, 540 összegű livre), illetve az e célra fölhasználható keretösszeget 280 814 livre mennyiségű cukorban állapította meg. A plébániák és a misszionáriusok számának növekedésével ugyanakkor ez a keretösszeg nem bizonyult elegendőnek, így az a helyzet állt elő, hogy a korábban alapított plébániák személyzete 12 000 livre mennyiségű cukor juttatásban, míg a később alapított plébániák személyzete csak 9 000 livre mennyiségű cukor (azaz, 405 összegű livre) ellátmányban részesült.¹⁵⁹ Az uralkodótól kapott anyagi támogatást a szerzetesrendek többsége rendszerint a földbirtokaik jövedelméből egészítették ki.¹⁶⁰

A megélhetésük biztosítására kapott földbirtokokon a misszionáriusok eleinte az európai élelmezés alapjait képező növények termesztésével próbálkoztak. A megtermelhető növények

¹⁵⁷ Delacroix, Les missions, 302.o.

¹⁵⁸ Rennard, Etat religieux, 433.o.

¹⁵⁹ Rennard, Hist. Religieuse, 83-84.o.

¹⁶⁰ A Kis-Antillákon elsősorban a jezsuiták, domonkosok, jacobiták és karmeliták rendelkeztek jelentős földbirtokokkal. Ezzel szemben a kapucinusok semmilyen birtokkal sem rendelkeztek. Rennard, Etat religieux, 438.o.

köre azonban az éghajlati viszonyokból kifolyólag erősen korlátozott volt. A zöldségek, konyhakerti haszonnövények és gyümölcsök honosítása terén a szerzetesek többnyire sikerrel jártak, az európai élelmezés alapjait képező haszonnövényeket – mint pl. a gabona és a krumpli – honosítása azonban többszöri próbálkozás után sem járt sikerrel. Mivel a konyhakertek jövedelme, illetve terményei nem elégítették ki a misszionáriusok élelmezési szükségleteit – a gyarmatosító társaságtól kapott anyagi támogatás pedig rendszertelen volt – ezért a szerzetesrendek földjeiken kénytelenek voltak nagymennyiségben olyan növényeket termelni, amelynek eladása, elcserélése révén beszerezheték az Európából érkező élelmiszereket. Ennek következtében a térségben tevékenykedő szerzetesrendek a telepések mintájára – a kapucinusok kivételével – eleinte dohány, a 17. század végétől pedig cukornád ültetvényeket létesítettek.¹⁶¹ Az ültetvényeikről így befolyó jövedelem már elégségesnek bizonyult az Európából érkező és a misszió működése számára szükséges áruk megvásárlására.

A földbirtok, illetve az abból származó jövedelem szerepe 1679 után, a királytól kapott egységes ellátmány rendszeressé válása után sem csökkent. Ennek oka a szerzetesrendek által – is kényszerből – alkalmazott ültetvényes gazdálkodás jövedelmezősége, amelyet a század végén a cukornád megjelenésével kialakuló gazdasági konjunktúra csak még jobban megerősített. Így 1679-től kezdődően a földbirtok és a királyi ellátmány együttesen biztosította szerzetesrendek megélhetését.

---

¹⁶¹ Rennard, *Hist. Religieuse*, 80.o. és Rochemonteix, *Le père La Valette*, 81.o.

3.5. A JÉZUS TÁRSASÁG MARTINIQUE SZIGETI MISSZIÓJA

La Valette atya tevékenységének megértéséhez és vizsgálatához szükséges elemzési pontok közül következőként a Jézus Társaság Martinique szigeti missziójának alapítását fogjuk megvizsgálni.

A Martinique szigeti misszió megalapítása

Martinique szigeti telepések lelkigondozására 1636-ban *Compagnie des Isles d'Amérique* igazgatói a jezsuita rendet kérték föl. A társaság felkérését a párizsi Provinciális örömmel fogadta és 1640 tavaszán két atya, valamint egy őket kísérő laikus testvér érkezett Martinique szigetére.¹⁶²

A Jézus Társaság új missziójának központját Bouton és Hempteau atyák – a gyarmatosító Társaság kérésének megfelelően – Saint-Pierre városában, a sziget akkor legnépesebbnek számító központjában alapították meg. A rendház és a kápolna felállítására, valamint megélhetésük biztosítására du Parquet, a sziget kormányzója – az igazgatók utasításának megfelelően – földbirtokokat adományozott számukra. A felállítandó rendház számára Saint-Pierre-ben, a folyó mentén, a megélhetés szükségleteinek biztosítására pedig egy Saint-Pierre közelében fekvő birtokot adományozott számukra.¹⁶³ A rendház és misszióközpont megalapítása után, az atyák a sziget északnyugati területein található már ugyancsak jelentős népességgel rendelkező városokban (Prêcheur, Carbet, Case Pilote) végezték pasztorációs munkájukat.

Tevékenységük – a sziget és a térség evangelizációs sajátosságainak megfelelően – alapvetően a telepések lelkigondozásának, valamint az egyre növekvő számú fekete lakosság vallásos oktatásának és lelkigondozásának biztosításából állt. Ezen feladatok ellátása végett Barré atya, a misszió vezetője, 1652-ben megállapodást kötött a sziget kormányzójával, du Parquet-val. A megállapodás szerint a világi papság kellő számú jelenlétének biztosításáig a

¹⁶² Rennard, Hist. Religieuse, 41.o.

¹⁶³ Ezen a Saint-Pierre közelében fekvő földbirtokon kívül a jezsuiták valamivel később kaptak még egy földbirtokot, Saint-Pierre-től délre, a Trois Ilets és a Riviere Salée nevű területek között. 1684-ben plébániát alapítottak rajta. Mivel azonban ez a birtok és a rajta található plébánia a működési területüktől délre esett, valamint Saint-Pierre városától is messze feküdt, ezért 1698-ban a birtokot eladták egy magánszemélynek, a plébániát pedig a kapucinusokra bízták, akiknek a működési területe abban a térségben volt. Rennard, Hist. Religieuse, 42.o.

Jézus Társaság vállalja négy említett városi plébánia vezetését, annak minden spirituális és temporális kötelezettségével együtt.¹⁶⁴

A Társaság elsődleges célkitűzésének megvalósítására ugyanakkor kedvező lehetőségnek mutatkozott a Kis-Antillák egyes szigetein (Guadeloupe, Saint-Vincent) élő bennszülöttek körében végzendő hittérítő tevékenység. Az évek során tett próbálkozások (1652, 1660, 1685) azonban csak igen mérsékelt sikerrel jártak. A sorozatos kudarcok következtében az atyák végül lemondtak a bennszülöttek körében végzendő hittérítő tevékenységről.

A bennszülöttek megtérítésével kapcsolatos kudarc azonban nem hátráltatta a Társaság új missziójának fejlődését. A Martinique szigetén történt megtelepedés után a Kis-Antillák más szigetein is megjelentek a jezsuita atyák, fokozatosan kiterjesztve a misszió fennhatóságát a Kis-Antillák többi szigetére is. A Martinique szigetétől északra fekvő szigetek közül 1641-ben megjelentek a szomszédos Dominique szigetén, majd 1650-től a kapucinusok távozása után megtelepedtek Saint-Christophe szigetén. 1651-től Houel kormányzó kérésére jelen voltak Guadeloupe szigetén, ahol egy másik rendházat is alapítottak. Megtelepedtek Hispaniola (a későbbi Haiti) szigetének nyugati, francia fennhatóság alatt lévő felén, valamint 1703-tól megjelentek Hispaniola szigetének keleti, Saint-Domingue-nak nevezett, egyébként spanyol fennhatóság alatt álló, felén is.¹⁶⁵ Az északra fekvő szigetek közül, mint misszionáriusok, rendszeresen látogatták Saint-Barthélémy, Saint Martin és Sainte-Croix szigetét. A Martinique szigetétől délre fekvő szigetek közül a kizárólag bennszülöttek lakta Saint-Vincent szigetén próbáltak tartósan megtelepedni. A szigetek után, a dél-amerikai kontinens Guyane-nak nevezett (későbbi nevén francia Guyana) északi részén is megtelepedtek, 1653-tól.¹⁶⁶

A misszió területi gyarapodása a 18. századra olyan jelentőssé vált, hogy annak irányítását egy – az addigi érvényes rendelkezések értelmében Saint-Pierre-ben működő – apostoli prefektus már nem tudta ellátni. Ezért 1731-ben Lafiteau atya, a Francia Asszisztencia Rómában működő képviselője, kérésére a de Propaganda Fide három apostoli prefektúrát

¹⁶⁴ Rochemonteix, Le père La Valette, 24-25.o.

¹⁶⁵ Guadeloupe szigetén a jezsuiták a katolikus írek és a feketék lelkigondozását végezték, Saint-Christophe szigetén Cayenne és Basse-Terre városokban láttak el plébánosi feladatokat 1683-ig a kapucinusok visszatéréséig, Saint-Domingue-on a kormányzó kérésére 1703-ban jelentek meg a jezsuiták, hogy átvegyék a missziót a kapucinusoktól. Tevékenységük olyan sikeres volt, hogy 1711-ben már 12 atya tevékenykedett a sziget nagyobb városaiban. A szárazföldön, Guyane területén alapítottak missziót, amelynek központja Cayenne városában lett. Ez a misszió azonban csak 1709 után indult fejlődésnek. Ekkor sikerült ugyanis nagyobb számban bennszülötteket megtéríteni és a misszió fennhatóságát a belső területek felé kiterjeszteni. Rennard, Hist. Religieuse, 186-189.o.

¹⁶⁶ Rochemonteix, Le Père La Valette, 6-7.o. és Pfister, L. S.J., Cartes des provinces et missions de la Compagnie de Jésus, 1866, carte des mission des Antilles et de la Guyanne.

hozott létre a misszió területén.¹⁶⁷ A tulajdonképpen már a Nagy-Antillákhoz tartozó Saint-Domingue szigetén működő plébániákból, valamint a sziget nyugati, francia fennhatóság alatt lévő felén (Hispaniola) működő misszióból létrehozták a saint-domingue-i missziót, Saint-Domingue város központtal. A szárazföldön, Guyane területén működő misszióból létrehozták a guyane-i missziót, Cayenne központtal. Az eredeti martinique-i misszió – amelynek központja továbbra is Saint-Pierre-ben maradt – pedig megtartotta fennhatóságát a Kis-Antillák szigetei felett.¹⁶⁸

---

¹⁶⁷ Rennard, *Hist. Religieuse*, 192.o.

¹⁶⁸ Clugnet, *Antilles* in : *Dict. d'Histoire*, 555.o.

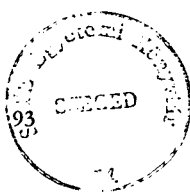
Dolgozatunk ezen három részre tagolt első részében azokat a politikai, gazdasági, társadalmi, földrajzi, jogi és egyházi tényezőket vettük sorra és vizsgáltuk meg, amelyeket lehetséges – és dolgozatunk koncepciója szerint szükséges – elemzési szempontnak tartottunk La Valette atya tevékenységének megértéséhez, vizsgálatához és objektív megítéléséhez.

Ezen tényezők vizsgálatával az volt a célunk, hogy bemutassuk azokat a körülményeket, amelyek La Valette atya tevékenységét megelőzően (1640-1740), illetve tevékenysége idején (1746-1762) Martinique szigetén és a Francia királyságban uralkodtak, és amelyek meghatározták a misszió működését, valamint La Valette atya cselekedeteit.

„D'un défaut ils [les mauvais critiqueurs] en font un vice, d'une faute un crime; d'un acte une habitude, d'un soupçon une certitude, d'une seule faute plusieurs, d'une seule de faut tous ceux qui peuvent y avoir quelque rapport, ils étendent, grossissent, multiplient.”

Mr.l'Abbé TRUBLET, (membre de l'Académie Royal des Sciences et belles Lettres de Brusse), Essais de divers sujets de littérature et de morale, I.1. V. p. 146.

4. LA VALETTE ATYA MARTINIQUE SZIGETÉN (1746-1753)

Dolgozatunk most következő második részében az előbb bemutatott elemzési szempontok alapján La Valette atya tevékenységét fogjuk vizsgálni. Arra a kérdésre keressük a választ, hogy tevékenységének egyes periódusaiban az említett szempontok közül melyek és hogyan befolyásolták tevékenységét. Valamint arra a kérdésre keressük a választ, hogy valójában mekkora szerepet is játszott az ő tevékenysége a Jézus Társaság franciaországi feloszlásában.

Most következő elemzésünk során La Valette atya tevékenységét az 1746 és 1762 közötti periódusban fogjuk vizsgálni. Vagyis a Martinique szigeti misszió gazdasági igazgatójává történt kinevezésétől, a misszió legfőbb előjárói posztjáról történt felmentéséig. Az 1746-ot megelőző rövid időszak – azaz, az 1742-ben Martinique szigetére történt megérkezését követő első néhány év – nem képezi vizsgálatuk tárgyát. Ekkor ugyanis La Valette atya még nem játszott meghatározó szerepet a misszió irányításában. Az elemzés során tevékenységének 1746-tól 1762-ig tartó periódusát – a tevékenységében fellelhető jelentős fordulópontok mentén – három korszakra osztva fogjuk tárgyalni.

Az első periódust az 1746-tól 1753-ig tartó évek jelentik, amely a misszió gazdasági igazgatói posztjára történt kinevezésétől a misszió legfőbb előjárójává történt kinevezéséig terjedő éveket és eseményeket öleli föl. A második periódust az 1753-tól 1756-ig terjedő évek jelentik, amely az előjárói kinevezésétől a Lioncy et Gouffre bankház csődjéig tartó eseményeket öleli föl. A harmadik periódust pedig az 1756-tól 1762-ig terjedő évek adják, amelyek a bankház csődjétől a misszió előjárói posztjáról történő leváltásáig tartó eseményeket ölelik föl. Tevékenységének teljes körű és objektív vizsgálatához azonban feltétlenül szükséges, hogy az 1756-tól 1762-ig terjedő évek esetében a franciaországi eseményeket La Valette atya Martinique szigeti tevékenységével párhuzamosan vizsgáljuk és azzal együtt mutassuk be.

4.1. AZ 1746-OT MEGELŐZŐ ÉVEK

A La Valette atya tevékenységében jelentkező meghatározó események alapján az 1746-tól 1753-ig terjedő éveket nevezhetjük tevékenysége első periódusának. Ezek az évek a misszió gazdasági igazgatói posztjára történt kinevezésétől, a misszió legfőbb elöljárójává történt kinevezéséig terjedő eseményeket ölelik föl.

Azonban La Valette atya tevékenységének megértéséhez és objektív megítéléséhez alapvetően – és főként az 1746-1753-ig tartó évek esetében – a tevékenységét megelőző időszak eseményeit, illetve jellemzőit is szükséges megvizsgálnunk. Elsősorban pedig azt, hogy az 1746-os évet megelőzően hogyan alakult, illetve mi befolyásolta a Martinique szigeti rendház, és a misszió működését. Vagyis milyen helyzettel találta magát szemben La Valette atya kinevezésekor. Az 1746-ot megelőző évek vizsgálata során azokat a tényezőket (jogi, politikai és gazdasági) vesszük sorra, amelyek véleményünk szerint az első száz évben befolyásolták a rendház és a misszió működését.

A Martinique szigeti rendház működését befolyásoló tényezők (1640-1746)

A Martinique szigetén alapított (1640) misszió célja a szigeten élő telepeselek lelkigondozása, valamint a térségben élő őslakosok megtérítése volt. Ez a tevékenységi kör azonban hamarosan kibővült – az ültetvényes gazdálkodás következtében – az egyre növekvő számú fekete lakosság lelkigondozásának feladatával is. A jezsuita atyák Martinique szigetén történő megélhetésének biztosítására du Parquet, a sziget akkori kormányzója földbirtokokat adományozott az atyáknak. A földbirtokon kívül ugyancsak az atyák megélhetését szolgálta a gyarmatosító társaságtól (100-150 livre mennyiségű dohány, azaz, 400 összegű livre), majd a királytól kapott (12 000 livre mennyiségű cukor, azaz 540 összegű livre) rendszeres anyagi támogatás

Az atyák megélhetésének lehetőségeit azonban több – elméleti és gyakorlati – tényező is befolyásolta. **Elsősorban** és alapvetően a Jézus Társaságnak a közösségek megélhetésére vonatkozó rendelkezései ; **másodsorban** a gyarmatosító társaságnak, illetve a koronának a misszionáriusok megélhetéséről vallott elképzelései, valamint a koronának az ehhez kapcsolódó – korlátozó – rendelkezései; **harmadsorban** pedig a megélhetés speciális helyi körülményei. A következőkben ezeket a tényezőket fogjuk röviden megvizsgálni.

A jezsuita atyák megélhetésének és a misszió működésének lehetőségeit elsősorban tehát a **Jézus Társaságnak** a közösségek megélhetésére vonatkozó saját, **belső rendelkezései** határolták be.

A Szent Ignác által fogalmazott Rendalkotmány (1556) ugyanis már számos, a missziós munkát támogató intézményi háttér (kollégium és rendház) működtetésére, valamint a közösségek megélhetésére vonatkozó speciális rendelkezést¹⁶⁹ tartalmaz. Ezen rendelkezések lényege, hogy apostoli szegénységet, apostoli életmódot – mint a Társaság munkáját hitelesítő tényezőt – állítja kötelezően követendő példaként az egyének, a közösségek és az intézmények elé. Ennek értelmében a Társaság tagjainak sem egyénileg, sem közösségileg, sem a Társaság házainak vagy templomainak nem állt jogában a lakás és létfenntartás céljával birtokolt ingatlanon kívül más, esetleg több ingatlanvagyon – lakóépület vagy föld – polgári tulajdonjogát birtokolni.

Ugyancsak ezen oknál fogva tilos volt a Társaság tagjai számára jövedelmek polgári tulajdonjogának szerzése is. A létfenntartáshoz szükséges minimális jövedelmeken fölül egyéb jövedelemet csak meghatározott célra¹⁷⁰ (kollégium építés, fenntartás, tanulók ellátása) szerezhettek, és ezen jövedelmeknek is csupán a haszonélvezeti jogát szerezhették meg.

A megélhetés, azaz a létfenntartás céljával művelt földbirtok kihasználásának lehetőségeit pedig – elméletileg – végleg behatárolta a Rendalkotmány egy rendelkezése. E szerint a művelés alatt álló birtokon csupán olyan haszonnövényt lehet termelni, amelyet saját fogyasztásra szánnak. Bárminemű olyan haszonnövény termelése tilos, amelynek eladásából a ház haszonhoz jutna.¹⁷¹

A Rendalkotmány ezen rendelkezéseinek ismeretében tehát azt mondhatjuk, hogy a du Parquet kormányzótól kapott földbirtokok – jogi értelemben – kimerítették a Rendalkotmány által a közösség működése és megélhetése céljára engedélyezett tulajdonlási lehetőségeket. Ugyanis a jezsuita atyák rendelkeztek egy lakó ingatlannal és egy a megélhetésüket biztosító földbirtokkal.

A jezsuita atyák földbirtok használatát – és így tulajdonképpen megélhetésük és a misszió működésének lehetőségeit – másodsorban az **állami törvények** korlátozták.

¹⁶⁹ A rendházak működtetésére vonatkozó rendelkezések a következők : Rendalkotmány, 6. rész, 2. fejezet, 555., 561., 563. pontok in: Jézus Társaság Rendalkotmánya, 162.o.

¹⁷⁰ A meghatározott céllal történő adományok elfogadásáról : Rendalkotmány, 6. rész, 2. fejezet, 556. pont in: Rendalkotmány, 162.o.

¹⁷¹ „... kivéve azt, ami lakóhelyként vagy használati helyként szükséges vagy igen megfelelő. Ezt a helyet nem szabad másoknak bérbe adni és (F) ne is legyenek oly termékei, amelyek jövedelemnek számítanának. (F). „Ilyen termékek lennének, pl. az említett telkeken termő bor, olaj vagy gabona, vagy eladásra szánt gyümölcs és zöldség. Ilyen termékek tilosak. Szabad azonban a termékeket vagy azoknak egy részét a ház számára felhasználni.”

Rendalkotmány, 6 rész, 2 fejezet, 561. és 563. pontok in: Jézus Társaság Rendalkotmánya, 164.o.

A korona álláspontja szerint ugyanis a betelepülő szerzetesrendeknek jutatott földbirtokok alapvetően az atyák megélhetését és nem az adott közösség meggazdagodását kellett, hogy szolgálják. A szerzetesrendek meggazdagodásának megakadályozására a korona megtiltotta, hogy a „Szigeteken” tevékenykedő szerzetesrendek egy szigeten egynél több birtokkal rendelkezzenek, illetve, hogy az általuk használt birtok nagysága nagyobb legyen, mint amennyit maximum száz rabszolga meg tud művelni.¹⁷² Ezzel a rendelkezéssel a korona a holtkéz gyakorlatának kialakulását akarta elkerülni. Vagyis azt, hogy a „Szigeteken” tevékenykedő szerzetesrendek jelentős méretű és mennyiségű földbirtokra tegyenek szert, kivonva így azokat az adófizetés kötelezettsége alól. Ez a rendelkezés a jezsuita atyák számára azt jelentette, hogy – elméletileg – behatárolódott a földbirtokból nyerhető jövedelmek nagysága.

A jezsuita atyák megélhetésének és a misszió működésének lehetőségeit harmadsorban pedig a **„Szigetek” sajátos éghajlata** és ebből következő élelmezési szokásai korlátozták.

A „Szigetek” élelmezési sajátosságai a jezsuita atyákat is arra kényszerítették, hogy a telepések gyakorlatát kövessék. Azaz, az általuk birtokolt földön – a Rendalkotmány idézett rendelkezésével ellentétes módon – ne csupán a megélhetésüket szerényen biztosító növényeket termeljenek, hanem olyan haszonnövényeket is, amelyek nagy mennyiségben történő termelése és eladása, illetve elcserélése révén beszerezhatték az Európából érkező élelmiszereket, valamint a misszió működéséhez szükséges felszereléseket. Ezen körülmények következtében a jezsuita atyák a Saint-Pierre közelében fekvő földbirtokukon élelmezési céllal részben maniókát, részben pedig eladásra szánt haszonnövényt termeltek. Ez utóbbi pedig a 17. század végétől a cukornád volt.

A jezsuita atyák megélhetését és a misszió működését ezeken, a közvetlen tényezőkön kívül – a térség francia gyarmati státuszából és általános egyházi szabályokból következő – egyéb **általános jogi szabályozások** is befolyásolták. Így befolyásolta azt **egyrészt** a francia uralkodó patronátusi joggyakorlata, **másrészt** a „Szigetek” gazdasági és kereskedelmi tevékenységét szabályozó francia kereskedelmi törvények, **harmadrészt** pedig az egyháziak megélhetéséhez kapcsolódóan a kereskedelmi tevékenységüket szabályozó egyházi törvények.

A misszió működésére és a jezsuita atyák megélhetésére – az említett általános tényezők közül – elsősorban a francia uralkodó **patronátusi joggyakorlata** volt hatással.

A patronátus jogát az uralkodó ugyanis nem csupán a vallásos kultusz ápolását elősegítő tevékenységre szóló jogként értelmezte, hanem feljogosítva érezte magát a kultuszt ápoló

---

¹⁷² Rennard, Hist. religieuse, 198.o.

személyek kiválasztására, kinevezésére, valamint viselkedésük kontrollálására is. Ez utóbbi keretében az uralkodó ellenőrizhette és ellenőriztette, hogy a misszionáriusok viselekedése valóban megfelel-e a feladatukkal járó intellektuális és morális kihívásoknak, kötelezettségeknek. Amennyiben nem, úgy az uralkodó visszarendelte az érintett misszionáriust vagy akár annak felettesét.¹⁷³ Ez az uralkodói gyakorlat esetünkben éppen La Valette atya tevékenysége nyomán kap nagy fontosságot.

A jezsuita atyák életvitelére és megélhetési lehetőségeire az általános tényezők közül másodsorban a **francia kereskedelmi törvények** voltak hatással. Ezek a korona gyarmati politikájának elveit tükrözték. Ezek értelmében pedig a „Szigetek” minden lakója – vagyis a jezsuita atyák – számára (is) csupán az anyaországgal folytatott „nemzeti” kereskedelem volt megengedett. Ezen rendeletek betartásának kérdése ugyancsak La Valette atya tevékenysége nyomán kap jelentőséget.

A jezsuita atyák életvitelére és megélhetési lehetőségeire harmadsorban pedig az egyházi törvények voltak befolyással. Ezek a törvények az egyháziak megélhetésének kérdése kapcsán **az egyháziak esetleges kereskedelmi tevékenységét szabályozták**. Az e kapcsán hozott törvények azonban különbséget tesznek a kimondottan kereskedelmi tevékenység, illetve az egyháziak megélhetéshez szorosan kapcsolódó csere vagy adás-vétel tevékenysége között. Az első, mivel semmilyen kapcsolatban sem áll a megélhetés szükségleteivel, természetesen tiltott az egyháziak számára. A második azonban engedélyezett volt számukra, mivel az a közösség megélhetését biztosító földön megtermelt javakhoz, illetve azoknak a megélhetés teljeskörűbbé tétele céljából történő eladásához, elcseréléséhez kapcsolódott. A két tevékenység közötti különbségtétel ugyancsak La Valette atya tevékenysége kapcsán válik majd rendkívül fontossá.

Összeségében azt mondhatjuk, hogy a jezsuita atyák életvitelére és megélhetési lehetőségeire Martinique szigetén az 1640-től 1746-ig tartó periódusban – illetve azt követően is – konkrét, illetve általános tényezők hatottak. Ezek együttesen a meglévő lehetőségek korlátozását eredményezték. A különböző francia civil és egyházi joggyakorlatból fakadó általános tényezők pedig – ahogy azt a későbbiek során látni fogjuk – La Valette atya tevékenységére is komoly befolyásoló erővel birtak.

---

¹⁷³ Rennard, Hist. Religieuse, 69.o.

A Martinique szigeti rendház anyagi helyzete az 1746-os évet megelőző években

A Martinique szigeti rendház működését 1640 és 1746 között befolyásoló tényezőket vizsgálva a következőkben azt fogjuk áttekinteni, hogy az 1746-ot közvetlenül megelőző években milyen volt a rendház anyagi helyzete. Ez által ugyanis megtudjuk, hogy milyen helyzettel találta magát szemben La Valette atya kinevezésekor, illetve mi motiválta tevékenységét gazdasági igazgatóként.

A Martinique szigeti rendház anyagi helyzetének és javai állapotának vizsgálatához egyrészt a Prieur atya által (a misszió előjárója 1740-1743 között), a Szél szigeteki misszió javainak állapotáról 1743-ban írt beszámolója áll rendelkezésünkre. Ebben Prieur atya részletesen felsorolja a Martinique szigeti, illetve a Guadeloupe szigeti rendház által birtokolt javakat, valamint a rendházak éves bevételeit, illetve kiadásait.

Másodsorban La Valette atya visszaemlékezései állnak rendelkezésünkre, amelyben leírja, hogy hivatalba lépésekor (1746) milyen állapotban találta a rendház javait. Beszámolója kapcsán azonban szükséges megjegyeznünk, hogy azt La Valette atya 1764-ben – előjárói és gazdasági igazgatói tisztségéről történt lemondása (1762) után – készítette, ezért tartalmában és jellegében erősen eltér a Prieur atya által készített beszámólótól.

Harmadsorban pedig rendelkezésünkre áll a sziget akkori kormányzója, Champigny márki (1728-1744) 1743-ban kelt levele, melyben a jezsuiták által a királynak benyújtott beszámoló adataihoz fűz gazdasági kommentárt.

A következőkben tehát ezen dokumentumok segítségével fogjuk megvizsgálni a Martinique szigeti rendház anyagi helyzetét, valamint javainak állapotát az 1746-ot megelőző években. A különböző beszámolókból származó adatok összevetését megkönnyítendő, a következőkben közöljük Prieur atya 1743-ban készült beszámolóját, illetve a másik két beszámoló valamennyi, vizsgálatunk szempontjából fontos részletét.

„A martinique-i jezsuita misszió anyagi helyzete –(Prieur atya beszámolója alapján)

Az anyagi javak helyzete:

Minden [bevétel], amit a jezsuita atyák Martinique szigetén birtokolnak :

1. Az uralkodótól kapott ellátmány	4185 livre
2. Ültetvény Saint-Pierre városa közelében, amelyen kizárólag cukornádat és maniókát termelnek és amely évente kb. 5 000 tégly fehér cukrot ad, amely a sziruppal és a taffiával együtt évente jövedelmez	50 000 livre
<i>A manióka, amely a feketék élelmezésére szolgál, évente kb. 800-900 hordó lisztet ad.</i>	
3. A cukorból származó termékek eladására szolgáló boltok, amelynek az éves jövedelme átlagban	12 500 livre
4. Bérelt ültetvény Prêcheur közelében, amelyen a feketék ellátására maniókát termelnek, és amelynek az éves bérleti díja	7 000 livre
Összesen :	66 685 livre

A kiadások helyzete

1. A rendház fenntartásának költsége évente	24 000 livre
2. A misszió előjárója által a Martinique és a Grenade szigeti plébániákon szolgálatot teljesítő atyák között, a királyi támogatás kiegészítésére kiosztott támogatás, mivel a rend nem fogad el perselypénzt, amelyből ezt a támogatást fedezhetné, és a nekik felajánlott összegeket a szegények között osztják szét illetve a templom díszítésére költik. A támogatás összege összesen tehát	8 000 livre
3. A feketék ellátására 1200-1300 hordó manióka liszt és 350 hordó sózott hús szükséges. A liszt előállítására az atyák az említett módon ültetvényt bérelnék évi ...	7 000 livre
A sózott húst évente	15 750 livre
A ruházkodásuk évente kétszeri váltására évi	3 500 livre
4. A cukorkészítéshez szükséges eszközök és épületek éves kiadása és karbantartásuk költsége évente.....	12 000 livre
5. Ezeken kívül még a sebészt [orvost] is fizetni kell.	
Összesen	70 250 livre ¹⁷⁴

A jezsuita atyák megélhetésüket Martinique szigetén két forrásból, a földbirtokból származó jövedelmekből és a királyi támogatásból tudták biztosítani.

Prieur atya beszámolója szerint a Saint-Pierre közelében elterülő birtokon az atyák cukornádat és maniókát termesztettek. A 107 hektárból 40-45 négyzeten (quarrés) cukornádat, 45-50 négyzeten pedig maniókát termeltek. A cukornád termelése Prieur atya szerint – figyelembe véve a cukor árának ingadozását – évente kb. 50 000 összegű livre-t jövedelmezett a rendház számára. Ez az összeg elsősorban a fehérített cukor, a szirup és a taffia eladásából származott. A cukorból származó egyéb termékeket az atyák az e célból

¹⁷⁴ Rennard, Etat religieux, 445-448.o.

működtetett kis üzletben ugyancsak értékesítették. Ebből évente 12 500 összegű livre jövedelmük származott. Összeségében a cukornád feldolgozásából az atyáknak évente kb. **62 500 összegű livre** jövedelme keletkezett.

A saint-pierre-i birtokon termesztett másik haszonnövény a manióka volt, amely a rabszolgák élelmezését szolgálta. Ez utóbbihoz Prieur atya jelentése szerint, évente átlagosan 1200-1300 hordónyi manióka lisztre (ami kb. 120 000 összegű livre-be kerülne) és kb. 350 hordónyi szózott húsrá volt szükség. A szükséges mennyiséghez képest – Prieur atya jelentése szerint – a birtokon csupán 800-900 hordónyi manióka lisztet tudtak megtermelni. A fennmaradó mennyiség előteremtésére – ugyancsak Prieur atya szerint – az atyák a kicsit északabbra fekvő Prêcheur városa közelében ültetvényt béreltek, amelynek éves bérleti díja 7000 összegű livre volt.¹⁷⁵

Az ugyancsak a rabszolgák élelmezésére szánt szózott húst az atyák francia kereskedőktől vásárolták, Prieur atya adatai szerint 1743-ban 45 franc-os hordónkénti áron. A 350 hordónyi szózott hús így 15 750 összegű livre-be került.

A saint-pierre-i földbirtok fönntartásának azonban egyéb járulékos dologi költségei is voltak. Így például a rabszolgák évente kétszeri ruha váltásának költsége, mely évi 3 500 összegű livre volt, valamint a cukorgyártáshoz kapcsolódó gazdasági épületek és eszközök karbantartásának évi 12 000 összegű livre-es költsége.

Ennek megfelelően a **saint-pierre-i földbirtok fönntartásához** kapcsolódó – a rabszolgákra (7 000 livre + 15 750 livre + 3 500 livre) valamint a cukorgyártásra fordított (12 000 livres) – **kiadások összesen** évente **38 250 összegű livre-t** tettek ki.

Prieur atya jelentéséből azonban az derül ki, hogy a rendház éves kiadásai ennek az összegnek majdnem a duplájára rúgtak. Összesen 70 250 összegű livre-re. A földbirtokhoz kapcsolódó kiadásokon kívül ugyanis jelentősen mértékű volt az **egyéb dologi és személyi kiadások összege is**. Így például a saint-pierre-i rendház fenntartása évi 24 000 összegű livre-be, a királyi támogatáson felül az atyáknak juttatott kiegészítő személyi támogatás pedig összesen 8000 összegű livre-be került.

Ha megvizsgáljuk a kiadásoknak a bevételekhez viszonyított arányát, érdekes dolgot tapasztalunk.

---

¹⁷⁵ A Prêcheur-i ültetvény éves bérleti díjának összegét Prieur és La Valette atyák is 7 000 összegű livre-ben adják meg. Ugyanakkor egyikük beszámolója sem tartalmaz a bérleti szerződés időtartamára vonatkozó bármiféle információt..

A kiadásoknak a bevételekhez viszonyított aránya

Összes bevételek:	66 685 livre	100,00%
Földbirtok:	38 250 livre	57,35%
Megélhetés:	32 000 livre	47,98%

A táblázatból azt derül ki, hogy a rendház már az 1746-ot megelőző években, vagyis már Prieur atya tevékenysége idején is, **kb. 5%-os** költségvetési hiánnyal működött.

A Prieur atya által írottakat érdemes azonban összevetni a **La Valette atya** által írottakkal. A La Valette atya által készített visszaemlékező beszámoló ugyanis részben megerősíti, részben pedig új információkkal egészíti ki Prieur atya adatait. A rendház anyagi javainak 1746-os helyzetéről La Valette atya a következőket írta:

„Amint részletesen megismerkedtem az új állásommal és amint meg akartam ismerni a misszió állapotát, olyan zavarba kerültem, amely elrémített és amely láttán egyszerre sajnálni kezdtem az előző állásomat. A rendháznak nem volt semmi élelmiszer- és tartaléka. Sem az atyáknak, sem a rabszolgáknak. A cukorszárításhoz nem volt elegendő vászón, a tárolásra használt három nagy hangárunk közül kettő le volt égve, a tűzvédek az épületeinkben és a cukornád ültetvényünkben nagyon gyakoriakká váltak, a nélkül, hogy ismertük volna az okát és következképpen el tudtuk volna azt kerülni. A rendháznak új tetőre volt szüksége, a cukorgyártáshoz feltétlenül szükséges tisztító kívül-belül alá volt dúcolva, a desztilláló romokban volt, a ciszternák engedték a szirupot és a habot. A manióka liszt előállítására szolgáló fészter sem volt a legjobb állapotban.

Bérházaink közül kettő üres volt, mivel senki sem mert belépni attól való félelmében, hogy a romok maguk alá temetik.

A megélhetés biztosítása végett Prêcheur városa közelében ültetvényt béreltünk. Az ültetvényen 50 néger és egy gazdatiszt dolgozott. Az élelem, a bér és a gazdának jutott jogok 10-12 000 livres-be került és még 7 000 livres-t adtunk a bérleti díjért. Az ültetvény azonban csak a harmadát teremte maniókában annak, mint amibe került. Már második éve 15-18 000 livres-ért lisztet vásároltunk.

A rendház jövedelmei nem haladták meg a 60 000 livre-t. Az elengedhetetlen kiadások azonban, tekintve a drágaságot, több mint 100 000 livre-re rúgtak és hogy megcsináltassuk a sürgős javításokat és hogy beszerezzük a szükséges élelmiszer- és tartalékokat legalább 150 000 livres-re lett volna szükség. A házban azonban csak 37 000 livre-nyi készpénzt és 15 000 livres értékű (58 bála) cukrot találtam. Ugyanakkor a rendházzól az a hír járta, hogy gazdag, az atyák is így gondolták, ez az ami növelte aggodalmamat.”¹⁷⁶

La Valette atya beszámolójából tehát több, a rendház éves kiadásainak és bevételeinek nagyságára és arányára, illetve a rendház javainak aktuális állapotára vonatkozó információkat tudunk meg.

Ezek közül számukra a rabszolgák élelmezésére és a Prêcheur város közelében bérelt ültetvényre¹⁷⁷ vonatkozó információk a legérdekesebb, és legfontosabbak. Az ezekkel

¹⁷⁶ La Valette, Antoine, Mémoire justificatif, ARSI, Gall 115, 2-3.o.

¹⁷⁷ A Prêcheur városa közelében bérelt ültetvény nagyságát csupán az ott dolgozó rabszolgák száma alapján és a saint-pierre-i birtok adataival összehasonlítva tudjuk megbecsülni. Mint ismert a saint-pierre-i birtok 107 ha

kapcsolatos kiadások ugyanis a Prieur atya által leírtakhoz képest többlet kiadásokkal jártak. A jelzett 7000 összegű livre helyett – La Valette atya szerint – évente 17-19 000 összegű livre-be került, a birtokhoz kapcsolódó szükséges dologi és személyi kiadások (10-12 000 livre) miatt. A birtokon ugyanakkor, a kiadásokhoz képest aránytalanul kevés manióka termett. La Valette atya adatait alapul véve, kb. 6000 összegű livre értékben.¹⁷⁸

Ha elfogadjuk ezt azt eredményt, akkor a továbbra is fennálló mennyiség különbség (300-400 hordónyi) megmagyarázza, hogy miért vásárolt a rendház immár második éve (1745-1746) 15-18 000 összegű livre-ért manióka lisztet. Vagyis átszámolva kb. 150-180 hordónyi manióka lisztet. La Valette atya adatai szerint tehát a rendház 1745-ben és 1746-ban a hiányzó kb. 400 hordónyi manióka liszt előteremtéséért 32-37 000 összegű livre-et (17-19 000 + 15-18 000 livre) fizetett.

A La Valette atya által jelzett 32-37 000 livre-es összeg ugyanakkor a rendház bevételeinek 47,98 % - 56,98% tette ki. (A Prieur atya által jelzett 66 685 összegű livres bevételt alapul véve, amely La Valette atya adatai szerint azonban nem haladta meg a 60 000 összegű livre-et.)

A manióka liszt beszerzésének költségein túl, természetesen továbbra is fennálltak a saint-pierre-i és a prêcheur-i földbirtokokhoz kapcsolódó, már említett egyéb dologi költségek. Így a rendház végül **összességében 51-56 250 összegű livre-et** fizetett csak a manióka liszt előállításáért, illetve beszerzéséért (32-37 000 livre + 19 250 livre) . Ez az összeg pedig már a bevételek 76,85% -84,35% tette ki.

Ha ehhez még hozzáadjuk a cukorgyártáshoz kapcsolódó gazdasági épületek és eszközök **karbantartásának évi 12 000 összegű livre-es** költségét, akkor a saint-pierre-i és a prêcheur-i földbirtok fönntartásához kapcsolódó kiadások összességében éves szinten 63-68 250 összegű livre-et tesznek ki. Ez pedig – Prieur atya adatait alapul véve – kb. a rendház éves bevételeinek felel meg.

La Valette atya adatai alapján tehát a következő képen alakulnak a saint-pierre-i és a prêcheur-i földbirtokkal kapcsolatos összes költségek:

(A táblázatban dőlt betűvel jeleztük a csak La Valette atya által közölt adatokat.

---

volt és 130 rabszolga dolgozott rajta. A Prêcheur-i birtokon ugyanakkor csak 50 rabszolga dolgozott. Ennek megfelelően azt feltételezzük, hogy utóbbi kb. 43 ha nagyságú lehetett. (M.A.)

¹⁷⁸ Ez a mennyiség a 18. századi átlag árakon számolva – mikor is 1 hordónyi manióka liszt (180 súlyú livre = 90 kg) kb. 100 összegű livre-be került – kb. 60 hordónyi lisztet jelentett.

J.Nagy, Az ültetvényes gazdálkodás, 210.o.

kiadások összesen – a saint-pierre-i és a Prêcheur-i földbirtokok után	
Prêcheur-i ültetvény bérleti díja	7 000 livre
<i>Az ültetvényen dolgozó 50 rabszolga ételmezése, a gazdatiszt bére és részesedése</i>	<i>10-12 000 livre</i>
<i>150-180 hordónyi liszt vásárlás</i>	<i>15-18 000 livre</i>
A saint-pierre-i és a Prêcheur-i ültetvényen dolgozó rabszolgák ételmezésére vásárolt 350 hordónyi sózott hús	15 750 livre
A rabszolgák ruházkodása	3 500 livre
A saint-pierre-i birtokon lévő cukorgyártó épületek karbantartása	12 000 livre
Összesen :	63-68 250 livre

Mivel a Prieur és a La Valette atya által közölt, a földbirtokokkal kapcsolatos kiadásokra vonatkozó adatok között jelentős eltérések mutatkoznak, ezért érdemes a két adatsort alaposabban is megvizsgálni és részleteiben is összehasonlítani.

A következő táblázat azt mutatja hogyan alakult a Martinique-i rendház bevételeinek és kiadásainak egymáshoz viszonyított aránya – a földbirtokhoz, valamint a megélhetéshez kapcsolódó költségek kapcsán – Prieur és La Valette atya beszámolóiban.

Prieur atya beszámolója (1743)			La Valette atya visszaemlékezései (1746)		
Bevételek:	66 685 livre	100,00%	Bevételek:	66 685 livre	100,00%
Földbirtokok:	38 250 livre	57,35%	Földbirtokok:	63-68 250 livre	94,84%- 102,34%
Megélhetés:	32 000 livre	47,98%	Megélhetés:	32 000 livre	47,98%

A táblázat jól mutatja, hogy **Prieur atya** beszámolója szerint a két földbirtokkal kapcsolatos kiadások (38 250 összegű livre) a rendház bevételeinek 57, 35%-t tették ki. A bevételek fennmaradó részét az atyák a megélhetésre (32 000 összegű livre) fordították. A megélhetési és a földbirtokokhoz kapcsolódó összes költségek együttesen azonban **mintegy 5%-kal meghaladták** a rendház éves bevételeit.

La Valette atya adatai szerint ugyanakkor a földbirtokokkal kapcsolatos összes kiadások (63-68 250 összegű livre) – továbbra is a Prieur atya által közölt összbevételt alapul véve – elérték a bevételek 94, 84%-t, illetve meg is haladhatták a rendház éves bevételeit (102,34 %). Ez elméletileg azt jelentette, hogy a megélhetéshez szükséges költségekre (32 000 összegű livre – 47,98%) már nem volt fedezete a rendháznak. A megélhetés költségével együtt a rendház kiadásai éves szinten ugyanis, La Valette atya adatai szerint, már 95 250 illetve 101 205 összegű livre-re rúgtak. Ezzel szemben azonban a rendház Prieur atya adatai szerint csupán 66 685 összegű livre bevétellel, La Valette atya adatai szerint viszont csak kb. 60 000 összegű livre bevétellel rendelkezett. Vagyis a rendház – La Valette atya adatai szerint –

46,82% - 50,32 % költségvetési hiánnyal működött volna. Ezen szám adatok és arányok ismeretében érthetővé válik, hogy miért tartja La Valette atya az évi 100 000 összegű livre megélhetési költséget indokoltnak és egyben szükségesnek.

A rendház anyagi helyzetére és javainak állapotára vonatkozó eddig megismert adatokon kívül még két fontos és a Prieur atya által írottakhoz képest új információt tudunk meg La Valette atya visszaemlékezéseiből.

Egyrészt megtudjuk, hogy a rendház La Valette atya hivatalba lépésekor, azaz 1746. novemberében pontosan mennyi készpénzzel (37 000 összegű livre) illetve árutartalékkal (58 bála cukor = 15 000 összegű livre) rendelkezett. Másrészt pedig megtudjuk, hogy a rendház a saint-pierre-i földbirtok, a bérelt ültetvény és a cukorból származó termékek eladására szolgáló bolton kívül még bérházakkal is rendelkezett. A bérházak létezése nem csupán azért érdekes számunkra, mert az előjárói beszámolók közül először La Valette atya beszámolójából értesülünk róla, hanem azért is mert a bérleti díjból származó jövedelmek egészen új és eddig még nem említett bevételi forrást jelentenek a rendház számára.

Az első bérház birtokba vételének időpontjáról, illetve az abból befolyó jövedelmek nagyságáról az általunk eddig vizsgált források¹⁷⁹ sajnos semmilyen információval sem szolgálnak.¹⁸⁰

A Prieur és La Valette atyák által készített beszámolók adatai nyomán azonban számos, a rendház anyagi helyzetére, birtokolt javaira, valamint javainak állapotára vonatkozó **kérdés vetődik föl.**

A Prieur atya által készített jelentéssel kapcsolatban a legfontosabb kérdés az, hogy jelentésben foglaltak csupán az 1743-as évre vonatkoznak, vagy általában jellemzik a rendház

¹⁷⁹ Prieur atya beszámolója in: Rennard, *État religieux* 1931/VIII, Champigny márkinak az előjárók beszámolóit kommentáló leve in: Rennard, *État religieux* 1931/ VIII, La Valette atya *Mémoire*-ja (ARSI, Gall-115)

¹⁸⁰ Egy másik forrásból, a sziget és az anyaország között zajló hivatalos levelezésből ugyanakkor arról értesülünk, hogy a martinique-i rendház 1739-ben egy újabb épülettel gyarapította saint-pierre-i javait. A Champigny (kormányzó 1728-1744) és de la Croix márkik (intendáns) valamint a király és megbízottja, a tengerészeti miniszter, Maurepas 1739 és 1741 között folytatott levelezéséből megtudjuk, hogy a jezsuiták 1739-ben azzal a kéréssel fordultak a kormányzóhoz és rajta keresztül a királyhoz, hogy az engedélyezze számukra egy, a saint-pierre-i várban található 12 méter hosszú és 25 méter széles épület, saját használatra történő megvásárlását. Kérésüket a kormányzó és az intendáns helybenhagyta. A vásárlás tényéről és annak a jezsuiták által megfogalmazott indokairól a kormányzó és az intendáns az 1739. szeptember 21. és 27-én kelt leveleikben számoltak be a királynak. Ez utóbbi nevében Maurepas miniszter 1741. január 18-án kelt levelében, a Szigeteken érvényben lévő és az ott működő szerzetesrendekre vonatkozó tulajdonjogi korlátozásokra hivatkozva (holtkéz törvény, 1721. augusztus), helytelenítette a vásárlást. Elutasító állásfoglalását a király azonban 1741. július 7-én kelt levelében „egyedi megfontolásra” hivatkozva hirtelen megváltoztatta, és jóváhagyta a vásárlás tényét. Döntésének kézhezvételéről és elfogadásáról 1741. november 29-én kelt levelükben értesítették a királyt Champigny és de la Croix márkik. Ezzel közel két éves jogi huza-vona után a martinique-i jezsuiták törvényesen is birtokba vehették az immár két esztendeje használt épületet.

anyagi helyzetét és javainak állapotát ? A bevételek és a kiadások közel azonos nagysága általában jellemzi a rendház anyagi helyzetét, vagy Prieur atya kimondottam a királyi vizsgálat céljának ismeretében közelítette a kettőt egymáshoz ?

A Prieur atya jelentése kapcsán felmerült kérdések **második** csoportja a rendház földbirtokaival kapcsolatos. Prieur atya jelentéséből ugyanis csupán az derül ki, hogy a saint-pierre-i földbirtokon termesztett cukornád kb. mennyit jövedelmezett. Azonban telepeseiktől vagy más szerzetesrendektől származó hasonló adatok hiányában nem tudjuk megítélni a Prieur atya által közölt összeg helytállóságát. (Ennek megállapítására a következő fejezetben teszünk kísérletet). Valamint az sem derül ki Prieur atya jelentéséből, hogy a cukorgyártásra költött éves karbantartási költség csupán kisebb javításokat, eszközbeszerzéseket fedezett vagy nagyobb felújításokat is ?

A Prieur atya beszámolója kapcsán felmerült **harmadik** kérdéskör a rendház működtetésének költségeihez kapcsolódik. Ezzel kapcsolatban az a kérdés merül föl, hogy pontosan milyen költségek is tartoztak a rendház működtetésének költségeibe ? Csupán a szorosan vett napi megélhetéshez kapcsolódó működési költségek („rezsi”), vagy itt jelentek meg a rendházban szükségessé váló karbantartási munkálatok költségei, az esetleges bér kiadások, illetve az atyák élelmezésének költségei is ? Azaz, az Európából beszerzett élelmiszerek – liszt, hús, olaj, bor – költségei.

La Valette atya beszámolója ugyancsak számos kérdést vet föl. A beszámolójával kapcsolatos első és legfontosabb kérdés beszámolójának visszaemlékezés, illetve önigazoló jellege. Keletkezésének időpontja és körülményei ugyanis arra utalnak, hogy a beszámolót La Valette atya tevékenysége igazolása céljából készítette. Ez azonban azt a feltételezést vonja maga után, hogy a beszámoló adatait esetlegesen ennek a célnak megfelelően alakította volna. Tény, hogy Prieur atya beszámolójával összehasonlítva nem ad hasonlóan teljes és átfogó képet a rendház anyagi helyzetéről és javainak állapotáról.

Beszámolóját megvizsgálva arra a következtetésre jutottunk, hogy abban La Valette atya elsősorban a tevékenysége megítélése szempontjából fontos adatokat és információkat emeli ki. Ez azonban egyben azt is jelenti, hogy az által közölt információk részletesebbek, illetve a Prieur atya által közöltektől eltérő jellegűek. Ez ugyanakkor vizsgálatunk tárgya szempontjából nagyon hasznos és egyben szerencsés is.

Az általa írottak tartalma – Prieur atya adataival összehasonlítva – **először** is a gazdasági épületek állapota kapcsán vet föl kérdéseket. La Valette atya állítása szerint ugyanis a saint-pierre-i földbirtok gazdasági épületei lepusztult állapotban voltak. Ennek azonban

ellentmondanak a Prieur atya jelentésében olvasottak, mely szerint a rendház évente 12 000 összegű livre-et költött a cukorgyártáshoz szükséges eszközök és épületek karbantartására.

Éppen ezért egyrészt az, a Prieur atya beszámolója kapcsán már fölmerült kérdés vetődik föl ismért, mely szerint a jelzett karbantartási összeg milyen típusú karbantartási munkákat is takart. Vagyis csupán kisebb felújításokat, a napi működés költségeit, illetve eszközbeszerzést és eszközpótlást vagy az épületek rendszeres és alapos felújításának költségeit is ?

Másrészt az a kérdés merül föl, milyen állapotban is voltak valójában a birtokok gazdasági épületei ? Vagyis melyik szerzőnek hihetünk. Ugyanis könnyen elképzelhető, hogy a gyakorivá vált ismeretlen eredetű tűzvészek, illetve a térségben oly gyakori és rendszerint pusztító erejű hurrikánok szükségessé tették a birokok gazdasági épületeinek alapos felújítását, illetve újjáépítését. Ez utóbbi munkálatok költségét az előjárók rendszerint nem tervezték és nem is tervezhették be a rendház éves és – mint láttuk szűkös – költségvetésébe. Ebből kifolyólag azt is lehetségesnek tartjuk, hogy La Valette atya hivatlabá lépésekor a gazdasági épületek a rendszeres karbantartás mellett is, az említett okoknál fogva valóban igen rossz állapotban voltak.

A La Valette atya beszámolója kapcsán felmerült kérdések **második** csoportja a prêcheur-i földbirtok működési költségeire vonatkozik. Ezek a költségek La Valette atya adatai szerint ugyanis jóval meghaladják a Prieur atya által jelzetteket. Ezért az a kérdés merül föl, hogy ezek a költségek miért nem szerepeltek a Prieur atya által készített beszámolóban? Lehetséges-e hogy ezek a költségek csak 1743 után jelentkeztek ? Valamint reális-e a költségek ily mértékű növekedése az 1743 és 1746 közötti évek során ?

A beszámolóval kapcsolatban megfogalmazott kérdések **harmadik** csoportja a rendház bevételei között új forráscsoportként megjelenő bérházakra vonatkozik. Ezzel kapcsolatban az a kérdés merül föl, hogy mikortól és hány darab bérházzal rendelkezett a rendház, valamint mennyi jövedelme származott a bérelti díjakból.

A kérdések **negyedik** és egyben utolsó csoportja pedig a rendház anyagi helyzetére vonatkozik. Egyéb összehasonlító adatok és a gazdasági év adatainak hiányában ugyanis az a kérdés vetődik föl, hogy a La Valette atya által a rendház kasszájában talált készpénz állomány és árukészlet hogyan viszonyul a rendház éves bevételeihez. Meglétük és összegük nagysága 1746 novemberében arányban áll-e a rendház költségvetésének tervezett ütemével ? Az összegek nagysága utalhat-e megtakarításra vagy éppen ellenkezőleg a tervezettnél nagyobb mértékű kiadásokra ?

Prieur és La Valette atyák beszámolóinak összehasonlítása után vizsgáljuk meg **Champigny márki** 1743-ban keletkezett **levelét**. Ebben a levelében a márki, Martinique szigetének akkori kormányzója a Prieur atya által benyújtott beszámoló adatait kommentálja. Leveléből számos olyan információt tudhatunk meg, amelyek megkönnyítik a martinique-i rendház anyagi helyzetének tisztázását.

Champigny márki a következőket írja levelében:

„A jezsuiták bevételei a következők:

1. *A martinique-i és a guadeloupe-i ültetvények jövedelmei.*
2. *A saint-pierre-i üzletek és (bér)házak jövedelmei.*
3. *A királyi támogatás.*

A martinique-i és a guadeloupe-i ültetvényekről származó bevételeiket a jezsuiták 50 000 illetve 30 000 összegű livre-re értékelik. Ezeket az összegeket helyesnek találjuk. Ugyanis a jezsuiták kénytelenek évről évre bejelenteni az általuk készített cukor mennyiségét a királyi társaságnál (Domaine du Roy).

Ami az ezen ültetvényeken termelt egyéb termékeket illeti, ezekről semmilyen információval nem rendelkezünk, csupán annyit tudunk önnek megerősíteni, hogy a legutóbbi éhínség alkalmával a jezsuiták jelentős összegeket voltak kénytelenek költeni, hogy biztosítsák fekete rabszolgáik élelmezését. Mivel a martinique-i birtokukon nincs az élelmiszernövények termelésére megfelelő terület, ezért ezen növények temelésére évi 7 000 összegű livre-ért bérlik Monsieur Girard ültetvényét Précheur városa közelében.

A jezsuiták a saint-pierre-i üzletekből és a (bér)házakból befolyó jövedelmet 12 500 összegű livre-ben jelölték meg. Ezt mi egy kicsit többre értékeljük, de úgy illik, hogy ebből a nagyobb összegből levonjuk a karbantartásra fordított összeget, illetve az ingatlanokkal kapcsolatos egyéb kiadásokat, így kb. azt az összeget kapjuk, amelyet a jezsuiták beszámolójukban jeleztek.

A perselypénz tekintetében egyetértünk az áltuk írottakkal és tanusíthatjuk önnek, hogy a perselypénzből semmit sem használnak föl a saját céljaikra, a szegények között osztják szét azt, vagy a templom szépítésére költik, rendszabályzatuknak megfelelően.

A királytól összesen évi 5 495 összegű livre támogatást kapnak. Ebből 500 livre-et mindig a szegények között osztanak szét, vagyis saját használatukra csak 4 995 összegű livre-et [M:4185 + G:810 összegű livre] tartanak meg.

Így a jezsuiták bevételei összesen eléri az évi 97 495 összegű livre-et.

A jezsuiták kiadásai a következők:

1. *Rendházaik fenntartása, amelynek éves összegét 39 000 összegű livre-re [M:24 000 + G:15 000 összegű livre] becsülik. A két rendház [Martinique és Guadeloupe szigetén] fenntartása önmagában is jelentős összegeket igényel és ezen összegek nagysága tekintetben csupán a jezsuiták által közölt adatokra hagyatkozhatunk.*

2. *A misszionárius rendtagok anyagi támogatása évente 8 000 összegű livres-be kerül. A Szigeteken uralkodó drágaság miatt ugyanis az előljáró kénytelen a királyi támogatáson fölül további anyagi támogatást biztosítani a rendtagoknak.*

3. *A rabszolgák ellátása évente 38 250 összegű livre-be kerül [M:15 750 + 3 500 + G: 9 000 + 3 000], ebből a Précheur-i ültetvény évi 7 000 összegű livre-es bérleti díja állandó kiadás. A rabszolgák ellátásával kapcsolatos egyéb költségekről készített kalkulációjuk, véleményünk szerint, nem túlzó.*

A martinique-i ültetvény fenntartásának és karbantartásának költségét 12 000 összegű livre-re értékelik, ezt véleményünk szerint is kb. ennyibe kerül. A guadeloupe-i ültetvény költségei néhány év óta ettől bizonyosan többre rúgnak a szigeten rendszeresen pusztító hurrikánok miatt. Ilyen és ehhez hasonló váratlan és előre nemlátható események miatt valóban nehéz megmondani a fenntartás és karbantartás éves költségeit.

A négerek után fizetett fejadó nagysága tekintetében sem túloztak, amelyet évente kb. 2 300 összegű livre-re becsültek. A saját és a négerek gyógyíttatási költségei tekintetében ugyancsak nem túloztak.

És végül, az atyák egyáltalán nem számolják azt a jövedelmet, amelyet muszály előteremteniük a guadeloupe-i ültetvény megvásárlása okán keletkezett adósság miatt.

Így a különböző kiadásaik együttesen elérik a 99 550 összegű livre-et.

Bevételeik ezzel szemben csupán 97 495 összegű livre-re rúgnak.

Vagyis kiadásaik 2 055 összegű livre-rel haladják meg bevételeiket.

Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy ha a bevételeik valóban az általuk jelzett összeg körül mozognak, és ha nem takarékoskodnak tudatosan a kiadások terén azok csökkentése céljából, akkor nem tudnak jövedelmeikből megélni.

Az Ön legalázatosabb és legengedelmesebb szolgálja : Champigny.”¹⁸¹

Champigny márki levele, mint láttuk, többnyire megerősíti a Prieur atya és részben a La Valette atya által közölteket. Így megerősíti a királyi támogatás összegét (4 185 összegű livre). (Itt jegyezzük meg, hogy a márki által közölt összegek a martinique-i és a guadeloupe-i rendházak együttes bevételeit és kiadásait tartalmazzák.). A jeszuták által birtokolt földbirtokok számát (vagyis a jezsuiták több, ám rendházanként egy-egy földbirtokkal rendelkeztek, amelyen elsősorban cukornádat termeltek). A martinique-i birtokukról befolyó jövedelmek nagyságát (50 000 livre + 12 500 livre). A földbirtokhoz kapcsolódó kiadások mértékét (7 000 + 12 000 + 19 250 livre). Illetve a megélhetés költségeit (24 000 + 8 000 livre).

A guadeloupe-i földbirtokra vonatkozó információkkal kapcsolatosan – amelynek adatait a következő fejezetben fogjuk közölni – Champigny márki ugyancsak megerősíti Prieur atya adatait. Vagyis az atya azon álláspontját, mely szerint a térségben gyakori hurrikánok miatt a guadeloupe-i birtok karbantartási költségeit nem lehet se pontosan megmondani, se előre megtervezni. Valamint azt atya azon információját, mely szerint a guadeloupe-i rendháznak a szigeten királyi engedéllyel vásárolt második földbirtok után jelentős adósság állománya van.

Van azonban Champigny márki levelének két olyan pontja, amelyek a Prieur atya beszámolójában olvasottakhoz képest is új információkkal szolgálnak számunkra.

¹⁸¹ Rennard, Etat religieux des colonies françaises aux Antilles en 1743 suite in: *Revue d'Histoire des Missions* 1931 (8), 578-560.o.

Az első ilyen új információ a négerek után fizetett 2 300 összegű livre-es fejadó, valamint a nem számszerűsített orvosi költségek.

A második ilyen új információ pedig a bérházak bérelti díjából esetlegesen befolyó jövedelem nagysága. A bérleti díj nagyságára vonatkozóan Champigny márki a következőket írja :

*„A jezsuiták másodszorban jövedelmet húznak bérházaikból és üzleteikből; amelyeket Fort Saint-Pierre-ben birtokolnak. A házak béleti díját és az üzletekből befolyó jövedelmet csak 12 500 livre-re értékelték.”*¹⁸²

Prieur atya beszámolójában ugyanakkor csupán a cukorból származó termékek eladására szolgáló boltokról beszél, amelyek jövedelmét évi 12 500 összegű livre-re teszi. E kapcsán Prieur atya a következő képen fogalmaz :

*„A mondott atyáknak üzleteik és boltjaik vannak .... Ezeknek az üzleteknek és boltoknak a jövedelmét 12 – 13 000 frankra- lehet becsülni.”*¹⁸³

Prieur atya és Champigny márki által közölt összeg nagysága szemmel láthatóan azonos, azonban az általuk hozzá kapcsolt bevételi források nagyon is különbözőek. Megfogalmazásaik és az idézetek nyomán csupán annyi mondható bizonyossággal, hogy a martinique-i rendház a cukorkészítmények eladására üzletekkel rendelkezett Saint-Pierre-ben. A kétféle megfogalmazás miatt azonban nem lehet minden kétséget kizáróan megmondani, hogy a jelzett évi 12 500 összegű jövedelem csupán a cukorkészítmények eladásából, vagy a cukorkészítmények eladásából és a bérházak bérleti díjából együttesen, vagy pedig csupán a bérházak bérleti díjából származik-e.

Champigny márki leveléről összeségében tehát azt mondhatjuk, hogy az abban közölt adatok teljes mértékben alátámasztják a Prieur atya által írottakat. Ez alapján pedig úgy gondoljuk, hogy a Prieur atya által közölt adatok a martinique-i és a guadeloupe-i rendházak 1743-as évre vonatkozó valós anyagi helyzetét tükrözik. Champigny márki és Prieur atya adatai alapján úgy tűnik, hogy a jelentéseikben közölt bevételi és kiadási arányok és nagyságok – korábbi feltételezésünkkel ellentétben – általában jellemzik a jezsuita rendházak gazdálkodását.

A Champigny márki levele révén megerősített adatok helytállósága ellenére a Prieur atya beszámolója kapcsán, az abban közölt összegek összetétele kapcsán fölített kérdéseinkre azonban továbbra sem kaptunk választ. Vagyis nem tudtuk meg, hogy mit is takarnak a földbirtokok karbantartási költségei, illetve a rendházak fenntartási költségei.

¹⁸² Rennard, Etat religieux, 1931 (8), 578-579.o.

¹⁸³ Rennard, Etat religieux, 1931 (8), 446.o.

Keletkezési dátumánál fogva ugyanakkor Champigny márki levele sajnos semmilyen segítséget sem tud nyújtani számunkra a La Valette atya beszámolója kapcsán fölmerült kérdések megválaszolásában. Elsősorban pedig annak megválaszolásában, hogy La Valette atya beszámolója és az 1746-os évre vonatkozó – visszaemlékező – leírása mennyiben tükrözte a rendház aktuális anyagi helyzetét.

Az előző oldalakon Prieur és La Valette atyák valamint Champigny márkí levele alapján vizsgáltuk a martinique szigeti rendház anyagi helyzetét az 1746-ot közvetlenül megelőző években.

Az általuk közölt adatok összevetése után azt mondhatjuk, hogy a rendháznak két bevételi forrás állt rendelkezésére működése, illetve az atyák megélhetésének biztosítására. A földirtokból befolyó jövedelmek, valamint a királyi támogatás. Ezek a jövedelmek – Prieur atya és Champigny márkí beszámolóí szerint kb. 95%-ban, míg La Valette atya szerint csupán mintegy 60%-ban – fedezték a rendház éves kiadásait. A királyi támogatás összege – a beszámolók és más, az előzőekben idézett források szerint – 1679-es bevezése óta nem változott. A földbirtokból származó jövedelmek nagysága azonban a cukor felvásárlási árának ingadozása, illetve az olyan természeti katasztrófák, mint a hurrikán és a földrengés következtében jelentős ingadozást mutathat és mutat.

A rendház éves össz-bevételeinek nagyságáról összeségében azt mondhatjuk, hogy az az átlagos években, a dokumentumokban említett kb. 66 000 összegű livre-es átlag körül mozgott. Ez az összeg az átlagos években nagyjából – Prieur atya adatai szerint például 95 %-ban – fedezte a rendház működésének és az atyák megélhetésének költségeit.

Általában a bevételekkel kapcsolatban azonban minden képpen hangsúlyoznunk kell, hogy azok elsősorban és alapvetően a földbirtokhoz kapcsolódtak. Ezen bevételek, vagyis a földbirtokokon folytatott termelőmunkából származó jövedelmek nélkül a jezsuita atyák nem tudták volna biztosítani megélhetésüket a Kis-Antillák térségében.

A rendház éves kiadásaiban – a beszámolók tanúsága szerint – ugyancsak két kategóriát különíthetünk el. A rendház működtetéséhez, illetve az atyák megélhetéséhez kapcsolódó kiadásokat, valamint a földbirtok fenntartásához kapcsolódó kiadásokat. Ezek együttes éves összege minden beszámoló tanúsága szerint, rendszerint meghaladta – Prieur atya szerint csupán 5%-kal, La Valette atya szerint viszont kb. 40 %-kal – a rendház éves össz-bevételeinek összegét.

Az említett két kategóriába tartozó kiadási tételek nagysága többnyire azonos nagyságú volt, de pontos évenkénti összegüket egyrészt az aktuális piaci árviszonyok, másrészt az esetlegesen bekövetkezett természeti katasztrófák és az azok nyomán szükségessé vált plusz munkák és plusz kiadások határozták meg.

A rendház éves össz-kiadásainak nagyságáról összegésében azt mondhatjuk, hogy az, az átlagos években a dokumentumokban említett 70 000 összegű livre-es átlag körül mozgott, és az átlagos években nagyjából fedezte a megélhetés költségeit.

A jezsuiták és a térségben jelen lévő más szerzetesrendek megélhetési költségeinek összehasonlítása

Az előző fejezetben a martinique-i rendház anyagi helyzetét ismerhettük meg a La Valette atya tevékenységét közvetlenül megelőző években (1743 és 1746 évek).

Ebben a fejezetben a térségben jelen lévő más szerzetesrendek (karmeliták és domonkosok) megélhetési költségeit fogjuk összehasonlítani a jezsuiták martinique-i rendházának adataival. Vizsgálatunk célja, hogy kiderüljön, a jezsuiták megélhetési költségei és gyakorlata mennyiben felelt meg a térségre jellemző megélhetési gyakorlatnak és mennyiben tükrözte a térségben tevékenykedő szerzetesrendek megélhetési gyakorlatát. Ehhez a vizsgálathoz szintén az egyes szerzetesrendek előjárói által a király fölkérésére 1741 és 1743 között készített gazdasági beszámolókat, illetve Champigny márkai beszámolójának további vonatkozó részeit fogjuk felhasználni.

A Martinique szigeti rendház megélhetési költségeit elsősorban és először **a rend Guadeloupe szigeti rendházának** megélhetési költségeivel érdemes összehasonlítani. A guadeloupe-i rendházzal kapcsolatban a következőket írta Prieur atya:

„Minden bevétel, amit a jezsuita atyák Guadeloupe szigetén birtokolnak:

- 1. A rendház a sziget Basseterre-nek nevezett részén található.*
- 2. Az atyák a királytól két fő után kapnak fejenkénti 405 összegű livre ellátmányt, azaz összesen .....810 livre*
- 3. A rendháztól kb. fél mérőföldnyire egy ültetvény, amelyen kizárólag cukornádat és maniókát termesztnek. A cukornád kb. 3 000 tégly cukrot ad, amely a sziruppal és a taffiával együtt évente összesen jövedelmez .....30 000 livre*
A manióka kb. 500-600 hordó lisztet ad évente, amely a négerek élelmezését szolgálja.
A rendháznak jelenleg több mint 50 000 összegű livre adóssága van. A rendház anyagi helyzete annak következtében vált ilyen rendkívül súlyossá, hogy az utóbbi időben a szigeten több hurrikán is pusztított, megnőtt a négerek halandósága, valamint a cukornád ültetvényen két alkalommal is tűzvész pusztított.

A kiadások helyzete

- 1. A rendház és a hozzá tartozó templom fönntartásának költsége évente 15 000 livre*
- 2. A négerek ellátásához évente több mint 600 hordó manióka liszt szükséges, amit az atyák meg tudnak temelni a birtokukon, ha azt éppen semmilyen hurrikán nem pusztította el. Az ugyancsak a négerek ellátását szolgáló több mint 200 hordónyi sózott hús azonban, az atyák kénytelenek vásárolni, ami évente .....9 000 livre*
A négerek ruházatánka évente kétszeri váltása.....3 000 livre
Plusz az orvosi és gyógyszer költségek.

*A cukorgyártáshoz szükséges épületek és eszközök karbantartására költött összeg az adott évben bekövetkezett természeti káresemények következtében variálódik, a pontos összeget éppen ezért nagyon nehéz megmondani.*¹⁸⁴

Guadeloupe szigetén, a jezsuita atyák egy rendházat működtettek a sziget Basse-terre-nek nevezett részén, Saint-François városában. A rendházhoz, ahogy Martinique szigetén is, egy a város közelében fekvő kb. 64 hektáros (kb. 57 négyzet) földbirtok tartozott, amelyet az atyák még a szigetre történt betelepedésükkor (1651) kaptak Houel kormányzótól. A rendházban – más, az előzőekben idézett források szerint – négy atya és egy segítő testvér tevékenykedett, akik kizárólag a rabszolgák lelkipozításával foglalkoztak.

Prieur atya adatai szerint a guadeloupe-i rendház két bevételi forrással rendelkezett. A királyi támogatással és a földbirtokból befolyó jövedelmekkel. A királyi támogatás összege a két lelkipozítói poszt után 810 összegű livre volt.

A földbirtokot az atyák cukornád és manioka termelésére használták. Számításaink szerint kb. 27 négyzeten termeltek cukornádat és kb. 30 négyzeten maniokát. A fehér cukor, szirup és taffia eladása a rendháznak évente 30 000 összegű livre-es jövedelmet biztosított. Így a rendház a királyi támogatásból és a földbirtokból származó jövedelmekből évente összesen 30 810 összegű livre bevétellel rendelkezett. Így azt mondhatjuk, hogy az éves jövedelem nagyságát – mivel annak kb. 98 % -át a földbirtokról származó jövedelmek tették ki – a guadeloupe-i rendház esetében is a cukorpiac változásai, valamint a természeti körülmények határozták meg.

A guadeloupe-i rendház kiadásainak összetétele ugyancsak hasonlóan alakult a martinique-i rendházéhoz. A kiadások között a földbirtokhoz, a rendház működtetéséhez és az atyák megélhetéséhez kapcsolódó kiadási tételeket találunk.

A földbirtokkal kapcsolatos kiadások ez esetben is a rabszolgák élelmezésére szánt sózott hús beszerzésére (9 000 összegű livre), a ruházódásukra fordított összegeket (3 000 összegű livre), valamint a cukorgyártáshoz szükséges épületek és eszközök karbantartására fordított összegeket jelentette. Ez utóbbi nagyságát azonban Prieur atya nem tudta megmondani a térségben gyakorivá vált hurrikánok és az ebből kifolyólag szükségessé vált plusz feújítási munkálatok költségei miatt. Ezt a kijelentést Champigny márki is megerősíti levelében. Véleménye szerint a guadeloupe-i birtok éves karbantartási költsége minden valószínűség szerint meghaladja a martinique-i birtok évi 12 000 összegű livre-es karbantartási költségét.

185

¹⁸⁴ Rennard, Etat religieux, 1931, (8) 448-450.o.

¹⁸⁵ Rennard, Etat religieux 1931/VIII, 580.o.

A kiadások másik kategóriáját a guadeloupe-i rendház esetében is a rendház és a templom fenntartására, valamint az atyák étellemezésére költött összegek jelentik (15 000 összegű livre). Ezek a kiadások bár tervezhetők és évről évre kb. azonos szinten mozognak, pontos nagyságukról mégis azt modhatjuk, hogy azt az aktuális élelmiszer árak határozzák meg.

Így a guadeloupe-i rendház kiadásai évente összesen – a földbirtok karbantartási és felújítási költségei nélkül – minimum 27 000 összegű livre-et tettek ki. A martinique-i birtok karbantartási költségét alapul véve (12 000 összegű livre), valamint figyelembe véve Prieur atya és Champigny márki e tárgyban tett megjegyzéseit, a rendház éves kiadásainak összege elérte a minimum 39 000 összegű livre-et. Mivel azonban a rendház kb. 30 000 összegű livre éves bevétellel rendelkezett, a kiadások pedig az előbb leírtak szerint alakultak, azt modhatjuk, hogy a rendház az 1743-as, illetve az azt közvetlenül megelőző években kb. 30 %-os költségvetési hiánnyal működött.

A guadeloupe-i rendház anyagi helyzetére vonatkozó, Prieur atya által közölt adatokat Champigny márki teljes mértékben megerősíti levelében. Vagyis az 1743-as évben a guadeloupe-i rendház valóban összesen 30 810 összegű livre bevétellel és minimum 27 000 maximum 39 000 összegű livre kiadással rendelkezett.

Ezek után tekintsük át röviden, hogyan is alakult a két rendház anyagi helyzete 1743-ban.

Martinique		Guadeloupe	
Prieur atya beszámolója (1743) és La Valette atya visszaemlékezései (1746)		Prieur atya beszámolója (1743)	
Bevételek:		Bevételek:	
Földbirtok:		Földbirtok:	
Saint-pierre-i ültetvény	50 000 livre	Saint-francois-i ültetvény	30 000 livre
Bolt	12 500 livre		
Királyi támogatás:		Királyi támogatás:	
Királyi támogatás	4 185 livre	Királyi támogatás	810 livre
Egyéb:		Egyéb:	
Bérházak	?		
Bevételek összesen:	66 685 livre	Bevételek összesen:	30 810 livre
Kiadások:		Kiadások:	
Földbirtok:		Földbirtok:	
Prêcheur-i ültetvény bérleti díja	7 000 livre		-
A saint-pierre-i és a Prêcheur-i ültetvényen dolgozó rabszolgák étellemezésére vásárolt sózott hús (350 hordó)	15 750 livre	A saint-francois-i ültetvényen dolgozó rabszolgák étellemezésére vásárolt sózott hús (200 hordó)	9 000 livre
A rabszolgák ruházkodása	3 500 livre	A rabszolgák ruházkodása	3 000 livre
A saint-pierre-i birtokon lévő cukorgyártó épületek karbantartása	12 000 livre	A birtokon lévő cukorgyártó épületek karbantartása	?

<i>Az ültetvényen dolgozó 50 rabszolga élelmezése, a gazdatiszt bére és részesedése</i>	10-12 000 livre		
Megélhetés:		Megélhetés:	
Rendház működtetése	24 000 livre	Rendház működtetése	15 000 livre
Kiegészítő támogatás	8 000 livre		
Orvosi költségek	?	Orvosi költségek	?
Kiadások összesen:	70 250 livre	Kiadások összesen:	Min. 27 000 livre Max 39 000 livre
		<u>Adósság</u>	50 000 livre

A martinique-i és a guadeloupe-i rendház gazdasági adatait összehasonlítva azt láthatjuk, hogy a megélhetés érdekében követett stratégia – természetesen – azonos volt. Mindkét rendház két bevételi forrással rendelkezett. A rendházak azonban elsősorban földbirtokaik bevételeire támaszkodtak. Az éves össz-bevételek azonban egyik rendház esetében sem fedezték teljes mértékben a szükséges kiadásokat. A beszámolók tanúsága szerint az 1743-as évben a martinique-i rendház kb. 5 %-os, míg a guadeloupe-i rendház kb. 30 %-os költségvetési hiánnyal működött.

A kiadások mértékét elsősorban a földbirtokhoz kapcsolódó kiadások és azon belül is főként az előre nem látható karbantartási és felújítási költségek határozták meg. A földbirtokból befolyó bevételek nagyságát pedig ugyancsak elsősorban az aktuális természeti körülmények befolyásolták.

A beszámolók tanúsága szerint a két rendház anyagi helyzete között azonban volt egy nagyon jelentős különbség is. Tudnillik a guadeloupe-i rendháznak a földbirtokhoz kapcsolódóan 50 000 összegű livre adóssága volt. Az adósság tényét Prieur atya említi meg, de Champigny márki is megerősíti azt levelében. Az eladósodás okaként Prieur atya a térségben, a beszámoló írását megelőző időszakban igen gyakorivá vált hurrikánokat és egyéb káreseményeket jelölte meg, amelyet Champigny márki ugyancsak helyben hagyott.

A beszámolókból közölt adatok a két rendház társadalmi és gazdasági jelentősége között főnálló eltéréseket is jól tükrözik. A beszámolókból ugyanis az derül ki, hogy a martinique-i rendház földrajzi elhelyezkedésénél fogva nagyobb társadalmi presztizzsel és ebből is következően nagyobb gazdasági súllyal (is) bírt. Ez a különbség elsősorban a rendházak éves össz-bevételeinek nagysága, valamint bevételeinek összetétele terén érhető tetten. Ahogy a táblázatban is látható, a martinique-i rendház éves össz-bevételei (kb. 66 000 összegű livre) kb. duplája a guadeloupe-i rendház éves össz-bevételeinek (kb. 30 000 összegű livre).

Összetétele – a nagyobb összegű királyi támogatás és a boltok létezése – szintén a martinique-i rendház erősebb gazdasági pozícióját mutatja.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a jezsuita atyák által Guadeloupe szigetén folytatott megélhetési gyakorlat természetesen megfelelt a Martinique szigetén követett gyakorlatnak, valamint a Jézus Társaság által a térségben követett gyakorlatnak. Az átlagos, nagyobb természeti károktól mentes években ez a gyakorlat – amely alapvetően a földbirtokról befolyó jövedelmekre épült – biztosította a rendház működését és az atyák megélhetését.

A következőkben azonban arra vagyunk kíváncsiak, hogy a jezsuiták által folytatott megélhetési gyakorlat mennyire volt jellemző a térségben tevékenykedő szerzetesrendekre. Ezért a martinique-i rendház megélhetési gyakorlatát másodsorban a **karmeliták** megélhetési gyakorlatáva hasonlítjuk össze.

A karmeliták szintén a 17. század közepén jelentek meg a kis-antillák térségében. Azonban ellentétben a többi szerzetesrenddel, nem telepedtek meg Martinique szigetén, hanem központi rendházukat Guadeloupe szigetén állították föl. Megélhetésüket a jezsuitákhoz és a domonkosokhoz hasonlóan ugyancsak királyi támogatásból és földbirtokaik jövedelméből igyekeztek biztosítani.

Henry de Saint-Sauveur atya, karmelita előljáró a következőket írja beszámolójában a rend anyagi helyzetéről 1741-ben:

„A Szél szigeteiken összesen hét plébánián teljesítünk szolgálatot Uraim. Guadeloupe szigetén három, Saintes szigetén egy, és Marie-Galante szigetén szintén három plébániát szolgálunk ki. Az első plébánia, amely Guadeloupe szigetének Basse-terre nevű részén található és a Notre-Dame du Mont Carmel nevet viseli egyben a rendünk saját temploma is. Rendünk központi rendháza is itt található. A rendház ezen plébániai poszt után 540 összegű livre királyi támogatásban részesül. A második plébánia a régi L'Olive erőd közelében található és a Saint-Albert nevet viseli. Az itt szolgálatot teljesítő plébános 540 összegű támogatást kap a királytól. A harmadik plébánia, mely a Notre-Dame de l'Assomption nevet viseli a sziget Trois riviere nevű részén található. Plébánosa ugyancsak 540 összegű királyi támogatásban részesül. [...]

Rendünk Guadeloupe szigetén két földbirtokot (ültetvényt) birtokol, amelyen cukorgyártáshoz szükséges épületek és vizimalom van. Az első birtokot, amely a sziget Basse-terre nevű kerületében található még a szigetre történt betelepedésünkkel kaptuk. Ez kb. 40-45 négyzet nagyságú. A másik birtok a sziget Belle vue nevű részén fekszik. Ez új szerzemény, amelyet a király és Uram az ön engedélyével vettünk 1738-ban. A vételár egy részével és a kamatokkal még mindig tartozunk. Valamint a sziget du Parc nevű részében ugyancsak birtoklunk egy kisebb földterületet, amelyet 1719-ben kaptunk M. Hoel-től. Ez a terület azonban annyira sziklás, hogy csak fakitermelésre használjuk.

Ezen kívül rendünk 105 rabszolgát birtokol, akiknek a nagyobb része a cukorgyártó üzemekben dolgozik.

Az ültetvényekről befolyó jövedelemek nagyságát lehetetlenség megmondani, mivel azok nagysága évenként változik. Ítélje ezt meg Ön, Uram, az elmúlt három év bevételeinek alakulása alapján. 1739-ben a két ültetvényen előállított cukorból 28 339 összegű livre jövedelmünk volt. 1740-ben csupán 25 372 összegű livre, 1741-ben pedig 19 000 összegű livre jövedelmünk volt, a szükséges kiadások ugyanakkor kb 50%-kal haladják meg a bevételeinket. Hozzávetőlegesen 120 000 összegű livre-rel tartozunk. Valószínűleg könnyen meg tudnám győzni Önt, Uram, ha Ön figyelembe veszi, hogy összességében tartozunk a második ültetvény árával, hogy az élelmiszerek árai 50%-kal nőttek, hogy a misszionáriusok élelmezése, a szolgák bére és a rabszolgák élelmezése nagyon sokba kerül."¹⁸⁶

Saint-Sauveur atya beszámolója szerint a karmeliták Guadeloupe szigetén egy rendházat működtettek a sziget Basse-terre-nek nevezett részén. Itt működött központi templomuk és egyben legfontosabb plébániájuk is (*Notre-Dame du Mont Carmel*). Ezen kívül a karmelita atyák Guadeloupe szigetén még két plébániát szolgáltak ki. A rendházhoz – ahogy a jezsuiták esetében is – tartozott egy, a város közelében fekvő, kb. 51 hektáros (40-45 négyzet nagyságú) földbirtok, amelyet az atyák még a szigetre történt betelepedésükkor kaptak. Ezen kívül azonban a rendház még két, a 18. század folyamán vásárlásból, illetve ajándékozásból szerzett földbirtokot mondhatott magáénak. Egyet a sziget *Belle vue* (51 ha = kb. 45 négyzet), egyet pedig *du Parc* területében.

Saint-Sauveur atya szerint Guadeloupe szigetén a karmelita atyák – a jezsuitákhoz hasonlóan – két forrásból igyekeztek biztosítani megélhetésüket. A királyi támogatásból és birtokaik jövedelméből. Az előbbi összege, a három kiszolgált plébánia után összesen 1 620 összegű livre volt. A földbirtokokról befolyó jövedelem nagysága ugyanakkor – Saint Sauveur atya szerint – nagyon változó volt. Az általa jelzett három évben, a közölt összegek átlagát véve, a két birtok után összesen kb. 24 000 összegű livre. Így a karmeliták éves össz-bevétele Guadeloupe szigetén kb. 25 000 – 26 000 összegű livre volt.

Kiadásaik tekintetében Saint-Sauveur atya nagyon szűkszavú. Beszámolójában csupán annyit említ meg, hogy a földbirtokhoz kapcsolódó kiadások kb. 50 %-kal meghaladták a bevételeiket. A beszámolóban talált adatok (bevételek kalkulált nyagsága) és Saint-Sauveur atya megjegyzése alapján a rendház éves össz-kiadásai Guadeloupe szigetén – véleményünk szerint – kb. 39 000 összegű livre-et tehetett ki. Ezen kívül azonban a rendháznak 120 000 összegű livre tartozása is volt az 1738-ban vásárolt második földbirtok után.

Saint-Sauveur atya adatait Champigny márki levele szintén minden tekintetben megerősíti. Champigny márki szerint is a karmelitáknál (is) jelentkező bevételecsökkenést elsősorban az utóbbi években (1739-1741) a térségben gyakorivá vált hurikánok okozták. A kiadások tekintetében pedig Champigny márki is naggyából ugyanazokat a kiadási tételeket sorolja föl,

¹⁸⁶ Rennard, *Etat religieux*, 442.o.

mit Saint-Sauveur atya. Vagyis a rendház fenntartásának költségeit, az ültetvény működtetésének költségeit, az atyák és a rabszolgák ételmezésének költségeit.¹⁸⁷

Ezek után tekintsük át röviden, hogyan is alakult a jezsuiták martinique-i és guadeloupe-i rendházának, valamint a karmeliták guadeloupe-i rendházának anyagi helyzete 1743-ban.

Martinique - jezsuiták		Guadeloupe - jezsuiták		Guadeloupe – karmeliták	
Prieur atya beszámolója (1743) és La Valette atya visszaemlékezései (1746)		Prieur atya beszámolója (1743)		Saint-Sauveur atya beszámolója (1743)	
Bevételek:		Bevételek:		Bevételek:	
Földbirtok:		Földbirtok:		Földbirtok:	
Saint-pierre-i ültetvény	50 000 livre	Saint-francois-i ültetvény	30 000 livre	Basse-terre-i és Belle vue-i ültetvények	Össz: 25 000 livre
Bolt	12 500 livre				
Királyi támogatás:		Királyi támogatás:		Királyi támogatás:	
Királyi támogatás	4 185 livre	Királyi támogatás	810 livre	Királyi támogatás	1 620 livre
Egyéb:		Egyéb:		Egyéb:	
Bérházak	?				
Bevételek összesen:	66 685 livre	Bevételek összesen:	30 810 livre	Bevételek összesen:	26 620 livre
Kiadások:		Kiadások:		Kiadások:	
Földbirtok:		Földbirtok:		Földbirtok:	
Précheur-i ültetvény bérleti díja	7 000 livre		-		-
A rabszolgák ételmezésére vásárolt sózott hús (350 hordó)	15 750 livre	A rabszolgák ételmezésére vásárolt sózott hús (200 hordó)	9 000 livre	A rabszolgák ételmezése	?
A rabszolgák ruházkodása	3 500 livre	A rabszolgák ruházkodása	3 000 livre	A rabszolgák ruházkodása	?
A cukorgyártó épületek karbantartása	12 000 livre	A cukorgyártó épületek karbantartása	?	A cukorgyártó épületek karbantartása	?
Az ültetvényen dolgozó 50 rabszolga ételmezése, a gazdatiszt bére és részesedése	10-12 000 livre			Az ültetvényen dolgozó gazdatiszt bére	?
Megélhetés:		Megélhetés:		Megélhetés:	
Rendház működtetése	24 000 livre	Rendház működtetése	15 000 livre	Rendház működtetése	?

¹⁸⁷ Rennard, Etat religieux, 1931/VIII, 583.o.

Kiegészítő támogatás	8 000 livre				
Orvosi költségek	?	Orvosi költségek	?	Orvosi költségek	?
Kiadások összesen:	70 250 livre	Kiadások összesen:	27 – 42 000 livre	Kiadások összesen:	39 000 livre
		Adósság:	50 000 livre	Adósság:	120 000 livre

A birtokolt földbirtokok nagyságát vizsgálva, az összehasonlításból jól kitűnik, hogy a karmeliták guadeloupe-i földbirtokai ($45 + 45$ négyzet = 102 ha) együttesen kb. azonos nagyságúak voltak, mint a jezsuiták **martinique-i** (saint-pierre-i) birtoka ($45 + 50$ négyzet = 107 ha). Ezért meglepőnek talál(hat)juk, hogy a karmeliták guadeloupe-i birtokairól (102 ha) befolyó jövedelem átlagosan 25 000 összegű livre, vagyis fele annyi, mint a jezsuiták martinique-i birtokáról (107 ha) befolyó jövedelem (50 000 összegű livre).

A jövedelmek nagyságának megítélésakor azonban figyelembe kell vennünk azt a tényt is, hogy az egyes rendek mekkora területen termeltek cukornádat. A beszámolókból tudjuk, hogy a karmeliták mind a 102 hektáron cukornádat termeltek. A jezsuiták azonban a 107 hektárból csupán 51 hektáron (azaz 45 négyzeten) termeltek cukornádat, mivel a fennmaradó területet (56 ha = 50 négyzet) manióka termelésére használták. Ezek alapján még meglepőbb a karmeliták földbirtokáról befolyó jövedelmeik nagysága. Az adatok ugyanis azt mutatják, hogy a jezsuiták fele akkora területen kétszer akkora jövedelmet termeltek ($51 \text{ ha} / 50\,000$ összegű livre), mint a karmeliták ($102 \text{ ha} / 25\,000$ összegű livre). Ez alapján megalapozottnak tűnik az a feltételezés, mely szerint a jezsuiták intenzívebb termelést folytattak, mint a karmeliták.

A karmeliták guadeloupe-i birtokainak adatait ($102 \text{ ha} / 25\,000$ összegű livre) a jezsuiták **guadeloupe-i** birtokának nagyságával és adataival összehasonlítva azt látjuk, hogy – ebben az esetben – a birtokokról befolyó jövedelmek nagysága közel azonosak. A birtokok nagyságát, illetve a cukornádtermő terület nagyságát is figyelembe véve, az adatok azonban már jelentős eltéréseket mutatnak.

Míg a karmeliták 102 hektáros birtokkal rendelkeztek, a jezsuiták csupán egy $57 \text{ négyzet} = 64 \text{ ha}$ nagyságú birtokkal rendelkeztek, amelyből 30 000 összegű livre jövedelmük származott. A 64 hektárból azonban mindösszesen 30,5 hektáron, azaz 27 négyzeten termeltek cukornádat, mivel a fennmaradó területen ($34 \text{ ha} = 30 \text{ négyzet}$) itt is maniókát termeltek. Az adatok itt is azt mutatják, hogy a jezsuiták harmad akkor területen ($30,5 \text{ ha} / 30\,000$ összegű livre) közel akkora jövedelmet termeltek, mint a karmeliták ($102 \text{ ha} / 25\,000$ összegű livre).

A földbirtokról befolyó jövedelmek nagyságában mutatkozó eltéréseket elsősorban a szigetek eltérő földrajzi elhelyezkedésével és körülményeivel, másodsorban az adminisztrációs rendszerben betöltött eltérő szerepükkel, harmadsorban az eltérő cukorgyártási technikával negyedsorban pedig az alkalmazott rabszolga munkaerő számával magyarázzuk.

Guadeloupe szigetét ugyanis keletibb fekvése miatt gyakrabban súlytották hurrikánok, ahogy ezt az előjárók által készített beszámolókból is olvashattuk. A jezsuiták martinique-i földbirtokairól ugyanakkor tudjuk, hogy azok a sziget nyugati, szélvédett oldalán helyezkedtek el.

Martinique-nak a francia adminisztrációs rendszerben betöltött helyéből és szerepéből (a sziget a térség adminisztratív központja, a kormányzó és az intendáns székhelye volt) a sziget gazdaságilag is sokat profitált. Ezt bizonyítja a sziget pezsgő gazdasági élete. A jezsuiták esetében pedig az a tény, hogy az általuk működtetett bolt bevételei elérték a földbirtokról befolyt jövedelmek negyedét (12 500 összegű livre).

A cukorgyártás technikáját illetően azt feltételezzük, hogy a jezsuiták fejlettebb és sokrétűbb technikát alkalmaztak, mint a karmeliták. Baas kormányzó az 1670 márciusában a királynak írt levelében ugyanis már azt írja, hogy a jezsuiták tisztítják a nyers cukrot (*terrer*), amelynek eladásából így több jövedelmük származik.¹⁸⁸ Véleményünk szerint ugyancsak ezt a sokrétűbb feldolgozási és hasznosítási technikát bizonyítja a jezsuiták által működtetett bolt is, ahol – a vizsgált szerzetesrendek közül egyedülként – a cukorgyártás során keletkezett különböző termékeket árusítottak. Valamit az a tény, hogy a jezsuiták fele (51 ha) illetve harmad (30 ha) akkora területen, mint a karmeliták birtokai (102 ha) kétszer (50 000 összegű livre), illetve közel akkora (30 000 összegű livre) jövedelmet termeltek, mint a karmeliták.

A bevételek nagyságát végül befolyásolhatta az ültetvényeken és a cukorgyártó üzemekben alkalmazott rabszolga munkaerő létszáma is. Ahogy az előjárók által leírtakból kiderül, a karmeliták összesen 105 rabszolgát birtokoltak, a jezsuiták pedig összesen kb. 130 + 80-at. Saint-Sauveur atya szerint a 105 rabszolga nagyrésze – 85-90 %-a – dolgozott az ültetvényeken és a cukorgyártó üzemekben. Vagyis – számításaink szerint – kb. 89-94 rabszolga művelte az összesen 102 ha-os birtokokat. Azaz egy rabszolga átlagosan minimum 1,13 hektárt művelt.

A jezsuitákra vonatkozó leírásokból tudjuk, hogy náluk 130 rabszolga művelte a 107 ha-os saint-pierre-i birtokot és kb. 80 rabszolga a 64 ha-os guadeloupe-i ültetvényt, ahol fele-fele arányban termeltek cukornádat és maniókát. Vagyis kb. 60 rabszolga művelte a martinique-i

¹⁸⁸ Rennard, Joseph, *Le commerce aux Antilles*, Imprimerie du Service de l'Information, Fort-de-France, 1946, 33.o.

51 hektáros cukornádültetvényt és kb. 35 rabszolga művelte a 30 hektáros guadeloupe-i ültetvényt. Ez azt jelenti, hogy a jezsuiták martinique-i és guadeloupe-i ültetvényén egy rabszolga átlagosan 0,85 hektárt művelt. Ez az arány természetesen lényegesen intenzívebb termelést tesz lehetővé.

Az össz-bevételeket tekintve azt mondhatjuk, hogy a jezsuiták Martinique szigetén kb. 2,5 x több jövedelemmel (kb. 66 000 összegű livre) rendelkeztek, mint a karmeliták Guadeloupe-on (kb. 26 000 összegű livre). A jezsuiták (30 000 összegű livre) és a karmeliták (26 000 összegű livre) Guadeloupe szigeti össz-bevételeit összehasonlítva pedig azt mondhatjuk, hogy a két rend jövedelmei – az eltérő gazdálkodási technika ellenére – az azonos környezeti befolyásoló erők következtében közel azonos nagyságúak voltak.

A két rend kiadásait vizsgálva azt látjuk, hogy azok mindkét rend estében egyrészt a földbirtokhoz, másrészt a rendház működtetéséhez, az atyák megélhetéséhez kapcsolódtak.

A földbirtok esetében mindkét rendnek számolnia kellett a rabszolgák élelmezésének (sózott hús és manióka liszt) és ruházódásának költségével, a cukorgyártó épületek és eszközök karbantartási költségével, valamint a munkát felügyelő gazdatiszt bérének és élelmezésének költségével. Ezen általánosan jellemző költségek nagyságát azonban csak a jezsuiták esetében ismerjük, mivel Saint-Sauveur atya beszámolójában nem említi azokat.

A karbantartási költségekre vonatkozóan annyit azonban megtudunk a beszámolókból, hogy annak nagyságát Guadeloupe esetében – sem a jezsuiták, sem a karmeliták birtokaira nézve –nem lehet megmondani. A karbantartási költségek az előljárók szerint a bevételeknek kb. felét tették ki. Ez a jezsuiták guadeloupe-i birtoka esetében a martinique-i birtok karbantartási költségeinek felel meg, azaz kb. 12 000 összegű livre, a karmeliták esetében pedig kb. 13 000 összegű livre lenne. (A földbirtokhoz a jezsuiták martinique-i birtoka esetében – mint tudjuk – még egyéb, speciális kiadási tételek is kapcsolódnak, mint a Prêcheur-i ültetvény bérleti díja és manióka liszt vásárlása.)

A kiadási tételek másik kategóriája a rendház működtetéséhez és az atyák megélhetéséhez kapcsolódott. Itt szintén csak a jezsuiták adatai állnak rendelkezésünkre. Ebből azonban megtudjuk, hogy a jezsuita előljárók kiegészítő anyagi támogatást adtak az egyes plébániákon szolgálatot teljesítő atyáknak, úgy Martinique mint Guadeloupe szigetén

A jezsuiták és a karmeliták össz-kiadásait vizsgálva azt látjuk, hogy a legtöbb kiadása (kb. 70 000 összegű livre) természetesen a martinique-i rendháznak volt. A jezsuiták és a karmeliták guadeloupe-i rendházának éves össz-kiadása – ahogy a bevételek esetében is –

közel azonos volt. A jezsuitáknak összesen kb. 27-39 000 összegű livre, a karmelitáknak kb. 39 000 összegű livre.

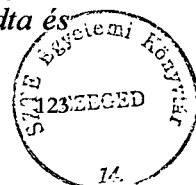
Ha a kiadásoknak a bevételekhez viszonyított arányát vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a jezsuiták martinique-i rendháza esetében a kiadások kb 5 %-kal haladták meg a bevételeket, a jezsuiták guadeloupe-i rendháza esetében kb. 30 %-kal, a karmeliták esetében pedig 49-50 %-kal haladták meg az éves bevételeket. A guadeloup-i jezsuiták és a karmeliták anyagi helyzetét tovább nehezítette az a tény, mely szerint mindkét rendháznak nagyszámú adóssága volt. A jezsuiták 50 000 összegű livre-rel, a karmeliták pedig 120 000 összegű livre-rel tartoztak.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a jezsuiták és a karmeliták megélhetési gyakorlata, az azonos természeti és jogi körülmények miatt, természetesen azonos volt. A martinique-i jezsuiták anyagi helyzete azonban lényegesen jobb volt. A guadeloupe-i jezsuiták anyagi helyzete összességében – a hasonló körülmények okán azonban már jobban – hasonlított a karmeliták anyagi helyzetére. A két rend azonban eltérő gazdálkodási gyakorlattal rendelkezett. Az ebből származó bevételkülönbségek jól láthatóak. Az általában a jezsuiták javára billenő anyagi különbség okát éppen az alkalmazott gazdálkodási technikában látjuk.

A jezsuita atyák Martinique szigeti megélhetési gyakorlatát harmadsorban a Martinique szigetén is tevékenykedő **domonkosok** megélhetési gyakorlatával érdemes összehasonlítani. A domonkosok ugyanis a jezsuitákhoz hasonlóan szintén jelentős földbirtokokkal rendelkeztek a szigeten.

A domonkosok 1654-ben, du Parquet kormányzó felkérésére érkeztek Martinique szigetére, miután már 1635-től jelen voltak Guadeloupe szigetén. A domonkosok előjárója, Mane atya, a következőket írja a rend Martinique szigeti anyagi helyzetéről a király felkérésére készített (1742) beszámolójában:

„A prédikáló rend tagjait Guadeloupe szigetéről du Parquet kormányzó hívta Martinique szigetére, aki az atyák számára a saint-pierre-i vár közelében, Mouillage kerületben adományozott egy kisebb földbirtokot, ami az atyák fölépítették kápolnájukat és szállásukat. Következő évben néhány telepes azt tervezte, hogy a sziget szél felőli, La Capterre-nek nevezett oldalán telepszik le. A lelkigondozói feladatok ellátására a domonkos atyákat kérték föl. Az atyák az új kerület közepén, egy kicsi folyótól öntözött kisebb területen állították föl a keresztet, amely területet a kormányzó számára birtokba is vettek, és amelynek az éppen elhunyt kormányzó tiszteletére a Fonds Saint-Jacques nevet adták. Kicsivel később du Parquet özvegye ugyanebben a kerületben egy 600 láb széles és 2 000 láb hosszú [120 quarré = 136 ha] területet adományozott az atyáknak. Ez a terület azonban igen hegyes volt és ezért nehezen megművelhető is. Az elhunyt kormányzó nagybátyja éppen ezért szerette volna újabb 2 000 lábban megnövelni az atyák birtokának területét. Időközben azonban az atyák tudta és

beleegyezése nélkül több telepes is a birtokukra költözött, így az eredetileg 2 000 láb hosszú birtok 500 lábnyira csökkent. Az atyák így kénytelenek voltak beérni a maradék területtel, amelyet rabszolgákkal műveltettek. A maradék birtokon cukornádat termesztettek és építettek egy cukorgyártó üzemet, amelynek bevételeiből fedezték megélhetésüket. Mivel azonban ez a birtok napról napra egyre kevesebbet termelt, így a király engedélyével megvették szomszédjuk M. Desgrottes Marraud 30 négyzet nagyságú földjét, amelyen újabb cukorgyártó üzemet hoztak létre. Íme mit is jövedelmeznek ezek a birtokok, amely bevételeinek nagyságát könnyű megítélni, mivel minden ott termelt cukrot regisztráltatni kell a királyi társaságnál, akinek [ezért] 1 %-t fizetünk. A cukorból származó bevételek pontos nagyságát nem lehet megítélni, mivel az a termelt cukor mennyiségétől és a cukor piaci árától függ. A múlt évben (1741) a saint-jacques-i ültetvényen 135 413 livre mennyiségű fehér cukrot [40 624 összegű livre], 36 900 livre mennyiségű közepes minőségű cukrot [11 070 összegű livre], 18 550 livre mennyiségű alacsony minőségű cukrot [5 565 összegű livre] termeltünk, amelynek 100 kilóját 40 és 20 livres közötti áron adtuk el. [összesen kb. 57 259 összegű livre-ért]. Ezen kívül kb. 50-60 hordónyi cukornád pálinkát adtunk el, hordónként 40 és 60 livres közti áron [2 750 összegű livre]. 1741-ben 138 rabszolgánk dolgozott a földeken és 50 rabszolgánk állt a rendház és az atyák szolgálatára.

A prédikáló rend missziójának ezen kívül évente 16 111 összegű livre jövedelme származott a saint-pierre de mouillage-ban fölépített házak bérleti díjából. Az atyáknak ugyanezen a területen volt egy elég kényelmes szállásuk [rendházuk] és egy elég szép kertjük ahol még egy kis rét is volt a lovak számára. A templomot [amely a misszió központi temploma volt], amely szintén ezen a területen volt, az atyák a saját költségükre építették. Két atya teljesít benne szolgálatot, egyik a fehérek, másik a négerek plébánosa. Az első atya 540 összegű livre, a második atya 405 összegű livre anyagi támogatást kap a királytól. [...]

A prédikáló rendnek volt egy másik földbirtoka is a szigeten, amelyet még szintén du Parquet kormányzó adományozott az atyáknak a carbet-i plébánia területén, és amelyet les Pitons du Carbet-nak hívnak. Az atyák azonban ezt a birtokot négyzetenként 20 sols földjáradék fejében már régen átengedték 15 vagy 16 telepesnek. A földbérlet évente 300 összegű livre-et jövedelmezett az atyáknak.

Általában 9 atya tartózkodik a saint-pierre du mouillage-i rendházban [ahol a rend fő temploma is található]. Ezen kívül azonban a domonkos atyák még kilenc plédánián teljesítenek szolgálatot Martinique La Capesterre nevű kerületében. [...]

Ami a kiadásokat illeti, azok igen jelentősek.

A saint-pierre du mouillage-i templom fenntartása minden évben kb. 4 000 összegű livre-be kerül, amit gyertya vásárlásra, az oltárterítők fehérítésére, a díszítés javítására, és a templom karbantartására költünk. [...]

A saint-pierre-i rendházunk fenntartása, ahol általában 12-en tartózkodunk, és ahol kb. 39 fekete van az atyák és a ház szolgálatára. Az atyák és a házi szolgák ételmezésének és ruházásának költsége minden évben több mint 25 000 livre-be kerül. Az atyák és a rabszolgák orvosi és gyógyszer költsége minden évben legalább 6 000 összegű livre-be kerül. Legalább 8 000 összegű livre-et fizetünk évente a cukor és a taffia szállításáért, mivel a birtokunk a sziget másik felén fekszik, kb. 10 mérföldre Saint-Pierre-től. És az élelmiszerek (marhahús, bor, liszt) és más, az atyák számára szükséges élelmiszerek szállításáért, a fáért, építőkövekért, és egyéb anyagokért és felszerelésért, amelyekre az ültetvényen van szükségünk.

Az ültetvényünk számára szükséges dolgokért, mint a feketék ételmezése (marhahús, liszt), szerszámok, vászon és más egyéb felszerelésekért több mint 25 000 összegű livre-et fizetünk évente. A birtokon a számadásokat és a feketékre felügyelő gazdatiszt atya bére és ellátása évente legalább 6 000 összegű livre-be kerül. A cukorgyártást felügyelő fehér szakember ellátására évente 4 000 összegű livre-et fizetünk. Minden évben legalább 4 000 összegű livre értékben veszünk ökröket és lovakat a birtokon végzendő munkára és az atyák közlekedésének megkönnyítésére.

Ránk hárul a feladat, hogy támogassuk a plébániákon szolgálatot teljesítő 12 atyát, akiknek évente minimálisan 3 000 összegű livre-re van szükségük a maguk, a szolgálatukra adott feketék és lovuk megélhetésének biztosítására. A legtöbbjük azonban csak 1 200 összegű livre áll rendelkezésére, plusz a királyi támogatás, plusz a perselypénz ami összesen maximum 1 500 összegű livre. Így az előjárónak kell a fennmaradó összeget biztosítania, ami évente legalább 2 000 összegű livre-be kerül. [...]

Az előjáró csak úgy tud ezeknek a jelentős kiadásoknak eleget tenni, ha nagyon szigorúan takarékoskodik, és ha a guadeloupe-i rendház jövedelmeinek egy részét a martinique-i rendház szükségleteinek kielégítésére használja föl.”¹⁸⁹

Mane atya beszámolója szerint a domonkosok Martinique szigetén egy rendházat működtettek Saint-Pierre Mouillage nevű kerületében. Itt működött központi templomuk és egyben legfontosabb plébániájuk is, ahol két atya tevékenykedett. Egyik a fehér telepesek, másikuk a feketék lelkigondozásával foglalkozott. Ezen kívül a domonkos atyák még kilenc plébániát szolgáltak ki Martinique La Capessterre nevű kerületében. A rendházban így, az előjáróval együtt összesen tizenkét atya tartózkodott.

A rendházhoz – ahogy a jezsuiták esetében is – tartozott egy földbirtok, amelyet az atyák még a szigetre történt betelepedésükkor kaptak. Ez a birtok azonban Saint-Pierre városától kb. 10 mérföld távolságra, ugyancsak a sziget La Capessterre nevű kerületében feküdt. Ennek a birtoknak a nagysága az eredeti 136 hektár, azaz 120 négyzetről a kerület lakosságának növekedésével 34 hektárra, azaz 30 négyzetre csökkent. Mane atya szerint azonban a rendháznak ezen kívül még két földbirtoka volt, egy állítólag 339 hektár (!), azaz 300 négyzet nagyságú a carbet-i plébánia területén, melyet még ugyancsak betelepedésükkor kaptak, és egy 34 hektáros, azaz 30 négyzet nagyságú a capesterre-i birtokuk tőszomszédságában. Az előbbi, Mane atya állítása szerint, földjáradék fejében már régen magánbérlőknek engedték át. Az utóbbit pedig királyi engedéllyel szomszédjuktól, M. Desgrottes Marraud-tól vásárolták, mivel eredeti birtokuk terméshozama drasztikusan csökkenni kezdett.

Mane atya szerint Martinique szigetén a domonkosok három forrásból igyekeztek biztosítani megélhetésüket. A királyi támogatásból, földbirtokaik jövedelméből, valamint bérházaik jövedelméből. Az első összege, a kilenc kiszolgált plébánia után összesen 4 050 összegű livre volt.

Földbirtokaikat, vagyis a saint-jacques-i 30 négyzet (34 ha) és a szomszédos ugyancsak 30 négyzet (34 ha) nagyságú birtokaikat a domonkosok – a jezsuitákhoz és a karmelitákhoz hasonlóan – cukornád termesztésére használták. A cukorból származó bevételek nagyságát Mane atya szerint (sem) nem lehet pontosan megmondani, mivel az – ahogy a többi előjáró is említette – a megtermelt cukor mennyiségétől és a cukor piaci árától függ. Az előjáró által

---

¹⁸⁹ Rennard, Etat religieux, 1931 (IX), 554-564.o.

közölt, az 1741-es évre vonatkozó adatok azonban impozánsak. E szerint a két saint-jacques-i birtokon megtermelt fehér, közepes és alacsony minőségű cukor eladásából a rendháznak kb. 57 259 összegű livre bevétele származott. A pálinka eladásából pedig további 2 750 összegű livre bevétele. Vagyis a 60 négyzet (azaz 68 hektár) nagyságú földbirtokok összesen 60 009 összegű livre-et jövedelmeztek a rendháznak.

A földbirtokból származó bevételeket tovább vizsgálva azt látjuk, hogy a domonkos atyáknak további jövedelme származott a földjáradékból. Mane atya szerint a betelepedésükkor kapott – számításaink szerint – 300 négyzet, azaz 339 hektár nagyságú másik földbirtokukat évi, négyzetenkénti 20 sol-os áron¹⁹⁰ kiadták. Ebből évi további 300 összegű livre (!) jövedelme származott a rendháznak.

A domonkosok harmadik bevételi forrása saint-pierre-i bérházaik bérleti díja volt. Ebből 16 111 összegű livre jövedelem folyt be a rendháznak. Így a domonkosok Martinique szigeti rendházának évente összesen 80 470 összegű livre jövedelme volt.

A domonkosok kiadásainak özetétele – természetesen – ugyancsak hasonlóan alakult a jezsuiták és a karmeliták kiadásainak özetételéhez. A kiadások estükben is egyrészt a földbirtokhoz, másrészt pedig a rendház működtetéséhez, az atyák megélhetéséhez kapcsolódtak.

A földbirtokhoz kapcsolódó kiadások – Mane atya beszámolója szerint – a domonkosok esetében is a rabszolgák élelmezésére szánt sózott hús és manióka liszt beszerzésére, a rabszolgák ruházkodására fordított összegeket, valamint a cukorgyártáshoz szükséges épületek, és eszközök karbantartására fordított összegeket jelentette. Ezen kiadási tételek nagyságát együttesen Mane atya összesen 25 000 összegű livre-re becsülte. A karbantartási összegek nagyságát illetően, a domonkosok esetében is azt mondhatjuk, hogy annak nagyságát a természeti káresemények nyomán szükségessé váló, nem tervezett, plusz karbantartási és felújítási munkálatok költségei határozzák meg.

Azonban ezen általános – és úgy a jezsuitáknál, mint a karmelitáknál megtalálható – kiadási tételeken túl, a domonkosok esetében még egyéb, speciális kiadási tételek is kapcsolódtak a földbirtokhoz. Ilyen tételek voltak a cukorfinomítást felügyelő szakember (4 000 összegű livre) és gazdatiszt atya (6 000 összegű livre) bér és élemezési költségei, a szállításokhoz és földmunkákhoz vásárolt igavonó négy lábúak (4 000 összegű livre) költsége, valamint a szigeten belüli szállítási költségek. Ezen költségekkel együtt a domonkosoknak a földbirtokhoz kapcsolódó kiadásai elérték a 47 000 összegű livre-et.

---

¹⁹⁰ 20 sols = 1 livre Vagyis számításaink szerint egy négyzet bérleti díja évente egy livre volt. Mivel 300 összegű livre bevétele származott az atyáknak a földjáradékból, ezért a birtoknak 300 négyzet, azaz 339 hektár (1 négyzet = 1,13 ha) nagyságúnak kellett lennie. (MA.)

A kiadások másik kategóriáját, a domonkosok esetében is, a rendház működtetésére, az atyák megélhetésére fordított összegek jelentik. Mane atya szerint a rendház és a templom működtetése évente 25 000, illetve 4 000 összegű livre-be került. Az atyák megélhetéséhez a rendház pedig évente 2 000 összegű livre kiegészítő támogatással járult hozzá. A megélhetés költségeihez a domonkosok esetében is még egy kiadási tétel kapcsolódik, mégpedig az orvosi költségek (6 000 összegű livre). Ezekkel együtt a domonkos atyák megélhetésükre és a rendházuk működtetésére évente 37 000 összegű livre-et költöttek.

Ezek alapján a domonkosok martinique-i rendházának éves kiadásai összesen 84 000 összegű livre-re rúgtak. Mivel Mane atya beszámolója szerint a rendház kb. 80 000 összegű éves össz-bevétellel rendelkezett a kiadások pedig az előbb említett módon alakultak, így azt mondhatjuk, hogy az 1742-es, és feltételezhetően az azt közvetlenül megelőző években a domonkosok rendháza kb. 5 %-os költségvetési hiánnyal működött.

Mane atya leírásából ugyanakkor végre megtudjuk, hogy milyen kiadási tételek is alkották a templom, illetve a rendház fenntartásának, működtetésének költségeit. A templom fenntartásának költségeibe alapvetően a gyertyavásárlásra, az oltárterítők fehérítésére, a díszítés javítására, és az épület fizikai karbantartására költött összegek tartoznak bele. A rendház működtetésének költségeibe pedig az atyák és a házi rabszolgák ételmezésének és ruházásának költségei tartoznak bele.

Végül pedig megtudjuk Mane atyától, hogy a domonkosok martinique-i rendházának ugyan nincs adóssága, azonban a beszámolóban leírt jelentős kiadásoknak csak szigorú takarékoskodással, valamint a guadeloupe-i rendház bevételei egy részének felhasználásával tud a rendház eleget tenni.

Ezek után tekintsük át röviden, hogyan is alakult a jezsuiták martinique-i és a domonkosok martinique-i rendházának anyagi helyzete az 1742-1743-as években.

Martinique – jezsuiták		Martinique – domonkosok	
Prieur atya beszámolója (1743) és La Valette atya visszaemlékezései (1746)		Mane atya beszámolója (1742)	
Bevételek:		Bevételek:	
Földbirtok:		Földbirtok:	
Saint-pierre-i ültetvény	50 000 livre	Saint-Jacques-i ültetvény	57 259 livre
		Saint-jacques melletti második ültetvény	
Bolt	12 500 livre	Pálinka	2 750 livre
Királyi támogatás:		Királyi támogatás:	
Királyi támogatás	4 185 livre	Királyi támogatás	4 050 livre

Egyéb:		Egyéb:	
<i>Bérházak</i>	?	Bérházak Saint-Pierre -ben	16 111 livre
		a kiadott pítions du carbet-i ültetvényről befolyó földjáradék	300 livre
Bevételek összesen:	66 685 livre	Bevételek összesen:	80 470 livre
Kiadások:		Kiadások:	
Földbirtok:		Földbirtok:	
Prêcheur-i ültetvény bérleti díja	7 000 livre		
A saint-pierre-i és a Prêcheur-i ültetvényen dolgozó rabszolgák élelmezésére vásárolt sózott hús (350 hordó)	15 750 livre	A saint-jacques-i ültetvényeken dolgozó rabszolgák élelmezésére vásárolt sózott hús	25 000 livre
		A rabszolgák élelmezéséhez szükséges manioka liszt	
A rabszolgák ruházkodása	3 500 livre	A rabszolgák ruházkodása	
A saint-pierre-i birtokon lévő cukorgyártó épületek karbantartása	12 000 livre	A cukorgyártó épületek és szerszámok karbantartása	
<i>Az ültetvényen dolgozó 50 rabszolga élelmezése, a gazdatiszt bére és részesedése</i>	10-12 000 livre	Gazdatiszt atya bére és szükséges kiadások	6 000 livre
		Cukofinomítást felügyelő szakember élelmezésének bére	4 000 livre
		Földmunkákhoz szükséges lovak és szarvasmarhák vásárlása	4 000 livre
		Szigeten belüli szállítási költségek	8 000 livre
Megélhetés:		Megélhetés:	
Rendház működtetése	24 000 livre	Saint-Pierre du Mouillage-i rendház működtetése	25 000 livre
Kiegészítő támogatás	8 000 livre	Kiegészítő támogatás	2 000 livre
		Mouillage-i templom fenntartása	4 000 livre
Egyéb:		Egyéb:	
Orvosi költségek	?	Orvosi költségek	6 000 livre
Kiadások összesen:	70 250 livre	Kiadások összesen:	84 000 livre

A jezsuiták és a domonkosok bevételeit vizsgálva, a leírásokból és az összehasonlításból úgy tűnik számukra, hogy a két rend bevételei közel azonos nagyságúak voltak. A befolyt jövedelmek összetételét és nagyságát megvizsgálva azonban jelentős eltéréseket látunk.

A földbirtokról befolyt jövedelmeket vizsgálva azt látjuk, hogy a jezsuitáknak – az elméletileg 107 hektáros, ám gyakorlatilag csupán – 51 hektáros (azaz 45 négyzet) birtokáról kb. 50 000 összegű livre jövedelme folyt be. Ezt a cukorgyártás során keletkezett melléktermékek eladásából származó újabb kb. 12 500 összegű livre jövedelem egészítette ki. Azaz a jezsuitáknak, a saint-pierre-i birtokukról, cukortermelésből összesen kb. 62 500 összegű livre jövedelme származott.

A domonkosoknak ezzel szemben 68 hektár (azaz 60 négyzet) földje volt, amelyen Mane atya leírása szerint kizárólag cukornádat termeltek. A különböző minőségű cukrok eladásából összesen kb. 57 259 összegű livre jövedelmük folyt be. Ezt a cukornád pálinka eladásából befolyó 2 750 összegű livre-es jövedelem egészítette ki. Azaz a domonkosoknak összesen 60 009 összegű livre jövedelmük származott a cukortermelésből.

A tisztán a cukornádtermelésből származó bevételek, ahogy a táblázatban is látjuk, 7 000 összegű livre-rel a domonkosok javára billennek. A jelentkező bevételkülönbséget azonban a cukorgyártás során keletkezett melléktermékek (szirup, taffia, pálinka) eladásából származó bevételek kiegyenlítik. Így a cukornádtermelésből származó bevételek végül a jezsuiták javára billennek, akik összességében 62 500 összegű livre bevételhez jutotnak, míg a domonkosok összességében csak 60 009 összegű livre-hez.

A földbirtokból származó jövedelmek nagysága kapcsán szeretnénk föl hívni a figyelmet a földbirtokok eltérő nagyságára, valamint az alkalmazott rabszolga munkaerő ugyancsak jelentősen eltérő létszámára. A jezsuiták esetében ugyanis a 45 négyzet (51 ha) nagyságú földbirtokot kb. 60 rabszolga művelte, akik 50 000 összegű livre + 12 500 összegű livre jövedelmet termeltek. A domonkosok esetében ezzel szemben a 60 négyzet (68 ha) nagyságú földbirtokot 138 rabszolga művelte, akik 57 000 összegű livre + 2 750 összegű livre jövedelmet termeltek. Azaz a jezsuitáknál egy rabszolga átlagosan 0,85 hektárt, a domonkosoknál pedig 0,49 hektárt művelt. Ezen számadatok ismeretében azt váránk, hogy a domonkosok javára billenő munkaerő többlet egyben bevételtöbbletet is eredményez számukra. Az adatok tanulsága szerint azonban a két rend földbirtokból, azaz cukornádtermelésből származó bevételei közel azonosak voltak. Ez a tény újfent arra enged következtetni, hogy a jezsuiták fejlettebb és sokrétűbb gazdálkodási és cukorgyártási technikát alkalmaztak.

A két rend bevételi forrásait vizsgálva a következő eltérést a bérházak bérleti díjából származó jövedelmek kapcsán tapasztaljuk. Mane atyától tudjuk, hogy a domonkosoknak kb. 16 000 összegű livre bevétele származott a saint-pierre de mouillage-ban felépített bérházaik kiadásából. Mane atya azonban nem említi, hogy mióta és hány darab bérházzal is rendelkezett a rendház.

Champigny márki leveléből, illetve La Valette atya visszaemlékezéseiből megtudtuk, hogy a jezsuiták is rendelkeztek saint-pierre-ben bérházakkal. Azonban ezek kapcsán sem tudjuk, hogy mióta és hány darab házzal is rendelkeztek. La Valette atya megfogalmazása nyomán¹⁹¹ annyit lehet csak bizonyossággal állítani, hogy a jezsuitáknak is legalább három bérháza volt.

¹⁹¹ „[...] Bérházaink közül kettő üres volt [...]” La Valette, Mémoire, 2.o.

Champigny márkí levelében azonban együtt említi a cukorból származó termékek árúsítására szolgáló bolt jövedelmét és az állítólag a bérleti díjból származó jövedelmeket. A kettőt együttesen évi 12 500 összegű livre-re becsülve. Így nem tudjuk megítélni, sem azt, hogy mekkora jövedelme származott a jezsuitáknak a bérházakból, sem azt, hogy a domonkosok 16 000 összegű livre-es bérleti díjból származó bevétele valjon reális volt-e.

A domonkosok bevételei kapcsán még egy tételt kell megvizsgálnunk, mégpedig a földjáradékból származó bevételeket. Mane atya szerint a domonkosok ugyanis még egy földbirtokkal rendelkeztek Carbet város közelében. Az általa megadott pénzügyi adatok alapján, számításaink szerint a birtok 300 négyzet, azaz 339 hektár nagyságú volt. Mane atya szerint, az innen befolyó bérleti díjakból 300 összegű livre jövedelme származott a rendháznak. Ezek a pénzügyi és területi adatok azonban több kérdést is fölvetnek.

A birtok nagyságára vonatkozó adatokat azért tartjuk meglepőnek és elgondolkodtatónak, mert – ahogy azt a jezsuiták és karmeliták előljárói által készített beszámolókból is láttuk – a Szigetekre betelepülő szerzetesrendek általában kb. 45 és 90 négyzet (azaz kb. 51 – 102 hektár) nagyságú területet kaptak a kormányzótól. Ennek ismeretében a domonkosok első és eredetileg 120 négyzet, azaz 136 hektáros saint-jacques-i birtoka is kivételesen nagy számítás. A Carbet város közelében elterülő, állítólag 300 négyzet, azaz 339 hektár nagyságú második birtokuk pedig már valószínűtlenül nagy.

A birtok nagysága és elhelyezkedése – Carbet városa kb. egy órányi gyaloglásra fekszik Saint-Pierre-től – azt a kérdést is fölveti, hogy akkor a domonkosok miért nem ezt a birtokot művelték. Döntésüket feltételezhetően az motiválta, hogy a Saint-Pierre-től északra és délre elterülő területeket – így Carbet városa is – a jezsuiták működési területeként tartották számon. A domonkosok működési területe a sziget keleti, La Capesterre nevű részén volt. A jezsuiták területén történő földművelés és az azzal járó intenzív közlekedési és szállítási forgalom, valamint az esetlegesen ennek következtében felmerülő joghatóság kérdése, minden valószínűség szerint számos vitára adott volna alkalmat a két rend között.¹⁹²

A birtok kiadásából származó bevétel nagyságát (300 összegű livre) pedig azért tartjuk meglepőnek, mert magasnak tartjuk a négyzetenkénti 1 livre-es bérleti díjat. Főleg abban az esetben, ha feltételezzük, hogy a birtokon ugyancsak cukornádatermelés folyik és a jezsuiták

---

¹⁹² A jezsuiták ugyanezen okoknál fogva mondtak le 1698-ban a Saint-Pierre-től délre, a Trois Ilets és a Riviere Salée nevű területek között elterülő birtokról, amelyet még ugyancsak a kormányzótól kaptak betelepülésükkor. Az itt található birtok ugyanis már túlzottan délre esett működési területüktől, valamint Saint-Pierre városától, és valójában már a kapucinusok működési területén feküdt. Az általuk, a birtokukon 1684-ben alapított plébánia működtetését átadták a kapucinusoknak, magát a birtokot pedig eladták egy magánszemélynek. Vö. Rennard, Hist. Religieuse, 42.o.

(45 négyzet) karmeliták (90 négyzet) és domonkosok (60 négyzet) birtokairól csupán, évi 25 000 – 57 000 összegű livre bevétel folyt be.

A két rend éves össz-bevételeit vizsgálva (jezsuiták – kb. 66 000 összegű livre, domonkosok – kb. 80 000 összegű livre) azt mondhatjuk, hogy a tapasztalható bevételkülönbséget a bérházak béleti díjából befolyó jövedelmek okozzák. Mivel nem tisztázott, hogy a jezsuiták valóban rendelkeznek-e, illetve hány darab bérházzal rendelkeznek, ezért a bérleti díjakból esetlegesen befolyó bevételeik nagyságát sem tudjuk esetükben megállapítani. Ezért úgy tűnik, hogy összességében a domonkonok rendelkeznek a legtöbb éves bevétellel.

A domonkosok kiadásait vizsgálva azt látjuk, hogy azok esetükben is egyrészt a földbirtokhoz, másrészt a rendház működtetéséhez, az atyák megélhetéséhez kapcsolódtak.

A földbirtokhoz kapcsolódó kiadások a domonkosoknál Mane atya szerint együttesen évente 25 000 + 6 000 összegű livre-et tettek ki. A jezsuiták esetében ugyanezek a kiadások (a saint-pierre-i ültetvényük és az ott dolgozó összesen 130 rabszolga után) évente kb. 31 250 összegű livre-re rúgtak. A précheur-i ültetvény működtetése után a jezsuiták 12 000 + 7 000 összegű livre-et fizettek.

Mivel Mane atya nem sorolta föl az egyes kiadási tételekhez tartozó összegeket, ezért megint csak a jezsuiták martinique-i rendházának adataira támaszkodhatunk. Ezek alapján, valamint ismerve a domonkosok birtokainak nagyságát (60 négyzet = 68 ha) és az ott alkalmazott rabszolga munkerő számát (138), azt mondhatjuk, hogy a Mane atya által közölt 25 000 + 6 000 összegű livre-es összeget túlzottan alacsonynak tartjuk.

Ha összehasonlítjuk a két rend idevonatkozó kiadási tételeit a következőket találjuk:

A jezsuiták a cukornád és a maniókatermelő rabszolgák (130 + 50) élelmezésére szánt manióka nagyrészt saját birtokaikon igyekeztek megtermeltetni. A sózótt húsert azonban évente kb. 15 750 livre-et fizettek, a hiányzó manióka lisztért pedig kb. 6 000 összegű livre-et, a rabszolgák ruházkodására kb. 3 500 összegű livre-et. Ezek a költségek összesen kb. 25 250 összegű livre-et tettek ki. Ehhez azonban még hozzá kell számolnunk a karbantartás évi 12 000 összegű livre-es költségét, valamint a gazdatiszt éves – feltételezéseink szerint – minimum 6 000 összegű livre-es élelmezési és bérezési költségét. (Összesen 43 250 összegű livre).

A domonkosok – ahogy az a beszámolóból is kiderül – a kizárólag cukornádat termelő rabszolgák (138) élelmezését vásárlás útján kívánták megoldani. Mivel kb. 50 rabszolgával kevesebbel rendelkeztek (a précheur-i ültetvényen dolgozó rabszolgák), mint a jezsuiták, ezért

a ruházkodás költségei esetükben – feltételezésünk szerint – kb. 2 700 összegű livre-re rúghattak.¹⁹³

A karbantartási költség tekintetében viszont azt feltételezzük, hogy a jezsuitákénál nagyobb cukornádtermelő birtokuk (68 ha) okán, a karbantartás összege magasabb kell legyen a jezsuiták évi 12 000 összegű livre-es költségénél. Számításaink szerint a karbantartás összege évente minimum 16 000 összegű livre-re rúgott a domonkosok birtokai esetében.¹⁹⁴ Mivel a rabszolgák ruházkodására és a karbantartásra fordított összegek együttesen 18 700 összegű livre-et tettek ki, a 138 rabszolga maniókával és sózott hússal történő élelmezésére 9 300 összegű livre maradt, illetve állt rendelkezésre Mane atya adatai alapján. Ezt az összeget a rabszolgák száma, a jezsuiták erre a célra költött kiadásai és az élelmezés tekintetében a térségre jellemző drágaság ismeretében túlzottan alacsonynak tartjuk.

A földbirtokhoz azonban a domonkosok esetében is további, speciális kiadási tételek is kapcsolódtak. Ilyen tételek voltak a birtok földrajzi elhelyezkedéséből következő évi 8 000 összegű livre-es szállítási költség, a földmunkákhoz szükséges négyglábúak évi 4 000 összegű livre-es vásárlási költsége, valamint a cukorfinomítást felügyelő szakember évi 4 000 összegű livre-es bér és élelmezési költsége. Azaz, összesen újabb 16 000 összegű livre földbirtokhoz kapcsolódó költséget eredményezett a domonkosoknak.

Így a domonkosoknak a földbirtokhoz kapcsolódó kiadásai összeségében évente 47 000 összegű livre-et (25 000 + 6 000 + 16 000) tettek ki.

A jezsuitáknak a földbirtokhoz kapcsolódó kiadásai összeségében évente 43 250 összegű livre-et tettek ki, amelyhez azonban még hozzá kell számolnunk a précheur-i ültetvényért fizetett évi 7 000 összegű livre bérleti díjat. Ezzel a jezsuitáknak összesen 50 250 összegű livre kiadása volt martinique-i birtokaik után. Vagyis a jezsuiták és a domonkosok földbirtokhoz kapcsolódó össz-kiadásainak nagysága közel azonos volt.

A kiadások másik része a domonkosok esetében is a rendház működtetéséhez, az atyák megélhetéséhez kapcsolódott. A rendház működtetésének költsége – melybe, mint Mane atyától megtudtuk alapvetően az atyák és a házi rabszolgák élelmezésének, és ruházásának költségei tartoznak bele – évente 25 000 összegű livre-be került. Ez az összeg, ahogy az a táblázat adataiból kiderül, kb. megfelel a jezsuiták által ugyanerre a célra költött évi 24 000 összegű livre-nek. E kapcsán azonban meg kell jegyeznünk, hogy a jezsuiták saint-pierre-i

¹⁹³ A 3 500 összegű livre-es ruházkodási költséget elosztva a rabszolgák számával (180) megkapjuk, hogy egy rabszolga éves ruházási költsége 19,44 összegű livre volt. Ezt alapul véve a 138 rabszolga ruházási költsége kb. 2682, 72 összegű livre. (MA.)

¹⁹⁴ A jezsuiták 51 hektáros birtokán jelentkező évi 12 000 összegű livre-es karbantartási költséget alapul véve, az egy hektárra jutó karbantartási költség számításaink szerint 235, 29 összegű livre. Ennek ismeretében a 68 hektár karbantartási költsége 15 999, 72 összegű livre-et tesz ki. (MA.)

rendházában 6 atya és jelentős számú rabszolga tartózkodott. A domonkosok saint-pierre de mouillage-i rendházában ezzel szemben 12 atya és 50 rabszolga tartózkodott. A táblázat adatainak ismeretében úgy tűnik, hogy a jezsuiták az indokoltnál lényegesen többet költöttek a rendházuk működtetésére. Véleményünk szerint azonban a magas működtetési költség már magában foglalhatja a templom fenntartásának költségét is, amelynek összegét Prieur atya külön nem is említi. Illetve azt is elképzelhetőnek tartjuk, hogy a 24 000 összegű livre-es összegbe Prieur atya a rendház karbantartásának összegét is beleszámolta.

A megélhetés költségeit vizsgálva az is kiderül az összehasonlításból, hogy mind a jezsuiták, mind a domonkosok kiegészítő anyagi támogatást nyújtottak az egyes plébániákon szolgálatot teljesítő atyáknak. Ennek éves teljes összege a jezsuiták esetében 8 000 összegű livre volt, a domonkosok esetében pedig 2 000 összegű livre. A különbség oka az, hogy a guadeloupe-i jezsuita atyák anyagi támogatásának terheit is a misszió központjául szolgáló saint-pierre-i rendház viselte.

A megélhetés költségeit vizsgálva, végül mindkét rendnél találkozunk az orvosi költségekkel. Ezek nagyságát – évi 6 000 összegű livre – azonban csak a domonkosok esetében ismerjük, mivel Prieur atya csak ezen kiadási tétel létezését jelezte számunkra.

Ezekkel a tételekkel együtt a domonkosok évi 37 000 összegű livre-et költöttek a rendházuk működtetésére és megélhetésükre. A jezsuiták ezzel szemben azonban csupán 32 000 összegű livre-et költöttek ugyanezekre a tételekre.

A jezsuiták és a domonkosok éves össz-kiadásait vizsgálva azt látjuk, hogy a jezsuitáknak Prieur atya és Champigny márki szerint évente összesen 70 000 összegű livre kiadásai vannak, a domonkosoknak ezzel szemben Mane atya szerint évente összesen 84 000 összegű kiadásai vannak. Ha azonban a jezsuiták kiadási tételei közé beszámítjuk – ahogy azt táblázatunkban és elemzésünkben tettük is – legalább a La Valette atya által jelzett, a précheure-i ültetvényen dolgozó rabszolgák élelmezésére és az ott dolgozó gazdatiszt bérére költött 10 -12 000 összegű livre-es összeget, akkor a jezsuiták éves össz-kiadásainak összege eléri a 82 000 összegű livre-et. Vagyis azt mondhatjuk, hogy a jezsuiták és a domonkosok éves össz-kiadásainak összege nagyjából azonos volt.

A kiadásoknak a bevételekhez viszonyított arányát vizsgálva érdekes adatokat kapunk. A jezsuiták martinique-i rendháza Prieur atya és Champigny márki adatai szerint 5 %-os hiánnyal működött (66 685 / 70 250 összegű livre). A domonkosok martinique-i rendháza Mane atya adatai alapján ugyancsak 5 %-os hiánnyal működött (80 470 / 84 000 összegű livre). Ha azonban a kiadásoknak a La Valette atya által jelzett 10-12 000 összegű livre-es tétellel megnövekedett éves végösszegét vesszük figyelembe, akkor a martinique-i rendház

éves hiánya már eléri a 23 %-ot (66 685 / 82 250 összegű livre). A táblázatban közölt adatok és a beszámolók alapján mi a La Valette atya adatsorát, vagyis a rendház éves 23 %-os költségvetési hiányát tartjuk reálisabbnak.

A domonkosok éves össz-kiadásait vizsgálva végül feltétlenül figyelembe kell vennünk Mane atya megjegyzését. E szerint a saint-pierre de mouillage-i rendház csak úgy tud a táblázatban is felsorolt jelentős kiadásoknak eleget tenni, ha takarékoskodik, illetve ha fölhasználja a guadeloupe-i rendház jövedelmeinek egy részét is. Ez a megjegyzés azért érdekes számunkra, mert azt sugallja, hogy a domonkosok martinique-i rendháza a bevalott 5 %-os hiánynál nagyobb költségvetési hiánnyal működött. E kapcsán természetesen felmerül a kérdés, hogy akkor valójában hány százalékos volt a rendház éves hiánya? Ebből a kérdésből pedig logikusan következnek azok a kérdések, mely szerint a hiánypótlás érdekében a domonkosok martinique-i rendháza mekkora összeget volt kénytelen „kölcsönkérni” a guadeloupe-i rendháztól, illetve a „kölcsönkért” összeg nem okozott-e költségvetési hiányt a guadeloupe-i rendháznak is?

A két rend éves össz-kiadásai és éves költségvetési hiánya kapcsán tehát azt mondhatjuk, hogy mind a jezsuiták, mind a domonkosok martinique-i rendháza esetében az éves bevételek nem fedezték a kiadásokat és a rendházak minimum 5 %-os, de gyakorlatilag jóval nagyobb éves hiánnyal működtek.

Összességében azt mondhatjuk a martinique-i jezsuiták és domonkosok anyagi helyzetéről, hogy az lényegében azonos volt. Mindkét rend jelentős bevételekkel rendelkezett földbirtokai után és a királyi támogatás révén. A bevételek nagysága terén jelentkező különbséget a bérházak bérleti díjából befolyó összegek okozzák, amelynek nagyságát a jezsuiták esetében nem ismerjük. Ezért úgy tűnik, hogy a domonkosok több bevétellel rendelkeztek.

A két rend éves össz-kiadásait vizsgálva és figyelembe véve La Valette atya adatait, illetve Mane atya megjegyzését, az éves össz-kiadások nagysága és tételei szintén azonos módon alakultak. Vagyis az ebben a fejezetben vizsgált rendházak közül a domonkosok martinique-i rendháza az, amelynek megélhetési költségei a jezsuiták költségeivel szinte megegyező módon alakultak, amelynek megélhetési gyakorlata a legközelebb áll a martinique-i jezsuiták megélhetési gyakorlatához. Ennek okát az azonos természeti, gazdasági és adminisztratív körülményekben látjuk. Vagyis abban, hogy mindkét rendház Martinique szigetén található.

Dolgozatunk ezen fejezetében arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a Prieur atya, Champigny márkí és La Valette atya beszámolóiban talált gazdasági adatok mennyire tükrözték a martinique-i rendház való megélhetési és működési költségeit. Hogy az általuk közölt adatok mennyiben feleltek meg a megélhetés és működés jellemző térségbeli költségeinek. E célból két, a térségben tevékenykedő és általunk kiválasztott szerzetesrend adatait, azaz megélhetési költségeit és gyakorlatát hasonlítottuk össze a jezsuiták martinique-i rendházának adataival.

A térségben jelen lévő szerzetesrendek közül (karmeliták, jakobiták, domonkosok, kapucinusok, jezsuiták) a karmelitákat és a domonkosokat választottuk vizsgálatunk céljára. Választásunkat elsősorban az motiválta, hogy az általunk fellelt dokumentumokban elsősorban a jezsuiták, karmeliták, kapucinusok és a domonkosok gazdasági adatai voltak elérhetőek. Másodsorban pedig az a tény, mely szerint a kapucinusok – szabályzatuknak megfelelően – semmilyen földbirotokkal, tulajdonnal sem rendelkeztek a térségben. Ezért éppen ezen oknál fogva, a kapucinusok nem tudtak megfelelő jellegű információval szolgálni vizsgálatunkhoz.

Vizsgálatunkat – földrajzi értelemben – a Martinique és Guadeloupe szigetén tevékenykedő jezsuiták, karmeliták és domonkosokra vonatkozóan folytattuk le. A két sziget együttes és összehasonlító vizsgálatát két tényező is indokolta. Egyrészt kíváncsiak voltunk, hogy mennyire határozza meg a megélhetés lehetőségeit és költségeit a rendházak földrajzi elhelyezkedése, vagyis az a tény, hogy Martinique vagy Guadeloupe szigetén találhatóak. Másrészt a vizsgálatunk számára értékelhető információval szolgáló karmeliták központja Guadeloupe szigetén volt.

A négy rendház (martinique/**jezsuiták**, guadeloupe/**jezsuiták**, guadeloupe/**karmeliták**, martinique/**domonkosok**) gazdasági adatainak vizsgálata és összehasonlítása után a következő eredményeket kaptuk:

Mind a négy rendház alapvetően két forrásból igyekezett biztosítani megélhetését. Egyrészt földbirtokaik jövedelméből, másrészt a királytól kapott anyagi támogatásból. A földbirtokaikon termelt cukornád, illetve melléktermékeinek értékesítéséből származó bevételek nagysága mindazonáltal változó volt. Az éves bevételt ugyanis erőteljesen befolyásolta az adott év időjárása (elsősorban hurrikánok és tűzvészek), a cukor aktuális piaci ára, valamint az ültetvény földrajzi elhelyezkedése. Azaz Martinique vagy Guadeloupe szigetén feküdt-e. Mindezeket a szempontokat figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy a martinique-i ültetvények – földrajzi elhelyezkedésük okán – lényegesen többet jövedelmeztek, mint a guadeloupe-i ültetvények.

A földbirtokról befolyó jövedelmek nagyságát természetesen tovább befolyásolta az adott birtok nagysága, az alkalmazott gazdálkodási technika, illetve az alkalmazott rabszolga munkaerő létszáma. Ezen szempontok alapján és a beszámolókból közölt adatok alapján azt mondhatjuk, hogy a jezsuiták gazdálkodási technikája volt a legintenzívebb és a legfejlettebb. Őket követték a domonkosok, és a karmeliták.

Az alábbi táblázatban újra összefoglaltuk a vizsgált rendházak cukornádtermelésből származó bevételeit.

	Jezsuiták (Martinique)	Jezsuiták (Guadeloupe)	Domonkosok (Martinique)	Karmeliták (Guadeloupe)
cukornád	51 ha 45 négyzet	30,5 ha 27 négyzet	68 ha 60 négyzet	102 ha 90 négyzet
Rabszolgák:száma	*60	* 35	138	*85-90 fő
Cukor eladásából származó Bevételek összesen	50 000 livre	30 000 livre	57 000 livre	25 000 livre
Cukor melléktermékének eladásából származó bevételek	12 500 livre	-	2 750 livre	-
Cukorgyártásból származó össz-bevételek	62 500 livre	30 000 livre	59 750 livre	25 000 livre

(A *-gal jelölt adatok az általunk végzett összehasonlítások és számítások alapján számított adatokat jelölik.)

A vizsgált négy rendház közül kettő, a martinique-i jezsuiták és domonkosok, bevételeiket az ismert és előzőekben említett két bevételi forráson túl egy harmadik forrásból is igyekeztek kiegészíteni. Ez a bevételi forrás pedig saint-pierre-ben épült bérházaik bérleti díja volt. A bevételek növelésének ez a módszere a 18. század harmincas éveiben nyert teret előbb a domonkosok, majd a jezsuiták körében. A bérházakból származó jövedelmekkel azonban csak a martinique-i domonkosok és jezsuiták rendháza esetében találkozunk. Ennek okát Martinique szigetének a gazdasági és adminisztratív folyamatokban betöltött meghatározó szerepében látjuk.

A négy rendház éves kiadásainak összetételét vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a kiadások összetétele – az azonos megélhetési stratégia folytán – nagyjából azonosan alakult. Az éves kiadások minden rendház esetében két kategóriába sorolhatóak. A földbirtokhoz (és a cukorgyártáshoz) kapcsolódó kiadások, illetve a megélhetéshez, a rendház működtetéséhez kapcsolódó kiadások.

A földbirtok működtetéséhez kapcsolódó kiadások között alapvetően olyan általános, minden rendházra jellemző kiadási tételeket találunk, mint a rabszolgák élelmezése és ruházása, illetve a karbantartási költségek.

A jezsuiták és a domonkosok martinique-i rendháza esetében azonban további speciális kiadási tételek – mint a gazdatiszt atya bére, a cukorfinomítást felügyelő szakember bére és élelmezésének költségei, a bérleti díj, a szállítási költségek – is kapcsolódtak a földbirtok működtetéséhez. Ezek a költségek elsősorban a választott cukorgyártási és gazdálkodási technikából, másodsorban a földbirtok szigeten belüli elhelyezkedéséből, harmadsorban pedig a rendházak anyagi lehetőségeiből következnek.

A cukorgyártásra fordított összegeket (azaz a földbirtokhoz kapcsolódó általános kiadásokat) vizsgálva azt találtuk, hogy a guadeloupe-i karmeliták költötték a cukor előállítására a legtöbbet (bevételeik másfélszeresét, (8/5)). Őket követték a guadeloupe-i jezsuiták, akik bevételeik 4/5-t fordították erre a célra, majd a martinique-i jezsuiták következnek a maguk 3/5-ös arányával és végül a martinique-i domonkosok zárják a sort a 2/5-ös arányukkal. A domonkosok cukorgyártásra fordított kiadásait azonban – hogy azt már jeleztük – a jezsuiták hasonló méretű birtokának adatai alapján és az ő cukorgyártásra fordított költségeikkel összehasonlítva – meglepően alacsonynak tartjuk.

A földbirtok működtetéséhez kapcsolódó általános és speciális kiadások együttes nagyságát vizsgálva a rendházak között imént fölállított sorrend némiképpen módosul. A legtöbbet továbbra is a guadeloupe-i karmeliták költötték (8/5) földbirtokaikra és a cukorgyártásra. Őket azonban a martinique-i jezsuiták követték, akik a cukor eladásából származó bevételeik 5/5-t költötték erre a célra, majd a guadeloupe-i jezsuiták és a martinique-i domonkosok következnek a maguk 4/5-ös arányával.

Az alábbi táblázatban újra összefoglaltuk a vizsgált rendházaknak a cukorgyártáshoz, illetve a földbirtok működtetéséhez kapcsolódó kiadásait.

	Jezsuiták (Martinique)	Jezsuiták (Guadeloupe)	Domonkosok (Martinique)	Karmeliták (Guadeloupe)
cukornád	51 ha 45 négyzet	30,5 ha 27 négyzet	68 ha 60 négyzet	102 ha 90 négyzet
Rabszolgák száma	*60	* 35	138	*85-90 fő
cukorgyártáshoz kapcsolódó kiadások:	31 250 livre	*24 000 livre	25 000 livre	*39 000 livre
Cukorgyártáshoz kapcsolódó bevételek-kiadások aránya	3/5	4/5	2/5	8/5

Földbirtokhoz kapcsolódó speciális kiadások	19 000 livre	-	22 000 livre	-
Földbirtokhoz kapcsolódó össz-kiadások	50 250 livre	24 000 livre	47 000 livre	39 000 livre
Cukor eladásából származó bevételek és földbirtokhoz kapcsolódó össz-kiadások aránya	5/5	4/5	4/5	8/5

(A *-gal jelölt adatok az általunk végzett összehasonlítások és számítások alapján számított adatokat jelölik.)

A rendházak éves kiadásainak másik részét az atyák megélhetéséhez, valamint a rendház működtetéséhez kapcsolódó kiadások alkotják. Ezek a kiadások minden rendház esetében az atyák és a házi rabszolgák ételmezésének és ruházásának, illetve a templom működtetésének költségeit jelentik. A rendház működtetésének költségeivel kapcsolatban azt tapasztaltuk, hogy az előjárók – amennyiben beszámolóikban említik – csupán nagyjából említik azt. Ezért, bár ismerjük az egyes rendházakban tartózkodó atyák létszámát, igen nehéz megítélni a működési költségek valós nagyságát. A megélhetés ezen általánosan jellemző költségeihez a martinique-i jezsuiták és domonkosok esetében további speciális kiadási tétel – az atyáknak nyújtott kiegészítő anyagi támogatás – is kapcsolódik. Esetükben ezek a kiadások missziójuk központi rendház funkciójából ered.

A négy rendház éves kiadásainak nagyságát vizsgálta azt tapasztaltuk, hogy a kiadások nagyságát alapvetően az adott év időjárása (hurrikánok, tűzvészek) és az aktuális élelmiszerárak határozták meg. Ezek a befolyásoló tényezők mindenképp a cukorgyártáshoz szükséges épületek és a földbirtok karbantartási, valamint az atyák és a rabszolgák ételmezési költségeire hatottak. A nagyobb természeti káreseménytől mentes években a rendházak ezen tételekre fordított kiadásai a megszokott szinten mozogtak.

Az alábbi táblázatban újra összefoglaltuk a vizsgált rendházak bevételeit és kiadásait.

	Jezsuiták (Martinique) 1743	Jezsuiták (Guadeloupe) 1743	Domonkosok (Martinique) 1742	Karmeliták (Guadeloupe) 1743
Birtok nagysága:	Saint-Pierre – 107 ha (45+50 négyzet)	Basse-terre – * 64 ha (27+30 négyzet)	Saint-Jacques – 34 ha (30 négyzet) +Saint-Jacques 2 34 ha (30 négyzet)	Basse-terre – 51 ha (45 négyzet) + Belle vue – 51 ha (45 négyzet)

Termelt növény	Cukornád – 45 négyzet Manióka – 50 négyzet	Cukornád – 27 négyzet Manióka – 30 négyzet	Cukornád – 60 négyzet	Cukornád – 90 négyzet
Rabszolgák:száma	S.P. – 130 fő *60 + *70	* 80 fő * 35 + *45	138	*85-90 fő
Bevétel cukornád	50 000 livre	30 000 livre	57 250 livre	25 000 livre
Bevétel cukornád származék	12 500 livre	-	2 750 livre	-
Bevételek összesen	62 500 livre	30 000 livre	59 750 livre	25 000 livre
Birtokon termelt liszt mennyisége	S.P. – 800-900 hordó P. – 60 hordó	500-600 hordó	-	-
Rabszolgák élelmezéséhez szükséges liszt	1 200- 1 300 hordó	Kb. 600 hordó	25 000 livre	?
Szükséges sózott hús	350 hordó (15 750 livre)	Kb. 200 hordó (9 000 livre)		?
Rabszolgák ruházása	3 500 livre	3 000 livre		?
Karbantartási költség	12 000 livre	*12 000 livre	(25 000 livre-ben)	*13 000 livre
Gazdatiszt bére	P. – *6 000 livre	-	6 000 livre	-
Cukorfinomító szakember bére	-	-	4 000 livre	-
Igavonó állatok	-	-	4 000 livre	-
Szállítási költség	-	-	8 000 livre	-
Bérleti díj	P. – 7 000 livre	-	-	-
P-i ültetvény rabszolgáinak élelmezése	4000-6000 livre	-	-	-
cukorgyártáshoz kapcsolódó összes kiadások	31 250 livre	*24 000 livre	35 000 livre	39* 000 livre
Földbirtokhoz kapcsolódó egyéb költségek	P. – 17-19 000 livre	-	12 000 livre	-
Földbirtokhoz kapcsolódó kiadások összesen	50 250 livre	24* 000 livre	47 000 livre	39* 000 livre
Rendház adóssága	0 livre	50 000 livre	0 livre	120 000 livre

(A *-gal jelölt adatok az általunk végzett összehasonlítás alapján számított adatokat jelölik.)

A rendházak éves össz-bevételeinek az össz-kiadásokhoz viszonyított arányát vizsgálva azt találtuk, hogy a rendházak mindegyike költségvetési hiánnyal küzdött. Ennek mértéke

elsősorban a rendház földrajzi helyétől (Martinique vagy Guadeloupe szigetén működtek), másodsorban pedig a rendház rendelkezésére álló plusz bevételi források lététől függött. A beszámolókból ugyanis kiderül, hogy Guadeloupe szigetén jóval gyakrabban pusztítottak hurrikánok, a kiesett bevételek pótlására és a megnövekedett karbantartási költségek előteremtésére azonban nem álltak rendelkezésre olyan plusz bevételi források, mint Martinique esetében. A beszámolók szerint a költségvetési hiány mértéke Guadeloupe szigetén a jezsuiták esetében elérte a 30 %-ot, a karmeliták esetében pedig 50 %-ot. Ezen két rendház anyagi helyzetét tovább súlyosbították jelentős adósságaik. A martinique-i jezsuiták és domonkosok esetében, az előjárók által bevalott költségvetési hiány 5 %-os volt. Ám figyelembe véve La Valette és Mane atya megjegyzéseit, az éves hiány ettől valójában jóval többre, kb. 20 %-osra becsülhető.

Az egyes rendek előjárói által a király felkérésére készített és ebben a fejezetben bemutatott beszámolók célja az volt, hogy kiderüljön elegendő-e a királytól kapott anyagi támogatás a Szigeteken tevékenykedő szerzetesrendek megélhetésének biztosítására.¹⁹⁵ A beszámolókból azonban éppen az derült ki, hogy a királyi támogatás a szerzetesrendek megélhetési költségeinek csupán és maximum 5%-t fedezi. A fennmaradó 95 % az előjárók szerint a földbirtokból, azaz cukornádtermelésből származik.

A bevételi források ilyen arányú megoszlása azonban két kérdéskört is fölvet. Egyrészt a rendházak gazdasági és költségvetési stabilitásának kérdését. A földbirtokból származó jövedelem nagyságát ugyanis mint láttuk számos tényező befolyásolja. Másrészt a szerzetesrendek megélhetésére vonatkozó jogi szabályozás, illetve etikai elvárások és tradíciók kérdését.

A vizsgált szerzetesrendek által kialakított megélhetési stratégia ugyanis a helyi adottságokat és lehetőségeket veszi alapul. Ezek azonban jelentős mértékben eltérnek az Európában megszokott, megismert, elfogadott adottságoktól, lehetőségektől, szokásoktól. Ebből következően egyrészt a szerzetesrendek gyakran a saját belső szabályzatukban foglaltaktól is kénytelenek a szükséges(nek ítélt) mértékig eltérni (domonkosok, jezsuiták), másrészt ezen eltérő megélhetési gyakorlatuk egyre több kritikát szül(het) úgy Európában, mint a térségben.

Ami a jezsuiták martinique-i rendházát illeti, a négy vizsgált rendház adatainak összehasonlításából kiderült számunkra, hogy a Prieur atya és Champigny márkí által közölt,

---

¹⁹⁵ Vö. Rennard, *Etat religieux 1931/VIII*, 439.o.

a rendház működésére vonatkozó gazdasági adatok helytállóak és reálisak. Az általuk közölt éves össz-bevételek és kiadások nagysága, illetve megoszlása nem túlzó. Teljesebb és pontosabb képet a rendház anyagi helyzetéről azonban csak La Valette atya megjegyzéseit figyelembe véve kapunk.

A beszámolók összehasonlításából ugyancsak egyértelművé vált számunkra, hogy a térség adottságait és lehetőségeit figyelembe vevő megélhetési gyakorlat következtében a martinique-i rendház anyagi helyzete alapvetően stabil volt. Ugyanakkor azonban nagyon érzékeny is volt az olyan befolyásoló tényezőkre, mint az éghajlat és az árak. A rendház által immár kb. száz éve követett megélhetési gyakorlat azonban annyiban túllépte a Jézus Társaság saját *Institutumában* foglaltakat, amennyiben az atyák megélhetésének biztosításához minimálisan szükségesnél többet termeltek a rendház birtokán.

A martinique-i rendháznak a 18. századi anyagi helyzetéről összességében azt mondhatjuk, hogy a rendház előnyös földrajzi fekvésének köszönhetően a térség egyik legerősebb gazdasági pozíciójával és potenciáljával rendelkezett. E téren csupán a domonkosok jelentettek számukra erős konkurenciát.

4.2. LA VALETTE ATYA TEVÉKENYSÉGE 1746-1753

Dolgozatunk előző fejezetében arra a kérdésre kerestük a választ, hogy mely körülmények befolyásolták a martinique-i rendház működését az 1640-től 1746-ig terjedő időszakban. Milyen volt a rendház anyagi helyzete és javainak állapota La Valette atya tevékenysége előtt, illetve melyek voltak azok a tényezők, amelyekkel La Valette atyának hivatalba lépésekor mindenképpen számolnia kellett.

Dolgozatunk ezen fejezetében La Valette atya tevékenységének első szakaszát, az 1746-tól 1753-ig tartó éveket fogjuk vizsgálni. Ennek során elsősorban arra a kérdésre keressük a választ, hogy mi tette szükségessé a martinique-i rendház jövedelemeinek növelését. Azaz, mi történt az 1743 és 1746 közötti években, amely nyomán 1746-ban La Valette atya szükségesnek látta a rendház bevételeinek növelését. Másodsorban pedig arra a kérdésre keressük a választ, hogy tervével mennyiben biztosíthatta a rendház bevételeinek gyors és jelentős növelését ?

Vizsgálatunkhoz ez úttal egyrészt a korabeli levétári forrásokat (La Valette atya *Mémoire*-ját, a tevékenységéről ismeretlen szerző által írott korabeli forrást, valamint a kormányzó és a tengerészti miniszter között zajlott hivatalos levelezést), másrészt a kortárs szerzők előzőekben már megismert tanulmányait (J. Rennard, B. David és C. Rochemonteix munkáit) fogjuk használni.

La Valette atya kinevezése a misszió gazdasági igazgatójává

A martinique-i rendház az előző fejezben megismert gazdasági adatainak (1743-as) és a térségben betöltött erős gazdasági pozíciójának ismeretében meglepődve tapasztaljuk, hogy a rendház 1746 őszére nehéz anyagi helyzetbe került. A különböző korabeli, illetve mai források (David, Rochemonteix¹⁹⁶) szerint ugyanis 137 000 összegű livre adóssága gyűlt össze. Illetve a rendház javai is a megismertekhez képest sokkal rosszabb állapotban vannak. Ezek alapján természetesen fölmerül bennünk a kérdés, hogy vajon mi is történt az 1743 és 1746 közötti években ? Mi eredményezte a martinique-i rendház és a misszió anyagi helyzetének és javai állapotának ezen súlyos mértékű és feltűnően gyors romlását ?

---

¹⁹⁶ David, Dict. Biographique, 133.,163.,233.o., Rochemonteix, Le père La Valette, 50, 59. o., S.n. Mémoire sur le père La Valette, 1.o.

A rendház 1746-os anyagi helyzetéről egy korabeli névtelen forrás a következőket írja:

„La Valette atya amikor átvette a saint-pierre-i rendház gazdasági irányítását, a gazdasági ügyeket nagyon rossz állapotban találta, vagy az elődei hanyagsága, vagy az effajta ügyek intézésének (kereskedelemre vonatkozó) ismeretek hiányában. A saint-pierre-i rendháznak, annak ellenére, hogy egy elég nagy földterülettel rendelkezett; 135 000 livre adóssága volt.”¹⁹⁷

E szerint a rendház és a misszió 1746-os anyagi helyzete, valamint általában az anyagi helyzet nagymértékű romlása az 1743 és 1746 közötti években működött gazdasági igazgatók tevékenységére vezethető vissza.

A jelzett időszakkal kapcsolatban több forrás is beszámol gazdasági igazgatói tevékenység ellátása körül kialakult anomáliáról. Korabeli névtelen forrásuk a következőket írja ezzel kapcsolatban:

„Guillin atya, a Szél szigeteki misszió akkori előjárója, és egyben a saint-pierre-i rendház legfőbb előjárója és gazdasági igazgatója is, hajlott korára való tekintettel szerette volna átadni a gazdasági ügyek irányítását. E célból La Valette atyára gondolt, akit a leginkább alkalmasnak és megfelelőnek ítélte a gazdasági ügyek intézésére.”¹⁹⁸

Ugyanerről David – a korabeli források felhasználásával készült *Dictionnaire biographique de la Martinique* című – munkájában a következőket írja:

„Piochet atya nem lévén otthon a gazdasági ügyek intézésében, és miután a látását is elveszítette; Guillin atya kénytelen volt őt helyettesíteni, és egyben konstatálni, hogy sem ő, sem jómagam nem ért az anyagi ügyek irányításához és így a misszió eladósodott. Ezért felkérte a briliáns és aktív Carbet-i plébánost, La Valette atyát, hogy segítsen.”¹⁹⁹

Rochemonteix atya a *Le père A. La Valette à la Martinique* című munkájában pedig a következőket írja :

„1744-ben Piochet atya elveszítette a látását és csak formálisan maradt a gazdasági igazgató. Így ettől kezdve Guillin atya foglalkozott az anyagi ügyek irányításával; ahogy a rendház lelki irányításával is. Mivel keveset értett az anyagi dolgokhoz, ahogyan Piochet atya is, a misszió eladósodott.

A misszió anyagi és lelki ügyeinek irányítása már egy ideje Guillin atya kezében összpontosult. Ez a teher azonban; korár való tekintettel túl nehéznek bizonyult a számára.”²⁰⁰

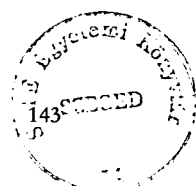
Az idézett forrásokból egyértelműen kitűnik, hogy 1746 őszén Guillin atya már egy ideje betöltötte mind a legfőbb előjárói (1744-1753), mind a gazdasági igazgatói tisztséget. A misszió – és egyben a martinique-i rendház – gazdasági igazgatói posztját 1745 eleje óta betöltő Piochet atya ugyanis teljesen elvesztette a látását és így képtelennek bizonyult feladata

¹⁹⁷ S n, Memoire sur le père La Valette, 1.o.

¹⁹⁸ S.n, Mémoire sur le père La Valette, 1.o.

¹⁹⁹ David, Dict. Biographique, 133.o.

²⁰⁰ Rochemonteix, Le père La Valette, 50. és 59-60.o.

további ellátására.²⁰¹ Így Guillin atya a gazdasági ügyek irányításának feladatát is kénytelen volt lassan átvállalni. A kettős teher azonban hajlott korából és a saját bevallása szerint is hiányos gazdasági ismereteiből következően, túl nehéz volt számára. Ezért 1746 őszén mindenképpen át kívánta adni a misszió és a rendház gazdasági ügyeinek irányítását.

A legfőbb előljáró és a gazdasági igazgató felelősségét sugalló álláspontok ellenére azonban egy másik magyarázatot is lehetségesnek tartunk. Mégpedig azt, mely szerint az 1743 és 1746 közötti években – figyelembe véve a térség időjárási sajátosságait – egy, esetleg több természeti csapás (hurrikán) is érte a térséget, tovább nehezítve ezzel Piochet és Guillin atyák helyzetét. Ezt a feltételezésünket támasztja alá a La Valette atya által leírt károk jellege. La Valette atya szerint ugyanis a cukorgyártáshoz szükséges épületek és a bérházak rossz állapotban voltak, valamint a rendháznak is új tetőre volt szüksége.

A martinique-i rendház és a misszió 1746-os anyagi helyzetével kapcsolatban azonban – az adósság tényén kívül – még egy kérdés merül föl. Mégpedig annak összege. A forrásokban ugyanis két összeggel találkozunk.

David, névtelen forrásunk, valamint az azt idéző Rochemonteix – mint láttuk – az 1746-os év és La Valette atya hivatalba lépése kapcsán említik először a misszió adósságát. Annak összegét David 137 000 összegű livre-ben, két utóbbi forrásunk (névtelen forrásunk és Rochemonteix) pedig 135 000 összegű livre-ben jelöli meg.

Az adósság összegének megállapítását ugyanakkor tovább nehezíti La Valette atya megjegyzése, aki beszámolójában az 1748-as év kapcsán említi először az adósság tényét, illetve azt a „szükséges kiadásokhoz” köti. Beszámolójában a következőkéz írja:

„1748-ban végül hozzá láttam [tervem megvalósításához] akkor, amikor az abszolút szükséges kiadások már 137 000 livres összegben adósították el a missziót.”²⁰²

Az idézett források és La Valette atya beszámolója alapján így az a véleményünk alakult ki, hogy 1746-ban, La Valette atya kinevezésekor a rendháznak már tetemes adóssága gyűlt össze. Ez az összeg azonban La Valette atya hivatalba lépése után, az általa említett szükséges kiadások révén minden valószínűség szerint tovább növekedett. E kapcsán természetesen fölmerül a kérdés, hogy mit is ért La Valette atya „abszolút szükséges kiadások”-on.

Az atyák és a rabszolgák élelmezésének költségét, vagy a rendház működtetésének költségét, vagy esetleg a földbirtok épületein és a rendházon időközben feltételezhetően elvégzett felújítási munkálatok költségeit.

²⁰¹ Piochet atya állapotának romlását és így munkaképességének elvesztését megerősíti David, Dict. biographique, 133., 163. és 233. o., Rennard, Hist. religieuse, 194.o. Rochemonteix, Le père A. La Valette, 50. és 59.o. és maga La Valette atya *Mémoire*-jában (ARSI, Gall 115., 2.o.

²⁰² La Valette, *Mémoire justificatif*, 4.o.

A rendház vezetésében kialakult anomália megszüntetése érdekében, Guillin atya úgy döntött, hogy 1746-ban új gazdasági igazgatót nevez ki. Ez azonban nem ígérkezett könnyű feladatnak.

A szóbajöhető jelöltek köre ugyanis nem volt túl széles. A martinique-i rendház joghatósága alatt ugyanis rendszerint kb. (és minimum) hat atya teljesített szolgálatot. 1746-ban Guillin, Piochet, Delpech (plébános Case-Pilote-ban), Pretrel (plébános Précheur-ben), La Valette (plébános Carbet-ban), Bruny (a feketék lelki gondozója Fort Saint-Pierre-ben), Marchal (gazdasági tanácsadó), Desbougues és Prieur (a rendház előljárója) atyák teljesítettek szolgálatot Martinique szigetén.²⁰³ Többségük immár hosszú évek óta. Képességeiket és életkorukat alaposan mérlegelve, valamint a gazdasági igazgatói poszthoz kötődő elvárásokat is figyelembe véve, Guillin atya választása La Valette atyára esett.

Guillin atya döntését elsősorban a La Valette atyáról kialakult kedvező kép magyarázta. A martinique-i misszió szolgálatában eltöltött viszonylag rövid idő ellenére (1742- től) ugyanis a következő kép alult ki La Valette atyáról rendtársaiban :

*„Carbet városában, lassan-lassan érdeklődni kezdett a különböző növénykultúrák és azok ipari feldolgozása iránt. Kíváncsi és kutató szelleme mindent meg szeretett volna ismerni. Olyan érzeke volt a gazdasági ügyekhez, hogy hamarosan otthonosan mozgott ezen a területen.”*²⁰⁴

La Valette atyának a gazdaság és a kereskedelem kérdései iránti tanúsított érdeklődése egyszerre volt meglepő, feltűnő és – a misszió 1746-os anyagi helyzetét ismerve – reménykeltő. Gazdasági igazgatóként La Valette atya feladata a misszió – azaz a martinique-i és a guadeloupe-i rendházak – javainak és anyagi helyzetének felügyelete, valamint a martinique-i rendház javainak és anyagi helyzetének kezelése volt.

A gazdasági igazgató kiválasztása és általában egy-egy rendház gazdasági ügyeinek irányítása azonban nehéz feladat volt. Erről tanuskodnak Antoine de Montigny atyának, a Párizsi (Francia) provincia gazdasági igazgatójának (1756-1762) szavai, aki a *Mémoire pour les jésuites de France* című, 1760-ban keletkezett írásában éppen arra szeretné felhívni a figyelmet, hogy sem a gazdasági igazgatók, sem az őket kinevező előljárók nem voltak könnyű helyzetben. A gazdasági igazgatói posztra kinevezett atyák hosszú tanulmányi idejük alatt ugyanis semmilyen gazdasági vagy ahhoz közeli gyakorlati jellegű képzésben sem részesültek. Ennek ellenére az ő feladatuk volt rendtársaik megélhetésének – azaz létszükségleteik (étkezés, szállás) – valamint a rendház működtetésének (kiszolgáló

²⁰³ David, Dict. Bibliographique, 41, 82, 133, 163, 231, 233, 235, 238.o.

A Szél szigetek misszió martinique-i és guadeloup-i rendházaiban 1723 és 1763 között szolgálatot teljesítő atyák névsorát a **Függelékben** közöljük.

²⁰⁴ Rochemonteix, Le père A. La Valette, 49.o.

személyzet létszükségletei, karbantartás, felújítás, hittérítői, oktatói tevékenységhez szükséges eszközök beszerzése) biztosítása. A rájuk bízott vagyon gyarapítása, ha lehetséges, de legalább is megőrzése.²⁰⁵

A megélhetés kérdéssel kapcsolatban – ahogy azt dolgozatunk egy korábbi fejezetében bemutattuk – a Társaság Rendalkotmánya általánosságban az apostoli szegénység és a mértékletesség elvét hangsúlyozza. Vagyis a közösségek esetében csupán és kizárólag a létfenntartáshoz elengedhetetlenül szükséges, legalapvetőbb szükségletek legminimálisabb szinten történő kielégítését engedélyezi.²⁰⁶

Ezen információk ismeretében úgy látjuk, hogy a gazdasági igazgatóknak egyszerre kétféle elvárásnak kellett megfelelniük. Egyrészt eleget kellett tenniük a Rendalkotmányban foglaltaknak, másrészt azonban a helyi körülmények és lehetőségek ismeretében, illetve azok által befolyásolva biztosítaniuk kellett rendtársaik (azaz a közösség) létfenntartását, valamint a rendház működtetését. A feladat nehézségét bizonyítja egyfelől a csődbe ment vagy rossz anyagi helyzetben lévő rendházak sora,²⁰⁷ másfelől az elsősorban az Európán kívüli rendházak megélhetési gyakorlatával kapcsolatban megfogalmazott kritikák hosszú sora.

A gazdasági igazgatók tevékenységének és a földrajzi tényezők kapcsolatáról Montigny atya véleménye pedig az, hogy Európában sokkal könnyebb kiszűrni az esetlegesen rosszul kiválasztott gazdasági igazgatót, az Európán kívüli missziók estében azonban a kockázat nagyobb. Az ő esetükben a fennálló földrajzi távolság nagyban nehezíti egyrészt a kiválasztás folyamatát, másrészt a hibás döntések helyrehozatalának lehetőségét.²⁰⁸

La Valette atya tevékenységére és 1746-os gazdasági igazgatóvá történt kinevezésére visszatérve érdemes átgondolni, hogy mekkora kára keletkezhetett a missziónak az 1743 és 1746 közötti években? Vagyis mekkora feladat várt La Valette atyára.

La Valette atya beszámolója szerint a rendház nem rendelkezett élelmiszer- és tartalékokkal, sőt liszt vásárlására kényszerült. Leírása alapján az 1743 és 1746 közötti évek alatt megrongálódott vagy elpusztult a termelőeszközök egy része. Ez egyrészt bevételkiesést, másrészt – az önellátó liszt termelés miatt – élemezési gondokat, harmadrészt pedig megnövekedett felújítási, illetve karbantartási költségeket okozott. A csökkenő bevételek

²⁰⁵ Montigny, Antoine de S. J., *Mémoire pour les Jésuites de France condamnés soliairement par une sentence des juges et consuls de Paris du 30 janvier 1760, à payer la somme de 30.000 l dues en vertu d'une lettre de change tirée par le P. Lavalette, supérieur des Missions aux Isles du Vent (mémoire inédit)* in: *Rochemonteix, Le père A. Lavalette*, 62-63.o.

²⁰⁶ Rendalkotmány, 6 rész, 2 fejezet, 561. és 563. pont in: *Jézus Társaság Rendalkotmánya*, 164.o.

²⁰⁷ Hamy atya *Richesse des Jésuites en France* című írásában ugyancsak a rendházak és a kollégiumok gazdasági irányításának nehézségeiről és az azt befolyásoló nehézségekről beszél. Hamy, *Richesse*, 48-49.o.

²⁰⁸ Montigny, *Mémoire pour les Jésuites de France* in: *Rochemonteix, Le Père Lavalette*, 63.o.

mellett az általában szükséges, illetve az ebben a helyzetben megjelenő extra kiadások összege egyre jobban növekedett. A rendház addigi (hivatalosan) 5 %-os (nem hivatalosan 23 %-os) költségvetési hiánya – La Valette atya szerint, az átlagos 70 000 összegű livre-hez képest – a kb. 100 000 összegű livre-re növekedett kiadások következtében, számításaink szerint, kb. 66 %-osra növekedett.

A megnövekedett kiadások és a felgyülemlett adósságok kapcsán természetesen egyrészt az a kérdés merül föl, hogy mennyi idő alatt lehetséges, illetve mennyi idő szükséges az 1743-as pénzügyi és materiális állapot – nevezzük eredeti állapotnak – visszaállításához ? Azaz mennyi idő szükséges az adósságvisszafizetéshez a rendelkezésre álló eszközök segítségével? Másrészt pedig az a kérdés merül föl, hogy mennyi idő alatt lehet – az adósságrendezést elsősorban segítő – cukornád termésátlagot az 1743-as szintre visszahozni ?

Ezen második kérdéssel kapcsolatban általánosságban azt tudjuk mondani, hogy a cukornád termő ideje másfél év. Mivel a leírás alapján úgy gondoljuk, hogy az ültetvénynek csupán egy része sérült, illetve pusztult el, megmaradt része, ha kevesebb mennyiséget is, de termett. Amennyiben 1747 elején – a La Valette atya hivatalba lépéséhez és a károk fölfedezéséhez képesti legkorábbi időpontban – megtörténik a hiánypótlás, úgy optimális esetben leghamarabb 1749 közepére-végére a terméshozam ismét elérheti az 1743-as, eredetinek elfogadott, szintet. Azaz 1750-től a missziónak újra kb. 62 000 összegű livre bevétele származhat a cukornádtermelésből.

Az első kérdésre azonban már sokkal nehezebb válaszolni. Vagyis csupán a cukornádból befolyó jövedelmek segítségével mikorra lehetséges rendezni a meglévő 137 000 összegű livres adósságot. Az adósságrendezés üteme ugyanis általánosságban egyrészt attól függ, hogy a bevételeiből, mekkora összeget lehet erre fordítani. Másrészt pedig attól függ, hogy mekkora is az éves bevételek nagysága. Lehetővé teszi-e egyáltalán a folyamatos adósságrendezést. Ezekre a kérdésekre La Valette atya tervének vizsgálatakor próbálunk meg választ találni.

La Valette atya terve a misszió anyagi helyzetének javítására

A misszió és rendház anyagi helyzetének megismerése, illetve a rendelkezésre álló – és imént ismertetett – lehetőségek áttanulmányozása után La Valette atya az általa tapasztaltakat

és az ebből következő aggodalmait megosztotta a misszió gazdasági működését felügyelő helyi tanáccsal, a misszió belső tanácsával.²⁰⁹ Beszámolójában a következőket írta:

„Ugyanakkor a rendházzal az a hír járta, hogy gazdag, az atyák is ezt gondolták. Én fölnyitottam a szemeiket, a belső tanácsban résztvevő atyák szemeit, akik osztoztak zavaromban és azt mondták nekem előzékenyen, hogy én vagyok az aki meg tudja nyugtatni a misszió állapotával kapcsolatos félelmeiket és hogy az én tehetségemmel bizonyosan találok megfelelő forrásokat a bajok orvoslására. Bevallom Önnek, elvakított a hízélgésük, igazolni akartam a rólam alkotott kedvező képet.”²¹⁰

A legfőbb gondot La Valette atya számára az okozta, hogy sem az atyák – sem pedig a kívülállók – nem rendelkeztek valós ismeretekkel a rendház valós anyagi helyzetét illetően. Ez számára azt jelentette, hogy – bár megosztotta aggodalmait mégis – egy olyan ideának kellett megfelelnie, a rendház helyzetének rendezését illetően, amely nem a valóságot tükrözte. Másrészt pedig azt jelentette, hogy nem kapott sem megfelelő megértést, sem megfelelő segítséget a rendház anyagi helyzetének rendezéséhez. Az atyák ugyanis – ahogy azt ki is jelentették – bíztak La Valette atyában, ő pedig igyekezett megszolgálni a képességeinek megelőlegezett bizalmat és igazolni a személyéről és tehetségéről kialakult kedvező képet.

A misszió – és tulajdonképpen az atyák – számára legmegfelelőbb gazdasági megoldás megtalálása érdekében, harmadik lépéseként, La Valette atya a térség legkiválóbbnak és legértesebbnek tartott szakembereihez (kereskedőihez) fordult. Az ő tanácsukat és segítségüket kérte a terv elkészítéséhez. A kialakítandó tervnek az atyák elvárásai szerint, ugyanis három feltételnek kellett megfelelnie. Egyrészt biztosítania kellett a misszió adósságainak megnyugtató rendezését, másrészt vissza kellett állítania a meglévő javak működőképességét és a birtok 1743-as terméshozamát, harmadrészt pedig biztosítania kellett a tartalékképzést. A terv céljairól és készítésének folyamatáról La Valette atya a következőket írja:

„Kerestem az eszközöket, hogy orvosolhassam a fenyegető bajokat, hogy a missziót olyan állapotba hozzam, hogy az ne féljen többet se a jövőtől, se a tűzvészektől, se a hurrikánoktól, se a földrengésektől, amelyek rendszerint jelentős rombolást vittek végbe javaiban. [Kerestem az eszközöket, hogy a missziót olyan állapotba hozzam] amikor tartalékainak köszönhetően akár egy évig is meg tud lenni jövedelmei nélkül és az épületeiben esett károkat is ki tudja javítani. E célból egy elég nagyívű tervet dolgoztam ki. Hogy tervem sikerét biztosítsam,

²⁰⁹ A belső tanács (*la consulte*) az előljáró mellett működő tanácsadó és konzultációs testület, amellyel az előljárónak minden fontosabb kérdésben konzultálnia kellett. Gazdasági ügyek esetében azonban a testület döntési jogkörrel is bírt. Mörner, Magnus, *The political and economical activities of the Jesuits in La Plata region*, Stockholm, Library and Institute of Ibero-American Studies, 1953, 2-4.o.

²¹⁰ La Valette, *Mémoire justificatif*, 3.o.

megtettem a megfelelő intézkedéseket és megkerestem a megfelelő forrásokat. Tervem minden részletét megvitattam a témában legjáratosabb helyiekkel.”²¹¹

Az elkészült és az említett elvárásoknak megfelelő tervet, a megvalósítás előtt La Valette atyának, a Társaság szabályzatának megfelelően, még jóvá kellett hagyatnia előljáróival. Tervét először a közvetlenül érintettekkel, azaz a misszó belső tanácsával osztotta meg. Majd terve egy kivonatát elküldte a misszió működését felügyelő Párizsi Provincia előljárójának, valamint Rómába a rendfőnököknek. Az engedélyezési folyamatról a következőket írja:

„Tervemet, miután kész volt bemutattam a belső tanácsnak, amely rámnézve a leghízelgőbb kifejezések közepette hagyta jóvá azt. A terv egy kivonatát elküldtem Rómába Grandville atyának, aki a következőket írta: „örülünk a bátorságának Rómában, dicsérjük a tervét, de vigyázzon nehogy kereskedelembe keveredjen”. Párizs még egyértelműbben fejezte ki magát, tervemet a legékesszólóbb, személyemet pedig a legpathetikusabb dicséretekkel illetve engedélyezte, hogy elkezdjem a munkát.”²¹²

A tervben megfogalmazott céllal – ahogy az idézetből is kitűnik – La Valette atya minden előljárója – és itt szeretnénk hangsúlyozni a minden szót – egyet értett. A megvalósításához felsorakoztatott eszközök és a terv komplexitása láttán azonban római előljárói – előljárói közül egyedülként – óvatosságra intették La Valette atyát.

A figyelmeztetés – értelmezésünk szerint – főként annak szólt, hogy a szakemberek tanácsai alapján megfogalmazott terv elsősorban azoknak a komoly gazdasági elvárásoknak tett eleget, amelyek a misszó anyagi helyzetének rendezésére vonatkoztak, és amelyeket a rendtársak La Valette atyával szemben támasztottak. A Rendalkotmányból, az egyházi és polgári törvénykezésből fakadó elvárások – amelyek egyébként, ahogy említettük, erősen behatárolták La Valette atyát, illetve a mindenkori gazdasági igazgatók mozgásterét – kevesebb hangsúlyt kaptak.

A figyelmeztetés megfogalmazásának ténye – véleményünk szerint – pedig azt jelenti, hogy a bírálatra elküldött terv, kivonat jellege ellenére, tartalmazta a megvalósításhoz La Valette atya által igénybe kívánt venni eszközöket (mint később látni fogjuk bérházépítés, második ültetvény kialakítása). Ezekről az eszközökről pedig legalább Rómában azt gondolták, hogy bizonyos, nem gazdasági veszélyeket rejthetnek magukban. Az ebből fakadó veszélyek és kockázatok ellenére, a tervet bíráló és végső soron elfogadó római előljárók beérték a figyelmeztetéssel és engedélyezték a terv megvalósítását. Ez a tény, valamint a párizsi előljárók illetve a belső tanács feltűnően optimista véleménye és az általuk megfogalmazott kritikák hiánya, a végkifejlet alakulásának ismeretében ugyanakkor felveti a

²¹¹ La Valette, Mémoire justificatif, 3-4.o.

²¹² La Valette, Mémoire justificatif, 4.o.

felelősség megosztásának, illetve megoszlásának kérdését. Vagyis főként azt a kérdést, hogy valóban megfelelően működött-e a misszió belső tanácsa 1746-ban, illetve az azt megelőző években ?

La Valette atya tervének megvalósítása

La Valette atya a szakemberekkel folytatott konzultációk révén és az atyák elvárásainak megfelelően a következő tervet állította össze:

”Tervem a következőkből állt: A misszió javainak [jövedelmeinek] jelentős mértékű növeléséből, hogy a jövedelmek békeidőben elérjék a 400 000 összegű livres összeget a jelenleg legjobb körülmények között remélhető 100 000 összegű livre-hez képest. Hogy ezt a bevételnövekedést a birtokok saját jövedelmeiből fizethessük egyrészt szükséges, hogy újjá építtessük bérházainkat, illetve újakat építsünk hozzájuk a Sainte Marthe negyedben, a folyó mentén elterülő földjeinken. Másrészt pedig a közeli, vitatott jogállású szigetek egyikén elterülő ültetvényre van szükség.”²¹³

La Valette atya terve első látásra nagyon egyszerűnek tűnik. Az elvárásoknak megfelelően a misszió bevételeinek emelését tűzte ki célul. Ez a feltétele ugyanis az adósságrendezésnek és a tartalékképzésnek. Az egyszerű terv valójában azonban – a megvalósításához igénybe kívánt venni eszközök révén – egy többfázisú, bonyolult tervkomplexum. A La Valette atya által megfogalmazott és az előljárók által jóváhagyott cél és eszközök ugyanakkor elgondolkodtatnak bennünket.

A cél ugyanis nem csupán a misszió jövedelmeinek egyszerű (és egyébként) jelentős emelése, hanem 400 %-os emelése. Azaz megnégyszerezése. Ha összehasonlítjuk a szigeten, illetve a térségben tevékenykedő – és általunk megvizsgált – szerzetesrendek éves jövedelmeit, az tapasztaljuk, hogy a martinique-i jezsuiták és domonkosok rendelkeztek a legtöbb éves bevétellel. Előbbiek kb. 66 0000 összegű livre-rel, utóbbiak kb. 80 000 összegű livre-rel. Ebben az összefüggésben a La Valette atya szerint szükségesnek tartott és legjobb körülmények között remélhető évi 100 000 összegű livre jövedelem is már jelentős növekedésnek számított. Már ezzel a növekedéssel is a jezsuiták váltak volna a térség legjobb anyagi helyzetében lévő rendházává. La Valette atya terve azonban a bevételek évi 400 000 összegű livre-re emelése volt. A jövedelmek ilyen mértékű emelése valóban a jezsuitákat tette volna a térség legvagyonosabb rendházává. Másfelől, a jövedelmek ilyen mértékű emelését az adott korban, és az adott gazdasági és jogi körülmények között túlzottan irreálisnak tartjuk.

A kitűzött cél megvalósítása érdekében igénybe kívánt venni eszközök ugyancsak számos kérdést vetnek föl. Ezeket a későbbiekben, a terv bemutatása kapcsán tárgyaljuk.

---

²¹³ La Valette, Mémoire justificatif, 4-5.o.

A terv ezen túlzott optimizmusa, és az elsősorban az atyák elvárásainak történő megfelelési vágya ellenére, La Valette atya hozzá látott megvalósításának.

Első lépésként és egyben a tervezett bevételnövekedés előfeltételeként, a működőképesség visszaállítását kellett megszerveznie. Vagyis a saint-pierre-i birtok épületeinek helyreállítását és a cukornád ültetvény részleges pótlását. Ahogy La Valette atya írja, ez gazdasági igazgatói működésének első évében, azaz 1747-ben meg is történt.

„A saint-pierre-i ültetvény, melyet működésem első évében helyreállítottam, elegendő volt szükségleteink fedezésére.”²¹⁴

A felújítás és helyreállítás eredményeként a cukornád terméséhoz és így az abból származó jövedelem nagysága – számításaink szerint, ahogy azt már jeleztük – 1749-re újra elérhette az 1743-as szintet. Az így (vissza)nyert jövedelmek azonban nem, vagy csak nagyon kis mértékben tették lehetővé az adósságok törlesztését. Ezért La Valette atya – és az atyák elvárása és jóváhagyása – szerint (is) szükséges volt a terv első fázisának, vagyis a bérházépítésnek a megvalósítása.

A működés költségeinek előteremtésében, illetve a már meglévő adósságok törlesztésében ugyanakkor nagy segítséget jelentett a La Valette atya által bevezetett költségtakarékosági intézkedések. Erről a következőket írja:

„sokat sporoltam azon, hogy Franciaországból hozattam a legkisebb dolgot is, amire szükségünk volt [...] így megspóroltam a kiadások felét és jobban el voltunk látva.”

Fölidézve a martinique-i rendház kiadási tételeit, La Valette atya valószínűleg a rendház működtetésének (az atyák élelmezése és ruházása, illetve kegytárgybeszerzés) és esetleg a rabszolgák élelmezésének és ruházásának költségeit tudta lecsökkenteni. Ez a rendház esetében 12 000 összegű livre-es megtakarítást jelent, a rabszolgák esetében pedig további 9 000 összegű livres megtakarítást jelenthet.

A költségek ilyen drasztikus – saját állítása szerint 50 %-os – csökkentését La Valette atya a közvetítő kereskedők szolgáltatásainak mellőzésével érte el. A rendház kiadásainak listáját és az egyes kiadási tételeket átnézve, ugyanis úgy találta, hogy a Franciaországból érkező, ám helyi kereskedőktől vásárolt árut a rendház az európai beszerzési árhoz képest jóval drágábban vásárolja meg. Ezért úgy döntött, hogy minden, az atyák, és a rendház számára szükséges dolgot közvetlenül Európából szerez be, saját maga járva a dolgok után.

Az adósságok átfogóbb, gyorsabb és végleges rendezéséhez azonban nagyobb mértékű bevételemelkedésre volt szükség. Ezért La Valette atya hozzálátott terve első fázisának megvalósításához.

²¹⁴ La Valette, Mémoire justificatif, 4.o.

Terve megvalósításának **második** lépéseként 1748-ban La Valette atya nekilátott a misszió **bérházállományának fejlesztéséhez**. E célból azt tervezte, hogy egyrészt felújíttatja a misszió már meglévő bérházait, másrészt továbbiakat épít melléjük. A várható bevételnövekedésről és szükséges kiadásokról a következőket írja:

„Elkészítettem a bérházak [pénzügyi] tervét, kiszámoltam mennyi jövedelem folyyna be a bérleti díjból. Megkötöttem a bérleti szerződést néhányakkal még az előtt, hogy az alapokat kiásták volna. A bérleti idő 7 évre szólt. Aztán kiszámoltam hogy mennyibe kerülnének nekem [a házak]. Láttam, hogy a házak építésére használt pénz 10 % jövedelmet hozna nekem. Ez nem volt elégséges tervem megvalósításához, ugyanis legalább 15 %-ra volt szükségem, hogy a tervem jól működjön. Elég jól értesült voltam az ország [Martinique] dolgait illetően, hogy tudjam, a készpénz és a szállítóknak és a vállalkozóknak adott előleg a biztos üzletet és a nyereség ¼-t jelenti. Hogy 75 000 livres-rel így 100 000 livre-ért fogok tudni házakat építtetni, ami pedig 10 000 livres bevételt jelent nekem. Így házaink első bérleti díja, miután előnyös üzleteket kötöttem az építkezéshez szükséges alapanyagokra és nyersanyagokra, legalább 15 % jövedelmet hoz nekem. Ez alapján úgy kalkuláltam, hogy az építendő házak 55 000 livre bérleti díj növekedést jövedelmeznének nekünk, ami 11 000 római écut ér.”²¹⁵

A gazdasági szakemberek útmutatásai alapján készített tervből és a segítségükkel elvégzett számításokból az derült ki, hogy a rendháznak évente minimum 15 % jövedelemre van szüksége a bérleti díjból ahhoz, hogy az elvárt, azaz az adósságtörtlesztéshez szükséges mértékben emelkedjenek bevételei. Ennek eléréséhez La Valette atyának egyrészt azt kellett megterveznie, hogy mennyi időre és milyen áron adja ki a házakat. Másrészt azt kellett kiszámolnia, hogy mekkora költséggel tudja felépíteni a megfelelő darabszámú és nagyságú, vagyis a fizetőképes kereslet igényeit kielégítő házakat.

Ezen szempontok figyelembe vételével La Valette atya tíz darab ház építését vette tervbe. Nyolc, a helyi átlag igényeknek és átlag fizetőképes keresletnek megfelelőt, és kettő, az extra igényeknek is megfelelőt. Előbbieket 3 000 összegű livre-ért (majd a későbbiekben minden valószínűség szerint 5 000 összegű livre-ért), míg utóbbiakat 10 000 összegű livre-ért adta bérbe. Az átlag méretű házakat, amelyhez sem kert, sem udvar nem tartozott, Saint-Pierre Saint Marthe negyedében, a folyó parton építtette fel. A két nagyobb és kényelmesebb házat pedig az intendatúra, illetve a kórház közelében.²¹⁶ A bérleti szerződés időtartama minden ház esetében hét évre szólt. Az építési költségek tekintetében pedig La Valette atya úgy számolt, hogy ha maga szerzi be az építőanyagokat, akkor 25 %-t spórolhat a költségeken. Így egy darab 100 000 összegű livre értékű házat 75 000 összegű livre-ért tud fölépíteni.

Az építkezések első üteme 1748 nyarán kezdődött meg. Ennek során – La Valette atya beszámolója szerint – három-négy ház épült egyszerre.²¹⁷ Ezek, La Valette atya pénzügyi

²¹⁵ La Valette, Mémoire justificatif, 4-5.o.

²¹⁶ Rochemonteix, Le père Lavalette, 67.o.

²¹⁷ La Valette, Mémoire justificatif, 4, 5.o.

elvárásainak megfelelően 15 %-ot jövedelmeztek. Ezen sikeres pénzügyi tranzakciók láttán La Valette atya úgy kalkulált, hogy az építendő házak évente összesen 55 000 összegű livre bérleti díj növekedést (azaz bevételnövekedést) hoznak a misszióknak.

A La Valette atya és más korabeli források révén rendelkezésünkre álló adatok alapján megpróbáltunk utána számolni a La Valette atya által kapott eredményeknek. Vagyis megpróbáltuk megnézni, hogy terve pénzügyileg mennyire volt megvalósítható. Gondolatmenetünk a következő volt:

La Valette atya 1748-ban három bérház építésébe kezdett bele. Ezek mindegyikét hét évre, azaz 1755-ig adta bérbe. Állítása szerint mindegyik esetében előre fölvette az egyéves bérleti díjat, amely egy korabeli névtelen forrás szerint házanként 3 000 összegű livre, azaz összesen 9 000 összegű livre volt. Állítása szerint 75 000 összegű livre-ért tudott egy darab 100 000 összegű livre értékű bérházat fölépíteni, úgy hogy a szükséges építőanyagokat saját maga szerezte be. Ilyen módon az első három bérház építési költsége 225 000 összegű livre volt. Ebből a leendő bérlők 9 000 összegű livre-et fizettek ki előre. Ha az építési költségekből levonjuk az első éves bérleti díjat, akkor a házak építési költsége „csak” 216 000 összegű livre.

Hogy a La Valette atya által jelzett – és értelmezésünk szerinti évi – 55 000 összegű livre-es bevételnövekedést megkaphassuk, azt kell feltételeznünk, hogy La Valette atya a tervezett tízből minden évben újabb három házat épített fel.

Ennek megfelelően 1749-ben La Valette atya újabb három bérház építését kezdte (volna) meg. Ezeket ugyancsak hét évre, 1756-ig adta (volna) ki. A bérelti díj ez esetben azonban már – egy korabeli névtelen forrás szerint – 5 000 összegű livre volt (lett volna). Az első éves bérleti díjat, azaz 15 000 összegű livre-et La Valette atya ez esetben is előre fölvette (volna). Feltételezve, hogy egy-egy ház építése továbbra is 75 000 összegű livre-be került. Így a második három ház építési költsége szintén 225 000 összegű livre volt (lett volna). Ebből levonva az első éves bérleti díjat valamint az első három ház második éves bérleti díját (9 000), a házak építési költsége „csak” 201 000 összegű livre.

Gondolatmenetünknek megfelelően 1750-ben La Valette atya hozzálátott a maradék négy ház – két kisebb és két nagyobb – fölépítésének. Ezeket ugyancsak hét évre, vagyis 1757-ig adta (volna) ki. A kisebbeket továbbra is 5 000 összegű livre-ért, míg a nagyobbakat 10 000 összegű livre-ért. Az első éves bérleti díjat, azaz 30 000 összegű livre-et, La Valette atya ez esetben is fölvette (volna). Továbbra is feltételezve, hogy a kisebb házak építési költsége 75 000 összegű livre, míg a nagyobbaké 90 000 összegű livre, a négy ház építési költsége 330 000 összegű livre. Ebből levonva az első éves bérleti díjat (30 000), az első három ház

harmadik éves bérleti díját (9 000), valamint a második három ház második éves bérleti díját (15 000), a házak építési költsége „csak” 276 000 összegű livre.

Ha elfogadjuk, hogy 1750-re La Valette atya mind a tíz házat felépítette, akkor azok együttes építési költsége (216 000 + 201 000 +276 000) 693 000 összegű livre-re rúgott (volna). Ha azonban a befizetett bérleti díjak nélkül (225 000 + 225 000 + 330 000) számoljuk az építkezések költségeit, akkor a tíz ház együttes építési költsége már 780 000 összegű livre volt (lett volna). Ebből a bérlők az első három építési év alatt összesen 87 000 összegű livre-et fizettek (volna) ki.

Gondolatmenetünket tovább folytatva, a negyedi évben, 1751-ben La Valette atyának a bérleti díjakból származó bevétele immár 54 000 összegű livre volt (lett volna). Ez kb. megfelel a saját maga által írt – és véleményünk szerint éves szinten értendő – 55 000 összegű livre-es bevételnövekedésnek. Ekkor az első három ház esetében kötött első hétéves bérleti időszakból még öt év van hátra (1751, 1752, 1753, 1754 és 1755). Ezen évek alatt La Valette atyának továbbra is évente 54 000 összegű livre bevétele származott (volna) a bérleti díjakból. Az öt év alatt összegyűlő bérleti díjakat (270 000) levonva a tíz ház már bérleti díjakkal csökkentett építési költségéből (693 000), 1755-ben az építési költségek már csupán 423 000 összegű livre-re rúgtak. Feltételezve, hogy La Valette atya 1755 után is, továbbra is minden házat változatlan időtartamra, azaz hét évre, és változatlan áron, azaz 3 000, 5 000 és 10 000 összegű livre-ért tudott kiadni, ez esetben 8 év múlva, azaz 1763-re fizették volna ki teljes egészében a bérlők a házak építési költségét.

Ezen ideális helyzettel szemben azonban nem tudjuk valójában hány ház épült föl a tervezett tízből, illetve mely években épültek házak. Az építkezések üteméről M. Rouillé de Raucourt 1752-es beszámolója alapján annyit tudunk, hogy 1752-ben még épültek házak, illetve, hogy ekkor már legalább egy nagyobb méretű ház állt.²¹⁸

A bérleti díjak összegét (3 000, 5 000 illetve 10 000 összegű livre) és a házak építési költségét ismerve azonban kétségesnek látjuk, hogy a házak évente 15 %-ot jövedelmeztek volna, illetve, hogy már az első bérleti díj 15 %-ot jövedelmezett volna. Ugyanezen okoknál fogva azt is kétségesnek látjuk, hogy a bérházak évente – de legalább is az első három évben, illetve abban az esetben, ha nem épült meg mind a tíz ház – 55 000 összegű livre bevételnövekedést eredményeztek volna. Valamint azt is kétségesnek látjuk, hogy az új

²¹⁸ M. Rouillé de Raucourt 1752-ben a korona megbízásából Martinique szigetére érkezett. Elszállásolása kapcsán azt írja, hogy a jezsuitáktól fog házat bérelni 1000 római écu-ért (5 000 összegű martinique-i livre), de jelenleg még várja, hogy a kérdéses ház elkészüljön. Arch.colonial, Correspondance générique de la Martinique, vol 59. in: *Rochemonteix, Le père Lavalette*, 66-67.o.

építési fázisok elején beszedett első éves bérleti díjakból évi három bérház fölépítése megvalósítható.

Véleményünk szerint a bérleti díj és az építkezések össz-költsége között jelentkező különbözetet csak hitelfelvétel révén lehet fedezni. Amennyiben mind a tíz ház megépítésre került az általunk jelzett három év (1748-1750) alatt, akkor La Valette atyának az első három év alatt beszedett bérleti díjakat levonva (87 000), minimum 693 000 összegű livre hitelt kellett fölvennie.

Logikusnak látszik az a feltevés, hogy a hitelek és kamataik törlesztését La Valette atya a bérházak bérleti díjából kívánta megoldani. Ez esetben azonban a bérleti díjból befolyó jövedelem nem a misszió adósságainak rendezését szolgálta (volna). A felvett hitelek futamideje az akkori gyakorlat szerint azonban csupán három-három és fél év volt. Vagyis az első három ház építésére feltételezésünk szerint felvett 216 000 összegű livre-es hitelt La Valette atyának már 1751-ben vissza kellett volna fizetnie. Az 1751-től befolyó évi 54 000 összegű livre bérleti díjak révén ez azonban csak 1754-re volt lehetséges. Véleményünk szerint a három egymást követő évben felvett hitelek teljes összegének visszafizetése a bérleti szerződések első hét éve alatt így semmiképpen sem lehetséges. A felvett teljes hitelösszeg visszafizetése, ahogy említettük, csak 1763-ra, vagyis összesen 15 év alatt történhet meg. Ekkor azonban még nem számoltunk a felvett hitelek után fizetendő kamatokkal.

A La Valette atya tervének pénzügyi megvalósíthatóságát vizsgáló gondolatmenetünk, ahogy azt a fentiekben említettük, többnyire feltételezéseken alapul. Így a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján csupán annyit mondhatunk, hogy tervének sikeres megvalósításához komoly szervező munkára és a körülmények szerencsés együttállására van szükség.

Ezen rövid elméleti kitérő után azonban térjünk vissza La Valette atyához és tervének megvalósításához.

La Valette atya szerint a bérleti díjból származó 15 %-os jövedelem, illetve 55 000 összegű livre-nyi bevételnövekedés még nem volt elégséges a bevételek tervezett mértékű (400 %-os) növeléséhez. A szakemberek véleményére támaszkodó álláspontja szerint, a misszió adósságállományának megnyugtató rendezése érdekében tervezett bevételnövekedés megfelelő szintjének eléréséhez még szükséges egy második cukornád ültetvény beüzemelése is. *Mémoire*-jában erről a következőket írja:

„Ez a bevételnövekedés nem biztosította teljesen céloim elérését és egyébként is csak tervem egyik felét jelentette. Szükségem volt még egy ültetvényre.”²¹⁹

---

²¹⁹ La Valette, *Mémoire justificatif*, 5.o.

Terve megvalósításának **harmadik** lépéseként ugyancsak 1748-ban La Valette atya hozzálátott egy közeli szigeten a kívánt második **ültetvény** kialakításához.

Ültetvény létesítése a térségben tevékenykedő szerzetesrendek számára nem volt egyszerű feladat. A szerzetes közösségek túlzott mértékű vagyongyarapodásának megakadályozására ugyanis 1721-ben a térségben is bevezették a Holt kéz törvényét.²²⁰ Ennek ismeretében La Valette atya terve az volt, hogy az új ültetvényt egy olyan szigeten alakítja ki, amely nem esik a francia törvények hatálya alá. Ilyen szigetből azonban nagyon kevés volt. Csak az őslakos kariboknak átengedett Saint-Vincent és La Grenade szigete, valamint a franciák és angolok között még vitatott felségterületnek számító Dominique szigete volt ilyen. Közelsége okán La Valette atya Dominique szigetét választotta.

Dominique szigetének vitatott jogállása – elméletileg – azonban jelentősen befolyásolta a szigeten végezhető tevékenységek körét.²²¹ A legjelentősebb ültetvény tulajdonosa M. de Crésols volt, aki éppen 1748-ban kívánta eladni birtokát és visszavonulni Franciaországba. Ültetvényéről (a vásárlást követően) La Valette atya a következőket jegyezte fel:

„Ez egy kialakítandó ültetvény volt, mivel a művelésre alkalmas földterületnek csak a 30-ad részét művelték és oda ahová legalább 400 néger kellett volna, csak 18 volt és az összes létesítmény néhány rossz hangár volt, maho fából, amely úgy látszott nem tartósabb 3 évnél.”²²²

A sziget vitatott jogállásából fakadó korlátozások és az ültetvényre fordítandó kiadások várható nagysága ellenére La Valette atya azonban az ültetvény megvásárlása mellett döntött. Mivel a misszió adott pénzügyi helyzetében nem állt rendelkezésére a teljes vételár, illetve mivel vásárlási szándékát jóvá kellett hagyatnia feletteseivel, egy olyan fizetési konstrukciót javasolt, amely mindkét feltételnek eleget tesz. Nevezetesen azt javasolta M. de Crésols-nak, hogy az ültetvény teljes árát, évi 6 000 összegű livre Franciaországban, a párizsi rendház közreműködésével fizetendő életjáradék formájában fizetnék ki neki. Erről a következőket írja:

²²⁰ A törvény kimondta, hogy egy szerzetes közösség, egy szigeten csupán egy földbirtokot birtokolhat, ennek nagysága ugyanakkor nem lehet több annál, amit még száz néger megművelhet. További földbirtokok (illetve ingatlan vagyon) szerzését a korona pedig csak igen indokolt és általa is szükségesnek ítélt helyzetben hagyta jóvá. Rennard, Hist. Religieuse, 198.o.

²²¹ A francia és angol koronák között létrejött megegyezés szerint ugyanis sem a francia, sem az angol telepesek nem léthesíthetnek ültetvényt a szigeten, azaz nem telpedhetnek meg ott tartósan. A mégis a szigetre látogató telepesek számára pedig csupán a vadászat, a halászat és a fakitermelés tevékenysége volt engedélyezve. Az egyezmény ellenére a sziget Martinique-hoz legközelebb eső déli részén néhány francia telepes kisebb-nagyobb ültetvényeket alakított ki. Rennard, Hist. Religieuse, 205., 206.o.

²²² La Valette, Mémoire justificatif, 5.o

„Életjáradékért megvásároltuk. [...] Föláldoztunk egy járadékot, ami Párizsban volt nekünk, hogy kifizethessük M. Crésols-nak az életjáradékot, amelyet neki ajánlottunk az ültetvény teljes áráként.”²²³

Ennek a konstrukciónak egyrészt tehát az volt az előnye, hogy a birtok megvásárlása sem La Valette atyának, sem a párizsi rendháznak gyakorlatilag nem került semmibe. Az életjáradék nagysága ugyanis – feltételezhetően – megegyezett az éves járadék nagyságával, amit egy bizonyos harmadik személy a párizsi rendháznak fizetett. A másik előnye – nézőpontunk szerint – pedig az volt, hogy a fizetés engedélyezése révén a párizsi rendház egyben a terv megvalósítását is jóváhagyta.

A La Valette atya által megvásárolt ültetvény ugyanakkor méreteiben és felszereltségében jóval kisebb volt az általa kívánatosnak és megfelelőnek tartottnál. A művelésre alkalmas földterületnek – ahogy azt ő maga írta – csupán az egy harmincad (1/30) része volt megművelve, a birtok felszereltsége pedig néhány használt hangárból és 18 rabszolgából állt. A birtok kihasználtságáról mások is hasonlóan nyilatkoztak :

„M. Crésols földje, bár nagyon jó minőségű volt; mégis egy kis följavításra szorult. Ahogyan a legjobb földek és főként Amerikában, szorgos kezek ezreit igénylik; ezért elengedhetetlenül fontos; hogy a földbirtokosok ellássák magukat mindazokkal az eszközökkel; amelyek a termeléshez és a raktározáshoz fontosak.”²²⁴

Ezen adottságok ismeretében La Valette atya terve az volt, hogy – a M. de Crésols ültetvényének szomszédságában fekvő zsebkendőnyi földek fölvásárlása révén – kialakítja a céljainak megfelelő nagyságú és felszereltségű ültetvényt.

A munkálatok megkezdéséhez azonban La Valette atyának ismét pénzre volt szüksége. A munkálatokhoz szükséges pénzügyi források előteremtésének nehézségeivel azonban maga is tisztában volt, erről ugyanis a következőket írta :

„Már csak az volt a kérdés, hogy a birtok leendő jövedelmei között találjunk fedezetet: 1. a kiadásokra, 2. 15 %-nyi jövedelem előteremtésére, amely [hitelt] a birtok fenntartására és növelésére vettem föl.”²²⁵

A megfelelő mennyiségű pénzügyi forrás biztosítására (újfent) csak egyetlen lehetőség mutatkozott, mégpedig a hitelfölvétel. A törlesztőrészek előteremtésére és a felmerülő kiadások fedezésére La Valette atya pedig ismét a költségtakarékosság immár bevált módszerét kívánta alkalmazni. Pénzügyi elképzeléseiről a következőket írja :

„Íme a tervem. [A térség kereskedői általában] úgy számoltak, hogy egy néger, egy évben egy millier²²⁶ kávét gyűjt be, közben gondozza a termő kávécsemetéket, és még elegendő

²²³ La Valette, Mémoire justificatif, 5., 8.o.

²²⁴ Lettre d'un négociant de la Martinique, écrite de Saint-Pierre à M. B. à Lyon, pour justifier les opérations du P. Lavalette, le 5 août 1759, 10.o. in: *Rochemonteix; Le père La Valette*, 71.o.

²²⁵ La Valette, Mémoire justificatif, ARSI, Gall 115, 8.o.

maniókát is termel saját élelmezéséhez. A terv az volt, hogy kávé és maniókát ültessünk az ültetvényen. Ahelyett azonban, hogy azt reméltem volna, hogy egy néger egy millier(100 l) kávé ad nekem, és gondoza a kávécsmetéket, csak 500 livre (50 l) kávéra számítottam és arra, hogy gondoza a csmetéket. A kávéért abban az időben 22 sol-t fizettek livre -jéért. Tervemben csak 18 sollal számoltam. Azt mondtam magamnak, egy néger 1000 livre-be (vagy 200 écu-be) kerül, én 75 livre (vagy 15 écu) kamatot fizetek és ezen kívül (35 écut vagy) 170 livre-et a húért és a ruháért, ez része az ültetvény költségeinek, ami összesen (50 écu vagy) 250 livre volt. [Ezeket a költségeket elő kellett teremtenem.] Az 500 livre (50 l) kávé 18 sollal számolva, 450 livre-et²²⁶ (vagy 90 écut) jövedelmezett (négerenként). A [költségek levonása után] maradt nekem tehát kb 40 écu (200 livre). A néger rabszolgát általában 5 év alatt kellett kifizetni, ami beleszámított az ültetvény költségébe. Nem akartam számításba venni a köles, és más egyéb növények, valamint a manióka és az új kávé hozamát, amelyek azért jelentős jövedelmet adnak, ha eladjuk, mint magokat, vagy ha azzal élelmezzük az állatokat. Ezek jövedelmeit nem számoltam bele tervembe. [...]Ezeket a terményeket és a belőlük származó kis bevételeket csupán kis örömeknek tekintettem, mellyel a dominique-i ültetvény a saint-pierre-i rendház működését segíti és amely legalább 10 000 livre megtakarítást jelentett.”²²⁸

Ahogy az idézetből is kiderül, La Valette atya terve az volt, hogy egyrészt nem számol az általában elérhetőnek tekintett maximális bevétellel, teret hagyva ezzel a betervezetten felüli úgymond extra bevételeknek. Másrészt a dominique-i ültetvény segítségével igyekszik tovább csökkenteni a rendház élelmezési költségeit.

Az ültetvény kialakításához szükséges gyakorlati teendők (földvásárlás, föld feltörési munkálatok, építkezések, munkaerő beszerzése) és pénzügyi feladatok átgondolása után – feltételezhetően 1749-ben – La Valette atya hozzálátott az elképzeléseinek megfelelő ültetvény megvalósításához.²²⁹

A birtok kialakításával, felszereltségével és az ehhez kapcsolódó kiadásokra vonatkozó kérdéseink vizsgálata után térjünk át az új ültetvény működésének és a várható **bevételeknek** a vizsgálatára.

A dominique-i ültetvénytől La Valette atya a misszió bevételeinek jelentős mértékű növelését várta. Ezt az elvárását a kialakítandó ültetvény méretére, az ott termelendő kávé mennyiségére és az eladásából befolyó bevételekre alapozta.

La Valette atya terve ugyanis az volt, hogy a dominique-i ültetvényen – a saint-pierre-i ültetvény mintájára, a cukornádhoz hasonlóan jól jövedelemző – kávé fog nagy mennyiségben termelni. Ha az idézett leírásokból a birtokról megtudott információk (megművelt föld nagysága, jelenleg dolgozó rabszolgák száma) alapján próbáljuk meg kiszámolni a birtok várható bevételeit, akkor a következőkre jutunk:

²²⁶ Egy millier = 100 liter = 489,5 kg

²²⁷ $500 \times 18 = 9000$ sols, $9000:20 = 450$ livre, ugyanis 20 sols = 1 livre

²²⁸ La Valette, Mémoire justificatif, 8-9.o.

²²⁹ Rochemonteix, Le père La Valette, 72-74.o. és Rennard, Hist. Religieuse, 205.o.

Ha a megművelt **földterület nagyságát** vesszük alapul, akkor azt látjuk, hogy a birtokon M. de Crésols idejében 18 rabszolga dolgozott. Ez La Valette atya számításai szerint minimum 3 600 összegű livre ($18 \times 200 = 3\,600$) bevételt jelent. (Ezt a földbirtokokról általában befolyó jövedelmekhez képest feltűnően alacsonynak tartjuk.) Ekkor azonban csupán a birtok – azaz feltételezhetően a megművelhető terület – 30-ad része volt művelve. Amennyiben a művelhető terület teljes egészét megművelik, úgy a jelenlegi 3 600 összegű livres jövedelmet harminccal megszorozva **108 000 összegű livre** ($18 \times 200 = 3\,600 \times 30 = 108\,000$) jövedelem keletkezhet. Ehhez azonban – azt feltételezve, hogy mindegyik harmincadot további 18 rabszolga műveli, számításaink szerint – 540 rabszolgára lenne szükség. Amennyiben elfogadjuk a korban bevett kalkulációt, mely szerint egy néger 1 000 súlyú livre kávét tud termelni, akkor a birtokról befolyó jövedelem nagysága akár a duplájára, azaz 216 000 összegű livre-re emelkedhet.

Ha elfogadjuk a megművelt földterület nagysága alapján kapott eredményt, vagyis az évi **108 000**, illetve maximum 216 000 összegű livre bevételt, (ami már nagyon is reálisan hangzik az adott korban). Ha ezt az összeget – La Valette atya adatai alapján – elosztjuk a kávé árával, megkapjuk a megtermelt kávé mennyiségét, ami jelen esetben évente minimum **120 000 súlyú livre kávé** ($108\,000 \times 20 = 2\,160\,000 : 18 = 120\,000$) lenne. Ha a megtermelt kávé mennyiségét elosztjuk az egy rabszolga által termelhető kávé mennyiségével, akkor pedig megkapjuk a rabszolgák számát, ami jelen esetben **240 rabszolgát** jelent ($120\,000 : 500 = 240$)

Az éves bevétel nagyságára vonatkozó feltételezésünket (évi 108 000 összegű livre) a Vassor de la Touche kormányzó 1761. április 16-án kelet levelében foglaltak is alátámasztják. A kormányzó (1761-1762) a misszió birtokairól és jövedelmeiről La Valette atya által készített beszámolóhoz fűzött kommentárokat. Levelében a dominique-i birtok bevételeivel kapcsolatban azt írta, hogy a birtok jövedelmeit békeidőben kb. 200 000 összegű livre-re lehet becsülni – La Valette atya szerint ugyanis 1761-ben 110 000 súlyú livre kávét termeltek és még további 25 000 súlyú livre kávét hagytak álltában tönkre menni – véleménye szerint azonban általában csak kb. 100 000 összegű livre-et tud a birtok jövedelmezni.²³⁰

Ha a La Valette atya és a kormányzó által közölt adatokat használva számolunk, vagyis ha a 110 000 súlyú livre kávét, 18 sols-ért adjuk el, akkor La Valette atyának a dominique-i birtokról évente (illetve 1761-ben) 99 000 összegű livre bevétele származott. Ha ehhez hozzászámítjuk az általa említett elvesztett 25 000 súlyú livre kávét, akkor 121 500 összegű livre bevétele származhatott volna. Általában véve tehát azt mondhatjuk, hogy helyesen

²³⁰ Joint à la lettre de M. le Vassor de la Touche du 16. avril 1761. Observation sur le résumé du Père Lavalette, de sa propre main, ARSI; Gall 121 (=Arch. Nat. Col F3 92; f 263-264), 2-3.o.

kalkuláltunk, és a birtokon átlagban kb. 120 000 súlyú livre kávé termett, amelyből általában 108 000 összegű livre bevétele származott La Valette atyának.

A birtok éves jövedelmének kalkulálása kapcsán azonban még egy tényezővel kell számolnunk, mégpedig a kávé termőidejével. Ugyanis évi kb. 100 000 összegű livre-es bevétellel csak egy, már évek óta működő és termő ültetvény esetében számolhatunk. La Valette atya dominique-i ültetvénye, a vásárlás pillanatában azonban, mint tudjuk, sem méretében, sem bevételét tekintve nem felelt meg La Valette atya várakozásainak. Ha ennek ismeretében vizsgáljuk meg a birtok várható éves bevételeit, akkor a következőket látjuk:

A kávé termőideje – La Valette atya saját leírása alapján²³¹ – amennyiben egy éves csemetéről ültetik, 3 év. Vagyis feltételezve, hogy La Valette atya 1749-ben hozzalátott az ültetvény kialakításához, és a megművelhető föld maximumát törette föl és alakította ültetvénnyé, és azt egy éves csemetéket ültette be, akkor először 1752-ben számíthatott kb. 100 000 összegű livre bevételre. Az 1749 és 1752 közötti három évben azonban – véleményünk szerint – csupán az ültetvény megvásárlásakor rendelkezésre álló 3 600 összegű livre-es bevételre számíthatott.

A birtok kialakításával és működőképessé tételével kapcsolatos nehézségek ellenére La Valette atya optimista volt. Saját bevallása és egy kortárs szerző véleménye szerint jól alakultak a birtokkal kapcsolatos termelői és pénzügyi számításai. A dolgok kedvező alakulásáról La Valette atya a következőket írta *Mémoire*-jába :

*„Semmi sem hátráltatott, 3 vagy 4 ház épült egyszerre, a saint-pierre-i ültetvényt az első évben felújítottam, a dominique-i ültetvény alakult minden részében, semmi sem hiányzott, minden időben volt szállítva.”*²³²

A tevékenységével foglalkozó korabeli névtelen forrás pedig a következőket írta La Valette atya várakozásairól:

*„El kell ismerni, hogy La Valette atya minden tőle telhetőt megtett; hogy sikerüljön a vállalkozása és hogy tisztességgel eleget tegyen a kötelezettségeinek. A legfigyelmesebb és legintelligensebb földművelők minden lehetséges eszközét és figyelmét latba vetette a földművelés során. A dolgok a lehető legjobban mentek; minden sikerült; a bőséges aratások részben bebizonyították vállalkozásai merészségét (és helyességét); és tették lehetővé; hogy hitelei egy részét visszafizesse, vagy legalább is időben eleget tegyen lejáró fizetési kötelezettségeinek.”*²³³

²³¹ „A kávé két módon lehet ültetni, vagy kávészemről, vagy csemetéről. A második esetben, [a csemetét] egy éves korában lehet elültetni, [az viszont csak] három év múlva kezd teremni és jövedelmet hozni. Az éves jövedelem addig növekszik, míg a fa hét éves korában el nem éri teljes hozamát, amikor is átültetik.» La Valette, *Mémoire justificatif*, 10.o.

²³² La Valette, *Mémoire justificatif*, 5.o.

²³³ S.n., *Mémoire sur le père Lavalette*, 2.o.

Ezek leírások alapján valóban úgy tűnt, hogy a misszió anyagi helyzete hamarosan megnyugtatóan rendeződik.

La Valette atya dominique-i tervével kapcsolatban azonban több megválaszolandó kérdés is fölmerül.

Rögtön az **első kérdést** – ahogy arra már utaltunk – az ültetvény helye veti föl. A sziget vitatott jogállásából következő korlátozások kapcsán pedig az a kérdés merül föl, vajon La Valette atya tudatában volt-e ezeknek a korlátozásoknak. Az ebből fakadó esetleges negatív következményeknek. Vajon megfelelő képpen tájékozódott-e és megfelelő képpen tájékoztatva lett-e ?

A **második kérdést** az ültetvény megvásárlásának körülményei vetik föl. A La Valette atya tevékenységével foglalkozó szerzők közül néhányan (C. de Rochemonteix, B. David, Crétineau-Joly) a dominique-i ültetvény megvásárlása kapcsán ugyanis azon az állásponton vannak, hogy az La Valette atya feletteseinek tudta nélkül történt.²³⁴ Véleményünk szerint azonban La Valette atya felettesei – a misszió belső tanácsa és a párizsi rendház – tudtak tervéről és engedélyezték is azt.

Álláspontunk szerint ugyanis (egyrészt) La Valette atya elkészült tervét engedélyezés céljából bemutatta feletteseinek. Ahogy azt a fentiekben már említettük, mind a misszió belső tanácsa, mind a párizsi rendház, mind pedig a római előjárók engedélyezték azt.

Érvelésünk második pontjaként pedig arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy speciálisan a dominique-i ültetvény megvásárlása a párizsi rendház és de Sacy atya (a Szel szigeteki misszió gazdasági felügyelője) hathatós közreműködése nélkül nem valósulhatott volna meg. Az ültetvény árának előteremtése érdekében ugyanis – ahogy azt La Valette atya és egyébként az emített szerzők is írják – a párizsi rendház feláldozta egyik évjáradékát. Ezen döntés meghozatala értelmezésünk szerint ugyancsak azt jelenti, hogy tisztában voltak La Valette atya tervével (a dominique-i ültetvény megvásárlásának szándékával) illetve a megvalósítás feltételeivel. Döntésükkel egyszerre engedélyezték a fizetés érdekében kialakított pénzügyi konstrukciót és a dominique-i terv megvalósítását.

A fizetési konstrukció engedélyezésével – nézőpontunk szerint – ugyanakkor a párizsi rendház immár másodjára engedélyezte La Valette atya tervét, illetve annak dominique-i birtokra vonatkozó részét. Amennyiben a fizetési konstrukciót de Sacy atya mégis csupán a saját hatáskörében engedélyezte (volna), úgy – véleményünk szerint – a végkifejlet

---

²³⁴ Rochemonteix, La Valette, 71.o., David, Dict. Biographique, 163.o., Crétineau-Joly, Histoire religieuse, politique et littéraire de la Compagnie de Jésus, Paris, J. Legoffre et Cie Libraires, 1859, V. kötet, 193.o.

alakulásának ismeretében ismételten felmerül a felelősség megosztásának, illetve megosztásának kérdése.

A **harmadik kérdéskört** az ültetvény kialakításával kapcsolatos munkálatok vetik föl, mivel az egyes szerzők (Rochemonteix és Rennard) eltérő leírásokat adnak erre vonatkozólag.

Az első kérdés a vásárolt rabszolgák száma kapcsán merül föl. La Valette atya ezzel kapcsolatban ugyanis csak egy hozzávetőleges számot ír. Ezt a számot azonban a későbbi korok szerzői tényként kezelték, és 400-500 rabszolgáról beszéltek. Az ezzel kapcsolatos kalkulációnkat az előzőekben közöltük.

A második kérdés pedig a megépítendő gazdasági épületek száma és jellege kapcsán merül fel. Ezzel kapcsolatban La Valette atya *Mémoire*-ja újfent semmilyen információval sem szolgál számunkra. A felépített gazdasági épület(ek) számáról és méretéről ismét – Rochemonteix közvetítésével – a martinique-i kereskedő már idézett leveléből értesülünk. Tőle tudjuk meg, hogy La Valette atya csupán egy darab, nagyméretű, ám több célnak is megfelelő hangárt építtetett, amely állítólag 300 000 összegű livre-be került neki.²³⁵

A dominique-i birtok kialakítása, számításaink szerint, La Valette atyának kb. 540 000 összegű livre-be került. Ezt az összeget feltételezésünk szerint ugyancsak hitelfölvétel révén teremtette elő.

La Valette atya tervének megvalósíthatósága

La Valette atya tervének bemutatása után érdemes egy pillanatra megállni és megvizsgálni, illetve összefoglalni, hogy mi, hogyan és mennyiért valósult meg tervéből az 1746 és 1753 közötti időszakban.

Beszámolójából tudjuk, hogy **működése első évében** (1747) helyreállította a saint-pierre-i birtokot. Ennek költségét nem tudjuk. Azonban azt feltételezzük, hogy a felújítás költsége már részét képezte 137 000 összegű livre-es adósságnak, amelyet La Valette atya az 1748-as év kapcsán említ először. (Az adósság nagyságával kapcsolatban azonban érdemes felhívni arra a figyelmet, hogy az, az adott korban igen tetemesnek számított. Összege a martinique-i rendház éves bevételeinek kb. kétszerese volt. Hasonló mértékű adóssággal (120 000) csak a guadeloupe-i karmeliták rendelkeztek.) A bevezetett költségcsökkentő intézkedések hatására ugyanakkor a rendház korábbi, éves kb. 70 000 összegű livre-es kiadásai – számításaink szerint kb. 20 000 összegű livre-rel csökkeve – évi 50 000 összegű livre csökkentek.

---

²³⁵ Lettre d'un négociant de la Martinique, 10-11.o. in : *Rochemonteix; Le père La Valette*, 74.o.

Működése második évében (1748), La Valette atya belekezdett a bérházépítésekbe. Az építési költségek, a szükséges bevételek és a fizetőképes kereslet felmérése után La Valette atya tíz bérházat építtetett Saint-Pierre-ben. Állítása szerint az első ütemben felépült három bérház már az első évben 15 %-ot jövedelmezett neki és összességében pedig évente 55 000 livre bevételnövekedést hozott a rendháznak. A tíz ház együttes és bérleti díjjal csökkentett építési költségei – számításaink szerint 693 000 összegű livre-et tettek ki. Ezt az összeget feltételezésünk szerint La Valette atya hitelfölvétel révén teremtette elő.

A misszió bevételeinek további növelése érdekében, feltételezéseink szerint **működése harmadik évében** (1749), La Valette atya hozzálátott a második ültetvény kialakításához. Az ültetvény árát egy párizsi életjáradék és a párizsi rendház segítségével fizette ki. Az ültetvény kialakítása azonban újabb 540 000 összegű livre-be került, amelyet minden valószínűség szerint újabb hitelfelvételből teremtett elő.

Az elmondottak alapján tehát azt mondhatjuk, hogy La Valette atya tervének mindhárom fázisa megvalósult az 1746 és 1753 közötti években. A megvalósítás azonban, saját anyagi források hiányában hitelfeltétel révén történt. Ezzel La Valette atya kb. megtízszerezte a misszió adósságállományát.

Hosszútávon azonban, a szakemberek segítségével készített terv – éppen a szakemberek segítsége és számításai miatt – véleményünk szerint beváltotta volna a hozzá fűzött reményeket és elvárásokat. 1763-ra ugyanis La Valette atya, illetve a bérlők teljes egészében kifizették volna a bérházak építésére felvett hiteleket. A dolminique-i birtokról 1752-től befolyó optimális esetben évi kb. 100 000 összegű livre-es bevételek fedezni tudták volna a misszió eredeti adósságának rendezését, a saint-pierre-i birtok helyreállításának költségeit, valamint a dominique-i birtok kialakításának költségeit. A rendház működtetésének költségeit ugyanis fedezték a saint-pierre-i birtokról befolyó jövedelmek. Az atyák és a rabszolgák élelmezését pedig biztosította a két birtok.

A rendház adósságállományának 1747 és 1753 közötti megtízszereződéséhez a következő tételek járultak hozzá :

alap adósság	137 000
bérházépítés	693 000
rabszolgavásárlás	240 000
építési költség	300 000
Összesen:	1 370 000

Az adósságállomány növekedése következtében a La Valette atya által megfogalmazott hármas célkitűzésből (helyreállítás, adósságrendezés, tartalékképzés) csupán az első cél, azaz

a helyreállítás valósulhatott meg. Az egyébként a terv fő célkitűzésének tekintett, és La Valette atya kinevezésére is okot adó adósságrendezés (az eredeti adósság esetében), az 1746 és 1753 közötti években, nem tudott teljes mértékben megvalósulni. Az adósságrendezés és a tartalékképzés célkitűzésének megvalósítása ennek következtében a misszió, és La Valette atya hosszabbtávú pénzügyi tervei közé sorolódott. Az eredeti adósság rendezésére, a misszió anyagi helyzetének rendezése kidolgozott terv megvalósítására felvett hitelek visszafizetésével párhuzamosan, illetve azt követően kerülhetett sor.

A La Valette atya tervében megfogalmazott másik célkitűzés, nevezetesen a misszió bevételeinek 400 %-os növelése ugyancsak nem tudott maradéktalanul megvalósulni. Az általa megvalósított beruházásokból 1752-től kezdődően összeségében évente kb. 162 000 összegű livre (108 000 + 54 000) bevétel folyt be. Ez azonban – a misszió eredeti éves bevételeinek megőrzése mellett – a bevételek „csupán” kb. 160 %-os növekedését jelentette.

La Valette atya tervének pénzügyi háttere

La Valette atya tervét és annak megvalósíthatóságát vizsgálva, feltétlenül meg kell vizsgálnunk annak legfontosabb részét, a siker kulcsát, azaz a terv pénzügyi hátterét. Azt, hogy milyen pénzügyi források és tranzakciók segítségével képzelte, kívánta La Valette atya megvalósítani a tervezett felújítási és beruházási munkálatokat.

A pénzügyi terv célja ugyanis természetesen az volt, hogy biztosítsa a misszió anyagi helyzetének rendezése céljából megfogalmazott hármas célkitűzés (helyreállítás, adósságrendezés, tartalékképzés) megvalósítását, valamint az ennek érdekében tervezett három lépcsőből álló (sain-pierre-i ültetvény, bérházak, dominique-i ültetvény) munkálatok finanszírozását. Ez azonban a misszió adott pénzügyi helyzetében (137 000 összegű live adósság) nem is volt olyan egyszerű feladat. Ezzel La Valette atya is tisztában volt, így a következőket írta *Mémoire*-jában:

„Ime tervem legfontosabb része. Ez a pénzalap volt, amely mindezen kiadások fedezetéül szolgált.”²³⁶

Az adott helyzetben – az adósság tényét, a cukornád hozam visszaállását és az atyák elvárásait tekintve – a szükséges tőke előteremtésének legegyszerűbb és leggyorsabb módja a hitelfelvétel volt. *Mémoire*-jában La Valette atya éppen ezért külön fejezetet szentel a céljai megvalósításához megfelelőnek ítélt hitelkonstrukció (kamattörlesztési, illetve kölcsönfelvételi technika) bemutatásának. Ennek a konstrukciónak ugyanis az volt a célja,

---

²³⁶ La Valette, *Mémoire justificatif*, 6.o.

hogy megfelelő egyensúlyt teremtsen a hitelek után fizetendő kamat nagysága és az új beruházástól várható bevétel nagysága között.

A következőkben a La Valette atya által megfelelőnek ítélt hitelkonstrukció kapcsán először a kamatokról írott bekezdéseket idézzük.

„A kamat, amelyet a kölcsöneim után fizettem, soha nem mehetett 7,5 % fölé. Kölcsönvettem pl. 500 000 livre-et (vagy 100 000 római écut) 4 éves lejáratra, ahol a tőkét és a kamatot egyszerre kellett visszafizetni. Így tehát 4 év múlva 650 000 tours-i livres-rel (130 000 római écuvel) tartoztam. Ezen 4 év múlva, ez az 500 000 tours-i livres (100 000 római écu), az épülőben lévő házakra kötött bérleti szerződésnek megfelelően, amely házak építésére a jelzett összeget felvettem, 15 %-ot kellett hogy jövedelmezzen nekem. Vagyis 300 000 tours-i livre-et vagy 60 000 római écut.

Így abban a helyzetben voltam : 1. hogy ki tudtam fizetni a 30 000 római écu kamatait [azaz a 30 000 écu vagy 150 000 livre-nyi kamatot], 2. egy második 350 000 livre-es (70 000 római écu) kölcsön révén és a bérleti díjakból maradt 150 000 livre-rel (30 000 écu-höz) ki tudtam fizetni az első kölcsönömet. Így csak 350 000 livre-rel (70 000 római écu) tartoztam, amit 4 év múlva kellett kifizetnem és amelynek a végén a bérleti díjak ugyanennyit jövedelmeztek nekem, vagyis 300 000 livre-et (60 000 római écu).

Így abban a helyzetben voltam : 1. hogy ki tudtam fizetni a 350 000 livre (70 000 római écu) kamatait, amely 4 évre 105 000 livre-re (21 000 écu) rúgott és a 350 000 livre-es (70 000 écu) tőkéből le tudtam számítani 195 000 livre-et (39 000 écu). Így egy harmadik 155 000 livre-es (31 000 écu) kölcsön elég volt nekem és ezáltal a 12. év végén, néhány bosszantó eseményt is feltételezve, semmivel sem kellett tartoznom. A bérházaknak jövedelmezőknek kellett maradniuk, mert az utolsó 4 évben csak 205 000 livre-rel (41 000 római écu) kellett tartoznom. Egyébként a kapott bérleti díjat minden évben odaadva, hogy leszámítolják a tőkéből és a kamatokból, biztosra vehettem, hogy rendezni tudom a tartozásomat. »²³⁷

A terve alapját képező kamatok és a bevételek egymáshoz viszonyított arányáról azt a nagyon fontos információt tudjuk meg, hogy La Valette atya pontosan megtervezte a kettő arányát. A zökkenőmentes hiteltörlesztés érdekében a bérleti díjakból befolyó jövedelemnek (15%) kétszer olyan magasnak kellett lennie, mint a fizetendő kamat (7,5%) nagysága.

Az idézetből azt is megtudjuk, hogy La Valette atya a felvett hitel és kamatainak teljes visszafizetésének időpontját eleve a hitel futamidejének háromszorosára, azaz a tizenkettedik év végére tervezte. Ezt az évente rendelkezésére álló bevételek nagysága tette szükségessé. A hitelből finanszírozott befektetések (pl. házépítés) ugyanis nem térültek meg 100 %-ban a hitel négyéves futamidejének lejártára. A fennálló tartozás rendezését La Valette atya újabb négyéves futamidejű, azonban egyre csökkenő összegű ú.n. refinanszírozott hitelek igénybevétele révén kívánta megvalósítani.

A kamatok és a bevételek kényes egyensúlya után nézzük meg La Valette atya hitelfölvételi gyakorlatát. A következőkben *Mémoire*-jának, az általa kedvezőnek tartott hitelfölvételi-konstrukcióról írott részeit fogjuk idézni.

²³⁷ La Valette, *Mémoire justificatif*, 7.o.

„A pénz Martinique szigetén 10 % [kamatot] fizetett. Szükségem volt pénzre, így ezt a kamatrátát kellett elfogadnom és követnem. Arra az álláspontra helyezkedtem, hogy de Sacy atyán, a párizsi gazdasági igazgatónkon keresztül veszek föl hitelt 4 évre, paritásra [értékpapír névértékének és forgalmi értékének egybeesése]. Vagyis kölcsönvettem 5 000 tours-i livre-et (1000 római ecu) és egy váltóval elköteleztem magamat, hogy 4 év múlva Franciaországban ugyanezt az összeget fizetem vissza.

A Szigetek pénze Franciaországban 1/3-ot veszít az értékéből, így 15 000 szigeteki livre (3000 ecu) Franciaországban csak 10 000 livre-tournois-t (2000 ecu) ér. Amikor elérkezett az első váltóim lejáratára, újabb kölcsönt vettem föl és a papírokat 1 vagy 2 hónap látra szóló kötvényre állítottam ki. Vagyis a mondott váltókat 1 vagy 2 hónappal a bemutatás után kellett kifizetni. A váltókat hajós kapitányokra és az ő hajótulajdonosaikra állítottam ki, 25-28 % veszteséggel. Így az első hitelem után fizetett kamat nem volt több mint 7,5 %.

Összeségében 4 hónapot vesztettem a váltóm kiállítási dátuma óta, és 4 évet azon váltók lejáratáig, amelyeket a hajóskapitányok adtak nekem 1 vagy 2 hónap látra vagy prezentációra. És voltak olyan váltóim, amelyek több mint 200 000 livre-et (40 000 római ecu) értek, amelyeket az intendáns urak a Tengerészeti ellátóira állítottak ki, 20 % veszteségre.

Ez a módszer, hogy 4 évre, paritásra veszek föl hitelt, felkeltette a kereskedők érdeklődését. Ugyanis volt, aki 3 és fél évre vagy akár 3 évre, paritásra vett föl hitelt. Nekem is erre az időtartamra kellett hitelt fölvennem. De ahelyett hogy odaadtam volna de Sacy atyának a hajótulajdonosoktól fölvetett hitelek váltóit (vagyis ahelyett, hogy rajta keresztül fizettem volna vissza a hajótulajdonosoktól fölvetett hiteleket), hogy kifizessem a saját váltóimat, arra használtam a kölcsöneimet, hogy a holt szezonban cukrot vagy kávéat vegyek, amelynek akkor volt a legalacsonyabb ára az egész évben. (holtszezonnak hívják azt az időszakot, amikor nem küldenek hajót [Európába] az orkánok miatt, mint augusztusban és szeptemberben). Ezeket az árukat elküldtem egy megbízottnak, aki eladta és az árát de Sacy atyának adta, hogy ő abból fizesse ki a váltóimat. Elővigyázatos vásárlásaim és nagy rakományaim révén, amelyek a legolcsóbb fuvardíjat biztosították nekem, a legtöbb, amit 10 év alatt rajta [a vásárlásaimon] veszítettem, maximum 20 % volt. És azt is figyelembe kell venni, hogy nem csak a vásárlás időpontja volt számomra kedvező, hanem mivel készpénzzel fizettem, a cukor és a kávé árából is engedményt kaptam.”²³⁸

La Valette atya általános hitelfölvételi gyakorlatáról azt a nagyon fontos információt tudjuk meg az idézetből, hogy az több pontos is eltér a korban szokásos pénzügyi és hitelezési technikáktól. Megtudjuk, hogy La Valette atya általában két fajta hitelt vett föl, két egymástól jól elkülöníthető hitelezői körtől, két különböző célra. Egyrészt Franciaországban, tőkeerős magánszemélyektől vett föl hitelt, négyéves lejáratra, de Sacy atyán keresztül, tours-i livre-ben. Másrészt hajóskapitányoktól, illetve hajótulajdonosoktól vett föl hitelt személyesen, rövid, egy-két hónapos lejáratra, (feltételezéseink szerint többnyire Franciaországban és ugyancsak tours-i livre-ben) áruvásárlás céljára. A kétfajta hitelfelvételt ugyancsak a minél kedvezőbb és gördülékenyebb hiteltörlesztést szolgálta.

La Valette atya saját bevallása szerint, hitelfölvételi gyakorlata, amely az akkor használt pénzügyi és hitelezési technikák sajátos vegyítésén alapult, sikeresen működött. Ennek révén

²³⁸ La Valette, Mémoire justificatif, 13-14.o.

– a La Valette atya tevékenységével foglalkozó szerzők véleménye szerint is – elő tudta teremteni a felújítási és beruházási munkálatokhoz szükséges tőkét.

La Valette atya hitelfölvételi módszerének sikeréhez Rennard szerint – a jó konstrukción kívül – azonban más tényezők is hozzájárultak. Véleménye szerint elsősorban La Valette atya jezsuita mivolta jelentett garanciát a befektetőknek. Rennard szerint a befektetők ugyanis úgy értelmezték a La Valette atyával történő tárgyalásokat és szerződéskötést, hogy La Valette atya az egész jezsuita rend nevében jár el. Mivel a rendről,²³⁹ ahogy magáról az egész Egyházzal is, azt feltételezték, hogy gazdag, és szükség esetén kezességet tud vállalni, ezért biztosítva látták a felvett hitel minden körülmények közötti visszafizetését.

A sikerhez hozzájáruló másik tényező Rennard szerint pedig az anyaországi és a gyarmati pénzek értéke közötti 1/3-os értékkülönbség volt. Ez ugyanis azt eredményezte, hogy nem volt érdemes készpénzt, illetve vagyont készpénz formájában az anyaországba vinni. Aki mégis át akarta vinni a vagyonát, az többnyire először gyarmati árúba fektette azt, majd az anyaországban közvetítők segítségével nélkül eladva újra a pénzéhez jutott. Aki azonban mégsem ezt a némileg bonyolult megoldást kívánta választani, annak kínált – Rennard szerint – alternatívát La Valette atya.

Rennard véleménye szerint ugyanis La Valette atyának szinte korlátlan mennyiségben volt szüksége tőkére terve megvalósításához. Így a készpénzt átvinni szándékozók számára azt a kedvezőnek tűnő ajánlatot tette, hogy hitel formájában fölveszi tőlük az Európába átvinni szándékozott összeget, majd ugyanezt az összeget, értékvesztés nélkül, 24, 30 vagy 36 hónap múlva, a párizsi rendház közreműködésével visszafizeti számukra.²⁴⁰

Rochemonteix szerint pedig La Valette atya hitelhez és egyáltalán pénzhez jutását még egy tényező segítette. Nevezetesen a hírneve. Rochemonteix szerint ugyanis beruházásainak, hozzáértésének és leleményességének köszönhetően La Valette atya jó hírnévre és közmegbecsülésre tett szert. Martinique szigetén és Európában egyaránt. Ennek révén pedig – Rochemonteix véleménye szerint – La Valette atya úgy Európában, mint Martinique szigetén szinte korlátlanul tudott hitelt fölvenni.²⁴¹

Véleményünk szerint azonban érdemes némi fentartással kezelni Rennard és Rochemonteix álláspontjait. Főként azok túlzottan általánosító jellegét.

²³⁹ A franciaországi rendházak és kollégiumok 1762-es és általában 18. századi anyagi helyzetéről lásd A. Hamy atya *Richesse des Jésuites en France* című kiadatlan munkáját.

²⁴⁰ Rennard, *Hist. Religieuse*, 207-208.o.

²⁴¹ Rochemonteix, *Le père Lavalette*, 76.o.

La Valette atya pénzügyi tervének bemutatása után azonban érdemes megállni egy kicsit és megvizsgálni hogyan is illeszkedett a terv pénzügyi része magához a három lépcsőből álló tervhez. Hogyan is segítette annak megvalósulását. Vagyis lehetővé tette-e a La Valette atya által választott hitelkonstrukció az eredeti adósság rendezését, a tartalékképzést, valamint a beruházásokra fölvelt hitelek visszafizetését.

A La Valette atya által tervezett és megvalósított beruházások és helyreállítási munkálatok, a misszió adott anyagi helyzete miatt – ahogy azt a korábbiakban láttuk – kizárólag hitelből valósulhattak meg. Ezért a belőlük befolyó bevételeknek nem csupán a misszió eredeti adósságának rendezését kellett (volna) biztosítaniuk, hanem a megvalósításra fölvelt hitelek fedezését is. A beruházások megtervezésénél éppen ezért az volt a kérdés, hogy hány év alatt térülnek meg. Vagyis a megvalósításukra fölvelt hitelt és kamatait hány év alatt lehet visszafizetni.

Mivel a La Valette atya által tervezett egyik beruházás esetében sem látszott reális esély arra, hogy azok a hitel futamidejének lejártakor, azaz a negyedik év végén, kamatostul megtérüljenek, azt mondhatjuk, hogy La Valette atya már a hitel föl vételének pillanatában tisztában volt azzal, hogy ki kell tolnia a hitel visszafizetésének időpontját. Vagyis újabb hitelek révén refinanszíroznia kell az eredeti hitelét. A zökkenőmentes (ám elhúzott) hitelvisszafizetés érdekében a beruházásoknak a hitelek futamidejének lejártáig (12 év) bevételtermelőnek kellett maradniuk.

La Valette atya tervében két, nagy pénzügyi befektetést igénylő beruházást említ. Egyrészt a bérházak építését, másrészt a második ültetvény kialakítását. Az első esetében La Valette atya – ahogy azt írta is – 12 év megtérülési idővel számolt. Azaz, az 1748-ban föl vett hitelt csak 1760-ra fogja tudni teljes egészében kifizetni. Ehhez számításai szerint kétszer, 1752-ben és 1756-ban kell csökkenő összegű hitelt fölvennie.

A második birtok kialakítása kapcsán visszaemlékezéseiben ugyanakkor nem ad meg ilyen konkrét megtérülési időkeretet. Ha azonban a birtokról eddig rendelkezésünkre álló információkat összegezzük, és La Valette atya hitelfölvételi gyakorlatát alkalmazzuk, akkor a második birtok esetében is 12 éves megtérülési idővel számolhatunk. Az 1749-ben föl vett hitelt La Valette atya 1761-re fogja tudni teljes egészében kifizetni. Ehhez – számításaink szerint – ugyancsak kétszer, 1753-ban és 1757-ben kell csökkenő összegű hitelt fölvennie.

Mindkét beruházás megtérülésének legfőbb feltétele azonban a liquiditás volt. A liquiditás kockázata ugyanakkor a két beruházás esetében, eltérő jellegük miatt más és más volt.

A bérházak esetében a kockázat kisebb volt, hiszen a bérleti szerződés 7 évre szólt. Így ezen időtartam alatt a bevételek garantálva voltak. Kockázati tényezőt ez esetben a szerződés megújítása (új bérlők megszerzése), illetve az állagromlásból következő üresedés jelentett.

A dominikai birtok esetében ugyanakkor nagyobb volt a kockázat. Itt ugyanis az időjárás és a piaci viszonyok kiszámíthatatlan alakulása jelentett évről évre változó kockázati tényezőt. Ez pedig a birtokról származó bevételek nagyságát – és ezáltal közvetve a visszafizetés ütemét – is befolyásolhatta.

A hitelek teljes összegének visszafizetése után (1760 illetve 1761) keletkező bevételek természetesen a továbbiakban a misszió éves bevételeit gyarapították volna, valóban lehetővé téve ezzel a hosszútávú célkitűzések között szereplő tartalékképzést.

A hiteltörlesztés szempontjából ugyancsak fontos, hogy helyreállt a saint-pierre-i birtok működőképessége. A költségtakarékosság következtében évente fölszabaduló kb. 30 000 összegű livre-es összeg pedig véleményünk szerint elégséges volt (lett volna) az eredeti adósság és a felújítási munkálatokra fölvelt hitelek visszafizetésére. Erre, számításaink szerint, 1748-tól kezdődő, kb. 7 év alatt került volna sor. Ezzel 1755 –re megvalósult (volna) az ugyancsak az eredeti célkitűzések között szereplő és La Valette atya kinevezésére okot adó adósságrendezés programja.

Összeségében tehát azt mondhatjuk, hogy La Valette atya pénzügyi terve egyfelől biztosította a tervezett beruházások megvalósítását. Másrészt azonban jelentősen megnövelte a misszió adósságállományát. Az adósságállomány rendezésére, ugyanakkor csak a 12. év végén, azaz 1760-ban, illetve 1761-ben kínálkozott reális esély. Ettől az időponttól kezdve azonban a keletkező bevételek már valóban a misszió éves bevételeit gyarapították volna, lehetőséget teremtve ezzel a tartalékképzésre is.

Az előző fejezetekben azt vizsgáltuk, milyen körülmények tették lehetővé La Valette atya gazdasági igazgatóvá történő kinevezését 1746-ban ; gazdasági igazgatóként milyen tervet állított össze a misszió anyagi helyzetének rendezésére ; hogyan valósította meg ezt a tervet ; milyen pénzügyi tervet dolgozott ki, valamint mi valósult meg tervéből az 1746 és 1753 közötti években.

La Valette atya tervének megvalósítását, valamint terve pénzügyi részét megvizsgálva azt találtuk, hogy rövidtávon, azaz tevékenysége 1746-tól 1753-ig tartó első szakaszában tulajdonképpen megvalósult terve mindkét nagy pénzügyi beruházást igénylő része. Megtörténtek a helyreállítási munkálatok. Az új beruházásokból keletkezett újabb adósságok rendezésére, valamint a tartalékképzésre és a misszió bevételeinek valódi növelésére azonban csak hosszútávon, a beruházások 12 éves megtérülési idejének lejárta után volt lehetőség.

La Valette atya tervét vizsgálva és a róla megtudottakat összegezve azonban még két kérdéskört érdemes átgondolnunk. Egyrészt azt, hogy milyen hatásokkal és következményekkel járt La Valette atya tervének megvalósítása. Másrészt pedig azt, hogy La Valette atya miért pont egy ilyen tartalmú terv megvalósítását ítélte szükségesnek.

La Valette atya tervének megvalósítása hosszútávú és jelentős hatással volt a martinique-i misszió működésére. A megvalósított beruházások ugyanis egyrészt a misszió adósságállományának megnövekedését eredményezték, másrészt pedig a misszió birtokainak megszorodását és a gazdasági igazgatói munka kiszélesedését vonták maguk után.

A misszió adósságállományának – rövidtávon kétséget kizáróan jelentős és sokkoló mértékű – megnövekedését sokan rosszállóan fogadták. Guillin atya; a misszió előljárója például a következőket írta:

„Kíváncsi természetéből kifolyólag, amely arra ösztönözte, hogy minden nap valami újba fogjon, ... következett, hogy misszióink minden nap gazdagodott, egyben azonban el is adósodott.”²⁴²

A La Valette atya tevékenységével foglalkozó kortárs névtelen szerző pedig a következőket írja ezzel kapcsolatban:

„A nagy kölcsönök, amelyeket kénytelen volt felvenni egyrészt a M. Crésols-tól vásárolt ültetvény kialakítására, másrészt rabszolgák vásárlására, szinte végeláthatatlan módon megsokszorozták kötelezettségeit. [...] Volt vakmerőség és elővigyázatlanság ebben a nagyívű tervben, amely látszatra növelte a misszió birtokait, mégis túlzott mértékben növelte meg a misszió adósságait.”²⁴³

²⁴² Lettre du père Guillin au R.P. Général, février 1753 in: David; Dict. Biographique, 165.o.

²⁴³ S.n., Mémoire sur le père La Valette, 2.o.

Helyi előjárói La Valette atyától és tervétől ugyanis a misszió adósságának rövidtávú és végleges rendezését várták.

Az adósságállománnyal együtt, a végrehajtott beruházások következtében ugyanakkor a misszió birtokainak száma is jelentősen megnövekedett. A Társaság betelepedésekor kapott saint-pierre-i birtok és rendház, az 1739-ben vásárolt épület és az 1746-ban már meglévő minimum két darab bérház mellé, La Valette atya tevékenysége nyomán újabb tíz bérház és egy újabb földbirtok került a rendház tulajdonába. Ezzel – az ugyan hitelből történt de – látványos birtokgyarapodással a kortársak szemében a jezsuiták lettek a térség legvagyonosabb közössége. Ezzel azonban véleményünk szerint akaratlanuk is tovább erősítették az emberekben a Társaság gazdagságának képzetét. Birtokgyarapodásuk ugyanakkor a korona szándékaiba és rendelkezéseibe (Holtkéz törvény) ütközött.

A birtokállomány tartós és az adósságállomány átmeneti megnövekedésével együtt ugyanakkor a gazdasági igazgatói feladatkör is sokrétűbb és összetettebb lett.

A gazdasági igazgató ettől kezdve már nem csupán a saint-pierre-i birtok és a bérelt précheur-i ültetvény hozamáért és működtetéséért, az atyák és a rabszolgák élelmezéséért, a rendház fenntartásáért, valamint az eredeti bérházak kihasználásáért felelt.

Ettől kezdve feladatai közé tartozott a költségcsökkentő intézkedések következtében mindennemű élelmiszer, szükségleti, használati vagy kegytárgy direkt Franciaországból történő beszerzése, a közvetítő kereskedelem árdragító hatásának elkerülésére. Feladata volt az élelmezés megszervezése és koordinálása a saint-pierre-i, a précheur-i és a dominique-i birtokokon megtermett, előállított és felnevelt növények és háziállatok révén. Feladatai közé tartozott az élelmezési költségeken megtakarított pénzből a misszió eredeti adósságának, valamint a helyreállítási munkálatokra felvett hiteleknek a fizetése. Ugyancsak a feladatai közé tartozott a bérházak bérleti szerződésének felügyelete, az új szerződések megkötése, a bérelti díj beszedése, a bérházak építésére felvett hitelek és annak kamatainak fizetése, az új hitelszerződések – lehetőleg azonos feltételekkel történő – megkötése. Valamint ugyancsak a gazdasági igazgató feladata volt a dominique-i birtok kialakítása, működtetése, az e célból felvett hitelek és annak kamatainak fizetése, az új hitelszerződések megkötése.

Ez a szerteágazó tevékenységi kör komoly gazdasági ismereteket és az adott pénzügyi és gazdasági tervek alapos ismeretét igényelte. Egy megfelelő ismeretekkel és képességekkel rendelkező atya megtalálása és kinevezése még nagyobb feladat elé állította volna a misszió előjáróit, mint amekkorával La Valette atya megválasztásakor szembesültek. Ezért – vagy más okoknál fogva – az atyák minden valószínűség szerint úgy ítélték, hogy az a rendház

számára a legjobb megoldás, ha a gazdasági igazgatói feladatokat továbbra is La Valette atya látja el.

Ez azonban nem ad magyarázatot a misszió belső tanácsa működésének kérdésére. Vagyis a La Valette atya tevékenységének engedélyezése és felügyelete illetve a terv megvalósításának kérdéseire. Arra, hogy a Guillin atya mellett működő tanács, amennyiben nem helyeselte La Valette atya tervének egyes részleteit, vagy következményeit, miért engedélyezte annak megvalósítását ?

La Valette atya 1746-tól 1753-ig tartó tevékenységét és tervét vizsgálva még egy kérdés merülhet föl bennünk. Nevezetesen miért pont egy ilyen tartalmú terv megvalósítását ítélte szükségesnek a misszió anyagi helyzetének rendezése céljából. Ezt a kérdést a La Valette atya tevékenységével foglalkozó szerzők (Rochemonteix, Rennard és a kortárs névtelen szerző) is fölítették. Utóbbi például például anélkül, hogy igazán választ adna a kérdésre, a következőket állapítja meg:

„La Valette atyának be kellett volna érnie a misszió földjei terméshozamának növelésével. Ő meg akarta növelni őket.”²⁴⁴

A kérdésre részben már válaszoltunk, ennek a fejezetnek az elején, amikor az atyák tájékozottságát, elvárásait és a belső ellenőrző mechanizmusok működését vázoltuk. Most azonban megpróbáljuk felvázolni azt a döntési alternatívát, amely 1746 őszén La Valette atya előtt állt.

La Valette atya kinevezésének célja a misszió súlyos anyagi helyzetének rendezése volt. A kérdés az volt, hol tudnak a misszió meglévő bevételei között olyan anyagi forrásokat találni, amelyek ezt lehetővé teszik. Van-e mód a misszió éves bevételeiből egy nagyobb összeg elkülönítésére, vagy a hiányzó forrásokat valóban csak hitelfelvétel révén, külső forrásokból lehet előteremteni. A misszió súlyos anyagi helyzetét látva ugyanakkor az a vágy is megfogalmazódott La Valette atyában és előljáróiban, hogy a jövőbeni hasonló esetek kivédésére szükséges lenne egy tartalékalap létrehozása.

Ezen célkitűzések (adósságrendezés, helyreállítás, tartalékképzés) akár rövidtávú, akár hosszútávú megvalósításához jelentős anyagi forrásokra van szükség. A bevételnövelő tevékenységek megvalósításra azonban kezdetben kizárólag külső anyagi források bevonása révén van lehetőség. Vagyis a misszió adósságállománya az első időkben (még ha La Valette atya csupán a helyreállítási munkálatok erejéig vesz is föl hitelt) mindenképpen nőni fog. A működőképesség helyreállítása után azonban immár az a kérdés, hogy elegendőek-e a

---

²⁴⁴ S.n., Mémoire sur le père La Valette, 2.o.

bevételek az adósságok és a felvett hitelek visszafizetésére ? Mikorra valósulhatna meg az adósság teljes állományának visszafizetése ? Illetve a gyorsabb adósságvisszafizetés és a tartalékképzés érdekében lehet-e növelni a saint-pierre-i birtok terméshozamát ?

A saint-pierre-i birtok adottságainak átgondolása után La Valette atya minden bizonnyal arra az álláspontra jutott, hogy sem intenzív, sem extenzív módszerekkel nem lehetséges növelni a birtok hozamát. Így a helyreállt terméshozam (1749) és a bevezetett költségtakarékossági intézkedések révén a rendház évi 20 000 összegű livre-et tud spórolni. Ezt az összeget 1748-tól kezdődően minden évben odaadva az adósságok és a hitelek törlesztésére, kb. 10 év alatt tudta volna a rendház teljes egészében visszafizetni a tartozását. Tartalékképzésre természetesen csak az adósságok visszafizetésének megtörténte után, azaz 1758-tól kezdődően lett volna mód.

Ez a megoldás azonban nem nyerte meg La Valette atya (és feltételezhetően előljáróinak) tetszését (sem). Vagy mert túl hosszúnak tartotta (tartották) a 10 éves hitel és adósságtörlesztési periódust, vagy mert nem tartotta (tartották) elegendőnek az adósságtörlesztésre fordítható összegek nagyságát, vagy mert túl távolinak tartotta (tartották) a tartalékképzés megindulásának időpontját, vagy mert ez a terv nem fejezte kellően ki a rendház társadalmi státuszát. Akár a felsoroltak, akár egy általunk nem ismert indok volt is az oka, La Valette atya az ebben a fejezetben ismertetett háromlépcsős, két új beruházást igénylő, az adósságállományt átmenetileg megnövelő terv megvalósítása mellett döntött.

La Valette atya kinevezése a misszió legfőbb előljárójává

1753-ban La Valette atya immár hetedik éve látta el a gazdasági igazgatói tiszteket. Tevékenységéről, modoráról Martinique szigetén és Párizsban is mindenki a legjobb véleménnyel volt. Montigny atya (1756-tól a Párizsi Provincia gazdasági igazgatója) például a következőket írta róla :

„La Valette atya alapvetően egy aktív, megnyerő és természetes módon engedelmességre hajló karakter volt. Nemsokára, ügyeskedései és jó szolgálatai révén sokakat megnyert és a kormányzó, az intendáns és a sziget legtekintélyesebb lakosai szemében is nagy megbecsülést vívott ki. »²⁴⁵

Egy martinique-i kersekedő pedig a következőket:

„Minden általam ismert jezsuita közül ő az, aki a legjátékosabb és legkellemesebb szellemmel bír, akinek a legfinomabb és legmegnyerőbb a módszere. [...] Minden olyan tulajdonságot megtalálna benne, amely a nagy emberek sajátja, akik kellemesek társadalom számára, hasznosak a Társaság számára, drágák a barátaiknak és tiszteltek az irgyeik által. »²⁴⁶

Hozzáértésének és sikereinek köszönhetően hamarosan La Valette atya lett Saint-Pierre és a misszió legtiszteltetreméltóbb és legmegbecsültebb tagja. Sikerei nyomán személyét egyre többször emlegették, mint Guillin atya (a misszió legfőbb előljárója) lehetséges utódát.

Guillin atya utódlásának kérdése már régóta napirenden volt. Guillin atya 1723-ban érkezett Martinique szigetére és több éves plébánosi működés után, 1732-ben, 44 éves korában, a korábbi legfőbb előljáró halála miatt kinevezték a misszió legfőbb előljárójává és apostoli prefektusává. Legfőbb előljárói tiszteket társai legnagyobb meglepődése mellett nyolc évig, 1740 végéig töltötte be. Három év elteltével, 1744 elején (56 éves korában) azonban újból legfőbb előljáróvá választják. Kinevezését ugyanakkor csak engedelmességi fogadalmára hivatkozva fogadja el, és rögtön jelzi is lemondási szándékát. Felettese azonban nem teljesíti kérését. 1745-ben a legfőbb előljárói tisztség mellé újabb feladatot volt kénytelen föl vállalni. Nevzetesen a misszió gazdasági ügyeinek irányítását is. A kettős adminisztráció nehézségei, hiányos gazdasági ismeretei, valamint a misszió tevékenyége idején kialakult súlyos anyagi helyzete okán 1746 végén a misszió gazdasági ügyeinek irányítását La Valette atyának adta át. Legfőbb előljáró működése alatt felettese felé többször megfogalmazott kérése, mely szerint előrehaladott kora (65 év) és számos betegsége okán szeretné átadni a misszió lelki irányítását is, csak 1753-ban talál meghallgatásra.

²⁴⁵ Montigny, Mémoire pour les jésuites de France in: *Rochemonteix, Le père Lavalette*, 50.o.

²⁴⁶ Lettre d'un négociant de la Martinique, 18:o: in: *Rochemonteix; Le père Lavalette*, 52:o:

A leendő legfőbb elöljáró kinevezése kapcsán, Visconti Rendfőnök, a Társaság szabályzatában foglaltaknak megfelelően javaslatot kért a leendő legfőbb elöljáró személyére a martinique-i misszió és a Párizsi Provincia erre fölkerült tagjaitól.²⁴⁷

Martinique esetében Guillin atyán kívül, Desbougues és Marchal atyákra esett a választás.²⁴⁸ A Párizsi Provincia képviselőjében pedig (akiről tudomásunk van) ugyancsak a legfőbb elöljárónak, Le Forestier atyának (1752-1756) kellett nyilatkoznia. A választás – a nyilvánvaló előzmények, azaz La Valette atya szereplése és kedvező megítélése ellenére – nem volt könnyű. Több atya neve is fölmerült.²⁴⁹ A dokumentumokból ugyanakkor az is kiderül, hogy az egyértelműen Guillin atya utódként emlegetett La Valette atya neve is csak a fentiekben leírtakhoz hasonló fenntartásokkal merült föl. Marchal atya levelében például a következőket írja róla :

„Hatalmas tehetséggel van megáldva, művelt [...] ügyes, leleményes éles látású a gazdasági ügyekben, nagy buzgalommal ápolja a lelkeket és túl nagy hévvel szeretne mindenfajta szolgálatot tenni a környezetének, a világi (papi) hatóságok kedvelik, összességében minden olyan tulajdonsága meg van, amelyre egy elöljárónak szüksége van. Ugyanakkor tulajdonságai közül, számomra úgy tűnik, hiányzik egyfajta érettség. [...] Néha nagyon nyugtalan, nyughatatlan, úgy tűnik számomra, hogy túl sok dologba kezd bele, és nem mindig marad az adott határok között. La Valette atya még nem érett a misszió kormányzására, néhány év múlva már sokkal alkalmasabb lesz rá.”²⁵⁰

Guillin atyának szintén hasonló volt a véleménye. Ő a következőket írta La Valette atyáról:

²⁴⁷ Jelölésre és véleménynyilvánításra a szabályoknak megfelelően a Rendfőnök mindig három atyát – köztük a még hivatalban lévő legfőbb elöljárót és az ő két választottját – kért föl, akik választásukat indokolva három-három személyt jelölhettek. Rochemonteix, Le père Lavalette, 47-53.o.

²⁴⁸ David, Dict. Biographique, 164.o.

²⁴⁹ A fennmaradt dokumentumokból megtudjuk például, hogy lehetséges jelöltként Bruny, Delpech, Pretrel és Magloire atyák neve is felmerült. A jelölő atyák által a Rendfőnöknek írt levelekből azt is megtudjuk, hogy kiről milyen jellemzést adtak, illetve kit miért vagy éppen miért nem tartottak alkalmasnak a tisztségre. Desbougues atya jelöltjéről, Bruny atyáról például megtudjuk, hogy Desbougues atya azért volt kénytelen „csak” a második helyen jelölni őt, mert külföldi (szicíliai) származású volt. Guillin atya választásáról megtudjuk, hogy egyik jelöltje Delpech atya volt. Ez utóbbi ugyanis Guillin atya szerint birtokolta a kormányzáshoz szükséges képességeket és erényeket. Személye mindazonáltal különböző külső tényezők okán mégsem megfelelő. Ahogy Guillin atya vele kapcsolatban atya fogalmaz : „[Pere Delpeche a] d'un caractère plutôt raide et difficilement ployable, il ne semble pas devoir convenir aux nôtres ni aux gens de l'extérieur, et beaucoup moins encore aux administrateurs de la colonie dont la protection nous est très nécessaire pour le bien de la mission tant au matériel qu'au spirituel.»

Guillin atya másik választottja pedig Pretrel atya volt. Utóbbi személye ugyancsak különböző külső tényezők okán Guillin atya szerint sem a legmegfelelőbb a posztra. Guillin atya a következőket írta róla: „parce qu'il ne plaît ni aux notables ni aux administrateurs de cette île et parce qu'il sera; semble-t-il, hostile aux autres ordres religieux, notamment aux Dominicains.»

Marchal atya választásáról pedig azt tudjuk meg, hogy egyik jelöltje Magloire atya volt, akit azonban saját személyiségjegyei miatt féltettek az elöljárói poszttól. Róla a következőket írta Marchal atya: „Il montre de l'intelligence qui a paru avec éclat dans ses excellentes études. Il a une piété sincère [...] Il est aimé des nôtres et des laïcs. [...] Il équilibre mal les forces de son corps et les ardeurs de ses sentiments; il semble douteux qu'il puisse longtemps soutenir la pénible direction de cette mission.»

Lettre du père Guillin au R. P. Général, février 1753 in: David, Dict. Biographique, 83., 235.o. és

Lettre du père Marchal, datée de la Martinique, le 26 février 1753 et adressée au Général in : David, Dict. Biographique, 182.o.

²⁵⁰ Lettre du père Marchal, datée de la Martinique, le 26 février 1753 et adressée au Général in: Rochemonteix, Le père Lavalette, 54.o.

„Valójában számos figyelemre méltó képességet és tulajdonságot birtokol, amelyre egy jó előjárónak szüksége van. Főként a dolgok irányításához szükséges energiát és figyelmet. Ugyanakkor úgy tűnik számomra, hogy túl emberi és túl politikusi módon kormányoz, és sokkal jobban érdeklődik az anyagi ügyek, mintsem a leleki ügyek iránt. Ehhez vegye még hozzá, hogy merészebb, mint kellene, ugyanis karakterétől hajtva, minden nap valami új létrehozására törekszik, hacsak egy megfontolt előjáró gátat nem vet elképzeléseinek. Amiből is következik, hogy rendházunk minden nap gazdagodik, ugyanakkor adósságai is növekednek. Ezen oknál fogva a mondott Antoine atya kevésbé tűnik alkalmasnak a vezetésre.”²⁵¹

Vagyis a kiválasztott jelölő atyákból kettő, és meglepő módon a még hivatalban lévő legfőbb előjáró nem javasolta La Valette atya kinevezését. Véleményük szerint kinevezésével még egy-két évet várni kellene, hogy ezen idő alatt La Valette atya szert tegyen a poszt betöltéséhez elengedhetetlen bölcsesség és megfontoltság képességére.

Fenntartásaikkal azonban úgy tűnik egyedül voltak. A misszió többi tagja – akik bár nem jelölhettek, de véleményt nyilváníthattak – és a Párizsi Provincia jelölésre felkért tagjai ugyanis nagyon jó véleménnyel voltak La Valette atyáról. A Rendfőnöknek írt leveleikben La Valette atyát, mint a misszió legfőbb előjárói tisztét a legjobban ellátni képes jelöltet írták le.²⁵² Valószínűleg a párizsi előjárók kedvező véleményének (Marchal és Guillin atyák feltételezhetően késve érkezett leveleinek) és a sok pozitív tartalmú támogató levélnek köszönhető, hogy végül La Valette atyára esett a Rendfőnök választása.

1753. május 6-án Visconti Rendfőnök kinevezte La Valette atyát a Szél szigetek misszió legfőbb előjárójává és apostoli prefektusává.²⁵³

Legfőbb előjárói munkájának ellátásában ugyanakkor La Valette atya segítségére volt – mint a Társaság minden előjárójának esetében – egy tanácsadó (*admoniteur*) és egy tanács (*conseil*). Előbbi feladata volt, hogy figyelmeztesse és tanácsokkal lássa el a legfőbb előjárót, utóbbi pedig az adminisztrációval és a gazdasági ügyekkel kapcsolatban nyilvánított rendszeresen véleményt. A jelölés kapcsán La Valette atya személyéről és személyiségjegyeiről megfogalmazott véleményükből következően Guillin atyát nevezték ki tanácsadónak La Valette atya mellé, míg az ugyancsak jelölő Marchal atya a felügyelő tanács egyik tagja lett.²⁵⁴

Legfőbb előjáróvá történt kinevezése után La Valette atya továbbra is megtartotta az 1746-tól betöltött lelkivezetői tisztségét (*ministre*), valamint a misszió gazdasági ügyeinek

²⁵¹ Lettre du père Guillin au R.P. Général, février 1753 in: David, *Dict. Biographique*, 164-165.o.

²⁵² Rochemonteix, *Le père Lavalette*, 57.o.

²⁵³ David, *Dict. Biographique*, 165.o.

²⁵⁴ Rochemonteix, *Le père Lavalette*, 58.o.

irányítását is.²⁵⁵ Így a misszió minden fontosabb tisztsége az ő kezében összpontosult, az ő felügyelete alatt állott.

La Valette atya ezen döntését valószínűleg egyrészt az motiválhatta, hogy a gazdasági igazgatói feladatkör jelentősen kibővült. Másrészt pedig az, hogy a gazdasági igazgatói működése alatt megkezdett pénzügyi tranzakciók és gazdasági tevékenységek részleteit és határidejét legjobban maga La Valette atya ismerte.

La Valette atya kinevezésének körülményei azonban több kérdést is fölvetnek.

Az első kérdés rögtön a kiválasztási vagy alkalmassági szempontok kapcsán vetődik föl. A jelölésre fölkerült atyák – legalábbis akiknek a jelöltjét, a jelölről adott leírását és választásuknak indokait a fennmaradt levelekből ismerjük – által adott leírások és javaslatok ugyanis arról tanuskodnak, hogy az ideális jelöltnek több komoly és nem kizárólag egyházi szempontnak kellett megfelelnie.

Így például minden szellemi és jellembeli kiválóság ellenére kizáró szempont volt a jelölt külföldi, azaz nem francia származása. A szellemi (gondolkodás és látásmód), képzettségbeli (tanulmányok), elhivatottsági (hitbuzgalom, könyörületesség, emberségesség) szempontok mellett ugyanilyen nagy fontossággal bírt az adott atyának a közösséghez, a hívőkhöz, a más szerzetesrendekhez, és főként a sziget előkelőihez vagy a sziget állami vezetőihez fűződő viszonya, a rájuk tett benyomása vagy az általuk róla adott jellemzés.

Vagyis az ideális jelöltnek nem csupán jó jezsuitának kellett lennie (aki jártas a szellemi tudományok terén), hanem rendelkeznie kellett a kapcsolatteremtés, kapcsolatépítés, hatáskeltés világi-politika tudományával is. Valamint ugyancsak rendelkeznie kellett megfelelő vezetői ismeretekkel és gyakorlattal, illetve megfelelő gazdasági ismeretekkel. Mindezt természetesen a misszió működőképességének biztosítása érdekében, amelynek – ahogy Guillin atya fogalmaz – „úgy a materiális, mint a szellemi dolgok terén, nagyon nagy szüksége van a Sziget előkelőségeinek és állami vezetőinek támogatására”.

Vagyis tulajdonképpen azt mondhatjuk, hogy a misszió legfőbb előljárójának kiválasztásakor az úgynevezett „külső és világi” szempontok (mint a jelölt gazdasági, politikai ismeretei és képességei, külső szereplők általi megítélése) szinte nagyobb hangsúlyt kaptak, mint a rend életmódja és szabályzata által támasztott úgynevezett „belső” szempontok. Ezen elvárásoknak pedig – még Guillin és Marchal atyák szerint is – La Valette atya felelt meg a legjobban.

---

²⁵⁵ Rochemonteix, Le père Lavalette, 58.o.

A **második** kérdést Guillin atyának a La Valette atyáról írt jellemzése, véleménye veti föl. Ugyanis Guillin atya volt, aki legfőbb előjáróvá történt kinevezése után (1744), szinte azonnal visszahívta La Valette atyát Guadeloupe szigetéről, ahol utóbbi, mint a rabszolgák lelki vezetője teljesített szolgálatot. A La Valette atya tevékenységével foglalkozó szerzők szerint (pl. Rochemonteix) Guillin és La Valette atya kölcsönösen nagy hatást tettek egymásra. Utóbbi tehetségével, személyiségjegyeivel lenyűgözte Guillin atyát. Megbecsülését kifejezendő előbbi pedig lehetőséget adott La Valette atyának tehetsége kibontakoztatására és kamatoztatására. Az egymás iránt tanúsított kölcsönös tisztelet és megbecsülés okán, valamint La Valette atya határozott és sikeres gazdasági igazgatói ténykedése nyomán mindenki számára logikusnak tűnt, hogy La Valette atya követi majd Guillin atyát a misszió legfőbb előjárói posztján.

Éppen ezért olvassuk némi meghökkenéssel Guillin atya levelét. Ebben Guillin atya amellett, hogy elismeri, La Valette atyának minden olyan képessége megvan, amelyre egy jó előjárónak szüksége van, megfogalmazza utóbbival kapcsolatos negatív véleményét is. E szerint ugyanis La Valette atyát túlzott tettvágy és újjátási szándék fűti. Ennek okán pedig még alkalmatlan (lenne) a legfőbb előjárói posztjára. Értelmezésünk szerint azonban Guillin atya véleményét nem annyira a rosszindulat, hanem sokkal inkább a misszió vezetőiként együtt töltött hat év munkatapasztalata befolyásolhatta. Ez mondathatta Guillin atyával, hogy La Valette atya kinevezésével még várni kellene.

A **harmadik** kérdést a La Valette atya segítésére kinevezett tanácsos és tanács működése veti föl. A Társaság szabályzatának megfelelően kinevezett segítő testületeknek ugyanis az volt a feladata, hogy rendszeresen ellenőrizze az előjáró munkáját és megvitassa vele az adminisztráció és a gazdasági ügyek aktuális, esetleg kényes kérdéseit. Ebből következően logikusnak tűnik, hogy ezek a segítő testületek rálátással bírnak a misszió lelki, de főként gazdasági ügyeinek alakulására, és nemtetszésüket fejezhetik ki, ha azok nem az általuk is elfogadható módon alakulnak.

Amennyiben kinyilvánított véleményük esetlegesen mégsem kerül elfogadásra, úgy – véleményünk szerint – meg volt a lehetőségük, hogy a misszió működését felügyelő szervhez, a párizsi provinciához forduljanak. Működésüknek, tanácsadó és kontroll szerepüknek – álláspontunk szerint – a bekövetkezett események ismeretében van, illetve az események alakításának lehetőségét tekintve lett volna nagy jelentősége.

A **negyedik** kérdést pedig La Valette atya kettős tisztségviselésének már említett kérdése veti föl. Annak ellenére, hogy a gazdasági igazgatói feladatkör kibővüléséből, valamint a folyamatban lévő ügyek bonyolultságából kifolyólag ez a megoldás látszott a

legmegfelelőbbnek, és a legcélravezetőbbnek, furcsának tűnik számunkra, hogy ezt az anomáliát senki sem tette szóvá. Sem La Valette atya kinevezésekor, sem később. Sem a misszió tagjai közül, sem a misszió működését és La Valette atya tevékenységét felügyelő Párizsi Provincia részéről. Éppen ezért, valamint a bekövetkezett események ismeretében – álláspontunk szerint újra – felmerül a történetekkel kapcsolatban a felelősség megosztásának kérdése.

5. A LA VALETTE ATYA TEVÉKENYSÉGÉT ÉRT KRITIKÁK (1753-1762)

5.1. LA VALETTE ATYA FRANCIAORSZÁGBAN 1753-1755

Dolgozatunk előző fejezetében La Valette atya tevékenységének első szakaszát, az 1746-tól 1753-ig terjedő évek eseményeit vizsgáltuk. Megnéztük, hogy milyen események vezettek La Valette atya 1746-ban történt gazdasági igazgatóvá, illetve 1753-ban legfőbb elöljáróvá történt kinevezéséhez. Azt is megvizsgáltuk, hogy milyen tervet dolgozott ki La Valette atya a misszió súlyos anyagi helyzetének rendezésére, illetve, hogy terve hogyan és mennyiben valósult meg az 1746 és 1753 közötti évek folyamán.

Dolgozatunk ezen fejezetében La Valette atya tevékenységének 1753-tól 1755-ig tartó szakaszát fogjuk vizsgálni. Vagyis azokat az éveket, amelyeket La Valette atya a martinique-i missziótól távol, Franciaországban töltött. Valamint azokat az eseményeket fogjuk vizsgálni, amelyek gazdasági igazgatói és legfőbb elöljárói tevékenysége megszakítására kényszerítették.

1753 koranyarának eseményei

1753-ban La Valette atya immár hetedik éve látta el a misszió gazdasági igazgatói tisztét. A róla és tevékenységéről alkotott kedvező véleménynek köszönhetően 1753. május 6-án Visconti Rendfőnök kinevezte a misszió legfőbb elöljárójává is. A misszió anyagi helyzetének 1747-ben megkezdett rendezése – La Valette atya szerint – jól haladt. A La Valette atya által e célból megvalósított beruházások éppen a jövedelmezés fázisába léptek. Úgy tűnt reális esély van a misszió eredeti adósságának a közeli jövőben történő rendezésére, valamint a beruházások kapcsán fölvetett hitelek további törlesztésére.

1753 nyarán azonban olyan események történtek, amelyeket La Valette atya nem látott előre és amelyek ugyanakkor a misszió további működésére nagy hatással voltak. 1753. május 23-án Rouillé miniszter a király nevében levelet írt Bompar kormányzónak és Hurson intendánsnak, amelyben felvilágosítást kért a jezsuiták újonnan alapított dominique-i birtokáról. Levelében a következőket írta:

„Őfelsége azt az utasítást adta nekem, hogy tudassam Önökkel, hogy tudomásunkra jutott, hogy a jezsuiták más, vitatott jogállású szigeten is építkezésekbe kezdtek. Őfelsége szeretné megtudni milyen jellegűek ezek a létesítmények, milyen jogcímen és mikor alapították

őket. Legyenek olyan szívesek és küldjék el nekem ezeket a felvilágosításokat, hogy beszámolhassak róluk Őfelségének."²⁵⁶

A kért felvilágosítás – és más beszámolók – kézhezvétele után 1753. július 20-án Rouillé miniszter újabb levelet írt Bompar kormányzónak, melyben elrendeli La Valette atya azonnali hazaküldését. Ebben a levelében a következőket írta:

„Azóta, hogy Önöktől kézhez kaptam a La Valette atyára vonatkozó kért felvilágosításokat, újabb beszámolókat kaptam e szerzetes viselkedéséről, amelyek arra a gondolatra juttatták a királyt [...] hogy egyáltalán nem illendő ezt a szerzetest továbbra is a Szigeteken hagyni. Őfelsége azt az utasítást adta nekem, hogy juttassam el Önökhöz a mellékelt parancsot, amely értelmében vissza kell őt küldeni Franciaországba. Őfelsége ugyanakkor azt is szeretné, hogy a parancs teljesítése előtt értesítsék róla a jezsuiták martinique-i előljáróját. Hogy hagyják meg neki a lehetőséget, hogy ő maga küldhesse vissza La Valette atyát, olyan indokkal amelyet jónak tart. Hogy ne tűnjön úgy, hogy Őfelsége esetleg beleavatkozott az ügybe. Ez egyfajta kímélet, amelyet Őfelsége ebben az esetben általában a misszionáriusokkal és különösen a jezsuitákkal szemben gyakorolni kíván. De mindenképpen szükséges, hogy Önök meggyőződjenek róla, hogy az előljáró valóban az első Franciaországba tartó hajóra ülteti föl La Valette atyát, nehogy előfordulhasson, hogy utóbbit előljárója egy másik gyarmatra helyezi át. Ha az előljáró tiltakozna, Őfelsége egyértelműen elrendeli Önöknek, hogy Önök hajtsák végre a parancsot, anélkül, hogy azt bármilyen indokkal kijátszanák, vagy megváltoztatnák. Legyenek olyan kedvesek és értesítsenek arról, hogy mi fog történni aznap, amikor ezt a sürgőnyt kézhez veszik és aznap, amikor a szerzetest hajóra tették."²⁵⁷

1753. július 31-én Rouillé miniszter újabb levelet írt Bompar kormányzónak. Időközben ugyanis a miniszter tudomására jutott, hogy a jezsuiták martinique-i előljárója nem más mint maga La Valette atya. Ez azonban a miniszter álláspontja szerint semmit sem változtat a király döntésén és a kiadott parancs végrehajtásán. Újabb levelében Rouillé a következőket írta:

„Az Önöknek e hónap 20-án írt levelem óta [...] megtudtam, hogy La Valette atyát kinvezték a martinique-i misszió legfőbb előljárójává. A státuszában bekövetkezett ezen változás azonban nem változtatta meg Őfelsége vele kapcsolatban hozott döntését. Ezt magyaráztam Sacy atyának is, a Szigeteki Missziók gazdasági igazgatójának, aki megkeresett a királyi parancs visszavonásának ügyében, amely ügyről Őt tájékoztattam. Egyébként csak La Valette atyán múlik, hogy elkerülje a dolog nyilvánosságra kerülését, mivel az Őfelsége által Önöknek elrendelt kíméletes eljárás révén meg lesz a szabadsága, hogy ő maga találjon indokot az elutazására. Ha azonban La Valette megpróbál visszaélni a kíméletes eljárás nyújtotta lehetőséggel, akkor Őfelsége azt akarja, hogy Önök hajtsák végre a parancsot, ahogy azt előző sürgönyömben Önökkel tudattam.

Őfelsége ugyanakkor arra is megkért, tudassam Önökkel, hogy ez az esemény nem változtat semmit, azokon, az Önök által is ismert rendelkezéseken, amelyeket Őfelsége a jezsuita missziók kapcsán hozott. Így Őfelsége továbbra is azt kívánja, hogy tegyenek meg mindent különösen a Szél szigeteki jezsuita missziók védelmére, hogy lássák el minden, a

²⁵⁶ Lettre du Roy à M. de Bompar, le 23. mai 1753 Arch. Colonial, Minutes des lettres, Amérique, série B, vol 97. in: Rennard, *Hist. Religieuse*, 214.o.

²⁵⁷ Lettre du Roy à M. de Bompar, le 20. juillet 1753, Archives des Colonie, Minutes des Lettres –Amérique, Série B, vol 97 = AJP, Fan-13

munkájuk megkönnyítéséhez szükségessel az ott szolgálatot teljesítő atyákat, az atyák viselkedésétől függően, személyes jóváhagyásuk és megfontolásuk alapján."²⁵⁸

A tengerészeti miniszter levelei több szempontból is érdekesek számunkra. Egyrészt megtudjuk belőlük, hogy 1753 tavaszán La Valette atya tevékenysége, illetve az általa 1748-ban alapított dominique-i birtok léte és működése hirtelen felkeltette a miniszter érdeklődését. Másrészt megtudjuk, hogy a kormányzótól és intendánstól kért, valamint másoktól beszerzett információk alapján, a király élve a patronátus joggyakorlatából eredő jogával, elrendeli LaValette atya visszahívását.

A miniszter levelei és az abban foglaltak azonban több kérdést is fölvetnek.

Először is az a kérdés merül föl, mi váltotta ki a miniszter hirtelen támadt érdeklődését a jezsuiták immár öt éve működő dominique-i birtoka iránt. Erre a La Valette atya tevékenységével foglalkozó szerzők és véleményünk szerint is két magyarázat lehetséges.

Egyrészt a La Valette atya tevékenységéről írt panaszos, irigy és vádoló leveleket. Melyek szerzői szerint La Valette atya a misszió dominique-i birtoka segítségével a francia kereskedelmi törvényeket megsértő tevékenységet folytat. Azaz, az angolokkal és a hollandokkal kereskedik. Valamint szerzetesi léte ellenére, az egyháziaknak egyébként tiltott kereskedelmi tevékenységet folytat.

Másrészt a kormányzó és az intendáns által 1752. január 15-én a királynak írt levél szolgálhat magyarázatul. Ebben Bompar és Hurson arról értesíti a királyt, hogy az ágyútalpak kicseréléséhez szükséges fát La Valette atyától vásárolják. Levelükben a következőket írják:

„Tisztelettel küldjük Önnek annak a szerződésnek a másolatát, amelyet M. Hurson kötött La Valette atyával, a jezsuiták gazdasági igazgatójával, az erődökben lévő új ágyútalpak és az ágyútalpak védelmére kialakítandó hangárok kialakításához átlában szükséges fa szállításáról. [...]

Minden lehetséges megoldási módot megvizsgálva, a számukra leghasznosabbnak tűnő megoldás az volt, hogy a [szükséges famennyiség] szállítását La Valette atyára, mint az elvárásainknak leginkább megfelelő partnerre bízuk. Utóbbi ugyanis nemcsak a jezsuiták dominique-i birtoka, és az ott dolgozó négerek mennyisége miatt [a legalkalmasabb partner számunkra], hanem azon jó mód miatt is, amelyben ezek a szerzetesek élnek, és amely megengedi számukra, hogy ne húzzanak nagy hasznot a királlyal kötött üzletből."²⁵⁹

A kormányzó és az intendáns levele, egy a La Valette atyával az 1751-es év folyamán kötött üzletről számol be. A levél számunkra – és a későbbiekben valószínűleg a miniszter számára is – legfontosabb információja az, mely szerint a jezsuiták Dominique szigetén egy jelentős nagyságú és felszereltségű birtokkal rendelkeznek. A birtok adottságainak jobb

²⁵⁸ Lettre du Roy a M. de Bompar, le 31 juillet 1753, Archives des Colonies, Minutes des Lettres – Amériques, Série B. vol 97 = AJP, Fan-13

²⁵⁹ Lettre de M. de Bompar et Hurson au ministre de la Marine, le 15 janvier 1752, Archives des Colonies, Correspondance Général de la Martinique, C8 A59 vol 59 = AJP, Fan-13.

kihasználása – a kávé és maniókatermelésre alkalmatlan, sziklás, erdős terület révén – La Valette atya – ahogy arra *Mémoire*-jában utal is²⁶⁰ – fakitermeléssel is foglalkozott.

A szerződés megkötéséről szóló és annak okait felsoroló beszámolóval azonban – véleményünk szerint egyrészt – éppen maguk az állami tisztviselők értesítették a minisztert és a királyt La Valette atya tevékenységéről és a jezsuiták birtokgyarapodásáról. Ennek ismeretében azonban az a kérdés merül föl, hogy a miniszter és a király miért csak az üzlet megkötése után másfél évvel, La Valette atya kinevezése után pedig három héttel lettek kíváncsiak tevékenységére és a jezsuiták birtokgyarapodására.

A választ, a La Valette atya tevékenységével foglalkozó szerzők, a La Valette atya tevékenysége kapcsán írt panaszos, irigy, illetve vádló levelekben látják. Rennard véleménye szerint például az egyre sokasodó és egyre inkább La Valette atya állítólagos kereskedelmi tevékenységéről szóló levelek hatására, a miniszter 1753 májusában már nem tudott szemet hunyni tevékenysége és a jezsuiták birtokgyarapodása felett. Azt azonban maga Rennard is elismeri, hogy ez idáig egyetlen egy panaszos levelél vagy beszámoló sem került elő a levéltárakból.²⁶¹

A panaszos levél teóriája ennek ellenére nagy teret nyert a szakirodalomban. Rochemonteix ugyancsak az irigyek, és rosszakarók leveleit nevezi meg Rouillé miniszter értesüléseinek, és hirtelen támadt érdeklődésének forrásaként. Véleménye szerint, minden sikeres ültetvényesnek, kereskedőnek vagy üzletembernek vannak irigyei és ellenségei. A jezsuitáknak pedig köztudottan sok ellensége van. Vagyis könnyen lehetséges, hogy egy (vagy több) ilyen, nevét felfedni nem akaró „jóakaró” írt levelet (vagy leveleket) a miniszternek, La Valette atyát a francia kereskedelmi törvények megsértésével vádolva.²⁶²

Ugyanezen az állásponton van névtelen forrásuk szerzője is. Ő a következőket írja:

*„[Egy vállalkozás] virágzása, mégha kismértékű is, hamarosan fölkelte az ellenfelek féltékenységét és gyűlöletét. La Valette atya is hamarosan megtapasztalta ezt, annak ellenére, hogy szeretett és tisztelt volt is Martinique szigetén, voltak titkos ellenségei. És a világ mely sarkában ne lennének ellenségei a jezsuitáknak? Néhány irigy vagy rosszul informált ember azzal vádolta La Valette atyát a Tengerészeti miniszter előtt, hogy tiltott kereskedelmi tevékenységet folytat.”*²⁶³

A Rouillé miniszter levelei kapcsán **másodsorban** felmerülő kérdés, hogy valójában kiktől kapott információkat a miniszter és mennyire voltak megbízhatóak ezek az információk.

Ahogy azt fent leírtuk, információit Rouillé egyrészt a kormányzóval és az intendánssal folytatott hivatalos levelezéséből merítette. Másrészt, ahogy az a miniszter leveleiből ki is

²⁶⁰ La Valette, *Mémoire justificatif*, 10.o.

²⁶¹ Rennard, *Hist. Religieuse*, 212-213.o.

²⁶² Rochemonteix, *Le père Lavalette*, 86.o.

²⁶³ S.n., *Mémoire sur le père La Valette*, 2.o.

derül, névtelen levelekből és beszámolókból. Ezen információk azonban – ahogy azt a panaszos levél teória is feltételezi – valószínűleg jóval kevésbé voltak objektívek és megbízhatóak, mint a kormányzó és az intendáns meghatározott szempontok szerinti jelentései.

A miniszter információinak forrását vizsgálva ugyanakkor föltűnhet nekünk, hogy levelében a miniszter egy alapvetőnek tűnő információforrásról nem tesz említést. Ez az információforrás pedig a jezsuita rend, illetve a rend ügyben illetékes párizsi képviselője lenne. A korona és az Egyház, illetve szerzetesrendek közötti bevett gyakorlat szerint ugyanis a korona képviselője a felmerülő érdekes, kényes vagy vitás ügyekben tájékoztatta az előljárókat, illetve megadta nekik a jogot és lehetőséget, hogy saját hatáskörükben informálódjanak. Ebből következően, a La Valette atyát ért vádak kapcsán a miniszternek lehetősége – és véleményünk szerint kötelessége – lett volna a martinique-i misszió felettes szervét, a Párizsi Provincia előljáróját, illetve az amerikai missziók gazdasági felügyelőjét megkérdezni La Valette atyáról. A miniszter eme gesztusa azonban meglepő módon elmaradt. Erről a névtelen korabeli forrásunk a következőket írja:

„A miniszter a nélkül, hogy időt hagyott volna, és ahogy egyébként megszokott volt, és ahogy egyébként kötelessége is lett volna informálnia a párizsi előljárókat, parancsot adott.”²⁶⁴

Ahogy a miniszter 1753. július 31-én írt leveléből kiderül, Rouillé csupán utólag, az általa kiadott parancs tartalmáról és elküldéséről tájékoztatta a jezsuiták előljáróit. Erről a következőket írja:

„Ezt magyaráztam Sacy atyának, a Szigetek gazdasági felügyelőjének, aki a királyi parancs visszavonását kérte tőlem személyes audiencián, amely parancsról tájékoztattam.”²⁶⁵

A Rouillé miniszter levele kapcsán felmerülő **harmadik** kérdést pedig a király patronátusi joggyakorlata veti föl. A miniszter második és harmadik leveléből ugyanis megtudjuk, hogy a király egyrészt élni kíván a patronátus joggyakorlata biztosította jogával, másrészt nagy hangsúlyt fektet arra, hogy ez ne kerüljön nyilvánosságra.

A korona és az egyháziak között létező bevett szokásjog alapján ugyanis a korona többnyire engedte, hogy az egyháziakat érintő kényes esetekben, az illetékes egyházi előljáró járjon el, illetve folytassa le a vizsgálatot. Ebből kifolyólag azonban néha előfordult, hogy az illetékes előljáró nem találta bűnösnek a királyi tisztviselők által különböző vádakkal illetett atyát. Így az előljáró gyakran nem haza, hanem másik tartományba küldte őt.²⁶⁶ Az előljárók

²⁶⁴ S.n., Mémoire sur le père La Valette, 2.o.

²⁶⁵ Lettre du Roy à M.de Bompar, le 31. juillet 1753, Archives des Colonies, Minutes des Lettres – Amériques, Série B. vol 97 = AJP, Fan-13.

²⁶⁶ Ahogy az például Braguet, domonkos atya esetében is történt. Vö. Rennard, Hist. Religieuse, 73.o.

ezen részrehajló magatartása ugyanakkor a korona nemtetszését váltotta ki, amely ezért az előljárók beavatkozásának, illetve bevonásának lehetőségét igyekezett csökkenteni.²⁶⁷ A korona ezen álláspontja megmagyarázza Rouillé eljárását. A király körültekintő intézkedései ugyanakkor a sietség és a szokásjog megkerülésének benyomását keltik.

A La Valette atyát ért vádak

A La Valette atyát ért vádak vizsgálata során egyrészt arra a kérdésre keressük a választ, hogy melyek is voltak a vele szemben megfogalmazott vádak. Másrészt mit (milyen tevékenységet) is takarnak ezek vádak. Harmadrészt pedig milyen valós alapjaik is lehettek.

La Valette atyát Rouillé miniszter előtt alapvetően két dologgal vádolták. Egyrészt, hogy a francia kereskedelmi törvényeket megsértve az ellenséggel kereskedik másrészt, hogy szerzeteshez nem illő módon, az egyházi törvényeket sértő kereskedelmi tevékenységet folytat.

A vádak – illetve a francia kereskedelmi törvények megsértésének gyanuja – hatására Rouillé miniszter – mint láttuk – először a jezsuiták dominique-i birtoka felől érdeklődött a sziget előljáróinál. A miniszter érdeklődésének oka Dominique szigetének vitatott jogállása, amely kiváló lehetőséget kínált az idegenekkel folytatandó kereskedelmi tevékenységre. A korona ugyanis meg volt győződve, hogy elsősorban a vitatott jogállású helyen épült kolóniák adtak lehetőséget a csempészetre, vagy éltek maguk is a csempészet lehetőségével. A jezsuiták dominique-i birtokának földrajzi helyét látva, Rouillé miniszter pedig igazolva látta a korona általános gyanuját.

A La Valette atyával szemben megfogalmazott vádak második részét pedig, szerzetesi státuszából következően, az egyházi törvények megsértésének vádja képviselte.

Az egyházi törvények a kereskedés tevékenysége kapcsán két kategóriát különböztetnek meg. A profitszerzésre irányuló kereskedelmi tevékenységet, és az egyszerű hétköznapi adás-vétel kategóriáját. Az egyházi törvények és a civil törvények által kereskedelemnek minősített tevékenység tartalma, a kétfajta törvénykezés értelmezésében azonban más és más. Az egyházi és világi törvények értelmezésbeli különbsége, és az ebből fakadó félreértések természetesen La Valette atya esetére is igaz.

---

²⁶⁷ Jól példázza ezt Colbert véleménye is, aki a következőket írta a világi és egyházi hatóságok együttműködéséről: „le seul moyen de contenir les religieux [...] était de les réduire à la justice ordinaire.” Vagyis, minden olyan panasz, amely nem a lelkeséget, vagy a misszionáriusok munkájának elméleti oldalát érintette, ettől kezdve – állítólag – a bíróságok hatáskörébe tartozott. Rennard, *Hist. Religieuse*, 74.o.

Gazdasági igazgatóként La Valette atya – akárcsak elődei – sem tett mást, mint Európába szállította a misszió birtokán keletkezett árufelesleget. Ennek eladásából – a *Mémoire*-jában írtak szerint – Európában beszerezte az atyák és a rabszolgák élelmezéséhez, illetve a rendház működtetéséhez, karbantartásához szükséges, csak Európában beszerezhető élelmiszereket és használati tárgyakat. A misszió saját birtokán megtermelt áruk értékesítése, az értékesítésre szánt áruk mennyiségétől függetlenül, nem ütközött az egyházi törvények rendelkezéseibe. Az eladásukból befolyt pénzen, a misszió saját szükségleteinek kielégítését célzó vásárlás pedig ugyancsak nem ütközött az egyházi törvények rendelkezéseibe.

Álláspontunkat Rochemonteix és az ismeretlen kortárs szerző vélekedése is alátámasztja.²⁶⁸

Utóbbi például a következőket írja La Valette atya gazdasági igazgatói tevékenysége kapcsán:

*„La Valette atya a saint-pierre-i rendház javainak kezelése során figyelemmel kellett, hogy legyen a terület sajátosságaira, és e tekintetben a legkisebb szemrehányást sem tehetjük neki.”*²⁶⁹

Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy 1747 és 1753 között La Valette atya, gazdasági igazgatói tevékenysége során nem sértette meg az egyházi törvényeket.

Reakciók a La Valette atyát ért vádakra

Rouillé miniszter leveleire és a La Valette atyát azonnali hatállyal visszarendelő parancsára a kormányzó és az intendáns sajátos módon reagáltak. A hihetetlenül és váratlanul hangó vádak hallatán felajánlották La Valette atyának, hogy tisztázzák az ügyet a miniszterrel és annak újabb válaszáig, amely már remélhetőleg kedvező lesz, La Valette atya maradjon a szigeten.²⁷⁰

Ígéretéhez híven Bompar kormányzó 1753. szeptember 25-én és október 15-én levelet írt a miniszternek. A kormányzó leveleire Rouillé azonban csak 1754. január 11-én válaszolt. A miniszter válasza azonban nem hozta meg a remélt eredményt. A király ugyanis továbbra is meg volt győződve a La Valette atya ellen fölhozott vádak alaposságáról²⁷¹ sőt, a kormányzó levelei – érdekes módon – csak megerősítették ebbéli meggyőződésében.²⁷²

A kormányzón kívül Hurson intendáns is La Valette atya segítségére sietett. Míg előbbi a miniszternek és a királynak írt levelet La Valette atya védelmében, addig utóbbi Visconti

²⁶⁸ Rochemonteix, Le père Lavalette, 80-83.o. és s.n., Mémoire sur le père Lavalette, AJP, Fan-22 = Gbro 189-1, 1.o.

²⁶⁹ s.n., Mémoire sur le père Lavalette, 1.o.

²⁷⁰ Rochemonteix, Le père Lavalette, 90.o., Rennard, Hist. Religieuse, 217.o., David, Dict. Biographique, 165.o., s.n., Mémoire sur le père Lavalette, 2.o.

²⁷¹ Lettre du Roy à M. de Bompar; le 11. janvier 1754; Arch. Coloniale; Minutes des lettres, Amérique; série B; vol 99 = AJP; Fan-13.

²⁷² Rochemonteix, Le père Lavalette, 90-91.o.

Rendfőnökhöz fordult. 1753. szeptember 29-én kelt levelében az intendáns La Valette atya tisztázására a következőket írta:

„Igen tisztelt Atyám, bevallom, hogy nagyon meglepett, ahogy a sziget minden becsületes emberét is, az a parancs, hogy küldjük vissza Franciaországba La Valette atyát. [...] Mindezt azért, mert állítólag tiltott keresekdelemi tevékenységet folytat. Már három éve, hogy Bompart kormányzó és én irányítjuk ezt a kolóniát, és a legkisebb gyanút sem tapasztaltuk e téren La Valette atyával szemben. Mi mindig is a legszélesebb körűen igazat adtunk neki ebben a tárgyban, ahogy, minden más, tevékenységét érintő esetben is.[...] A miniszter parancsa meglepő volt, egyszerű lesz visszavonadni, de ehhez az kell, hogy ez hitelesen történjen.”²⁷³

Hurson intendáns azonban nem csupán a Rendfőnökhöz fordult, hanem Le Forestier párizsi előljárónak is írt az ügyben. Neki 1753. október 4-én küldött, a Rendfőnöknek címzett leveléhez hasonló tartalmú levelet.²⁷⁴ Rouillé miniszter azonban – ahogy Bompart kormányzó esetében is – nem nézte jó szemmel az intendánsnak La Valette atya tisztázása tett kísérleteit. Leveli tartalmáról értesülve La Valette atyával történő összejátszással, cinkossággal vádolta, és néhány hónap elteltével felmentette tisztségéből.²⁷⁵

La Valette atya helyzetét természetesen maguk a jezsuiták is megpróbálták tisztázni. De Sacy atya kézhez kapva Rouillé miniszter 1753. július 20-i levelét, rögtön La Valette atya védelmére kelt. 1753. július 22-én kelt levelében a következőket írta a miniszternek:

„Rendfőnökünk, a kormányzó és az intendáns, [...] valamint a Tengerészet több tisztviselőjének hozzá eljuttatott kedvező hanvételi állásfoglalása hatására La Valette atyát a Szél szigetek misszióink legfőbb előljárójává nevezte ki. [...] La Valette atya egy kiváló szerzetes, jó erkölcsökkel, akinek a szándékai számomra mindig tiszteletreméltónak tünnek.”²⁷⁶

A La Valette atya tisztázására írt levelek azonban nem lágyították meg a király és a miniszter szívét. A várva várt kedvező válasz hiányában 1753. november 10-én La Valette atya – a szükséges intézkedések megtétele után – elindult Franciaországba. Távollétében a misszió irányítását újból Guillin atyára bízta.²⁷⁷

La Valette atya franciaországi tartózkodása 1754-1755

La Valette atya közel két hónapos utazás után, 1754. január 7-én érkezett meg Le Havre kikötőjébe²⁷⁸, majd onnan január vége felé Párizsba.²⁷⁹

²⁷³ Lettre de l'intendant Hurson au Général Visconti, le 29. septembre 1753: in *Rochemonteix; Le père Lavalette*, 96-99.o.

²⁷⁴ Rochemonteix, *Le père Lavalette*, 101.o. és S.n., *Mémoire sur le père Lavalette*, 4.o.

²⁷⁵ Rochemonteix, *Le père Lavalette*, 103.o. és David, *Dict. Biographique*, 165.o.

²⁷⁶ Lettre du père de Sacy au ministre de la Marine, le 22. juillet 1753 in : *Rennard, Hit. Religieuse*, 216-217.o. = Arch. Coloniale, F5 A27

²⁷⁷ Rennard, *Hist. Religieuse*, 221.o.

²⁷⁸ Rochemonteix, *Le père Lavalette*, 106.o.

²⁷⁹ S.n., *Mémoire sur le père Lavalette*, 2.o.

A miniszter és a király visszahívóparancsa váratlanul érte La Valette atya párizsi előljáróit. „Gesztusukat”, valamint eljárásuk módját sértőnek és a Jézus Társaság megítélését tekintve hitelrombolónak tartották. Meglepetésüket növelte, hogy részükről (azaz, sem a párizsi előljáró, sem az amerikai missziókat felügyelő gazdasági igazgató) semmilyen, a vádokban szereplő tevékenységet vagy magatartást nem tapasztaltak La Valette atyával kapcsolatban, illetve külső forrásból sem értesültek ilyen jellegű kifogásokról.²⁸⁰

A történetek tisztázására a La Valette atya és előljárója, Le Forestier atya között létrejött találkozón került sor. Ennek során La Valette atya ártatlansága igazolására előadta érveit és bemutatta a martinique-i kormányzó és az intendáns, valamint más tekintélyes és szavahihető martinique-i polgárok leveleit. Érveit – előljárója kérésére – írásba is foglalta. A Párizsi Provincia ugyanis – ahogy előljárója fogalmazott – csakis az írásos és megdönthetetlen bizonyítékok birtokában képes a királlyal és a miniszterrel szemben a védelmére kelni.²⁸¹

La Valette atya 1754. márciusában készült el a kért dokumentummal, amely tulajdonképpen egy Rouillé miniszternek írt levél volt. Ebből a – kronológia értelemben első – beszámolójából sok érdekes információt tudunk meg az őt ért vádakról, valamint gazdasági igazgatói tevékenysége 1747 és 1753 közötti szakaszáról. Beszámolójában a következőket írja:

„Ime visszatértem Franciaországba, a király parancsát teljesítve, többen is igazolták ártatlanságomat. Remélem, hogy ezek a tanuságtételek kedvező képet festenek rólam Önénél, Méltóságos uram. [...] Hogy teljesen igazolni lehessen a történeteket [...] arra kérem Méltóságos uram, jelöljön ki számomra biztosokat. [...] Az ellenem megfogalmazott váddal szemben csupán egyetlen hosszú utazást tettem Dominique szigetén, mégpedig 1749. októberében. Utazásom során mindvégig mellettem volt M. Bontemps és fia. Csak vasárnaponként tudtam elindulni és szerdán korán reggel már vissza is kellett térnem, hogy meghallgassam az apácák gyónását. Ezek az utazások túl rövidek voltak ahhoz, hogy áthajózhassak – ahogy azzal vádolnak – az ellenséges szigetekre. [...] Az ellenséggel történő kereskedés vádjá csak M. de Caylus halála után jelent meg, engem az ő ügynökének, titkárának néztek. M. de Longueville főhadnagy igazolhatja, hogy csak M. de Caylus halála után tudtam meg, hogy tiltott kereskedelmi tevékenységet folytatott. [...] Bár már semmivel sem vádoltak, továbbra is megfigyelés alatt voltam, túl jól ismertem az ellenséget, amely a nyomomban volt. [...] Így gondoskodtam róla, hogy mindig legyen tanúm, amikor Dominique szigetén voltam. [...] A szigetre küldendő biztosok akiknek minden idejük és lehetőségük meglesz a helyszínen, hogy utánajárjanak annak, amit mondok, a következőket fogják látni:

- 1. A tiltott kereskedelmi tevékenység folytatásának vádját vádlóm terjesztette.*
- 2. A sziget körüli őrseget teljesítő királyi hajóraj kapitányai mindent megtettek, hogy terhelő bizonyítékot találjanak rólam, még a személyzetet is leittatták, csak hogy valami kis információt szerezzenek.*
- 3. Hogy ha vádlómnak nincs bizonyítéka ellenem, készített.*
- 4. Hogy a dominique-ról saint-pierre-be hozott rabszolgák mindegyikének tudjuk igazolni az eredetét.*

²⁸⁰ Rochemonteix, Le père Lavalette, 91.o. és S.n., Mémoire sur le père Lavalette, 2.o.

²⁸¹ Rochemonteix, Le père Lavalette, 92-93.o. és S.n., Mémoire sur le père Lavalette, 2-3.o

5. Hogy visszautasítottam a Barbadoson tevékenykedő M. Clark ajánlatát, aki 600 livre-ért kínált nekem rabszolgákat megvételre. [...] E helyett M. Dubuc, bordeaux-i kereskedőtől vettem 32 négert, 1100 livre-es áron.

6. Hogy nem adtam bérbe dominique-i ültetvényünkből egyetlen darabot sem azoknak, akik raktárat akartak építeni rajta, hogy ott tiltott kereskedelmi tevékenységet folytathassanak.

Méltóságod megette a megfelelő intézkedéseket, hogy Franciaországba történő visszatérésem oka titokban maradjon, de az mégis kiszivárgott. [...]

Egyébként Méltóságos uram, ez a kereskedelem nem lett volna eredmény nélküli, a profitnak meg kellett volna jelennie az előjárómnak, a kiadásokról és bevételekről tett elszámolásaimban. [...] Vádlóm még a tisztelet és a barátság külső jegyeit is mutatta, mivel néha meglátogatta előjárómat. [...]

Úgy tűnik azzal is vádolnak, hogy túl nagy befolyásom van a helyi hatalmasságokra. Mindig is feladatomnak tekintettem hogy kiérdemeljem a jószágukat. M. de Champgny, M. és Mme Lacroix megajándékoztak a figyelmükkel, jószágukkal, ahogy utódaik is. [...]

A misszió birtokainak megnövelését célzó szándékomat is rosszállóan akarják nézni. [...] Amikor átvettem a gazdasági igazgatói tisztelet, a rendháznak 137 000 livre-tartozása volt. Az élelmiszerek drágasága és áruink alacsony ára arra kényszerített minket, hogy folyamatosan hitelt vegyünk föl. A felvett összegek kamatai néha 12 %-ra szöktek. Állást kellett tehát foglalni, vagy beletörödni, hogy a kamatok révén még jobban eladósudunk, vagy le kellett volna mondani a misszióról, vagy segítséget kellett volna kérnünk Franciaországból, de amit adni tudtak volna, az csak kevésbé javított volna a helyzetünkön. A béke helyreállítával találtam pénzt, amit paritásos alapon számolva Franciaországban kellett visszafizetnem három vagy négy év múlva. Kifizettük az adósságainak, házakat építettünk. A házak 20 %-ot jövedelmeztek, illetve jövedelmeznek nekünk. Ezt a jövedelmet a dominique-i birtokunkba fektettük. [...] Martinique-i jövedelmeink nem voltak elégségesek a tőke franciaországi visszafizetésére, így újabb pénzüsségeket vettünk föl Martinique-on az újabb váltókhöz. Mivel ezek az összegek az első hitelünk visszafizetésére szolgáltak [...] ez a tranzakció az előjárók tudtával történt és a kereskedők számára is hasznos volt, mivel azok így nem 50 %-t veszítettek az ügyleten, mint a cukor és kávé üzleteken általában veszteni szoktak, hanem csak 18-24 %-t.

[...]Nagyon meglepné Önt uram, ha azt mondanám, amit ellenőrizni is tud, hogy 60 000 livre-rel tartotunk de Sacy atyának, 248 000 livre-rel M. Gradis-nak és több mint 400 000 livre-rel M. Lioncy-nak és 112 000 livre-rel Martinique-on M. Penaudot örököseinek. Ezek az adósságok tetemesebbek voltak, de két éve már fizetem őket.

Azt mondják a kereskedők kikérik a véleményemet és a tanácsomat. [...] Soha nem adtam tanácsot, hacsak nem az élelmiszerek vásárlása és a cukor eladása kapcsán [...] mivel ez a két tevékenység a gazdasági igazgató feladatkörébe tartozik. [...]

Azt mondják kapcsolataim vannak St-Eustache szigetén, [...]soha nem volt kapcsolatom a szigettel.

Íme Uram a válaszom mindarra, amivel tudtommal vádolnak. Ha a biztosok úgy találják, hogy nem igaz amit állítok, beleegyezem, hogy visszatérjek Franciaországba és bűnösnek valljam magam. Dominique-i birtokunk szolgált mindezeknek a vádaknak az alapjául.”²⁸²

La Valette atya beszámolójából megtudjuk, hogy az ellenséggel történő kereskedelem vádjá tulajdonképpen több vádat is takar. A La Valette atya fogalmazta szöveget olvasva föltűnik nekünk, hogy La Valette atya végig egyes számban beszél a vádak megfogalmazójáról. Ez alapján azt kell gondolnunk, hogy csupán egy, és La Valette atya által

²⁸² La Valette, Lettre au ministre de la Marine, en mars 1754, ARSI, Gall 121, 1-8.o.

is ismert személy vádolta őt. Ezen kívül viszonylag pontos képet kapunk La Valette atya gazdasági igazgatói tevékenységéről és a misszió anyagi helyzetéről. Valamint azt is megtudjuk, hogy La Valette atya szerint is a misszió dominique-i birtoka szolgáltatta az indokot személye megvádolására.

Beszámolójában azonban La Valette atya csak az ellenséggel történő kereskedelem vádjáról és a szerinte az ezt a vádat cáfoló tényekről beszél. A kormányzó, de Sacy atya és mások által a védelmében írt levelek ugyancsak csak a tiltott kereskedelmi tevékenység vádját említik, és az alól igyekeznek tisztázni őt. Az ellene felhozott másik vád, az egyházi törvényeket sértő, szerzeteshez nem illő kereskedelmi tevékenység vádjáról nem is tesznek említést. Valószínűleg azért nem, mert a francia kereskedelmi törvények megsértésének vádja súlyosabbnak tűnik számukra.

Hurson intendánsnak a Rendfőnökhöz írt levele, ugyanakkor, ha közvetve is, de mégis említést tesz az egyházi törvények megsértésének vádjáról. Az intendáns azonban éppen azért tesz halvány utalást erre a vádra is, hogy ez alól is tisztázza La Valette atyát.²⁸³ Hurson levelében a következőképpen fogalmaz:

„Mi mindig is a legszélesebb körűen igazat adtunk neki ebben a kérdésben [a tiltott kereskedelmi tevékenység kérdésében], ahogyan a tevékenységét érintő többi kérdésben is [az egyházi törvények megszegése].”²⁸⁴

Vagyis azt mondhatjuk, hogy a beszámoló és a levelek által, La Valette atya mind a két ellene felhozott vádat tisztázta.

La Valette atya beszámolóját, Le Forestier atya és a Párizsi Provincia előljárói elolvastatták három-négy kiválónak és a tiszteletreméltónak tartott személlyel, akik szintén azon a véleményen voltak, hogy az érvelés helytálló.²⁸⁵ Az elkészült és az immár jóváhagyott beszámolót az előljáró Rouillé miniszternek továbbította. Egyben biztosított őt, hogy La Valette atya az ő és a párizsi előljárók teljes bizalmát élvezi, és amennyiben részükről kétségek merültek volna föl La Valette atya személye és tevékenysége kapcsán, a Párizsi Provincia megtette volna a szükséges intézkedéseket. A beszámoló – saját bevallása szerint – meggyőzte a minsztert, La Valette atya visszatérését – a király parancsára történő várakozással – azonban halogatta. Véleménye szerint ugyanakkor semmi sem siettetti La Valette atyát, a következő hajó Martinique szigetére ugyanis csak a következő év (1755) tavaszán indul.²⁸⁶

²⁸³ S.n., Mémoire sur le père Lavalette, 3-4.o.

²⁸⁴ Lettre de l'intendant Hurson au Général Visconti, le 29 septembre 1753 in: *Rochemonteix, Le père Lavalette*, 96.o.

²⁸⁵ S.n., Mémoire sur le père Lavalette, 3.o.

²⁸⁶ S.n., Mémoire sur le père Lavalette, 3.o.

Rouillé miniszter válaszai azonban több kérdést is fölvetnek.

Először is fölmerül a kérdés, miért változtatta meg a miniszter olyan hirtelen és könnyen a La Valette atyáról alkotott véleményét. Hiszen pár hónapja, sem Bompar kormányzó, sem de Sacy atya, sem Martinique befolyásos polgárai által írt számos kérelmező, és La Valette atya ártatlanságát bizonyítani hivatott levél sem tudta meggyőzni. Hirtelen vélemény váltása ezért is érdekes, mert La Valette atya beszámolója ugyanazokat az érveket tartalmazta, mint amelyeket, az ártatlanságát bizonyítani kívánó levelekből a miniszter már megismerhetett.

Rouillé gyors vélemény váltása ezért két dolgot enged feltételezni. Egyrészt azt, hogy a La Valette atyával kapcsolatban megfogalmazott vádak valóban nem voltak megalapozottak. Másrészt pedig azt, hogy a miniszter vélemény váltása csak látszólagos volt és esetlegesen egy, a jezsuiták ellen kidolgozott taktika részét képezte.

A **második** kérdést pedig La Valette atya visszatérésének engedélyezése, valamint visszatérésének időpontja veti föl. A miniszter ugyanis – bár úgy tűnik meggyőzték La Valette atya érvei – visszatérésének engedélyezését a királytól teszi függővé. A visszatérés legkorábbi lehetséges időpontjának pedig a következő év tavaszát jelöli meg. Az időpont távoliságát egyrészt az ügyintézés lassúságával indokolja, másrészt azzal, hogy La Valette atyának tulajdonképpen semmi oka sincs visszasietni, harmadrészt pedig azzal, hogy a közeljövőben úgysem indul hajó a térségbe.

A Rouillé miniszter által felsorolt indokokat azonban nagyon furcsának tartjuk. Az ügyintézés lassúsága, azaz a király beleegyezésének megszerzése, még indokolhatóvá és érthetővé tenné a visszatérés engedélyezésének későbbre halasztását. Valószínűleg nehéz és időigényes feladat meggyőzni a királyt La Valette atya ártatlanságáról, ha előtte teljes meggyőződéssel hitt a vádak helytállóságában.

A miniszter második érvét, mely szerint La Valette atyát semmi sem sürgeti egy gyors visszatérésre, érthetetlennek, illetve nagyon is taktikusnak tartjuk. Hiszen La Valette atya gyors visszatérését – ahogy azt Le Forestier atya is megfogalmazta – éppen a folyamatos figyelmet és ellenőrzést igénylő, szerteágazó gazdasági igazgatói teendői igényelték volna. Rouillé miniszter megjegyzése kapcsán azonban arra kell gondolnunk, hogy a miniszter célja éppen az volt, hogy La Valette atya még éppen elfogadható és indokolható hosszúságúnak tűnő távollétével jelentősen megnehezítse, hacsaknem ellehetetlenítse a misszó anyagi helyzetét. A miniszter feltételezésünk szerint tisztában volt azzal a ténnyel – amelyet maga La Valette atya is említ a hozzá eljuttatott beszámolójában – hogy a martinique-i misszió

megnövekedett gazdasági igazgatói feladatait leginkább La Valette atya látta át és tudta megfelelően ellátni. Ahogy La Valette atya fogalmaz:

„Hitelezőink aggódnak, mivel semelyik másik misszionárius tehetségére sem számíthatnak, a javak szaporítása és az adósságok visszafizetése terén.”²⁸⁷

Ebből következően, amennyiben La Valette atya nem tér vissza viszonylag rövid időn belül, úgy minden bizonnyal jelentős, esetleg akár végzetes fennakadások is keletkezhetnek az anyagi javak kezelésében, illetve az adósságok visszafizetésében.

Rouillé miniszter harmadik indokát, mely szerint a következő egy évben bizonyosan nem indul a francia kikötőkből hajó Martinique szigetére, szintén egyszerre érthetetlennek, illetve nagyon is taktikusnak tartjuk. Franciaországnak ugyanis tizennégy olyan kikötője volt (mint például Le Havre, Nantes, Bordeaux, La Rochelle, Marseille), ahonnan a Szigeteknek élelmiszert szállító francia kereskedelmi hajók kifuthattak. A Szigetek élelmezése vagy akár csak a postaszolgálat egyébként is folyamatos kötelezettséget rótt a francia koronára, illetve biztosított folyamatos munkát a kereskedőknek és hajósoknak. Ezért elképzelhetetlennek tartjuk, hogy egy egyébként háborúmentes, a hajózásra kedvező körülményeket biztosító tavaszi-nyári időszakban ne indult volna kereskedelmi hajó Martinique szigetére.

A miniszter állítását csak egy esetben tartjuk elképzelhetőnek, nevezetesen pedig amennyiben kereskedelmi hajók helyett, La Valette atya csak és kizárólag a francia korona egyik hadihajóján térhetett volna vissza. Ennek azonban ellentmondani látszik az a tény, mely szerint Rouillé 1753 nyarán kiadott parancsában azt írta, hogy La Valette atyát az első induló hajóra tegyék föl. Vagyis visszatérése esetében mindegy volt, hogy milyen jellegű hajóval utazik. Rouillé miniszter ezen megjegyzése kapcsán ugyancsak arra kell gondolnunk, hogy a miniszter tudatosan késleltette La Valette atya visszatérését.

A történetek ellenére 1754. júniusában a miniszter mégis arról értesítette a párizsi elöljárókat, hogy La Valette atya hamarosan visszatérhet, és addig is – visszavonva az ellene kiadott parancsot – szabadon mozoghat az országban.²⁸⁸ Visszatérését azonban tovább hátráltatta az a tény, hogy 1754. július 28-án Rouillé-t Külügyminiszterré kinevezték ki. A tengerészeti miniszteri posztot pedig M. de Machault, az addigi pecsétőr vette át.²⁸⁹ Hogy La Valette atya visszatérését meggyorsítsák – a jezsuitákról egyébként kedvező véleménnyel bíró új miniszternél – Le Forestier atya két, nagy tiszteletnek örvendő, befolyásos és a királyi udvarba bejáratos atyát (Desmaretz és de la Tour atyák) kért föl a közbenjárásra.

²⁸⁷ Lettre du père La Valette au ministre de la Marine, en mars 1754, ARSI, Gall 121, 4.o.

²⁸⁸ David, Dict. Biographique, 165.o.

²⁸⁹ Rochemonteix, Le père Lavalette, 107.o.

Segítségüknek köszönhetően a király végül beleegyezett La Valette atya visszatérésébe, és 1755. januárjára tűzte ki annak időpontját.²⁹⁰

1755. január 5-én Machault valóban engedélyezte is La Valette atya azonnali visszatérését, hivatkozva a La Valette atya előjárói által benyújtott kérelemre és azok La Valette atyára nézve pozitív tartalmára.²⁹¹ Visszatérését mégis feltételekhez kötötte a korona. A visszatérés feltétele természetesen az volt, hogy a következőkben La Valette atya nem keveredik semmiféle kereskedelmi tevékenységbe. Ezt, nevében előjárói meg is ígérték.

A történetek kapcsán ugyanakkor a király – patronátusi jogával élve – egyben figyelmeztette is a jezsuitákat. A jövőben a misszionáriusok igyekezzenek csupán hivatásukkal együttjáró (lelki) feladataiknak eleget tenni. Ami pedig a gazdasági ügyek adminisztrációját illeti, a jövőbeni gazdasági igazgatók szorítkozzanak csupán a saját birtokaikon termelt áruk eladására, illetve a szükséges élelmiszerek beszerzésére.²⁹²

A király által szabott feltételek ugyanakkor meglepően hangzanak. A La Valette atya védelmében írt levelek és a tevékenységével kapcsolatos eddigi kutatásaink is azt bizonyítják, hogy La Valette atya nem lépte túl a gazdasági igazgatók szokásos hatáskörét. Tevékenysége kimerült a misszió birtokain megtermelt áruk eladásában és a szükséges élelmiszerek Európából történő beszerzésében. Az ellen megfogalmazott vádakat, ahogy arra már utaltunk, feltételezhetően sokkal inkább a misszió új birtokának földrajzi helye, mintsem tevékenységének jellege inspirálta.

Machault miniszter, rendelkezései nyomtatékosítására, a La Valette atya visszatérése kapcsán Bompar kormányzónak adott utasításait a Martinique szigetére kinevezett új intendánsnak is megismételte. M. de Givry-nek szóló levelében a következőket írta:

*„Ő [La Valette atya] sem direkt, sem indirekt módon nem keveredhet semmiféle kereskedelmi tevékenységbe.[...] Kifejezetten Önt bízom meg, hogy különös gonddal ügyeljen a viselkedésére és hogy arról nekem beszámoljon.”*²⁹³

A királytól és a minisztertől kapott engedély birtokában La Valette atya tehát csak a kedvező alkalomra, azaz az első induló hajóra várt, hogy visszatérhessen Martinique szigetére. Az első hajó Bordeaux kikötőjéből indult 1755. márciusában. Ez volt a *Reine des*

²⁹⁰ Rochemonteix, Le père Lavalette, 109-111.o.

²⁹¹ Lettre du ministre de la Marine à M. Bompart; gouverneur de la Martinique, le 5 janvier 1755, Arch.Coloniale, Minutes des lettres, Amérique, série B, volt 101 in: Rochemonteix, Le père Lavalette, 111.o.

²⁹² Lettre du ministre de la Marine à M. Bompart; gouverneur de la Martinique, le 5 janvier 1755, Arch.Coloniale, Minutes des lettres, Amérique, série B, volt 101 in: Rochemonteix, Le père Lavalette, 112.o.

²⁹³ Lettre du ministre de la Marine à M. de Givry, l'intendant de la Martinique, en janvier 1755, Arch. Coloniale, Minutes des lettres, Amérique, série B, vol 101. in : Rochemonteix, le père Lavalette, 113.o.

Anges. Így La Valette atya közel két hónapos hajóút után 1755. május 14-én érkezett meg ismét Martinique szigetére.²⁹⁴

La Valette atya franciaországi üzleti ügyei

Mielőtt azonban visszatért volna Martinique szigetére, és míg ügye rendeződésére várakozott, La Valette atya, úgy döntött kihasználja franciaországi tartózkodása nyújtotta lehetőséget, és elintézt néhány ügyet.

E célból 1754 nyarán Marseille-be utazott, hogy végre megismerkedjen franciaországi kereskedelmi megbízottaival és képviselőivel, a Lioncy és Gouffres fivérekkal.²⁹⁵ A fivérek szerepvállalásával annyi változás történt La Valette atya gazdasági igazgatói tevékenységének folyamatában, hogy ettől kezdve immár kizárólag a Lioncy és Gouffre fivérek képviselték a hitelezők felé a saint-pierre-i rendházat. Hozzájuk futottak be a – más európai megbízottak által végrehajtott – áruk eladásából származó (maradék, azaz az illető megbízott kifizetése utáni) összegek, amelyből ők fizették La Valette atya hiteleit, hitelezőit és váltóit.²⁹⁶

A Lioncy és Gouffre fivérek színrelépésének oka La Valette atya állítólag megsokasodott váltói voltak. La Valette atya ugyanis – ahogy az hitelfölvételi technikájából kiderül – nem csupán a misszió birtokain megtermelt árut küldte át Európába, hanem szívésségből azon telepesek áruit is, akik vissza kívántak térni Európába, de vagyonukat az értékvesztés miatt nem kívánták készpénzben magukkal vinni.²⁹⁷

Az immár három éve tartó sikeres üzleti kapcsolat megerősítésére és a személyes találkozás céljából La Valette atya tehát Marseille-be utazott. A találkozó mindkét fél meglegedésével, kiválóan sikerült. A megerősített bizalom kifejezéséeként a fivérek

²⁹⁴ David, Dict. Biographique, 166.o.

²⁹⁵ A Lioncy és Gouffres fivérek neves Marseille-i kereskedőként 1752-től képviselték La Valette atyát és a saint-pierre-i rendházat Európában. Kereskedelmi megbízotti szerepvállalásukra azután került sor, hogy 1751-ben de Sacy atya azt kérte La Valette atyától, hogy az, váltóinak megnövekedett mennyisége okán, pénzügyeinek intézését bízta inkább másra. Maga helyett de Sacy atya a Marseille-i Lioncy és Gouffre fivéreket, mint megbízható és tőkeerős üzletembereket ajánlotta. Kérésének La Valette atya eleget is tett, és fivérek is elfogadták a felkérést. Rochemonteix, *Le père Lavalette*, 84.o. és Thompson, D.G., *The Lavalette affair and the jesuits superiors*, French History, vol 10. No 2, Oxford University Press, 1996, 209-210.o. Ugyanerről La Valette atya a következőket írta :

„Ces lettres tirées sur le père de Sacy le fatiguaient [...] le particulier n'aurait pas à se gêner si le père de Sacy eut voulu continuer à être mon unique correspondant pour mes lettres et mes paiements. J'aurais épargné une commission, mais il ne voulut pas. Il était trop occupé ailleurs, il me fallait donc un correspondant dans un port de France, je choisis Marseille et dans Marseille la maison de Lioncy dont la réputation de probité n'a jamais été équivoque. [...] Je lui demandais les acceptations de mes lettres; je lui promis d'avoir toujours des fondes en avance chez elle.” La Valette, *Mémoire justificatif*, ARSI, Gall 115, 14.o.

²⁹⁶ Rochemonteix, *Le père Lavalette*, 83-84.o.

²⁹⁷ Rochemonteix, *Le père Lavalette*, 82., 85.o.

befogadták La Valette atyának, a Saint-Domingue-i misszió nevére kiállított 30 000 összegű livre-es váltóját is.²⁹⁸

A közeli visszatérésének reményében és a visszatérése után a misszió anyagi helyzetének szükségyszerű rendezésére gondolva, La Valette atya 1754. decemberében arra kérte a Rendfőnököt, hogy engedélyezze számára a misszió anyagi helyzetének rendezését célzó hitel felvételét. Kérése nem volt alaptalan, hiszen ahogy a miniszternek írott beszámolójában is írta több embernek (de Sacy atya, Lioncy fivérek, M. Penaudot) is jelentős összeggel tartozott ő és az ő nevében a misszió. 1755. január 1-én, Visconti Rendfőnök nevében Jean Flach atya, a Francia Asszisztencia (vagyis mind az öt francia provincia) Rómába helyezett gazdasági felügyelője válaszol neki. Flach atya a következőket írja:

„Rendfőnökünk engem bízott meg, hogy írjam meg Önnek, hogy engedélyezi az Ön által megjelölt céra történő és szükségesnek ítélt hitelfelvételt – amely a missziója jövedelmeinek helyreállítása – azzal a feltétellel, hogy azt a Párizsi Provinciális is jóhagyja.”²⁹⁹

La Valette atya – némi adminisztratív megkötéssel de – megkapta előljárói beleegyezését. Ennek birtokában – melyet fizetőképessége bizonyítására a Lioncy és Gouffre fivéreknek is megmutatott – újabb hiteleket vett föl.

---

²⁹⁸ Rennard, Hist. Religieuse, 227.o.

²⁹⁹ Lettre du Général Visconti au P.Lavalette; le 1er janvier 1755 in: Rochemonteix, Le Père Lavalette, 115.o.

Az előző fejezetekben La Valette atya franciaországi tartózkodásának (1753-1755) eseményeit vizsgáltuk. Ennek kapcsán arra voltunk kíváncsiak, mi kényszerítette La Valette atyát gazdasági igazgatói tevékenysége megszakítására és mi tette szükségessé visszatérését Franciaországba.

Vizsgálatunk során megtudtuk, hogy gazdasági igazgatói tevékenysége nyomán La Valette atyát a francia kereskedelmi törvények megsértésével vádolták meg a Tengerészeti miniszter előtt. A megvádolására indokot és lehetőséget a misszió általa alapított dominique-i birtoka szolgáltatott. A francia kereskedelmi törvények megsértésének vádjához, ugyanakkor szerzetesi státuszából következően vádlói – illetve La Valette atya szerint vádlója – az egyház törvények megsértésének vádját is hozzátették.

Vizsgálatunkból azt is megtudtuk, hogy a patronátusi jogból következő Franciaországba történő visszarendelését Rouillé miniszter, illetve a király, a helyi tisztviselőkkel és az egyházi hatóságokkal történő előzetes egyeztetést mellőzve, véleményünk szerint indokolatlan gyorsasággal rendelték el. A bizonyítékok és előzetes panaszok hiányában megfogalmazott vádak megcáfolására úgy a helyi tisztviselők és befolyásos polgárok, mint a jezsuita előljárók számos levelet írtak La Valette atya védelmében a miniszternek és a királynak.

A La Valette atya tevékenységével kapcsolatban megfogalmazott vádak arra is rávilágítottak, hogy jelentős értelmezésbeli különbség van a francia kereskedelmi és az egyházi törvények között a kereskedelmi tevékenység értelmezése tekintetében. Ebből következően, az Európán kívül szolgálatot teljesítő misszionáriusokat, és különösen a jezsuitákat gyakran érte a kereskedelmi tevékenység folytatásának vádja. Vizsgálatunk során azonban bemutattuk, hogy a közvélemény által – az áru és pénzforgalomhoz történő kapcsolódása okán – kereskedelmi tevékenységként értékelt tevékenységek az egyházi törvények szerint csupán az adás-vétel kategóriájába tartoznak. A félreértés véleményünk szerint a nagy távolság miatti hajóval történő szállítás, illetve az ugyanezen okkal indokolható nagytömegben történő szállítás okán adódhat.

Vizsgálatunkból azt is megtudtuk, hogy La Valette atya tevékenysége nem tért el az általános gazdasági igazgatói gyakorlattól, illetve a térségre jellemző megélhetési gyakorlattól. Tevékenysége a misszió saját birtokán megtermelt áru eladásából (azaz

Európába szállíttatása és ott kereskedelmi megbízottak segítségével történő eladása) és saját szükségletek kielégítése céljából történő vásárlásból állt.

A La Valette atya ellen felhozott vádak, a védelmében írt, a tevékenységét igazoló számos levél, saját beszámolója, valamint a jezsuita előljárók hathatós közreműködése okán végül alaptalannak bizonyultak. A Tengerészeti miniszterek eljárásának jellege és álláspontunk szerint indokolatlanul hosszú időtartama kapcsán, valamint a La Valette atya ellen felhozott bizonyítatlan vádak alapján azonban véleményünk szerint felmerül annak a lehetősége, hogy mindkettő egy, a Jézus Társaság ellen kidolgozott taktika része volt.

5.2. LA VALETTE ATYA TEVÉKENYSÉGE 1755-1762

Dolgozatunk előző fejezetében La Valette atya franciaországi tartózkodásának (1753-1755) körülményeit és eseményeit vizsgáltuk. Vizsgálatunk során arra kerestük a választ, hogy milyen események nyomán vált szükségessé és elkerülhetetlenné 1753-ban La Valette atya visszatérése Franciaországba. Valamint azt vizsgáltuk, hogy milyen tényezők alakították La Valette atya franciaországi tartózkodásának időtartamát és körülményeit.

Dolgozatunk ezen fejezetében La Valette atya tevékenységének második, 1755-től 1762-ig tartó szakaszát fogjuk vizsgálni. Ezzel kapcsolatban arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen események befolyásolták La Valette atya gazdasági igazgatói tevékenységét ebben a periódusban. Hogyan alakult a martinique-i rendház és a misszió anyagi helyzete? Hogyan haladt La Valette atya tervének megvalósítása? Valamint mi volt a Párizsi Provincia, illetve a Rendfőnök álláspontja La Valette atya további gazdasági igazgatói tevékenységéről?

La Valette atya visszatérése Martinique szigetére

La Valette atya 1755. május 14-én érkezett vissza Martinique szigetére. Elutazásakor a misszió legfőbb előljárói és gazdasági igazgatói tisztét, a misszió volt legfőbb előljárójára, Guillin atyára bízta. Utóbbi azonban kora (1753-ban 65 éves volt), korlátozott gazdasági ismeretei és a megnövekedett gazdasági igazgatói teendők okán inkább a misszió lelki ügyeinek irányításával foglalkozott. Így a misszió gazdasági ügyei La Valette atya megérkezésekor erősen zilált állapotban voltak. A dokumentumok tanúsága szerint azonban La Valette atya töretlen lendülettel és lelkesedéssel, valamint az újabb kölcsönök birtokában hozzálátott a gazdasági és pénzügyek rendezéséhez.³⁰⁰

De milyen állapotban is voltak a misszió anyagi ügyei és javai?

A misszió pénzügyei azonnali, de legalább is gyors rendezést kívántak. A La Valette atya által még elutazása előtt fölvetett hitelek (a második négyéves futamidők) és váltók nagy része ugyanis lejáratához közeledett. Ahogy La Valette atya is írta beszámolójában, többeknek nagy összeggel tartozott a misszió. Az esedékességükhöz érkezett hitelek és váltók kifizetéséhez a

---

³⁰⁰ Rochemonteix, Le père Lavalette, 126.o., S.n., Mémoire sur le père Lavalette, 6.o.

fölhalmozódott árukészlet eladására és alapvetően a tengeri szállítások újbóli megindulására volt szükség.³⁰¹

A misszió javai ugyancsak azonnali beavatkozást igényeltek. La Valette atya távolléte alatt ugyanis – a dokumentumok tanulsága szerint – három hurrikán is megtépázta a térséget és a misszió ültetvényeit. Így azok egy része, illetve az épületek egy része újfent helyreállításra, felújításra szorult.

A károkat tetézte, hogy a dominique-i birtokon egy járvány következtében legalább 120 rabszolga meghalt. Ez kb. a fele volt a dominique-i birtokon dolgozó rabszolgák számának. Elvesztésük – ha egy rabszolga árát a térségben általánosan elfogadott 1000 összegű livre-es áron számoljunk – kb. 120 000 összegű livre-es veszteséget jelentett La Valette atyának. A jelentős anyagi veszteségen túl azonban a rabszolgák számának csökkenése a dominique-i birtokon végzett munkák (kávé és maniókatermelés) lelassulását és végső soron a terméshozam csökkenését is jelentette.³⁰²

1755 nyarán La Valette atya hozzálátott az európai szállítások újbóli megszervezésének. Mivel két év után ez volt az első szállítmány, így La Valette atya most egyszerre két hajót küldött. A két hajó, a *Reine des Anges* és a *Saint-Pierre*, összesen 600 hordó cukrot és 30 000 livre mennyiségű kávé szállított, kb. 500 – 600 000 összegű livre értékben.³⁰³ (A szállítmány jelentőségét mutatja, hogy a misszió saint-pierre-i birtokán évente átlagosan 50 000 livre értékű cukornád (5 000 tégely) termett, a dominique-i birtokon pedig évente minimum 25 000 livre súlyú kávé.) Az újabb szállítmányok könnyebb megszervezése (hajó kiválasztása, visszaindulásának időpontja, az indulásig történő raktározás és a megfelelő mennyiségű árukészlet begyűjtése) érdekében La Valette atya azt kérte M. Lioncytól, hogy ugyanazokat a hajókat küldje neki vissza január-februárra, mint amelyeket ő küldött neki. A két hajó azonban sem 1756. januárjában, sem februárjában nem érkezett vissza Martinique szigetére. A hajókat ugyanis, még mielőtt Bordeaux kikötőjét elérhették volna, angol kalózok fogták el, és vitték Angliába.³⁰⁴

A La Valette atya tevékenységével foglalkozó szerzők (Rennard, David, Rochemonteix és korabeli röpiratok szerzői) szerint azonban La Valette atya más jellegű, véleményük szerint meggondolatlan és a visszatérésének feltételeit állítólag megszegő tevékenységekbe is belekezdett.

³⁰¹ S.n., *Mémoire sur le père Lavalette*, 6.o., AJP, Fan-22.

³⁰² Rochemonteix, *Le père Lavalette*, 126., 129.o.,

³⁰³ A név nélküli kortárs szerző La Valette atyáról készült munkájában 500 000 összegű livre-ről beszél, Rennard és Rochemonteix munkáikban pedig 600 000 összegű livre-ről beszélnek. S.n., *Mémoire sur le père Lavalette*, 6.o., illetve Rennard, *Hist. Religieuse*, 230.o., Rochemonteix, *Le père Lavalette*, 128.o.

³⁰⁴ Rochemonteix, *Le père Lavalette*, 128.o.

Az általuk idézett források szerint visszatérése után La Valette atya nem csak a kimondottan a hurrikánok következtében keletkezett károkat állíttatta helyre, hanem ennek ürügyén újabb fejlesztésekbe kezdett. A bérházakba például állítólag kb. 750 000 összegű livre-ért vásárolt bútort. A saint-pierre-i birtokon 500 000 összegű martinique-i livre-ért egy korszerű taffia feldolgozó üzemet építtetett, amely naponta 40 hordó taffiát képes előállítani. A rabszolgáknak kőházakat építtetett és újjáépíttette a cukormalmot. Ezeken kívül a tulajdonképpen fejlesztésnek tekinthető beruházásokon kívül azonban állítólag még a következő tevékenységeket is végezte.

Jelentős felárral vásárolt cukrot, hogy legyen mit Európába küldenie. Újabb – a szerzők véleménye szerint immár a harmadik³⁰⁵ – kereskedelmi társaságot alapított, amely a Marie-Galante, Dominique és La Grenade szigetén lévő kereskedelmi megbízottak segítségével és közreműködésével Saint-Lucie és Saint-Vincent szigeteivel kereskedett.³⁰⁶ Valamint újabb és újabb hiteket vett föl, bordeaux-i, Marseille-i, nantes-i, lyon-i, párizsi, cadix-i, amszterdami kereskedőktől.

Ezeket az információkat azonban véleményünk szerint némi fenntartással érdemes kezelni. Álláspontunk szerint nem minden felsorolt információt lehet minden kétséget kizáróan La Valette atya 1755-ös tevékenységéhez kötni. Véleményünket a La Valette atya tevékenységéről készült névtelen kortárs szerző munkájára, illetve La Valette atya saját *Mémoire*-jár alapozzuk. Ezekben a dokumentumokban ugyanis az 1755-ös év kapcsán nem történik olyan utalás, amely az említett szerzők által leírt, a visszatérése feltételeit megszegő tevékenységre utalna. La Valette atya saját bevallása szerint ugyanis visszatérése után is, de 1756-ig minden bizonnyal, alapvetően az elutazását megelőző gazdasági igazgatói tevékenységeket és gyakorlatot folytatta.³⁰⁷

1756 – a Lioncy ház csődjének következményei

A szerencsétlen véletlennek tűnő kalóztámadás komoly és hosszú távú következményekkel járt úgy La Valette atya és a martinique-i misszió, mint a Lioncy és Gouffre fivérek, valamint a jezsuita rend franciaországi provinciái számára.

³⁰⁵ Az állítólag La Valette atya által alapított kereskedelmi társaságok a következők voltak: 1. Grasson, Bourdeaux et C.ie, 2. Coen et Gautier, 3. Rachon, Cartier et C.ie. Ez utóbbi társaság állítólag La Valette atya utasítására Marie-Galant szigetén a Moreau et Lioncy házzal kereskedett, Dominique szigetén Isaac Judaval, La Grenade szigetén a Chapuis házzal, valamint Saint-Luice és Saint-Vincent szigetén M. Dutesta-val állt kereskedelmi kapcsolatban. Rennard, Hist. Religieuse, 229.o.

³⁰⁶ Rennard, Hist. Religieuse, 229., Rochemonteix, Le père Lavalette, 126., David, Dict. Biographique, 166.o.

³⁰⁷ La Valette; Mémoire justificatif, 14.o.

A véletlennek tűnő kalóztámadás azonban nem volt teljesen véletlen és előzmények nélküli. Az angol kalózok akciója ugyanis már a készülődőben lévő újabb francia-angol háború előfutára volt.³⁰⁸ Valette atya hajói tehát ennek, a háborút megelőző kalóztevékenységnek estek áldozatul.

A hosszú idő óta első és nagyértékű szállítmány elvesztése komoly anyagi nehézség elé állította a Lioncy és Gouffre fivéreket. A rakomány eladásából befolyó összeget ugyanis La Valette atya lejárában lévő, illetve már lejárt hiteleinek és váltóinak kifizetésére szánták. Fedezet hiányában ugyanakkor nem tudták vállalni ezeket a kifizetéseket. A helyzetüket súlyosbította, hogy La Valette atya az elmúlt két év alatt jelentős tartozást halmozott föl velük szemben. Hogy kötelezettségeiknek legalább részben eleget tudjanak tenni, a fivérek a párizsi provinciához fordultak. Azt kérték de Sacy atyától, hogy az legalább 300-400 000 összegű livre-et bocsásson e célra a rendelkezésükre. Az atya a kért összegnek azonban csak a töredékét tudta a rendelkezésükre bocsátani. A kért összeg, illetve a váltók és hitelek teljes összegének kifizetéséhez a párizsi rendháznak kölcsönt kellett volna fölvennie. Ehhez azonban a Rendfőnök engedélyére is szükség volt.

A kölcsön fölvételének engedélyezésével azonban meg kellett várni az új Rendfőnök megválasztását. Erre 1755. november 30-án került sor, mikor is Luigi Centurione-t választották Rendfőnöknek. Utóbbi hosszas gondolkodás után végül is engedélyezte, hogy de Sacy atya 500 000 összegű livre hitelt vegyen föl La Valette atya váltóinak kifizetésére. A Rendfőnök kedvező döntéséről és a pénz megszerzéséről de Sacy atya levélben értesítette a Lioncy és Gouffre fivéreket. Levelét gyorsfutár vitte, aki három nap alatt tette meg a Párizs – Marseille távolságot, és 1756. február 22-én ért oda. A futár és a levél azonban túl későn érkezett. A Lioncy és Gouffre fivérek 1756. február 19-én csődöt jelentettek, és számlakönyveiket leadták a Marseille-i kereskedelmi bíróságon.³⁰⁹ Veszteségeiket a fivérek 1 500 000 összegű livre-re értékelték. Ez azoknak a váltóknak az összege volt, amelyeket La Valette atya a Lioncy fivérek nevére állított ki, amelyeket azok az elmúlt két év alatt elismertek, befogadtak, de amelyeket nem tudtak kifizetni.

La Valette atya adósságának összege kapcsán tehát több kérdés is fölmerül.

³⁰⁸ A két európai nagyhatalom ugyan alig néhány éve, 1748-ban írta alá az osztrák örökösödési háborút (1740-1748) lezáró békét, a fegyveres konfliktus azonban csak Európában ért véget. Az észak-amerikai francia gyarmatokra szemet vetett angol kormányzat ugyanis újabb háborúra készült. Az ellenség meggyengítése érdekében az angol hajók pedig – még a hadiállapot hivatalos bejelentése előtt – a francia hajók és köztük több kereskedelmi hajó megtámadásától, sőt a kalóz tevékenységtől sem riadtak vissza. A hadiállapotot a két hatalom hivatalosan végül csak 1756. nyarán jelentette be. Anglia 1756. május 17-én, Franciaország pedig egy hónappal később, 1756. június 16-án. Rochemonteix, *Le père Lavalette*, 127.o.

³⁰⁹ Rennard, *Hist. Religieuse*, 230-231.o.

Először is az a kérdés merül föl, hogy kiknek is tartozott tulajdonképpen La Valette atya ?

La Valette atya és a misszió gazdasági-pénzügyi rendszeréből kiindulva, véleményünk szerint, La Valette atya hitelezőit három csoportba oszthatjuk. Vagyis 1756-ban La Valette atya a következő három csoportba tartozó hitelezőknek tartozott (volna):

1. Azon hitelezők, akiktől 1748-49-ben a misszió anyagi helyzetének rendezése (helyreállítás, bérházépítés, dominique-i birtok kialakítása) céljából vette föl hosszúlejáratú kölcsönt. Ezeket a hitelfölvételeket La Valette atya *Mémoire*-jában és az 1754-es beszámolójában is említette. Ezek a többnyire négy éves futamidejű hitelek 1752-53-ban egyszer már lejártak, de újabb, csökkenő összegű hitelfölvétellel La Valette atya refinanszírozta őket. 1756-57-ben ezek a refinanszírozott hitelek érkeztek el lejáratukhoz.

2. Azon magánszemélyek, akiktől váltó ellenében vette át a Franciaországba átvinni szándékozott vagyonukat. Ezek a váltók szintén rendszerint három vagy négy évre szóltak, és az átvett összeggel megegyező (azaz értékvesztés nélkül) értékű kifizetésről szóltak. Ezen váltók birtokosait és esedékességüket azonban nem ismerjük. Vagyis azok bármekkora összegről szólhattak és bármelyik évben esedékessé válhattak.

3. Azon hajóskapitányok, akiktől La Valette atya állítólag rövid, három-négy hónapos lejáratú vett föl hiteleket.

La Valette atya hitelfizetési rendszerének megértéséhez és lehetséges hitelezők körének megismeréséhez azonban még a következőket kell elmondanunk.

A hitelek fedezete a misszió birtokain megtermelt áruk voltak. A már régóta termelt cukornád és az abból származó termékek, illetve kb. 1752-től kezdődően az új dominique-i birtokon termelt kávé. A megtermelt árukat La Valette atya, mint minden gazdasági igazgató és térségbeli nagybirtokos, Európába szállította. Az eladást, közvetítői jutalék fejében, egy ezzel megbízott európai kereskedelmi ügynök végezte Franciaország valamelyik kikötőjében. Utóbbi a befolyt összegből kifizette saját magát, a La Valette atya által a nevükre kiállított váltó alapján. A maradék összeget pedig eljuttatták La Valette atya franciaországi fő kereskedelmi képviselőjének, eleinte de Sacy atyának, majd a Lioncy háznak. De Sacy atya, illetve a Lioncy ház pedig a kapott pénzből kifizette az említett három csoportba sorolható hitelezőket.³¹⁰

Ezen gazdasági-pénzügyi rendszer működése kapcsán azonban két kérdés merül föl.

Először is, hány százalékos volt a kereskedelmi ügynökök jutaléka.

---

³¹⁰ Thompson, *The Lavalette affaire*, 209-210.o.

Másodszor, lehetett-e garantálni, hogy az eladás olyan áron történik, amely árból levonva a szállítási költségeket, a közvetítői jutalékot és figyelembe véve a pénz 1/3-os értékcsökkenését, az eladás nyereséges lesz. Amennyiben ezt nem, vagy nem mindig lehetett garantálni, úgy előfordulhatott, hogy La Valette atyának inkább vesztesége keletkezett. (A pénz 1/3-os értékcsökkenését ugyanakkor egyébként éppen az európai eladásokkal igyekeztek kivédeni a termelők. Arra számítva, hogy a franciaországi eladási árak, a nagyobb kereslet okán, annyival magasabbak, hogy a különbség bőven fedezi a martinique-i pénz egyébként 1/3-os európai értékvesztését).

Ezeket a kérdéseket azért tartottuk fontosnak megemlíteni, mert segítenek érzékeltetni La Valette atya gazdasági-pénzügyi rendszerét, illetve a rendszer véleményünk szerint gyöngye pontjait. Valamint reményeink szerint segítenek tisztázni annak a kérdését is, hogy La Valette atya kinek is tartozott, tartozhatott.

La Valette atya gazdasági-pénzügyi rendszerének ismeretében tehát azt feltételezzük, hogy La Valette atya az említett három csoportba tartozó hitelezőknek, valamint – a fent elmondottak alapján – esetleg a kereskedelmi ügynökeinek tartozott. A váltók és hitellevelek azonban a Lioncy ház nevére voltak kiállítva, mint La Valette atya egyetlen franciaországi megbízottai, akik a kifizetéseit intézték. Ezért azon az állásponton vagyunk, hogy a Lioncy ház 1756-ig befogadta La Valette atya váltóit és feltehetően garanciát adott a váltókat bemutató személyeknek, hogy megfelelő fedezet birtokában ki fogják fizetni a váltót. De ténylegesen, fedezet hiányában a Lionc ház semmit sem fizetett ki, illetve nem számította le La Valette atya tartozását. Így 1756 februárja után a váltók kifizetésének kötelezettsége visszaszállt a váltó kibocsátójára, azaz La Valette atyára.

Másodszor pedig az a, mit láttuk nagyon nehezen megválaszolható, kérdés merül föl, hogy mekkora összeggel is tartozott La Valette atya ?

La Valette atya saját bevallása szerint 1754-ben a Lioncy háznak minimum 430 000 összegű livre-rel tartozott. A Lioncy ház felé fennálló tartozása azonban az 1754-es és 1755-ös évek folyamán az időközben esedékessé váló váltók összegével minden bizonnyal tovább növekedett. La Valette atya szerint a két hajó rakományának elvesztése előtt már kb. 1 000 000 összegű livre-rel tartozott a Lioncy és Gouffre fivéreknek. Lioncy ház bejelentett vesztesége 1756-ban pedig 1 500 000 összegű livre volt. A három összeget és a megadott évszámokat figyelembe véve logikusnak tűnik az a magyarázat, mely szerint 1756. februárjában La Valette atya 1 500 000 összegű livre-el tartozott a Lioncy háznak.

Az összeg kapcsán azonban van némi bizonytalanság. Montigny atya, a Párizsi Provincia gazdasági igazgatója ugyanis a következőket jegyezte meg *Mémoire*-jában:

„Azt mondják, hogy az 1756-ban Sacy atyához eljuttatott mérlegben csupán 900 000 összegű livre-nyi elfogadott váltó szerepelt, és hogy La Valette atyának több mint 80 000 összegű livre-nyi tartaléka volt a Lioncy háznál.”³¹¹

Eszerint az értesülés szerint La Valette atya csupán a mondott összeg közel felével tartozott volna. Montigny atya megjegyzését látszik alátámasztani La Valette atya megjegyzése is, aki a következőket írta *Mémoire*-jába, a Lioncy ház csődjével és a velük szemben fennálló tartozásával kapcsolatban:

„A váltóim elfogadását kértem tőlük, és ígéretet tettem arra, hogy mindig lesz náluk tartalékom. Mérlegkönyvük bizonyította, hogy tartottam a szavamat. Mivel ha tartoztam is nekik egymillió tours-i livre-rel (vagy 200 000 écuvel), jelentős tartalékaim voltak náluk, az első részlet kifizetésére és még legalább ugyanannyi volt úton, amelyet azonban elfogtak.”³¹²

A kérdés nagyon fontos egyben azonban inkább technikai is. A jelzett két összeg közötti különbség ugyanis éppen az a 600 000 összegű livre, amelyet La Valette atya elvesztett. Ez az összeg azonban azoknak a váltóknak az összege, amellyel La Valette atya másoknak tartozott, az erről szóló váltót azonban természetes módon franciaországi fő kereskedelmi képviselője nevére, azaz a Lioncy ház nevére állította ki. Vagyis La Valette atya valóban 1 500 000 összegű livre-rel tartozott, azonban a Lioncy-háznak csupán 900 000 összegű livre-rel.³¹³

A kifizetetlen váltók összegével kapcsolatos bizonytalanságot ugyanakkor tovább növeli Rennard álláspontja, aki szerint La Valette atya többeknek is tartozott különböző összegekkel. Véleménye szerint ugyanis La Valette atya mindenképpen tartozott még a Lioncy háznak azzal a 30 000 összegű livre-rel, amelyet a Saint-Domingue-i misszió nevére állított ki, és amelyet a Lioncy ház La Valette atya 1754-es látogatásakor elfogadott. Valamint tartozott még egy 93 463 összegű livre-es összeggel, amely a La Valette atya és kereskedelmi megbízottai közötti elszámolásból származott.

A tartozás összege és főként a Lioncy ház felé fenálló tartozás kapcsán, az idézett források alapján azonban az a kérdés vetődik föl, mekkora összegű előlege, tartaléka is volt La Valette atyának a Lioncy háznál ?

La Valette atya szerint, jelentős. Montigny atya szerint azonban kb. 80 000 összegű livre. A tartalékok létezését véleményünk szerint ugyanakkor némileg megkérdőjelezi az a tény, mely szerint La Valette atyának jelentős adósságai voltak a Lioncy házzal szemben, illetve két éve egyetlen szállítmány sem érkezett La Valette atyától. Véleményünk szerint ugyanis

³¹¹ Montigny, *Mémoire pour les jésuites de France* in : Rochemonteix, *Le père Lavalette*, 131.o.

³¹² La Valette, *Mémoire justificatif*, 14.o.

³¹³ Thompson, *The Lavalette affaire*, 212.o.

egyrészt szállítások hiányában nincs miből tartalékot képezni, másrészt pedig a meglevő tartalékokat a fivérek La Valette atya velük szemben fennálló tartozásának rendezésére használhatták volna.

La Valette atya tartozása kapcsán azonban még egy nagyon fontos kérdés merül föl. Ezt pedig a Lioncy ház csődje veti föl.

A Lioncy házat 1752-ben ugyanis, mint jóhírű, megbízható, tőkeerős kereskedőházat emlegették. Ezért is esett de Sacy és LaValette atya választása rájuk. La Valette atya erről a következőket írta:

*„Marseille városát választottam és a Lioncy házat, amelynek a megbízhatósága soha nem volt kérdéses. Sokkal szilárdabbnak hittem őket, mint amilyennek mérlegkönyvük alapján végül is tűntek.”*³¹⁴

Tőkeerős és megbízható híruk ellenére 1755-1756 fordulóján mégis pár hónap alatt csődbe mentek. A váratlannak és előzménynélkülinek tűnő esemény a Lioncy ház tőkeerősségének és működési gyakorlatának kérdését veti föl.

A Lioncy és Gouffre fivérek, a kor bevett pénzügyi-gazdasági szokásait követve, véleményünk szerint, egyszerre voltak kereskedők, hajótulajdonosok és bankárok. Azaz, kereskedelemről megszerzett tőkéjük egy részét a kereskedelembe fogatták vissza, árut vásárolva, hajókat felszerelve, biztosításokat kötve. Tőkéjük másik részét pedig bankárként hitelezésre használták. Szerteágazó tevékenységük nyomán valószínűleg számos kereskedővel, hajótulajdonossal vagy termelővel voltak kapcsolatban.

Ennek alapján tehát azt feltételezzük, hogy La Valette atya csupán egy volt a velük számos okból kapcsolatban álló ügyfelek közül. Ebből következően pedig azt is elképzelhetőnek tartjuk, hogy La Valette atyán kívül mások is tartoztak a Lioncy háznak, illetve a Lioncy ház másoknak is hitelezett. Vagyis elképzelhetőnek tartjuk, hogy La Valette atyának a Lioncy házzal szemben fennálló súlyos tartozásai ellenére, a fivérek azért nem tudták 1755 őszén befogadni La Valette atya váltóit, és garanciát adni a kifizetésre, mert tőkéjük éppen más üzletek révén le volt kötve. Így csődjüket valójában a velük üzleti kapcsolatban álló többi partner esetleges tartozásai okozták volna.

Másfelől viszont, La Valette atya 1755. évi tartozásának mértékét látva – amely az adott korban igen tetemesnek számított – a Lioncy ház csődje nem is tűnik olyan váratlannak és előzménynélkülinek. La Valette atya adósságának növekedéséhez azonban véleményünk szerint nem csupán az áruszállítások közel két éves szünete járult hozzá, hanem maga La Valette atya gazdasági-pénzügyi rendszere is.

---

³¹⁴ La Valette, Mémoire justificatif, 14.o.

Utóbbi sikeres működésének kulcsa ugyanis véleményünk szerint a közvetítő kereskedők tevékenységében és jutalékaiban rejlik. Abban az esetben ugyanis, ha a közvetítő kereskedők túl magas jutalékért dolognak, ha túl magasak a tengeri szállítás és az eladás költségei, vagy ha a misszió számára szükséges dolog beszerzése után nem marad elegendő bevétel, akkor a kereskedelmi megbízott nem tud elegendő bevételt eljuttatni a kereskedelmi képviselőhöz. Utóbbi pedig fedezet hiányában nem tudja, vagy csak saját tartalékai rovására tudja, fizetni az esedékes váltókat és hiteleket.³¹⁵ Vagyis véleményünk szerint előfordulhatott, hogy a La Valette atya által átküldött áruk eladásából nem folyt be, illetve nem jutott el elegendő bevétel a Lioncy házhoz. Az ez okból felhalmozódott tartozásokat, pedig az esetlegesen növekvő mennyiségű és értékű szállítmányok sem tudták kompenzálni.

1756 – La Valette atya tevékenysége

Az 1755-ben történt visszatérése után La Valette atya, ahogy *Mémoire*-jában is írta, az addigi gazdasági igazgatói gyakorlatát követte. A Lioncy ház 1756. februárjában bekövetkezett csődje azonban La Valette atya további tevékenységére is hatással volt.

A *Saint-Pierre* és a *Reine des Anges* elvesztéséről, valamint a Lioncy ház csődjéről La Valette atya 1756 tavaszán értesült de Sacy atyától. A Lioncy ház hirtelen csődjéről a következőket írta egyik levelező partnerének, Mlle de Beuvron-nak 1756. május 12-én:

„Épp most tudtam meg a Lioncy ház csődjét. Alig akarom elhinni. Számomra ez a ház mindig is nagyon szilárdnak és körültekintőnek tűnt.”³¹⁶

A hír láthatóan meglepte La Valette atyát. Ugyanis saját bevallása szerint visszatérése után mindenre számított csak éppen kereskedelmi képviselőjének csődjére nem. *Mémoire*-jában ezzel kapcsolatban a következőket írta:

„Minden tervem sikerült, csak remélni lehetett, hogy sikereim folytatódnak. Nem hízelegtem ezzel magamnak, hanem mindenre el voltam készülve, amire föl lehetett készülni. A háború nem aggasztott, megtettem a szükséges lépéseket. A Lioncy házat mégis elérte a baj, és az a viselkedés, amelyet a jezsuiták velem szemben tanúsítottak, nem volt bekalkulálva. Ezen bajok közül az első nem keserített el, a győgy mód ugyanis egyszerű volt, a második azonban, bevallom aggasztott.”³¹⁷

A problémát La Valette atya számára nem is annyira a Lioncy ház csődje jelentette – amely ugyan váratlanul érte és súlyosan érintette, de pusztán gazdasági jelentőséget és egy megoldandó gazdasági problémát jelentett számára – mint a csőd franciaországi politikai visszhangja és mindenfajta következményei.

³¹⁵ Ezt a feltételezésünket erősíti meg Thompson véleménye is. Thompson, *The Lavalette affaire*, 209.o.

³¹⁶ Lettre du p. Lavalette a Mlle de Beuvron, le 12. mai 1756 in: *Rochemonteix, Le père Lavalette*, 128.o.

³¹⁷ La Valette, *Mémoire justificatif*, 15.o.

A jelentős veszteségek dacára La Valette atya arra törekedett, hogy eleget tegyen vállalt kötelezettségeinek. Ezért az európai szállítások folytatása mellett döntött. Az újabb szállítmányok szervezése közben pedig azt remélte, hogy a párizsi rendház segítségével rendezheti tartozásait és egyben el is kerülheti a komolyabb politikai és gazdasági következményeket. Erről *Mémoire*-jában a következőket írta:

„A Lioncy ház csődje, önmagában nem okozott volna olyan nagy bajt, ha az egyetlen jó oldaláról közelítették volna meg, amelyet egyébként a provinciák gazdasági igazgatói is sugaltak. Nevezetesen, kifizetni azt, amivel nekik tartoztam vagy leglább a kifizetéseket más marseille-i kereskedőkön keresztül bonyolítani, az időben fizetés garanciájával. Így mindenki nyugodt lett volna, és a Lioncy ház is fölszabadult volna a kötelezettségei alól. Ennek a szerencsétlen háznak a mérlegkönyve engem igazolt, kiderült belőle, hogy tartottam a szavamat, és hogy a szállításaim mindig megelőzték a váltók lejáratának dátumát. Hitelem semmilyen sérülést sem szenvedett volna, és vállalkozásom, amely kizárólag erre a hitelre épült, sikeresen megvalósult volna.”³¹⁸

A további kifizetésekhez szükséges készpénz természetesen továbbra is a La Valette atya által Európába küldött áruk eladásából származott volna. Az áruszállítások folytatását La Valette atya amúgy is a tartozásai rendezésének elengedhetetlen feltételének tekintette. Hogy terve megvalósulhasson, La Valette atyának a párizsi rendház együttműködésére és előjáróinak támogatására is szüksége volt. Ezért 1756 nyarán levelet írt nekik. Ebben röviden főlvázolta az adott helyzetben a véleménye szerint lehetséges alternatívákat és ígéretet tett a kifizetésekhez szükséges készpénz mennyiség előteremtésére.³¹⁹

A La Valette atya által javasolt megoldás gazdasági szempontból mindenképpen helytálló volt. A kor pénzügyi szokásai szerint ugyanis a lejárt, vagy el nem fogadott váltó visszaszállt a kibocsátójára. Ezzel a jezsuiták is tisztában voltak. De Sacy atya ugyanis 1756. március 2-án kelt levelében a következőket írta Machault miniszternek:

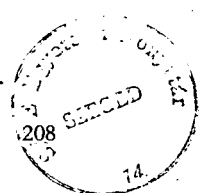
„Amelyből következik, hogy az ő [a martinique-i rendház] szerencsétlensége a miénk is. Azt mondom a miénk is, mert jelentős számú elfogadott de ki nem fizetett váltó létezik még. Mivel azonban a Lioncy ház már nincs abban a helyzetben, hogy ezeket kifizesse, ezeknek a váltóknak a kifizetése következésképpen visszaszáll a misszióra és ránk.”³²⁰

Míg La Valette atya párizsi előjáróinak válaszára várt és bízott terve kedvező fogadtatásban – amelyre az adott körülmények ismeretében elméletileg minden esélye megvolt – rögtön hozzá is látott a következő szállítmányok megszervezésének. Erről a következőket írta:

³¹⁸ La Valette, *Mémoire justificatif*, 16.o.

³¹⁹ La Valette, *Mémoire justificatif*, 17.o.

³²⁰ La lettre du père de Sacy au ministre de la Marine, le 2. mars 1756. in: *Rennard, Hist. Religieuse*, 232.o.

„Beszereztem egy kereskedelmi megbízottat Saint-Eustache szigetén, hogy oda küldhessem a vásárlandó árukat, sőt még a misszió jövedelmeit is. A háború ugyanis még messze volt ahhoz, hogy árthasson nekem.”³²¹

1756 folyamán, amíg a fegyveres összecsapások és a kalóztevékenység erre valóban lehetőséget adott, összességében négy szállítmányt küldött Európába.

Az első szállítmányt egy esetleges újabb angol kalóztámadás elkerülése végett, a holland fennhatóság alá tartozó Saint-Eustache szigetről küldte, holland zászló alatt. A címzett a Clorck és Dedel ház volt Amszterdamban. Az óvintézkedéseknek köszönhetően a szállítmány baj nélkül meg is érkezett.³²² A második, nem túl nagy értékű, szállítmányt Martinique szigetről küldte. Ez is szerencsésen megérkezett Cadiz kikötőjébe, a Vincent La Rue ház címére. A harmadik, már jelentősebb értékű szállítmány (150 000 összegű livre értékű) szintén szerencsésen megérkezett Amszterdam városába. A negyedik ugyancsak jelentős értékű szállítmányt – több kereskedővel együtt – La Valette atya megint csak Saint-Eustache szigetről küldte holland zászló alatt. Az úticél ezúttal is Amsterdam volt. A címzett pedig a Jakob et Adrien Temnink ház. A tizenhárom hajó azonban ez alkalommal (ismét) az angolok kezébe került.³²³ Erről a következőket írja:

„Az angolok megállítottak minket. Három hétem belül nyolc hajót és öt kisebb hajót [...] fogtak el vittek Angliába. [...] Ez a hír majdnem egyszerre érkezett Martinique-ra azzal a hírrel, amely Amsterdam-ban terjed el, és amely szerint elbuktam. Hitelem természetesen szinte teljesen elveszett [...] Ennek hatására úgy döntöttem, hogy nem mozgolódom többet.”³²⁴

A hadüzenetek deklarálását és a hadi tevékenység erősödését látva azonban 1756 végén La Valette atya is az európai szállítások leállítására mellett döntött. Ez ugyanakkor európai tartózkodásai rendezésének időpontját is bizonytalanná tette.

A Lioncy ház csődje La Valette atyát – saját bevallása szerint, és ahogy azt már említettük – nehéz helyzetbe hozta.³²⁵ A csőd következtében ugyanis egyrészt – La Valette atya fogalmazása szerint – megváltozott a Párizsi Provincia vezetőinek magatartása vele szemben. Másrészt pedig olyan gazdasági helyzetbe került, amely addigi gazdasági igazgatói tevékenységének megváltoztatására kényszerítette. Tevékenysége jellegének megváltozásáról korabeli névtelen forrásunk is beszámol, a következőket írva:

„Árui elfogása után La Valette atya már nem ugyanaz az ember. Már csak egy bolond, egy meggondolatlan, egy kalandor, egy merész vállalkozó. [...] Bármilyen merész és

³²¹ La Valette, Mémoire justificatif, 18.o.

³²² La Valette, Mémoire justificatif, 18.o.

³²³ Rochemonteix, Le père Lavalette, 130.o., Rennard, Hist. Religieuse, 234.o., David, Dict. Biographique, 166.o.

³²⁴ La Valette, Mémoire justificatif, 21-22.o.

³²⁵ La Valette, Mémoire justificatif, 16.o.

különleges is legyen egy vállalkozás, ha sikerrel jár, tulajdonosát nagy emberként fogják emelgetni. De ha nem sikerül, a nyelvezet változik, és a csodálat megvetésbe fordul.”³²⁶

A párizsi provincia vele szemben tanusított magatartásának megváltozásáról és végső soron a feléjük tett (fent említett) ajánlatának elutasításáról, illetve a tőlük várt anyagi segítség elmaradásáról La Valette atya 1756 nyarán értesült. Az új provinciális döntése értelmében ugyanis attól kezdve egyedül kell rendeznie adósságait.³²⁷ Ez irányú és fent leírt erőfeszítéseit ugyanakkor és furcsa módon de Neuville atya nem találta elegendőnek. Így 1756-ban újabb levelet küldött La Valette atyának, amelyben újfent felszólította hogy a lehető legsürgősebben rendezze tartozásait.³²⁸

Mivel a párizsiak levelére és sürgetésére La Valette atya nem válaszolt, ezért de Neuville atya úgy döntött, hogy a következő üzenetet személyesen La Valette atya kezébe fogják eljuttatni. Az üzenet ilyen módon történő továbbításával pedig Fayard atyát bízták meg. Utóbbi 1756-ban³²⁹, a háború ellenére, szerencsésen meg is érkezett Martinique szigetére. A provinciális újabb üzenete értelmében La Valette atyának továbbra is arra kellett törekednie, hogy kifizesse adósságait Franciaországban. Erről La Valette atya a következőket írja:

„Elküldték hozzám Fayard atyát ezzel a levéllel. Fayard atya csatlakozni fog önhöz, ő ismeri a Társaság szándékait, és azokat ismertetni is fogja önnel. Azt kérdeztem, hogy mik ezek a szándékok, azt felelte: hogy bármi áron, de ki kell fizetnie amivel Franciaországban tartozik. Az nem fontos, hogy a Szigeteken is tartozik, elegendő, ha Franciaországban nem tartozik semmivel.”³³⁰

Hogy eleget tegyen a provinciális újabb utasításának, La Valette atya kinevezte Fayard atyát a misszió (egyes vélemények szerint csupán a martinique-i rendház³³¹) gazdasági igazgatójává. La Valette atya bevallása szerint, a szállítások és így az adósságrendezés meggyorsítása érdekében, Fayard atya tudtával és egyetértésével több kereskedelmi ügynököt bízott meg – ahogy erre *Mémoire*-jában már korábban is utalt – hogy a környező szigeteken nagymennyiségű árut vásároljanak számára. Valamint a szállítások kockázatának csökkentése érdekében La Valette atya – saját bevallása szerint – két másik kereskedővel szövetkezett.³³²

Vagyis azt mondhatjuk, hogy La Valette atya Fayard atya és végső soron a párizsi provincia tudtával és gyakorlatilag az ő felkérésükre – kezdett 1756-tól valóban nagyléptékű

³²⁶ S.n., *Mémoire sur le père Lavalette*, 6.o.

³²⁷ La Valette, *Mémoire justificatif*, 18.o.

³²⁸ La Valette, *Mémoire justificatif*, 20.o.

³²⁹ Egyes szerzők szerint (Rennard, David) Fayard atya csak 1757-ben érkezett meg Martinique szigetére. Vö. David, *Dict. Biographique*, 167.o.

³³⁰ La Valette, *Mémoire justificatif*, 20.o.

³³¹ Rochemonteix és David szerint La Valette atya csupán a saint-pierre-i rendház gazdasági igazgatójává nevezte ki Fayard atyát. Vö. David, *Dict. Biographique*, 105., 167.o., Rochemonteix, *Le père Lavalette*, 162.o.

³³² La Valette, *Mémoire justificatif*, 20.o.

és immár valódi kereskedelmi tevékenységbe. A leírtak egyben arra a kérdésre is választ adnak, hogy honnan is származtak az 1756 folyamán Európába küldött áruk.

Ahogy azt La Valette atya beszámolójába írta, ezek az áruk vásárlásból származtak. Az angol-francia összetűzésekből adódó kereskedelmi nehézségeket kihasználva, ugyanis La Valette atya igen kedvező áron tudott a környező szigeteken (Saint-Vincent, Saint-Lucie, La Grenade, Marie-Galante, Guadeloupe, Dominique) cukrot vásárolni, amit aztán a – hitelek és adósságok kifizetéséhez szükséges – nagy profit reményében a holland gyarmatokon (Saint-Eustache) illetve Európában kívánt eladni.³³³

A vásárlásokat azonban nem saját maga intézte. A feladattal – ahogy azt maga is írja – különböző kereskedőket bízott meg,³³⁴ akik az adott szigeten, az utasításainak megfelelő mennyiségű árut vásárolták föl és rakták hajóra.³³⁵ Az eladandó vagy Európába küldendő árut végül Saint-Eustache szigetén egy Constance nevű kereskedő segítségével értékesítette.

Az áruvásárlásokhoz azonban La Valette atyának tőkére volt szüksége. Meglévő tetemes adósságai ellenére, korábbi jó hírnevének köszönhetően sikerült újabb hiteleket fölvennie.³³⁶ Ezeket az újabb hiteleket azonban La Valette atya viszonylag rövid időre (csupán két és fél éves futamidőre) és csak komoly fizetési feltételekkel (martinique-i vagy hollandiai névértéken történő fizetéssel³³⁷) tudta fölvenni.

1756 – a párizsi és a római előljárók reakciója

La Valette atya hajóinak elvesztése és a Lioncy ház ebből adódó pénzügyi nehézségei természetesen nem maradtak titokban La Valette atya párizsi előljárói előtt. A Lioncy és Gouffre fivérek ugyanis 1755 őszén, szorult pénzügyi helyzetükben, átmeneti anyagi segítséget remélve a párizsi előljárókhoz fordultak.

A Lioncy ház csődje természetesen komoly aggodalommal töltötte el úgy La Valette atya hitelezőit, mint a Párizsi Provincia előljáróit. Utóbbiak a tényleges hitelfölvétel előtt és bármiféle, az adóssággal kapcsolatos további döntés meghozatala előtt szerettek volna tájékozódni. Szerettek volna teljes képet kapni La Valette atya adósságának nagyságáról, a

³³³ Rochemonteix, Le père Lavalette, 154, 156.o.

³³⁴ Marie-Galante szigetén például a Moreau et Lioncy házzal volt kapcsolatban, Dominique szigetén Isaac Juda volt a megbízottja, La Grenade-on a Chapuis ház, Guadeloupe szigetén egy Valentin nevű kereskedő, Saint-Lucie és Saint-Vincent szigetén pedig M. Dutesca. Rochemonteix, Le père Lavalette, 154-156.o.

³³⁵ Rochemonteix, Le père Lavalette, 154-156.o.

³³⁶ La Valette, Mémoire justificatif, 20.o.

³³⁷ Az újonnan fölvelt hitelek másik komoly fizetési feltétele pedig az „au pair” fizetési technika volt. Azaz, a váltó lejáratakor nem csupán a forgalmi értékének megfelelő összeget kellett kifizetnie, hanem a váltó névértékének megfelelő, általában magasabb, összeget.

martinique-i misszió anyagi helyzetéről, valamint lehetőleg véget vetni az eladósodást okozó tevékenységnek. A vizsgálat és a tájékozódás megkezdésével azonban a renden belüli hatalomgyakorlás különböző jogi-formális nehézségei miatt várniuk kellett.³³⁸

A körülmények azonban sürgettek. Így a párizsi előljárók úgy döntöttek, hogy a hitelezők nagyobb nyugtalanságának megelőzése érdekében, megtesznek mindent La Valette atya addig ismert váltóinak (1 500 000) kifizetésére. Döntésüket elsősorban az motiválta, hogy a hitelezők pénzük kifizetését, természetes és magától értetődő módon La Valette atya franciaországi és ezért könnyen elérhető feletteseitől, azaz a párizsi provinciától fogják kérni. Döntésüket másrészt – a Jézus Társaság szabályzatában foglaltak ellenében is – a kor gazdasági szokásai diktálták, mely szerint a ki nem fizetett váltó kifizetésének kötelezettsége visszaszáll kibocsátójára.

Ennek megfelelően de Sacy atya, a Rendfőnök és a párizsi előljárók engedélyével fölkerlte az idősebb M. Rey-t, az egyik legtekintélyesebb marseille-i kereskedőt, hogy lépjen a Lioncy ház helyébe. Valamint megbízta, hogy járjon el La Valette atya váltói kifizetésének ügyében.

A kifizetések megkönnyítésére de Sacy atya, első lépésben összegyűjtötte a Párizsi Provincia anyagi tartalékait. Az összeg azonban alig érte el az elfogadott váltók értékének egy ötödét. (Az összegyűjtött összeg számításaink szerint 300 000 összegű livre lehetett.) Mivel ez nem volt elégséges a Lioncy ház által elfogadott, de ki nem fizetett váltók kifizetéséhez, így de Sacy atya a Rendfőnök engedélyének birtokában neki látott előteremteni az engedélyezett 500 000 összegű livre hitelt. Erőfeszítései nyomán végül is külföldön³³⁹ sikerült fölvennie 440 000 összegű livre hitel. (A felvett hitel után természetesen további kamatokat kellett fizetni.)

A fölvelt hitel, a tartalékok föláldozása és a La Valette atya által küldött áruk eladásából befolyó összegek segítségével végül is 1756-58 között sikerült rendezni La Valette atya ismert tartozásának nagy részét, összességében kb. 900 000 összegű livre értékben.

De Sacy atya természetesen mindent megtett a minél sikeresebb adósság-visszafizetés érdekében. Így egyrészt ő és előljárói számtalan levelet küldtek 1756 tavaszától kezdődően La Valette atyának, amelyben felszólítják, hogy hagyja abba a további hitelfelvételt, és számoljon be tételesen a misszió anyagi helyzetéről. (La Valette atya azonban nem reagált ezekre a levelekre, így a tevékenységével foglalkozó szerzők azt feltételezik, hogy nem jutottak el hozzá ezek a levelek.)

³³⁸ Rochemonteix, Le père Lavalette, 132-133.o.

³³⁹ Az angol provinciától sikerült összesen 800 000 livre hitel fölvenni, amelyet két összegben fizettek ki. Az első részt 1756-ban, másodikat 1758-ban. Thompson, The Lavalette affaire, 213.o.

Másrészt pedig de Sacy atya minden, La Valette atya által 1756 folyamán küldött árut, és az annak eladásából befolyó összegeket a már ismert tartozás rendezésére fordított. Még akkor is ha azt a szállítmányt La Valette atya egy nem francia kereskedőnél fennálló tartozása rendezésére, vagy egy új keletű hitel rendezésére kívánta fordítani. Ez történt az amsterdami Clorck és Dedel ház címére küldött szállítmánnyal is.³⁴⁰

1756 – hatalmi harcok a Párizsi Provincia vezetésében

De Sacy atya és M. Rey erőfeszítéseinek köszönhetően az 1756. februárjáig lejárt és elfogadott váltók kifizetése többé-kevésbé folyamatos volt. Ebben a reménykeltő helyzetben azonban jelentős változások történtek a Jézus Társaság vezetésében. Ezek pedig komoly hatással voltak La Valette atya és a martinique-i misszió sorsának (és adósságainak) további alakulására.

A Párizsi provincia élére 1756. április 16-án Pierre-Claude Frey de Neuville atyát, a provincia korábbi provinciálisát, a párizsi rendház korábbi legfőbb elöljáróját nevezték ki (1756- 1759). Le Forestier atyát, az addigi elöljárót pedig Rómába hívták, és a francia asszisztencia (azaz az öt francia provincia) számlakönyveinek felügyelőjévé nevezték ki. A látszólag a megszokott időközönként történő és ezért nem túl nagy jelentőségűnek tűnő személycserék most azonban sokkal nagyobb fontossággal bírtak. Az újonnan kinevezett provinciális ugyanis már régóta ellenezte La Valette atya gazdasági igazgatói és legfőbb elöljárói működését.³⁴¹

Kinevezése után, de Neuville atya arra törekedett, hogy véget vessen La Valette atya – véleménye szerint a martinique-i misszió és a jezsuita rend egész franciaországi létére káros – tevékenységének. Véleménye szerint ugyanis alapvetően La Valette atyának és a martinique-i misszióknak, a misszió saját vagyonából kell(ene) kifizetnie az adósságait. Álláspontja kialakításakor arra hivatkozott, hogy a martinique-i misszió vagyona és bevételei egyedül is elégségesek az adósságok kifizetéséhez. Ugyanakkor a párizsi és más francia provinciák el vannak adósodva. Az újabb hitelfelvétel csak az eladósodás mértékét növelné, a nélkül, hogy

³⁴⁰ Rochemonteix, Le père Lavalette, 136-139.o.

³⁴¹ 1754-55-ben, La Valette atya franciaországi tartózkodása alkalmával de Neuville atya a visszatérését hevesen ellenzők táborát képviselte. Ebbe a táborba tartozott még egyébként Henri Griffit atya, akit 1754-ben Rouillé miniszternél való közbenjárásra kértek és Montigny atya is, akinek a Mémoire-jából munkánkban már több részletet idéztünk. A La Valette atyát támogatók táborát Le Forestier atya, az éppen regnáló provinciális, de Sacy atya, az amerikai missziók gazdasági felügyelője, de la Tour atya, aki 1754-ben ugyancsak közbenjárt az érdekében, az asszisztencia további négy provinciálisa, és Desmartez atya, a király gyóntatója képviselte. Rochemonteix, Le père Lavalette, 117-120.o.

bármelyik provinciának is reális lehetősége lenne – valódi bevételek híján – az adósságok visszafizetésére.

Másrészt helytelenítette hogy a közvélemény – azaz a hitelezők – nyomásának engedve, és a közfelháborodástól, hitelvesztéstől tartva a rend úgymond meghátrál, és saját szabályzata ellenében, a botrány elkerülésének érdekében felvállalja a váltók kifizetését.³⁴² Ezért – feltételezéseink szerint 1756 nyarán-őszén – de Neuville atya megtiltott minden további hitelfölvételt.³⁴³ Terve az volt, La Valette atyát és a martinique-i missziót olyan helyzetbe hozza, hogy azok egyrészt kénytelen legyenek fizetni a saját adósságukat, másrészt és ha ez nem lenne lehetséges, akkor kénytelenek legyenek csődöt jelenteni.

A hitelfelvétel megtiltása természetesen nehéz helyzetbe hozta de Sacy atyát és M. Rey-t. Az összegyűjtött tartalékok kimerülésével (1758) ugyanis nem tudták tovább fizetni La Valette atya váltóit. Hitelezőinek pedig azt kellett tanácsolniuk, hogy forduljanak magához La Valette atyához.

A Párizsi Provincia vezetőinek a vele szemben tanúsított magatartásának megváltozását La Valette atya is érzékelte. Erről a következőket írja *Mémoire*-jában:

*„A baj elérte a Lioncy házat és a jezsuiták magatartása, amelyet velem szemben ettől kezdve tanúsítottak, nem volt bekalkulálva. [...] A saját rendtársaim, akik féltékenyek voltak a sikereimre, bántottak.”*³⁴⁴

Az új provinciális tervéről – vagyis az adósságok saját erőből történő kifizetéséről – és a vele szemben tanúsított magatartásáról La Valette atya a következőket írja:

*„Le Forestier atya Rómában volt, ellenségeim és az övéi uralták Párizst. Úgymond az ő [Le Forestier és Visconti atyák] kreatúrájuk voltam. Támogattak a tervem megvalósításában, és hogy ellensúlyozni lehessen a viselkedésüket, meg kellett akadályozni tervem sikerét és nagy hanggal elbuktatni engem. Egyikük azt javasolt, hogy vigyenek bankcsődbe.”*³⁴⁵

De Neuville atya véleménye szerint a csőd, az adott helyzetben, mikor is a súlyos anyagi helyzetet az angolok kalóztámadása idézte elő, nem a martinique-i missziót, és nem a Jézus Társaságot hozná kellemetlen helyzetbe, hanem a dicstelen támadást végrehajtó angolokat.³⁴⁶ A bankcsőddel kapcsolatos tervét de Neuville atya még a legnevesebb párizsi bankárral is megvitatta (akinek a nevét sajnos egyetlen dokumentum sem árulja el). Utóbbi azonban – ahogy a Párizsi Provincia vezetésének és tagjainak másik fele, a római előljárók, és La Valette atya támogatói – szintén azon a véleményen volt, hogy a bankcsőd terve nem helytálló és csak rontana a helyzeten. Erről névtelen szerzőnk a következőket írja:

³⁴² Rochemonteix, Le père Lavalette, 143.o.

³⁴³ Rochemonteix, Le père Lavalette, 144.o.

³⁴⁴ La Valette, Mémoire justificatif, 15.o.

³⁴⁵ La Valette, Mémoire justificatif, 16-17.o.

³⁴⁶ S.n., Mémoire sur le père Lavalette, 6.o.

„Tisztelt atyáim, a bankcsóddal kapcsolatos tervük egy örökség. Engedélyezte ezt az Udvar ? A bankcsód hatalmas költségei ellenére ugyanis úgyanúgy ki kell majd fizetniük a hitelezőiket.”³⁴⁷

De Neuville atya tervét és rendelkezését Rómában is meglepetéssel fogadták. A volt párizsi provinciális, Le Forestier atya, aki egyben La Valette atya egyik legfőbb támogatója is volt, ugyanis azon a véleményen volt, hogy mindenképpen folytatni kell a kifizetéseket.

Álláspontja szerint ugyanis ezen a Párizsi Provincia, a martinique-i rendház és végső soron az egész rend jóhíre és léte múltott. A további kifizetések során azonban Le Forestier atya szerint is mérlegelni kell. La Valette atya hitelezőit ugyanis két csoportra lehet osztani. A szegények és szükségét szenvedők, akiknek valóban fontos és sürgős, hogy megkapják a pénzüket. És a gazdagok, akik tudnak várni, és akik csak garanciát szeretnének kapni, hogy a provincia eleget tesz fizetési kötelezettségének. A szükségét szenvedők azonnali kifizetésére, Le Forestier atya számításai szerint, kb. 200 000 összegű livre lenne szükséges. Ezt pedig egy újabb hitel felvétele árán elő lehetne teremteni. Az újabb hitelt azonban nem a Párizsi Provincia, hanem a martinique-i rendház venné fel, és ugyancsak az adna garanciát a kifizetésekre is.

Le Forestier atya tervét a Rendfőnök, Centurione atya is engedélyezte. Le Forestier atya pedig tudatva de Sacy atyával a jó hírt, és egyben megjelölve számára azt a személyt, akihez az újabb kölcsön fölvétele ügyében fordulhat.³⁴⁸ Le Forestier atya tervét de Neuville atya természetesen nem helyeselte és továbbra sem egyezett bele semmiféle újabb kölcsön fölvételébe. Véleménye szerint ugyanis a Társaság szabályzata értelmében az egyes rendházak és intézmények anyagilag teljesen függetlenek egymástól, és nem felelősek egymás adósságaiért. Ezért viselje a martinique-i rendház az anyagi felelősséget az által kibocsátott váltókért.

Így kb. 1759-től kezdődően sem de Sacy atyának, sem M. Rey-nek nem állt módjában több váltót kifizetni vagy bármiféle fizetési garanciát adni a váltót bemutató személyeknek.

Kísérletek La Valette atya tevékenységének vizsgálatára

Lioncy ház csődje után Le Forestier atya és a Párizsi Provincia vezetősége úgy döntött, hogy mielőtt még bármiféle döntést is hozna La Valette atya váltóinak és adósságának ügyében, előbb tájékozódni szeretnének. Szerettek volna ugyanis teljes képet kapni La Valette atya adósságának nagyságáról, a martinique-i misszió anyagi helyzetéről, valamint

³⁴⁷ S.n., Mémoire sur le père Lavalette, 7.o.

³⁴⁸ S.n., Mémoire sur le père Lavalette, 6.o.

amennyiben szükséges véget vetni az eladósodást okozó tevékenységnek. E célból egy vizitátor atya kinevezését és kiküldését tervezték. A vizsálat megkezdését azonban sokáig jogi-hatalomgyakorlási nehézségek hátráltatták.

Bár a Párizsi Provincia fennhatósága alá tartozó misszióról és előljárójáról volt szó, csak a Rendfőnöknek állt jogában olyan széleskörű felhatalmazással ellátni a leendő vizitátor atyát, amelyre annak a vizsgálatához szüksége volt. A jogi és adminisztratív formaságok áthidalása után végül is (csak) 1756. szeptemberében született döntés arról, hogy a vizsgálat lefolytatásával Montigny atyát, a párizsi provincia új gazdasági felügyelőjét bizzák meg. Elutazását azonban újabb – közelebbről nem pontosított – nehézségek és az angol-francia fegyveres összecsapások megélénkülése végül is megghiúsította.

Az utazásból eredő nehézségeket látva, a Párizsi Provincia úgy döntött, hogy a közelben fekvő cayenne-i (francia Guyana) misszió vezetőjét, d'Huberland atyát bízzák meg a feladattal. Az atyának azonban nem állt módjában végrehajtani a rá bízott feladatot.³⁴⁹ A provincia vezetői és a Rendfőnök, hogy elkerüljék a további akadályokat és újabb idővesztéseket, ezúttal a Martinique-on tartózkodó misszionáriusok egyikére bízták a feladatot. Választásuk a már hosszú ideje a szigeten lévő, és a legfőbb előljáró választás (1753) kapcsán is megkérdézett Desbougues atyára esett. Az atyának azonban ugyancsak nem állt módjában végrehajtani a feladatot.³⁵⁰ Az újabb sikertelen próbálkozás nem szegte az előljárók kedvét. Újabb kísérletet tettek, és ezúttal Fronteau atyát, a rouen-i kollégium rektorát nevezték ki vizitátornak. Elutazása azonban ugyancsak megghiúsult.³⁵¹ Továbbra sem lankadva, a párizsi előljárók 1761. januárjában de Launay atyát, a nouvelle-france-i misszió volt gazdasági igazgatóját bízták meg a feladattal. Azonban ő sem tudott elhajózni, mivel indulása előtt kisebbfajta balesetet szenvedett. Helyére az előljárók 1761 tavaszán de la Marche atyát, a nantes-i rendház legfőbb előljáróját nevezték ki.

De la Marche atya végre szerencsével járt. 1761. július 26-án szerencsésen útnak indult Hollandiából és 1762. márciusában meg is érkezett Martinique szigetére.³⁵²

³⁴⁹ Utóbbi ezért 1756. november 10-én ki is nevezték vizitátornak. A feladatról levélben igyekeztek értesíteni az atyát, amelyben egyszersmind a szükséges felhatalmazást is küldték. Annak ellenére, hogy minden lehetséges úton és módon igyekeztek eljuttatni d'Huberland atyához a leveleket, az csak közel egy évvel később, azaz 1757 végén kapta meg azokat. A térségbeli egős angol jelenlét miatt azonban ekkor már nem állt módjában a rá bízott feladatot végrehajtania. Az újabb sikertelen kísérletről és a kudarc okairól a Párizsi Provincia csak újabb egy év elteltével, 1758. végén értesült. Rochemonteix, Le père Lavalette, 133.o.

³⁵⁰ 1759-től tehát Desbougues atyának kellett volna lefolytatnia a vizsgálatot. Azonban az előljárók felhatalmazását vívó hajók még oda sem értek, mikor Desbougues atya megérkezett Cadiz kikötőjébe. Megromlott egészsége okán ugyanis úgy döntött, hogy visszatér Franciaországba. Rochemonteix, Le père Lavalette, 134.o.

³⁵¹ Fronteau atya 1760. március 20-án el is indult Párizsból, hogy La Rochelle-ben azonnal hajóra szálljon. Utazása azonban megghiúsult, mivel míg a beszállásra várakozott súlyosan megbetegedett. Rochemonteix, Le père Lavalette, 134.o.

³⁵² Rochemonteix, Le père Lavalette, 133-136.o.

A La Valette atya tevékenységének és a martinique-i rendház valós anyagi helyzetének megismerésére tett kísérletek kapcsán azonban két kérdés is fölmerül.

Először is az információ áramlás kérdése érdemel figyelmet. Vagyis hogy lehetséges, hogy a d'Huberland és Desbougues atyáknak írt levelek csak több hónapos, esetenként pedig egy éves késéssel érkeztek meg.

A La Valette atya tevékenységével foglalkozó szerzők szerint a késés okát az angol-francia háborúban és a így lehetetlenné vált hajózásban és kommunikációban kell keresni. Ennek azonban némileg ellentmondani látszik az a tény (melyet dolgozatunk következő fejezetében fogunk megvizsgálni), mely szerint 1756-ban (1757-ben) Fayard atya, aki de Neuville atya levelét vitte La Valette atyának, baj nélkül megérkezett Martinique szigetére. Valamint az a tény, mely szerint 1756 folyamán de Neuville atya több levelet is küldött La Valette atyának, aki a provinciális első, 1756 nyári, illetve a Fayard atya által hozott leveleket biztosan megkapta. Valamint az a tény, mely szerint Magloire atya 1761 tavaszán Martinique szigetéről szintén baj nélkül érkezett meg Franciaországba. Ezek alapján felmerül a kérdés, mennyire volt fontos a Párizsi Provincia vezetői és a Rendfőnök számára a vizsgálat ? Valóban szándékukban állt-e megismerni a martinique-i misszió valós anyagi helyzetét.

Másodszor pedig az a kérdés merül föl, hogy az előjárók már 1756-ban miért nem a helyi misszionáriusok valamelyikét bízták meg a vizsgálat lefolytatásával ? Ahogy azt végül 1759-ben mégis tették. 1756-ban ugyanis még reális esélye volt annak, hogy megérkeznek az európai küldemények, így a vizsgálatához szükséges felhatalmazás is.

Másfelől, a helyszínen lévő rendtagok felkérése a felkérés jogalapjának megkérdőjelezését is magában rejthette. Az addig egyszerű, és La Valette atyának, mint előjárójának engedelmességgel tartozó rendtagból ugyanis hirtelen La Valette atya felettese lett volna. Ez a tény pedig akár a vizsgálat sikerét is befolyásolhatta volna.

A vizsgálattal kapcsolatban még arra szeretnénk föl hívni a figyelmet, hogy bár véleményünk szerint fölmerül a misszió helyi belső tanácsának felelőssége is La Valette atya tevékenységének és elsősorban tervének kontrollálása kapcsán, rendtársainak és a belső tanácsának 1756-ban Fayard atya megbízatását látva, lehetett az a benyomása, hogy La Valette atya a párizsi előjárók megbízásából, az ő egyetértésükkel cselekszik. Vagyis minden rendben van, nincs miért vizsgálatot indítani.

La Valette atya tevékenysége 1757-1762

1757-től kezdődően La Valette atya elsősorban martinique-i adósságainak rendezésére törekedett. Ezek az adósságok lényegesen kisebbek voltak, mint franciaországi adósságai. Saját bevallása szerint összességében kb. 500 – 600 000 összegű livre-re tartozott.³⁵³ A tartozások rendezése érdekében amellett, hogy minden tőle telhetőt igyekezett megtenni, a misszió anyagi helyzetére és a háborúra való tekintettel, leginkább fizetési garanciát igyekezett nyújtani hitelezőinek. Erről a következőket írja:

*„Csak azzal foglalkoztam, hogy biztosítsam hitelezőimnek a pénzüket. Mindegyiknek garanciát adtam. Egyiknek átengedtem a házaink bérleti díját, másoknak Franciaországban fizetendő szerződéseket adtam át, és megint másoknak a tőkét és a kamatot is tartalmazó váltókat adtam.”*³⁵⁴

Bár a háborús helyzet és a szállítások kockázata miatt La Valette atya lemondott az európai szállításokról (és így franciaországi adósságainak rendezéséről), kereskedelmi tevékenységét tovább folytatta. A háborús konjunktúrát kihasználva továbbra is nagy mennyiségben vásárolt árut a környező szigeteken, hogy azt a holland gyarmatokon adja el.

La Valette atya gazdasági igazgatói tevékenységének részleteit martinique-i rendtársai – a már idézett szerzők véleménye szerint – sokáig nem sejtették. Állítólag először Fayard atya, és a saint-pierre-i templom plébánosi tisztét betöltő Magloire atya kezdett gyanakodni. Ők ugyanis tisztségüknel fogva rendszeres kapcsolatban álltak a sziget vezetőivel és legtekintélyesebb polgáraival. Az atyák 1759 végére lassan arra a meggyőződésre jutottak, hogy La Valette atya kereskedelmi tevékenységet folytat.³⁵⁵

Véleményünk szerint ugyanakkor – ahogy azt az előző fejezet végé kifejtettük – ha más nem is, de Fayard atya mindenképpen tudatában kellett legyen La Valette atya megváltozott jellegű gazdasági igazgatói tevékenységének. Hiszen éppen ő kézbesítette a párizsi előljárók levelét és az adósságok visszafizetésére vonatkozó elképzeléseiket, amelyek – véleményünk szerint – nem kis mértékben járultak hozzá La Valette atya gazdasági igazgatói tevékenységének megváltozásához.

Fayard és Magloire atyák felfedezésüket megosztották rendtársaikkal is. A bejelentés meglepte és egyben meg is osztotta a rendtársakat. A martinique-i misszió kötelékében szolgálatot teljesítő atyák három pártra szakadtak.

Fayard, Magloire, Pretrel és Delpech atyák nyíltan La Valette atya ellen fordultak és minden tekintetben vitatták tevékenységét. Cathala és Moreau atyák nyíltan La Valette atya

³⁵³ Rochemonteix, Le père Lavalette, 151.o.

³⁵⁴ La Valette, Mémoire justificatif, 22.o.

³⁵⁵ Rochemonteix, Le père Lavalette, 163.o.

pártját fogta. A misszió többi atyája azonban – így például Guillin, Bruny, Prieur atyák – nem foglalt állást.

A La Valette atya tevékenységét vitató atyák panaszukkal a Társaság párizsi és római vezetőihez fordultak. Leveleikben azt kérték, hogy mentse föl La Valette atyát a misszió vezetése alól. Állítólag több levelet is írtak, ám egyikre sem kaptak választ. Ezért La Valette atyát a levelek manipulálásával is megvádolták.³⁵⁶ A La Valette atyát támogató pártból Cathala atya írt levelet³⁵⁷ az előjáróknak. Válasz azonban ez esetben sem érkezett.³⁵⁸

A viszály elmérgesedése és kiszivárgása hitelvesztéssel fenyegette La Valette atyát. Ezt elkerülendő 1760 végén, La Valette atya a szerzetesi engedelmesség nevében a guadeloupe-i rendházba helyezte át Fayard atyát.³⁵⁹ Majd 1761. márciusában Magloire atyát is eltávolította Martinique szigetéről. Őt ugyancsak az engedelmesség nevében visszaküldte Franciaországba.³⁶⁰ Úgy tűnt a két atya eltávolításával rendeződik a helyzet.

De La Marche vizitátor atya vizsgálata La Valette atya tevékenysége kapcsán

De la Marche atya feladata La Valette atya tevékenységének vizsgálata volt. Ennek keretében egyrészt azt kellett megvizsgálnia, hogy mekkora is La Valette atya adóssága, és milyenek a misszió erőforrásai. Másrészt pedig azt, hogy La Valette atya valóban az egyháziak számára tiltott kereskedelmi tevékenységet folytatott-e. Amennyiben pedig az bizonyosodna be, hogy igen, akkor jogköre kiterjedt La Valette atya felmentésére is.³⁶¹

De la Marche atya érkezését, illetve egy vizitátor atya érkezését a Párizsi Provincia előjárói már 1756-ban jelezték. Érkezésére La Valette atya is már régóta készült. Erről a következőket írta:

³⁵⁶ David, Dict. Biographique, 167.o.

Az atyák ált írt levelek közül csupán a Delpech atya által 1761. június 2-án Ricci Rendfőnöknek írt levél maradt fenn. Rochemonteix, Le père Lavalette, 167.o.

³⁵⁷ Lettre du Père Cathala au R.P. Delmas, le 6. décembre 1759., AJP, Fan-14, 2-5.o.

³⁵⁸ Cathala atya 1759. december 6-án írt levelet, Delmas atyának, a Francia Aszisztencia helyettes képviselőjének Rómába. A La Valette atya tevékenysége kapcsán írt levelekből még La Valette atya két levelét ismerjük, amelyeket Fayard, Petrel és Delpech atyák magatartása ellen írt 1760. január 2-án és június 4-én. Rochemonteix, Le père Lavalette, 167.o.

³⁵⁹ La Valette atyának a Fayard atyával szemben tanúsított fellépésével kapcsolatban el kell mondanunk, (és ez talán némileg más színben tünteti föl a La Valette atyával szemben tanúsított magatartását) hogy utóbbi magatartása kívánni valót hagyott maga után. Cathala atya szerint Fayard atya többször is hosszabb-rövidebb időt töltött egy távoli ültetvényen egy fiatal özvegygel. A történeteket először elismerte, majd mindent, még az ott jártát is eltagadta. Lettre du Père Cathala au R.P. Delmas, le 6. décembre 1759., Arch. S.J.P, Fan-14, 7.o.

³⁶⁰ David, Dict. Biographique, 167.o.

³⁶¹ Rochemonteix, Le père Lavalette, 248.o.

„Nyugodtam vártam ezt az 1757 óta beharangozott vizitátort, aki végül is csak 1762-ben érkezett meg. [...] Négy év alatt a kinevezett négy vizitátorból egyik sem tudott átérni Martinique szigetére.”³⁶²

De la Marche atya 1761. júliusában indult Amszterdamból. Útitársa – akivel véletlenül találkozott Amszterdamban – az a Magloire atya volt, akit La Valette atya az engedelmesség nevében éppen 1761. márciusában küldött vissza Franciaországba. Két hónapi szerencsés hajózás és rövid angol fogság után 1761. október 28-án érkeztek meg Guadeloupe szigetére.³⁶³

Guadeloupe szigetén – ahol a jezsuita rend egy rendházat működtetett – ott találták Moreau atyát, a rendház vezetőjét, La Valette atya támogatóját, valamint Fayard atyát, aki a négerek lelkipolitikájának tisztségét töltötte be. Részvételükkel és az angol kormányzó engedélyével de la Marche atya rögtön meg is kezdte vizsgálatát. Ennek keretében a guadeloupe-i rendház anyagi és vallási helyzetéről kívánt informálódni. A vizsgálat három hónapig tartott. Ennek során de la Marche atya kikérdezte Moreau és Fayard atyákat, valamint beszélt La Valette atya Valentin nevű kereskedelmi ügynökével.³⁶⁴ De la Marche atya vizsgálatáról ugyanakkor La Valette atya a következőket írja:

„Ez a három atya [de la Marche, Fayard, Magloire] együtt olyan bizonyítékokat kerestek, amelyek kereskedelmi tevékenységemet voltak hivatottak bizonyítani. De csak egy, Magloire atya közeli barátja által kiállított igazolást tudtak találni, amely egyébként egy a Guadeloupe- küldöttel szembeni ügyben hamisnak bizonyult.”³⁶⁵

Vizsgálatát de la Marche atya Dominique szigetén folytatta, ahová 1762. január 28-án érkezett. Ennek keretében felkereste La Valette atya helyi kereskedelmi ügynökét Isaac Judát, valamint La Valette atya volt saint-eustache szigeti kereskedelmi ügynökét, egy bizonyos Constance-t. Mindkettő de la Marche atya rendelkezésére bocsátotta számlakönyveit. Isaac Juda még két La Valette atyától kapott meghatalmazást is mutatott, amelyet az atya 1757. december 30-án és 1759. május 23-án állított ki, és amely értelmében ő kávé és kakaót vásárolt számára.

Vizsgálata következő helyszíne a misszió dominique-i birtoka volt. Ott a birtok gondnoka, Nicola Le Vasseur testvér fogadta. Segítségével de la Marche atya átnézte a birtok összes dokumentumát és számlakönyvét. De la Marche atya dominique-i vizsgálatáról ugyanakkor La Valette atya következőket írja:

„Dominique szigetére mentek, ott ugyanazt a kutatást végezték, kutatásuk itt is eredménytelen volt. Úgy tűnik, hogy de la Marche atyának és két kíséretjének nem volt más szándéka mint engem mindenképpen meggyőzni arról, hogy kereskedelmi tevékenységet végeztem. Nem látva, hogy ha én ezt tettem, akkor a párizsi jezsuiták is azt tették velem együtt,

³⁶² La Valette, Mémoire justificatif, 22.o.

³⁶³ Rochemonteix, Le père Lavalette, 249-250.o.

³⁶⁴ Rennard, Hist. Religieuse, 240.o.

³⁶⁵ La Valette, Mémoire justificatif, 24.o.

mivel soha nem csináltam mást, mint amit ők is tudtak és elfogadtak, amelyre mindig is buzditottak, mivel csak azt tettem, amit tervem tartalmazott. Tervemhez pedig a legauthenticusabb módon tapsoltak.”³⁶⁶

De la Marche atyát négyhónapos, mindenre kiterjedő vizsgálata és az ennek során látott dokumentumok meggyőzték arról, hogy La Valette atya az egyházi törvényeket megsértve kereskedelmi tevékenységet folytatott.

Véleményét ugyanakkor az előzmények ismeretében egyszerre tartjuk nagyon érdekesnek és logikusnak. Logikusnak, mert vizsgálatának célja, La Valette atya tevékenységének vizsgálata volt, és annak kiderítése, hogy az atya tevékenysége túllépett-e a Társaság szabályzata, illetve az egyházi törvények biztosította kereten. Valamint annak vizsgálata hogy, pontosan mekkora adóssággal is rendelkezik a rendház, milyen a rendház anyagi helyzete és mi az a tevékenység, amely az eladósodást okozza? De la Marche atya célja tehát az esetleges és tulajdonképpen egyben feltételezett anomáliák felderítése volt. Ezért logikus, hogy vizsgálata valóban fényt derített a feltételezett anomáliákra.

Másfelől viszont tudjuk, hogy La Valette atya tevékenysége 1756-ig megfelelt mind a francia, mind az egyházi törvényeknek. A Lioncy ház csődje ellenére továbbra is szándékában állt megfelelni az említett törvényeknek. Azonban – ahogy azt az előzőekben jeleztük, és ahogy azt maga La Valette atya is írja a fenti idézetben – éppen párizsi előjárói tudtával és elvárásai alapján lépte túl az egyházi törvények szabta kereteket. Vagyis de la Marche atya biztosan tudhatta, hogy vizsgálata a feltételezett (és megkívánt) eredményt hozza majd, ahogy azt, is hogy ennek okát elsősorban a párizsi előjárók döntésében kellene keresni.

Álláspontja kialakítása után és a bizonyítékok birtokában, de la Marche atya Martinique szigetére indult, ahová 1762. március 23-án érkezett meg.³⁶⁷

Másnapra, 1762. március 24-re, összehívta a misszió belső tanácsát. Erre La Valette atya, és lelkes támogatója Cathala atya kivételével mind a hét atya (Guillin, Delpech, Bruno, Magloire, Pretrel, Fayard, Valoux atyák) hivatalos volt. A vizitátor csupán két kérdést tett föl a jelenlévő atyáknak.

Ki kell-e használni az alkalmat, és visszaküldeni La Valette atyát Franciaországba de la Touche kormányzó három nap múlva induló hajójával? Illetve kellően meg vannak-e győződve La Valette atya kereskedelmi tevékenységéről? Az atyák hosszas vita és a következmények mérlegelése után La Valette atya azonnali hazaküldése mellett döntöttek.³⁶⁸

La Valette atya ugyanakkor a következőket írja de la Marche atya Martinique szigetére

³⁶⁶ La Valette, Mémoire justificatif, 24-25.o.

³⁶⁷ Rochemonteix, Le père Lavelette, 254-255.o.

³⁶⁸ Rochemonteix, Le père Lavelette, 257-260.o.

történt érkezéséről, valamint a belső tanács üléséről:

*„Végre Martinique szigetére érkeztek [...] Nagyon hidegen fogadtak. Másnap audienciát kértem de la Marche atyától. Azt válaszolta, hogy még nincs itt az ideje és összehívta a belső tanácsot.”*³⁶⁹

Az atyák döntése után de la Marche atya hívatta La Valette atyát. Tudatta vele a tanács döntését, majd a következő két kérdést tette föl neki.

Engedélyezte-e a Társaság bármelyik előjárója, hogy kereskedelmi tevékenységet folytasson? Tudatában volt-e, van-e annak, hogy kereskedelmi tevékenységet folytatott?

La Valette atya az első kérdésre azt válaszolta, hogy semelyik előjáró sem engedélyezte, hogy kereskedelmi tevékenységet folytasson. A második kérdésre válaszolva azonban kategorikusan tagadta, hogy kereskedelmi tevékenységet folytatott volna.

Válaszát hallva de la Marche atya megosztotta vele a vizsgálata során gyűjtött bizonyítékait, amelyek kereskedelmi tevékenységét bizonyították. A felsorolt bizonyítékok hatására La Valette atya – állítólag – a következőt válaszolta:

*„Nem tagadom tovább. Azt akarja, hogy távozzam. Szívesen elmegyek.”*³⁷⁰

A bizonyítékok hatására – Rochemonteix, Rennard és David szerint – La Valette atya tehát végül elismerte, hogy valóban kereskedelmi tevékenységet folytatott. Beismerése következtében de la Marche atya, a ráruházott hatalomnál fogva megfosztotta őt legfőbb előjárói, gazdasági igazgatói és apostoli prefektusi címétől. Helyére, 1761. november 8-i visszamenőleges hatállyal, (de la Marche atya) érkezéséig Guillin atyát nevezte ki a misszió legfőbb előjárói posztjára (aki immár negyedszer töltötte be ezt a posztot). Valamint a misszió gazdasági igazgatói posztjára Fayard atyát nevezte ki.³⁷¹ A misszió irányítását azonban 1762. március 24-vel kezdődően de la Marche atya látta el.

A belső tanács előtt történt meghallgatásáról La Valette atyának azonban más a véleménye:

*„A tanács már egy órája tartott, amikor kértek. Mindenre fel voltam készülve. Felolvasták nekem Gatin atya, a missziók felügyelőjének egy levelét, amely tele volt ellenem szóló sértésekkel. Semmit sem mondtam. Azt kérdezték, hogy folytattam-e kereskedelmi tevékenységet, azt feleltem, nem. Látva fő kereskedelmi ügynököm számlakönyveit, bizonyíték van a kezemben, mondta de la Marche atya. Biztos voltam benne, hogy nem lehet semmilyen bizonyíték. Milyen bizonyítékra gondol – kérdeztem. Felolvasta azt a tenusítványt, amelyet Guadeloupe szigetén szerzett, nevettem, és mondtam hát ez jó. Vissza kell mennie Franciaországba, mondta de la Marche atya, és át kell adnia nekem a papírjait. Ha úgy óhajtja, elmegyek, válaszoltam.”*³⁷²

La Valette atya szerint valódi meghallgatásra, érvei megismerésére valójában nem is került sor. A feltett kérdésre pedig saját bevallása szerint nem ismerte be, hogy kereskedelmi

³⁶⁹ La Valette, Mémoire justificatif, 25.o.

³⁷⁰ Rennard; Hist. Religieuse; 241:o:

³⁷¹ Rochemonteix, Le père Lavelette, 263.o.

³⁷² La Valette, Mémoire justificatif, 25.o.

tevékenységet folytatott volna, ahogy azt a tevékenységével foglalkozó szerzők ugyanakkor egybehangzóan állítják.

A belső tanács ülése után és az ott született döntés ismeretében La Valette atya azt kérte de la Marche atyától, hogy – a tanács döntésével ellentétes módon – adjon számára három hét haladékot, hogy kellő felvilágosítással szolgálhasson utódának a misszió anyagi helyzetét illetően. Három hét után azonban kész fölszállni a Franciaországba éppen akkor induló hajóra. Kérését de la Marche atya elfogadta.

A három hét alatt – állítólag – La Valette atya sorra látogatta barátait és hitelezőit. Látogatásainak eredménye képen egyrészt a saint-pierre-i plébániát látogató barátai nyújtottak be kérelmet az angol kormányzóhoz, maradását kérve. Másrészt hitelezői, akik ugyanezt kérték, ám érthetőleg más okból. A kormányzó – miután de la Marche atya nyomására La Valette atya is kérte tőle távozásának engedélyezését – látva a kialakult helyzetet arra az álláspontra helyezkedett, hogy La Valette atya addig nem távozhat, amíg ki nem fizette az adósságait.³⁷³

De La Marche atya, hogy a La Valette atya távozásával és lefokozásával kapcsolatos további lehetséges bosszantó következményeket elkerülje, úgy döntött, hogy az egyházi törvények által előírt büntetést alkalmazza vele szemben. Nevezetesen minden spirituális és világi funkció gyakorlását megtiltja számára és misézési tilalom alá helyezi. Az általa 1762. április 25-én hozott ítélet szövege a következő képen hangzott:³⁷⁴

„Miután írásban és szóban is megvizsgáltuk az atyáinktól és az idegenektől kapott, a La Valette atya tevékenységére vonatkozó információkat attól kezdődően, hogy kinevezték a Martinique-i misszió gazdasági igazgatójává, és miután az atyák előtt kikérdeztük a mondott Lavalette atyát, miután meghallgattuk a vele szemben megfogalmazott vádakkal kapcsolatban. Vagyis, hogy kereskedelmi tevékenységbe keveredett, legalább is ami a látszatot illeti, az egyházi törvények és a Társaság saját szabályai ellenére. Hogy nevezett eltitkolta tevékenységét a misszióban tartózkodó atyák és előjárói elöl. Hogy a misszió atyái és előjárói nyíltan panaszt tettek ellene, és megkísérelték megvizsgálni tevékenységét, mikor annak valódi jellege tudomásukra jutott.

[...] A ránk ruházott hatalomnál fogva és az atyáink egybehangzó véleménye alapján [a következőket rendeljük el] : 1. Hogy Lavalette atya fosztassék meg minden világi és szellemi irányítástól. 2. Hogy a lehető leghamarabb küldessék vissza Franciaországba. 3. Hogy misézési tilalom alá vétessék, addig amíg ezt a tilalmat a Jézus Társaság Rendfőnöke föl nem oldja.”³⁷⁵

A kihirdetett ítélet hatására La Valette atya – állítólag – magába szállt, és nagy megbánást tanúsított. Még ugyanazon a napon, azaz 1762. április 25-én nyilatkozatban válaszolt de la Marche atya ítéletére. A nyilatkozatot David szerint azonban ugyancsak de la Marche atya

³⁷³ David, Dict. Biographique, 168.o.

³⁷⁴ Rennard, Hist. Religieuse, 241.o., David, Dict. Biographique, 168.o.

³⁷⁵ Rochemonteix, Le père Lavalette, 265-266.o. de la Marche atya 1762. május 25-i levele alapján.

sugalmazására tette. A nyilatkozat célja pedig az volt (lett volna), hogy a világ színe előtt föloldozza a Társaság előjáróit a tevékenysége nyomán rájuk hárított felelősség alól. La Valette atya nyilatkozatának szövege a következő volt:

„Én, alulírott Antoine Lavalette, őszintén elismerem a velem szemben megfogalmazott ítélt minden pontjának méltányosságát. Annak ellenére, hogy inkább ismereteim hiánya és egyfajta véletlen, mint szándékosság következtében történt meg, hogy kereskedelmi tevékenységbe keveredtem. Amelyről azonnal lemondtam, mihelyst megtudtam, hogy milyen nagy bajokat okozott ez a tevékenység a Társaságnak és egész Európában. Esküvel megerősítem, hogy a Társaság egyetlen főbb előjárója sem engedélyezte számomra, sem nem tanácsolta nekem, sem nem hagyta jóvá semmilyen módon, hogy kereskedelmi tevékenységet folytassak. Megerősítem, hogy nem volt róla tudomásuk és nem is vettek részt benne. Ezért alázatosan arra kérem a Társaság előjáróit, hogy az ellenem hozott ítéletet hirdessék ki nyilvánosan, ahogy hibáim jelen beismerését és megbánásomat is.”³⁷⁶

De la Marche atya ítéletét és főként annak a vizsgálat menetére vonatkozó bevezető részét újfent nagyon érdekesnek tartjuk. Abban ugyanis olyan leírást ad az általa folytatott vizsgálatról, amelynek az általunk a fentiekben idézett források (Rochemonteix, Rennard és David) és főként pedig La Valette atya leírása ellentmond.

A belső tanács ülésén és a háromheti haladék alatt történetekre – ahogy jeleztük – La Valette atya másként emlékszik. Véleménye szerint ugyanis a vizitátor kevésbé objektív véleményét a hiányos ismeretei és két kísérőjének (Magloire és Fayard atyák) rá nézve nem túl hízelgő véleménye alakította ki. Ezért La Valette atya úgy döntött, hogy megpróbálja megismertetni a vele a történetek szélesebb kontextusát.³⁷⁷ Valamint megváltoztatni a közvélemény róla (de la Marche) kialakult véleményét. Erről a következőket írja:

„De la Mache atya, lelke mélyén tisztességes ember lévén [...] belátta a tévedését és hivatott. Határozottan beszéltem vele [...] érzettem vele, hogy a magatartása sokkal inkább egy kérlelhetetlen és kegyetlen ellenségre utalt, mint részrehajlástól mentes bíróra, amelyre egyébként a kinevezése szolgált. Felnyitottam a szemét Magloire és Fayard atyákkal kapcsolatban, megígért nekem, hogy többet nem konzultál velük. [...] Fennhangon hirdettem, hogy egyet értettem vele és hogy igazat adott nekem.”³⁷⁸

De la Marche és La Valette atya beszélgetései végül olyan jól alakultak, hogy a vizitátor azt a két levelet is megmutatta La Valette atyának, amelyeket beszámoló gyanánt Párizsba küldött. Ezekben de la Marche atya egyrészt azt írta, hogy a misszió anyagi helyzete sokkal jobb állapotban volt, mint ahogy azt feltételezték. Véleménye szerint a misszió jövedelmei 15 vagy 20 év múlva kifizették volna a befektetett tőkét és a kamatokat. És csupán még 3 vagy 4 évnyi megfelelő adminisztrációra lenne szükség, hogy minden rendben legyen. Elismerte,

³⁷⁶ Rochemonteix, Le père Lavalette, 268.o.

³⁷⁷ La Valette, Mémoire justificatif, 26.o.

³⁷⁸ La Valette, Mémoire justificatif, 28.o.

hogy La Valette atya terve jó volt, valamint, hogy érdemes lett volna követni a párizsi gazdasági igazgató és a volt provinciális tanácsait és kifizetni a hitelezőket. Ebben az esetben ugyanis legalább 2 000 000 összegű livre-rel kevesebb lenne a tartozás és 4 vagy 5 év alatt mindent ki lehetett volna fizetni. Valamint elismerte, hogy vizsgálata során semmilyen terhelő adatot nem talált La Valette atya ellen.³⁷⁹

Levelei tartalmának – igaz közvetett – ismeretében még meglepőbb az általa hozott ítélet. Ez utóbbi meghozatalának körülményeire – ahogy azt már jeleztük – La Valette atya másként emlékszik. De la Marche atya ugyanis arra kérte őt, hogy egyezzen bele egy elutazása napján ellene kihirdetendő ítéletbe, melyet a közvéleménynek szánna, és amely a Társaság előjáróinak felelősségét lenne hivatott tisztázni. La Valette atya, bár úgy gondolta, hogy az ítélet nem segít tisztázni személyét az ellene felhozott vádakkal kapcsolatban – melyekről maga de la Marche atya is elismerte, hogy alaptalanok – végül beleegyezett a nyilatkozat aláírásába és egy válasznyilatkozat kibocsátásába.³⁸⁰

Az 1762. április 25-i ítélet-nyilatkozat kihirdetése után, míg az angol kormányzó engedélyére várakozott La Valette atya – állítólag – két dolgon gondolkodott. Visszatérjen-e Franciaországba, akár Párizsba, akár a toulouse-i provinciába, ahová hivatalosan tartozott ? Illetve tagja maradjon-e a Jézus Társaságnak ?

Döntéseit, engedélyezett távozása napján, 1762. május 25-én közölte de la Marche atyával. E szerint nem Franciaországba, hanem Hollandiába szeretne visszatérni, illetve ki kíván lépni a rendből. Másnap, 1762. május 26-án La Valette atya elutazott³⁸¹ Saint-Eustache szigetére, ahonnan az első induló hajóval Amszterdam felé indult.³⁸²

Döntéseinek meghozatalára La Valette atya természetesen máshogyan emlékszik. Állítása szerint ugyanis egyik főnt említett döntést sem saját akaratából hozta, hanem de la Marche atya sugalmazására. Erről a következőket írja:

„Végül eljött az elutazásom kitűzött napja. De la Marche atya elkészítette számomra Amsterdam-ba szoló instrukcióit, ahová mennem kellett, és ahol várnom kellett a Rendfőnök levelét, amelyben felment a neki tett esküm alól, amelyet egyébként szintén de la Marche atya tanácsára kértem. Még írt is erről Nagytiszteketű atyámnak. Megígérte, hogy a guadeloupe-i jövedelmekből szerény életjáradékot fizet nekem. Megkért, hogy ne írjak semmiféle önigazoló Mémoire-t, felesleges dolog az ön számára és veszélyes is a Társaság számára, mondta nekem. A Rendfőnöknek írt leveleink úgyis tisztázzák önt. Elegendő pénzt és ellátást adott

³⁷⁹ La Valette, Mémoire justificatif, 28.o.

³⁸⁰ La Valette, Mémoire justificatif, 29.o.

³⁸¹ Elutazásakor de la Marche atya egy nagyobb összeget adott át neki, amelyből legfontosabb kiadásait fedezhette. Moreau atya, a guadeloupe-i rendház előjárója pedig 1000 martinique-i livre összegű éves ellátmányt ajánlott fel neki. Ez utóbbit azonban csupán 1763 végéig élvezhette, ekkor ugyanis a Szigeteken is kisajátították a Társaság javait. David, Dict. Biographique, 169.o.

³⁸² Rochemonteix, Le père Lavalette, 272.o.

*nekem az útra, sőt még arra is futotta belőle, hogy Amsterdam-ban egy évig éljek és ruházkodjak belőle.*³⁸³

Amszterdamba érkezése után nem sokkal La Valette atya megkapta Ricci Rendfőnök levelét, amelyben engedélyezi számára, hogy kilépjen a Jézus Társaságából.

Miután 1763. február 26-án a toulouse-i parlament is fölloszlatta a Jézus Társaságot, 1764. júliusában La Valette atya visszatért Toulouse-ba. Itt levélben fordult a toulouse-i parlamenthez, melyben kérte, hogy letehesse a volt jezsuiták számára előírt esküt. Az eskü letévői ugyanis részesülhettek a volt jezsuiták számára kiutalt rendszeres támogatásból. Az 1767. december 13-án bekövetkezett haláláig ezen támogatás biztosította számára a megélhetését.³⁸⁴

De la Marche atya ítélete, illetve La Valette atya főt említett döntései kapcsán még egy kérdés merül föl, mégpedig az, hogy de la Marche atya tájékoztatta-e őt, illetve mennyire objektíven tájékoztatta őt a franciaországi politikai helyzetről. Valamint maga La Valette atya mennyire volt tájékozott a franciaországi eseményekről. Ez a két kérdés ugyanis érthetőbbé teszi de la Marche atya kéréseit, a nyilatkozatot, az amsterdami visszatérést és a kilépést. A rendelkezésünkre álló dokumentumokban ugyanakkor semmilyen erre utaló információt nem találtuk. Kérdésünkre azonban részben mégis választ ad a La Valette atya által fogalmazott *Mémoire*.

Amszterdami tartózkodása alatt azonban, a franciaországi események hatására, valamint szerepének megítélését látva, ugyanis La Valette atya 1763-ban levelet írt a Rendfőnöknek. Levelének a *Mémoire justificatif* címet adta. Ebből mi is többször idéztünk. Hosszú, harminc oldalas visszaemlékezést La Valette atya bevallottan az önigazolás és a történetek szélesebb kontextusának megismertetése céljával írta. *Mémoire*-ját egyébként azon indokok felsorolásával kezdi, amelyek munkája megírására késztették.

*„Hallgatásom az ellenem megfogalmazott vádakkal kapcsolatban, talán bűnösnek tüntetett föl. [...] Egyébként de la Marche atya megkért, hogy ne írjak Mémoire-t. Ide is írt nekem, hogy mindent meg fog tenni tisztázásomra, Ön előtt, Nagytiszteletű atyám. Elfoglaltságai minden bizonnyal megakadályozták ebben, és utóda bizonnyal nem fogja nekem ezt a szivességet megtenni. Így mivel már csak magamra számíthatok, kénytelen vagyok a saját kezembe venni az ügyemet.*³⁸⁵

Az általa leírtak ugyanakkor, az adott politikai helyzetben, a történetek után, és a nagyobb nyilvánosság hiányában gyakorlatilag hatás nélkül maradtak.

³⁸³ La Valette, *Mémoire justificatif*, 30.o.

³⁸⁴ David, *Dict. Biographique*, 169.o.

³⁸⁵ La Valette, *Mémoire justificatif*, 1.o.

La Valette atya *Mémoire*-ja végén ugyanakkor érdekes összegzést találunk tevékenységéről és arról, hogy ő maga hogyan értelmezte tevékenységét, valamint az ellene megfogalmazott vádakat.

„Íme minden, igaz volt, hogy voltak hajók és hogy vettem cukrot és kávé és hogy azokat Európába küldtem. Ez volt az első fele a kereskedelmi tevékenységnek. De a második fele ennek a kereskedelmi tevékenységnek, nem volt igaz. Amely abból állt (volna) hogy ezt a kávé és cukrot eladtam (volna), hogy annak árából más termékeket vegyek, amelyeket magasabb áron akartam (volna) eladni. Ezt sosem tettem.”³⁸⁶

Az általa megfogalmazottak ugyanakkor a kereskedelmi tevékenységre vonatkozó egyházi törvények egy újfajta értelmezését vetik föl és engednek egyben bepillantást a vele szemben megfogalmazott vádakra is.

Az általa fogalmazottak szerint ugyanis La Valette atya egyrészt elismeri, hogy valóban vásárolt – és mint láttuk nem utolsó sorban a párizsi provincia felszólításának eleget téve nagy tételben vásárolt – cukrot és kávé. (Amelyeket az adósságok könnyebb és gyorsabb visszafizetése – amely utóbbit szintén a párizsi provincia várt el – érdekében a magasabb árat kínáló európai piacon adott el.) A vásárlás és a változtatás nélküli viszonteladás ténye ugyanakkor már önmagában is kimeríti az egyházi törvények által tiltottnak minősített kereskedelmi tevékenység fogalmát, éppen annak profitszerzésre irányuló jellege miatt.

Másrészt azonban azt állítja La Valette atya, hogy nem csupán a francia kereskedelmi törvények, illetve az egyházi törvények megsértésével vádolták, hanem nyereszkeskedéssel is. Vagyis a kávé és a cukor eladása révén más jellegű áruk beszerzése, nyereszkesedés céljával. A vádak első része, mint láttuk 1756-ig, nem nyert bizonyítást. Az egyházi törvényeket valóban sértő kereskedelmi tevékenységről, az általunk megvizsgált dokumentumok alapján, mint láttuk, 1756-tól és a Lioncy ház csődjétől kezdődően beszélhetünk. Ugyanezek a dokumentumok azonban sehol sem említik, a kávé, illetve cukor eladását más jellegű áruk beszerzése és az azokon történő nyereszkesedés céljából. Ezek alapján egyrészt tehát érthető, hogy La Valette atya nem értett egyet ezzel a váddal, másrészt azonban felmerül a kérdés, vajon megfelelően ismerte-e La Valette atya az egyházi törvényekben foglaltakat.

Az egyházi törvények tartalmával, értelmezésével és tevékenysége megítélésével kapcsolatban ugyanakkor még egy kérdés merül föl. Mégpedig a de la Marche atya által írottak okán. Utóbbi ugyanis a párizsi előjáróknak írott levelében egyrészt elismerte, hogy nem talált La Valette atyára nézve terhelő bizonyítékot, másrészt azonban találkozott La Valette atya kereskedelmi megbízottaival (akiknek a létezését maga La Valette atya is említi), akik a környező szigeteken tevékenykedtek és számára árut vásároltak. Ez utóbbi tevékenység

³⁸⁶ La Valette, *Mémoire justificatif*, 30.o.

azonban ugyancsak kimeríti az egyházi törvényekben foglalt tiltott kereskedelmi tevékenység fogalmát.

A bemutatott dokumentumok, érvek és ellenérvek alapján azt mondhatjuk, hogy La Valette atya tevékenységét továbbra sem lehet teljes egyértelműséggel megítélni.

EPILÓGUS

Míg de la Marche atya úton volt Martinique szigete felé, és míg az 1761-es év ősze és az 1762-es év tavasza folyamán vizsgálatát folytatta, addig Franciaországban nagy változások történtek a La Valette atya adósságai és a Lioncy ház csődje kapcsán kialakult ügyben. La Valette atya hitelezői ugyanis jogi útra terelték az adósságok visszafizetésének ügyét.

A Jézus Társaság feloszlata Franciaországban

1756 nyarán, az akkor kinevezett új provinciális, de Neuville atya megtiltott minden további hitelfölvételt, amely La Valette atya adósságának visszafizetését szolgálta volna. Döntését azzal indokolta, hogy a Társaság szabályzata értelmében minden rendház a saját gazdálkodásáért felelős. Akár nyereséges, akár veszteséges az. Így a martinique-i rendháznak is egyedül kell szembenéznie a saját maga által felhalmozott adósságokkal. A saját erőből történő adósságrendezéshez és az ahhoz szükséges áruszállításokhoz La Valette atya ugyanakkor újabb kölcsönöket vett föl. Így adósságai tovább nőttek.

1759-ben azonban ismét változás történt a Párizsi Provincia élén. Az addigi provinciális helyére 1759. novemberében Jean-Joseph Allanic atyát nevezték ki (1759-1760). De Neuville pedig a párizsi rendház vezetését vette át. A személycsere azonban nem hozott változást a Párizsi Provincia La Valette atyával és adósságaival szemben kialakított.³⁸⁷

Közben La Valette atya hitelezői egyre türelmetlenebbek lettek. A Párizsi Provincia kifizetéseket felfüggesztő döntésének meghozatala óta (1758) eltelt év során ugyanis próbálkoztak türelmes várakozással, kérelemmel, sőt fenyegetéssel is. Elunva a hiábavaló ígéreteket és a haszontalannak tűnő várakozást rendre a párizsi Konzuli Bírósághoz fordultak. A bíróság előtt de Sacy atyát, mint a missziók általános gazdasági felügyelőjét vádolták, kérve a bíróságtól, hogy az kötelezze előbbi az adósságok kifizetésére. De Sacy atya a bíróságon minden egyes alkalommal azt válaszolta, hogy ő sem nem állított ki, sem nem számított le, sem nem fogadott el váltókat, valamint ő nem rendelkezik a váltókat kiállító vagyonával. Válaszai következtében a bíróság minden egyes esetben felmentette őt a fizetés kötelezettsége alól.³⁸⁸

³⁸⁷ Rochemonteix, Le père Lavalette, 174.o.

³⁸⁸ Rochemonteix, Le père Lavalette, 172.o.

1759. novemberében, a hitelezők közül Grou özvegy és fia is a párizsi Konzuli Bírósághoz fordult. Beadványukban azonban immár nem csupán de Sacy atyát, mint a missziók általános gazdasági felügyelőjét vádolták, hanem személyén keresztül az egész franciaországi Jézus Társaságot, és a Társaság főbb elöljáróit. A bíróságtól pedig azt kérték, hogy kötelezzék a Társaságot az adósság megfizetésére.³⁸⁹

A bírósági tárgyalás 1760. január 29-én volt. Ezen a saját nevében megjelent de Sacy atya azt kérte, hogy mentsék föl a Jézus Társaságot a vádak alól, mivel az a jelen ügygel semmilyen kapcsolatban sem áll. A kérelem benyújtójának ugyanis a váltókat kiállító rendházhoz kellett volna fordulnia. A rendházak ugyanis a Társaság szabályzata szerint anyagilag teljesen függetlenek egymástól, és nem felelősek egymás anyagi veszteségeiért.³⁹⁰

Az özvegy azonban úgy érvelt, hogy a martinique-i rendház gazdasági felügyelője a párizsi rendház, akinek a párizsi provinciális a felügyelője és felettese, annak pedig a Rendfőnök a felettese. Vagyis egyrészt, a váltók ellenértéke minden esetben a Társaság számlájára került. Ezért az adós. Ebből következően pedig a Rendfőnöktől származó kinevezése és felhatalmazása alapján de Sacy atya is adós.³⁹¹ Másrészt La Valette atya csak úgy tudta aláírni a váltókat, hogy őt elöljárói a Rendfőnök beleegyezésével a misszió spirituális és gazdasági vezetőjévé nevezték ki. Vagyis tulajdonképpen az ő felhatalmazásukkal és beleegyezésükkel cselekedett. Ezért a Társaság a maga egészében adós.³⁹²

A párizsi Konzuli Bíróság 1760. január 30-án hozta meg ítéletét. Ebben mind de Sacy atyát, mind a Jézus Társaságot elmarasztalják, és egyetemleges felelősségüket megállítva, az adósság és kamatai megfizetésére kötelezték őket.

A Konzuli Bíróság ítélete precedens értékű volt. A bíróság döntése nyomán ugyanis La Valette atya hitelezői egymás után fordultak a párizsi Konzuli Bírósághoz, amely minden esetben az adósságok megfizetésére kötelezte a Jézus Társaságot. A kifizetendő adósságok összege 1760. február végére már elérte a 400 000 összegű livre-et.³⁹³

A párizsi Konzuli Bíróság ítéleteit látva a Lioncy fivérek hitelezői is bírósághoz fordultak. A marseille-i Konzuli Bírósághoz 1760 tavaszán benyújtott kérelmükben, ugyancsak a Rendfőnököt és az egész Jézus Társaságot vádolva, 1 502 000 livre adósság megfizettetését kérték. A Bíróság a precedens értékű párizsi döntés alapján, az 1760. május 29-én meghozott döntésében szintén az egyetemleges felelősség elvére hivatkozva a Társaságot az adósság

³⁸⁹ Rennard, *Hist. Religieuse*, 235.o.

³⁹⁰ Rochemonteix, *Le père Lavalette*, 175.o.

³⁹¹ Rennard, *Hist. Religieuse*, 236.o.

³⁹² Rochemonteix, *Le père Lavalette*, 175-176.

³⁹³ Rennard, *Hist. Religieuse*, 236.o.

megfizetésére kötelezte.³⁹⁴

A Konzuli Bíróságok álláspontjának hirtelen megváltozását de Sacy atya azon – beismerőnek tekintett – megjegyzése váltotta ki, mely szerint a rendfőnök beleegyezésével a provinciálisok nevezik ki a rendházak elöljáróit és gazdasági igazgatóit. A hiba azonban véleménye szerint inkább az volt, hogy a provincia nem tulajdonított megfelelő jelentőséget és figyelmet a Konzuli Bíróság idézésének és egy meghozandó ítéletnek. Ez a bíróság ugyanis a jezsuiták szerint valójában – egyházi státuszukból következően – nem volt (nem lett volna) jogosult ítélni ügyükben.³⁹⁵

A neves ügyvédek érvelése szerint de Sacy atya jól védekezett a párizsi Konzuli Bíróságon, amikor arra hivatkozott, hogy ő és a párizsi rendház sohasem állított ki, számított le vagy fogadott be váltókat. Sőt még a váltók kifizetéséhez szükséges vagyon sem áll rendelkezésére.

A Konzuli Bíróság döntése kapcsán az ügyvédek másodsorban a döntés jogalapját kritizálták. Vagyis azt, hogy a Bíróság döntésük meghozatalakor teljesen figyelmen kívül hagyta a rendházak anyagi függetlenségének gyakorlatát.³⁹⁶

A Jézus Társaság esetében, a Társaság Szabályzata³⁹⁷ értelmében, a kollégiumoknak, a noviciátusoknak, és az Európán kívüli rendházaknak lehettek a megélhetésüket biztosító földbirtokaik és jövedelmeik. Ezek a javak azonban csak az adott házhoz tartoztak. A Társaság vagyonának kezelésével megbízott Rendfőnök, vagy az általa erre a feladatra (mint gazdasági igazgató) fölkért rendtag, csak olyan szerződéseket köthetett, amelyekből nem származott kára a háznak. Amennyiben pedig a házak bevételei meghaladnák³⁹⁸ a

³⁹⁴ Rochemonteix, Le père Lavalette, 179.o.

³⁹⁵ A párizsi Konzuli Bíróság döntésének jogosságát a kor híres jogászai közül többen (L'Herminier, Gillet, Maillard, Jaboué, de la Monnoie, Babile, Thévenot d'Essaule) is vitatták. Véleményük szerint ez nem volt más, mint hatalommal való visszaélés. Véleményüknek az 1761. március 6-án megjelent *Mémoire à consulter et consultation pour les Jésuites de France* című írásukban – amely tulajdonképpen Montigny atya kiadatlan Mémoire-jára épült – adtak hangot. Ebben a következőképpen érvelnek:
„En général les Juges-Consuls ne sont établis que pour connaître des procès et différends entre marchands pour faire de marchandises (édit de Charles IX). Or en écartant tout préjugé, les Jésuites ne sont pas des marchands.[...] L'ordonnance du commerce (Tit.12, art.2) attribue aux Juges-Consuls la connaissance des lettres de change entre toutes personnes. Mais il est évident que cette loi ne peut s'entendre, comme elle ne s'est jamais entendue, que de ceux qui sont prouvés débiteurs par les lettres de change même. Pour être judiciable [...] il faut en être ou le tireur, ou l'endosseur, ou l'accepteur. Il faut au moins avoir contre soi la preuve claire et par écrit, qu'on est débiteur, soit qu'on se soit engagé à payer, ou qu'on ait reconnu avoir des fonds destinés au paiement.”

Mémoire à consulter, 17-19.o. in : Rochemonteix; Le père Lavalette, 181.o.

³⁹⁶ A 18. század végéig a Francia királyságban ugyanis mindenki által elismert tény volt a rendházak – bármelyik rend rendházai esetében – anyagi függetlensége. Függetlenségük hagyományosan két forrásból táplálkozott. Egyrészt a királyi rendeletekből, amelyek minden rendháznak saját és különálló civil létezését biztosítanak. Másrészt pedig a rendeket alapítók szándékából, amellyel minden rendházat egy meghatározott céllal alapítottak, és ennek megfelelően látták el anyagi forrásokkal.

Mémoire à consulter, 17-19.o. in : Rochemonteix; Le père Lavalette, 181.o.

³⁹⁷ Rendalkotmány, 9. rész IV. fejezet, Általános Vizsgálat, 1. fejezet. 4.pont. és XIII. Gergely 1582-es bullája.

³⁹⁸ Inst. Pro admin. Tit. Pro rect. n. 6.

kiadásokat, úgy a fennmaradó részt a házak az adósságok kifizetésére, illetve bevételeik gyarapítására használhatják.

A Párizsi Konzuli Bíróság döntéséig mind az Egyház, mind az Állam elismerte általában és a jezsuiták esetében is, a rendházak egymástól való anyagi függetlenségét. A Bíróság 1760. január 30-i döntésében azonban – figyelmen kívül hagyva a Társaság Szabályzatában foglaltakat – a Rendfőnököt, immár nem csupán megbízott vagyonkezelőnek, hanem a javak tulajdonosának tekintette. Ezen minőségében pedig adósnak találta.³⁹⁹

A Párizsi és a Marseille-i Konzuli Bíróságokon meghozott ítéleteket a Párizsi Provincia vezetői az imént bemutatott okokra hivatkozva természetesen vitatták. Mivel sem nem állt módjukban, sem nem állt szándékukban fizetni, ezért olyan jogi megoldást kerestek, amellyel érvényteleníthetik a már meghozott bírósági ítéleteket. Szándékukat azonban nem mindenki támogatta. Egy volt tanítványuk, a kor egyik híres jogásza, M. Séguier például a következőket mondta de la Tour atyának:

*„Tisztelt atyám, minden áldozatot meg kell, hogy hozzanak, máskülönben el vannak veszve.”*⁴⁰⁰

A Párizsi Provincia vezetőinek két lehetőség állt rendelkezésére a bíróságok döntése elleni fellebbezéshez. Egyrészt fordulhattak jogorvoslati kérelemmel a párizsi parlamenthez, illetve annak „Grand Chambre”⁴⁰¹ nevű szekciójához. Másrészt, a XIV. Lajostól kapott mentelmi jogukra (droit de comittimus⁴⁰²) hivatkozva benyújthatták kérelmüket a Királyi Államtanácsához (Grand Conseil⁴⁰³) is.

Allanic provinciális atya, de Neuville atya sugalmazására, és bízva a parlament soraiban ülő volt tanítványaik (Belle-Isle marchal, d’Argenson gróf) és néhány miniszter (M. de Machaul) támogatásában, végül is a párizsi parlamenthez benyújtandó fellebbezést

³⁹⁹ Crétineau-Joly, Histoire religieuse, politique et littéraire de la Compagnie de Jésus, V. kötet, 195-196.o.

⁴⁰⁰ Rochemonteix; Le père Lavalette, 189.o.

⁴⁰¹ **Grand Chambre:** A párizsi parlament négy „chambre”-nak nevezett szekcióra oszlott. A Grand Chambre, a Chambre Criminelle, a Chambre des enquetes et a Chambre des requetes szekciókra. A Grand Chambre olyan ügyekkel foglalkozott a többi parlament kizárásával, melyek az egyházi főurakat, a regálé jogokat, a királyt, a koronát, a párizsi egyetemet, a város általános kórházát vagy más közösségeket érintett. Dictionnaire Encyclopédique Quillet, Paris, Librairie A. Quillet, 1962, 4285.o.

⁴⁰² **Droit de comittimus:** Ezt a jogot a jezsuita rend más rendekkel egyetemben még XIV. Lajostól kapta. A kiváltság értelmében a rend peres ügyeivel a Királyi Államtanácsához fordulhat, és így nem esik a párizsi parlament joghatósága alá. Lacouture, Jean, Les Jésuites, une multibiographie, 1. Les conquérants, Paris, Seuil, 1991., 449.o. J. Brucker szerint ezt a kiváltságot a jezsuiták és már szerzetesrendek XV. Lajos 1738. június 30-i kiváltságlevelével kapták volna. Brucker, Joseph, La Compagnie de Jésus, Esquisse de son Institut et de son Histoire (1521-1773), Paris, G. Beauchesne, 1919., 812.o.

⁴⁰³ **Grand Conseil :** 1497-ben választották le az Államtanácsról. Feladata szerint egy állandó bíróság, amely vitás jogi ügyek foglalkozik. 1517-től hatásköre az egyházi ügyekre – érsekségek, püspökségek, apátságok vitás ügyeire – is kiterjedt. Dict. Encycl. Quillet, 1325.o. és Rochemonteix, Le père Lavalette, 190.o.

választotta.⁴⁰⁴

A provinciális és az őt támogató belső tanács furcsa – és mint utóbb bebizonyosodott a Társaság vesztét okozó – döntését egy széles körben elterjedt és a rend ellenségei által széles körben elterjesztett vélekedés is motiválta. E szerint, ha a rend a párizsi parlamenthez fellebbez, amely a leghitelesebb és a leghatalmasabb képviselője a népakaratnak, akkor az, minden bizonnyal igazságos és részrehajlástól mentes döntést fog hozni ügyükben. Ellenben ha a királyi Államtanácshoz fordulnak, akkor az ugyan valószínűleg számukra kedvezően fog dönteni, a hitelezők és a nép azonban részrehajlónak fogják tartani a döntést, ami pedig a népszerűségükre is nagy hatással lesz.⁴⁰⁵

Az adott politikai helyzetben, amikor a gallikanizmus és a janzenizmus kérdése és hatásai újra és újra előkerültek, amikor a Társaság megítélése már nem volt a régi, amikor már nem tudhatták minden bizonyossággal maguk mögött a király támogatását, és amikor olyan ellenségeket mondhatott magáénak a Társaság, mint Choiseul herceg vagy Madame Pompadour, az előjárók döntése komoly következményekkel járt.

A párizsi parlamenthez 1760 júniusában benyújtott beadványukban a provincia vezetői a rendházak anyagi függetlenségére hivatkozva a meghozott ítétek semmissé nyilvánítását kérték. A parlament döntése meghozatalához, a kérés jogosságának megállapításához azonban bekérte a Társaság legújabb kiadású (1757-ben Prágában kiadott) Rendalkotmányát. Döntésüket hosszas vizsgálat és viharos viták után 1761. május 8-án hozták meg. Ebben Le Pelletier de Saint-Fargeau ügyvéd érvelését elfogadva, mely szerint a Rendfőnök a Társaság javainak egyedüli birtokosa, és ebből következően La Valette atyát az ő megbízottjának kell tekinteni, ugyancsak a Társaság egyetemleges felelősségét állapították meg. A Rendfőnököt és az egész Társaságot a benyújtott és a bíróságok által már megítélt adósságok egy éven belül történő megfizetésére kötelezték. Különös tekintettel a Lioncy ház hitelezői felé fennálló 1 502 000 összegű livre-es tartozásukra, valamint a tartozás után járó 50 000 összegű livre-es kamat megfizetésére.⁴⁰⁶

Míg a párizsi parlament vizsgálatát folytatta, újból változás történt a Párizsi Provincia vezetésében. 1760. novemberében ugyanis Allanic atya váratlanul elhunyt. Helyére 1760.

⁴⁰⁴ Döntését azonban, úgy tűnik, nem csupán a Párizsi Provincia nehéz anyagi helyzete, a rendházak anyagi önállóságának elve vezérelte, hanem a további négy francia provinciával fennálló igen rossz viszony is, amelyet elsősorban a missziókról befolyó jövedelmek szétosztásának szándéka (és annak a Párizsi Provincia részéről történő ellenzése), másodsorban pedig és ebből kifolyólag La Valette atya adósságai szétosztása szándéka is. Amelyet az említett és a provinciák által forszírozott elv alapján azonban éppen a Párizsi provincia forszírozott.

Thompson, *The Lavalette affaire*, 222-227.o.

⁴⁰⁵ Rochemonteix, *Le père Lavalette*, 198.o.

⁴⁰⁶ Rennard, *Hist. Religieuse*, 237.o.

december 13-án de la Croix atyát nevezték ki (1760-1762).⁴⁰⁷ Az új provinciális az újabb, a Társaságot egyetemlegesen felelőssé tévő ítéletet lesújtva fogadta. További jogi lehetőségek hiányában, támogatóik folyamatos fogyatkozását látva, valamint az ítélet azon kitételét figyelembe véve, mely szerint az egy év lejártá után a hitelezőknek jogában áll a Társaság franciaországi vagyonából kárpótolniuk magukat, a megítélt adósságok kifizetése mellett döntött.

A kifizetendő összeg, a párizsi parlament 1761. május 8-i döntése után természetesen jelentősen megnövekedett. Egy-két hónap elteltével már elérte a 3 000 000 összegű livre-et. A kifizetések lebonyolítására – La Valette és de Sacy atyák, valamint M. Rey helyére – a Rendfőnök egy minden szükséges hatalommal felruházott megbízottat nevezett ki. Az ő feladata volt a fizetéshez szükséges anyagi források előteremtése az adósságok kifizetése.⁴⁰⁸

A Rendfőnök választása Griffet atyára esett, aki nagy megbecsülésnek és tiszteletnek örvendett az Udvarnál. Ez utóbbi azonban egyrészt sosem foglalkozott gazdasági dolgokkal, másrészt a La Valette atya tevékenységének ellenzői közé tartozott, így nem szívesen vállalta ezt a feladatot. Vonakodását látva a Rendfőnök végül úgy döntött, hogy feladattal Gatin atyát – mint Griffet atya teljhatalmú helyettesét – bízza meg.⁴⁰⁹

Gatin atya – ahogy 1758 végéig de Sacy atya is tette – kísérletet tett az adósságok kifizetéséhez szükséges anyagi források előteremtésére. (Csak emlékeztetőül említjük, hogy 1758 végéig a Párizsi Provincia 300 000 összegű livre-es saját erőből, összesen 800 000 összegű livre-es angol kölcsönből és La Valette atya szállítmányai révén, összességében kb. 900 000 – 1 000 000 összegű livre-et fizetett már ki La Valette atya hitelezőinek.) Erőfeszítései nyomán, a francia Asszisztencia további négy provinciájától, kb. 500 000 összegű livre adományt⁴¹⁰ tudott összegyűjteni.⁴¹¹ Ez az összeg azonban még mindig csak töredéke volt a kifizetendő adósságok összegének.

Ezért a Párizsi Provincia vezetői, hogy adósságaikat a megadott határidő lejártáig, azaz 1762. május 8-ig, rendezni tudják, úgy döntöttek, hogy újabb jelentős összegű hitelt vesznek föl. A tervezett 1 500 000 összegű livre-es hitel felvételéhez azonban a király engedélyére is szükségük volt. Benyújtott kérelmükre Choiseul herceg válaszolt. Utóbbi a király nevében természetesen engedélyezte a kért nagyságú kölcsön felvételét, a kialakult helyzetre való tekintettel azonban csakis külföldön. Choiseul herceg engedélyét a jezsuiták közül többen is álnok csapának tartották, amellyel az a Társaság teljes és visszafizethetetlen mértékű

⁴⁰⁷ Rochemonteix, Le père Lavalette, 207.o.

⁴⁰⁸ Rennard, Hist. Religieuse, 238.o.

⁴⁰⁹ Rochemonteix, Le père Lavalette, 244.o.

⁴¹⁰ Gatin atya levele Ricci Rendfőnöknek, 1761. január 12. (Arch. SJ. P, Gbro 189-6)

⁴¹¹ Rennard, Hist. Religieuse, 238.o.

eladósodását akarta elérni. A herceg valódi szándékáról azonban nem volt idő hosszasan töprengeni. Griffet és Gatin atyák úgy gondolták, hogy ha eleget akartak tenni a párizsi parlament rendeletének, akkor élni kell a kölcsön felvételének lehetőségével. Ennek megfelelően Gatin atya újabb 860 000 összegű livre hitelt vett föl Angliában. A párizsi parlament 1762. április 23-i rendelte azonban minden további hitelfölvételnek és kifizetésnek véget vetett. Ezzel a rendeletével a párizsi parlament ugyanis zárolta és egyben állami kezelésbe helyezte a Jézus Társaság franciaországi vagyonát. Ezzel az adósságok minden további rendezése lehetetlenné vált.⁴¹²

Miközben a Párizsi Provincia megpróbálta előteremteni az adósságok rendezéséhez szükséges anyagi forrásokat, a párizsi parlament, az 1761. május 8-án meghozott ítélete ellenére tovább vizsgálta a Társaság Rendalkotmányát, és a francia királyságban való működésének jogalapját. E célból 1761. július 8-án egy újabb bizottságot állítottak föl, melynek feladata immár a Társaság morális és politikai elveinek vizsgálata volt. A bizottság vizsgálatának eredményét a párizsi parlament újabb két rendelete révén 1761. augusztus 6-án tette közzé.

Az egyikben, a Társaság Rendalkotmányának újabb áttanulmányozása után elrendelték a párizsi előljárók beidőzését, hogy számot adjanak a rend által a Francia Királyságban elkövetett számtalan visszaélésről. A másikban pedig a Társaság legnevesebb teológusainak huszonnégy munkáját ítélték máglyán történő elégetésre, mivel azok romboló hatásúak a keresztény erkölcsökre és a polgárookra, valamint magára a királyra is veszélyes tanokat tartalmaznak. A parlament rendeletei ezen kívül megtiltották újabb tagok felvételét a rendbe, valamint, hogy 1761. október 1. után a Társaság tagjai továbbra is oktató tevékenységet folytassanak azokban a városokban, ahol az övéken kívül más iskola is működik. Ahol ilyen nincs, ott 1762. április 1.-vel lép életbe ez a tilalom.⁴¹³

A parlament egyre hevesebb támadásait látva, a király, XV. Lajos, megpróbált a Társaság védelmére kelni. 1761. augusztus 3-án kiadott rendeletében egy királyi bizottság felállítását rendelte el, amelynek a Társaság Rendalkotmányának kevésbé elfogult vizsgálata volt a célja. Valamint megtiltotta a parlamentnek, hogy egy évig, a vizsgálat lezárultáig, bármilyen, a Társaságot érintő rendelkezést hozzon. Rendeletének, mint láttuk, semmilyen hatása sem volt a párizsi parlamentre. Utóbbi 1761. augusztus 6-án kiadott két rendelete után, XV. Lajos még egy kísérletet tett a Társaság elleni támadások leállítására. 1761. augusztus 29-én kiadott újabb rendeletében újból megpróbálta egy évre felfüggesztetni a parlament rendeleteinek

---

⁴¹² Rochemonteix, Le père Lavalette, 244-246.o.

⁴¹³ Rochemonteix, Le père Lavalette, 214-215.o.

végrehajtását. A párizsi parlament hosszas vita után végül beleegyezett, hogy 1762. április 1-je előtt egyetlen, a hatáskörükbe tartozó kollégiumot sem fognak bezáratni.⁴¹⁴

A királyi bizottság vizsgálatának eredménye 1761 őszére született meg. E szerint a Társaságot csak úgy lehet megmenteni és működését fönntartani a Francia királyágban, ha az megpróbál integrálódni a gallikán egyházba. A Társaság megmentése érdekében a bizottság azt javasolta a királynak, hogy az kezdjen tárgyalásokat a pápával és a Rendfőnökkel a javaslatok megvalósításáról, vagyis tulajdonképpen a Társaság megreformálásáról. A tervezett reformok elől azonban mind XIII. Kelemen pápa (1758-1769), mind Ricci Rendfőnök (1758-1773) elzárkóztak.⁴¹⁵

A pápa és a Rendfőnök elutasítása után XV. Lajos a francia klérushoz fordult segítségért. Utóbbi 1761. decemberében nyilvánított véleményt, melyben a Társaság integritásának és Szabályzatának megvédése, valamint a Társaság által képviselt erkölcsök fenntartása mellett foglalt állást.⁴¹⁶ A klérus kedvező véleménye azonban nem tudta sem kellően ellensúlyozni, sem befolyásolni a párizsi parlament véleményét és cselekvési tervét a Jézus Társasággal kapcsolatban.⁴¹⁷

1762. áprilisának első napja elérkezvén, a párizsi parlament elrendelte a Társaság összes párizsi kollégiumának bezárását. Három héttel később, 1762. április 23-án pedig zárolták és lefoglalták a Társaság ingó és ingatlan vagyonát.⁴¹⁸

A párizsi parlament a Társaság Franciaországi működésével kapcsolatos végső döntését végül 1762. augusztus 6-án hozta meg. Ebben kijelentik, hogy visszaélések találhatók a Jézus Társaság intézményrendszerében és Rendalkotmányában, ebből következőleg azok elfogadhatatlanok és létezésük veszélyt jelent minden világi és spirituális hatalomra.⁴¹⁹ Ezen veszély megszüntetése érdekében a párizsi parlament 1762. augusztus 6-án hozott rendeletével minden jogától megfosztja és felosztatja a Jézus Társaságot a Francia királyságban.⁴²⁰ A párizsi parlament eljárását az 1763-as év végéig királyság több parlamentje is követte.

---

⁴¹⁴ Rochemonteix, Le père Lavalette, 216.o.

⁴¹⁵ Egret, Jean, Les procès des jésuites devant les parlements de France in: *Revue Historique* 74 (1950), 2-4.o.

⁴¹⁶ Rochemonteix, Le père Lavalette, 217.o.

⁴¹⁷ A Jézus Társaság franciaországi felosztatásáról, a párizsi parlament lépéseiről, a király és francia klérus próbálkozásairól lásd bővebben Monostori Adél, *A jezsuita rend felosztatásának körülményei Franciaországban* című szakdolgozatát.

⁴¹⁸ Rochemonteix, Le père Lavalette, 236.o.

⁴¹⁹ Lacouture, Jean, Les Jésuites, 453.o.

⁴²⁰ Rochemonteix, Le père Lavalette, 237.o.

A Jézus Társaság feloszlata a Szél szigeteken

A párizsi és a franciaországi parlamentek példáját hamarosan a Szél szigetek gyarmatok is követték.

Martinique szigetén 1763. szeptemberében vette kezdetét a helyi királyi Tanács (*conseil souverain*) Társaság elleni eljárása. Ennek kezdeteként szeptember 9-én Rampont, a Tanács megbízottjaként, panaszt nyújtott be a király nevében a Társaság működése ellen. A Tanács, ahogy az Párizsban is történt, bekérte a Társaság mindazon iratait, melyek Martinique szigeti működésükre vonatkoztak. A benyújtott iratok vizsgálata során, ahogy az anyaországban is, megállapítást nyert, hogy a Társaságnak semmi jogalapja nincs a szigeten tartózkodni, hogy az általuk vallott tanok veszélyesek, illetve hogy túlságosan nagy a Rendfőnök hatalma. A Társaság által állítólag elkövetett visszaélésekre hivatkozva és a lefolytatott vizsgálat alapján, Rampont 1763. október 8-án a Társaság Martinique szigeti feloszlatását javasolta.

A Királyi Tanács végül 1763. október 18-án hozta meg ítéletét. Ebben Rampont javaslatát elfogadva feloszlatták a Jézus Társaságot Martinique szigetén. Rendeltükben – ahogy az Franciaországban is történt – kimondták továbbá, hogy a jezsuitáknak nyolc napon belül ki kell üríteniük, minden a szigeten található intézményüket (rendházat, ültetvényt, és más intézményeket). Valamint tilos a továbbiakban a Társaság neve alatt élniük, annak ruházatát viselniük, illetve a Társaság Rendfőnökével vagy bármelyik másik tagjával levelezniük. Azt is kimondták, hogy a Társaság volt tagjai csak azzal a feltétellel maradhatnak a szigeten és tölthetnek be bármiféle egyházi tisztséget, ha esküt tesznek, hogy jó és hűséges alattvalói lesznek a királynak, és ha elfogadják az 1682-es gallikán pontokat. Ebben az esetben, megélhetésük biztosítására, a Királyi Tanács évi 2 000 összegű livre-es járadékot állapít meg és utal ki számukra.⁴²¹

Az adott körülmények között, a martinique-i misszió atyái (Pretrel, Jean-Baptiste és Francois Hyacinthe Bouche, Bourget, Bruny, Cathala, Mergaux és Schaack⁴²² atyák, valamint Collet és Peyrouny testvérek) 1763. október 25-én letették a kért esküt. Ennek megfelelően megtarthatták hivatalaikat.⁴²³ Tisztségeiket azonban nem sokáig gyakorolhatták. 1764. szeptember 9-én ugyanis megérkezett Saint-Pierre-be Perreau abbé, akit a kormány a Szél szigetek világi papok missziójának apostoli prefektusává nevezett ki. Érkezése után első

⁴²¹ Rennard, Hist. Religieuse, 242-245.o.

⁴²² Jean-Baptiste Bouché, az unokatestvére, Francois Hyacinthe Bouché, Bourget, Mergaux és Schaack atyák 1762-ban, a Társaság franciaországi feloszlata után, ottani előjáróik kívánságára érkeztek Martinique szigetére. David, Dict. Biographique, 35.o.

⁴²³ David, Dict. Biographique, 34.o.

dolga az volt, hogy felmentse hivatalaik gyakorlásából a volt jezsuita atyákat. Utóbbiak végül 1768-ban a király rendeletére, mikor is minden volt jezsuitát visszahívtak az anyaországba, végleg Martinique szigetének elhagyására kényszerültek.⁴²⁴

Guadeloupe szigetén a Jézus Társaság egy kicsivel tovább működhetett. Felosztatásukra csupán 1764. július 6-án került sor, és az indoklás szerint csak azért, hogy eleget tegyenek az anyaországi elvárásoknak.⁴²⁵

A martinique-i misszió javainak sorsa

La Valette atya leváltása természetesen martinique-i hitelezőinek élénk érdeklődését váltotta ki. Utóbbiak attól tartva, hogy La Valette atya távozásával nem kerül sor az adósságok rendezésére, azt kérték az angol kormányzótól, hogy az adósságok rendezéséig ne engedje távozni La Valette atyát a szigetről. Távozására valóban csupán az után került sor, hogy 1762. májusában új kormányzót neveztek ki a sziget élére.

La Valette atya leváltásával a misszió irányítását de la Marche atya vette át, aki személyében garanciát vállalt az adósságok kifizetésére. A misszió pénzügyi helyzetét, valamint a sziget angol megszállásának tényét figyelembe véve, de la Marche atya hosszas gondolkodás és gazdasági szakemberekkel történt konzultáció után végül a következőkben állapodott meg a hitelezőkkel.

Az adósságok kifizetésére csak egy év múlva, azaz 1763 tavaszán kerül sor, a Társaság párizsi rendházában, a kamatok megfizetése nélkül. A megállapodás megvalósítását ugyanakkor a párizsi parlament 1762. augusztus 6-i rendelete megghiúsította. A Társaság franciaországi felosztatásával, és vagyonának kisajátításával végül nem került sor a martinique-i adósságok rendezésére (sem). A kialakult helyzetben, miután értesültek a Társaság franciaországi felosztatásáról, a martinique-i misszió egyedül, a lehetőségeihez mérten igyekezett rendezni az adósságokat. E célból, 1763 folyamán a misszió birtokainak eladása mellett döntöttek.

A misszió irányítását de la Marche atya 1762. októberében bekövetkezett halála után Pretrel atya vette át. Ahogy elődje, úgy ő is egyszerre próbálta biztosítani a misszió működését – a franciaországi történések ellenére, a helyi királyi Tanács hasonló értelmű ítéletének meghozataláig – másrészt megóvni a misszió javait, a még fennálló hadi állapot és az angolok jelenléte okán. Harmadrészt pedig módot találni a fennálló tartozások rendezésére.

⁴²⁴ David, Dict. Biographique, 36, 42.o.

⁴²⁵ David, Dict. Biographique, 106.o. és Rennard, Hist. Religieuse, 247.o.

Az angol jelenlét és az angol hitelezők követelései kapcsán attól tartva, hogy az angol kormányzat az adósság fejében kisajátítja a misszió birtokait, Pretrel atya a dominique-i birtok eladása mellett döntött. Az 1763. januárjában írt levelében arra kérte a még mindig Dominique szigetén és a misszió birtokán tartózkodó⁴²⁶ Fayard atyát, hogy az adja el a birtokot. Fayard atya, eleget téve az előljáró kérésének 1763. februárjában, 1 300 000 összegű livre-ért el is adta azt. Az eladásból befolyt összeget Pretrel atya az angol hitelezők kifizetésére használta.

Ugyanezen indoktól vezérelve, 1763. májusában Pretrel atya a misszió guadeloupe-i birtoka egyes részeinek eladására kérte a guadeloupe-i rendház előljáróját, Moreau atyát. Utóbbi azonban az angol kormányzó engedélyével, 1763. május 11-én a misszió egész guadeloupe-i birtokát (cukorfeldolgozó üzemmel, igavonó és házi állatokkal) eladta Thomas Le Preux-nek, 550 000 összegű livre-ért.⁴²⁷ A birtok teljes egészének eladásáról ugyanakkor Moreau atya nem értesítette Pretrel atyát, ahogy az eladásból befolyt összeget sem bocsátotta Pretrel atya és a misszió rendelkezésére.

Az adósságok rendezése céljából Martinique szigetén Pretrel atya a misszió bérházait és a saint-pierre-i birtokon dolgozó rabszolgákat adatta el. A bérházak eladásából további 300 000 összegű livre folyt be.⁴²⁸

A misszió birtokainak és javainak további eladását a helyi királyi Tanácsok, a Társaság felosztatását elrendelő rendeletei akadályozták meg, amelyek kisajátították a Társaság maradék vagyonát. A La Valette atya által felhalmozott adósságok nagy része azonban, az addigi kifizetések ellenére is, kifizetetlen maradt. A helyi hitelezők képviselői szerint, a Társaság, a kifizetések ellenére és a felosztatás után még mindig kb. 2 400 000 összegű livre-rel tartozott. Az adósság valódi nagyságát azonban nem lehet megállapítani, mivel naponta újabb és újabb hitelezők tűntek fel. A hitelezők kárpótlása a királyi tulajdonba került javakból pedig kevés eredménnyel és nagyon lassan haladt.

---

⁴²⁶ Fayard atyát 1762 júniusában de la Marche atya a guadeloupe-i rendház legfőbb előljárójává nevezte ki. Fayard atya útnak is indult, hogy Dominique érintésével Guadeloupe szigetére hajózzon, de útját ismeretlen oknál fogva Dominique szigetén megszakította. Itt érte de la Marche atya halál híre és így volt lehetséges, hogy Pretrel atya felkérje a birtok eladására. A birtok eladása kapcsán azonban Fayard atya nem tudatta előljárójával az adás-vételi szerződés titkos záradékát, amelynek értelmében M. Debrande, dominique-i telepestől 200 000 összegű livre-et vett át, amellyel az a misszióknak tartozott. A kapott összeget megtartva Guadeloupe szigetére távozott. David, Dict. Biographique, 106.o.

⁴²⁷ Rennard, Hist. Religieuse, 248.o.

⁴²⁸ Rennard, Hist. Religieuse, 249.o.

KONKLÚZIÓ

La Valette atya leváltása a misszió gazdasági igazgatói és legfőbb előljárói posztjáról, mint láttuk, nem hozott látványos változást. Az események ugyanis túlnőttek La Valette atya személyén, tevékenységének megítélésén és a martinique-i misszió adósságain. A legfontosabb kérdés így immár nem az volt, hogy hogyan és mikorra tudja a martinique-i misszió és a Párizsi Provincia visszafizetni az adósságokat, vagy hogy mekkora összegre is rúgnak az adósságok, hanem sokkal inkább az, hogy milyen jogalapja van a Társaságnak a francia királyságban történő működésre. A hitelezők, a Párizsi Provincia előljáróinak és a rend ellenségeinek közreműködésével pedig egy egyszerűnek látszó gazdasági ügyből komoly politikai ügy lett.

La Valette atya leváltásával ugyanakkor számos, a tevékenységét, a misszió működését, feletteseinek közreműködését érintő, illetve La Valette atyának a felosztatásban játszott szerepének tisztázását célzó kérdés maradt nyitva. Ezek megválaszolását nem könnyítette meg sem La Valette atya *Mémoire*-ja, sem a kortársak róla alkotott véleménye, sem a gazdasági ügy politikai perré alakítása. Ezek ugyanis, véleményünk szerint, többnyire szubjektív állásfoglalásokat és rész információkat tartalmaztak.

A nyitva maradt kérdések közül természetesen a legnagyobb érdeklődésre számot tartó kérdés az, amely a La Valette atya tevékenysége és a Társaság franciaországi felosztatása közötti kapcsolatot kutatja. Ebben az egyszerűnek tűnő kérdésben azonban véleményünk szerint több kisebb, La Valette atya tevékenységének egyes szakaszára, vagy egy-egy adott döntési helyzetre vonatkozó kérdés bújik meg. Ezért azt látjuk célszerűnek, ha egyesével válaszolunk ezekre a rejtett kérdésekre. Álláspontunk szerint ugyanis külön kell választani a közvetlenül a tevékenységét vizsgáló kérdéseket és a Társaság franciaországi felosztatását, illetve az azzal kapcsolatos felelősséget vizsgáló kérdéseket.

La Valette atya tevékenységének vizsgálata során ugyanis arra a meggyőződésre jutottunk, hogy tevékenysége csak egy bizonyos időpillanatig hozható közvetlen kapcsolatba a Társaság franciaországi felosztatásával. Ezen a bizonyos ponton ugyanis felmerül az események alakításával szembeni felelősség megosztásának kérdése. Ekkor ugyanis olyan események történnek, amelyeket ugyan La Valette atya tevékenysége inspirált, ám bekövetkezésükre La Valette atyának semmilyen befolyása nem volt.

A La Valette atya tevékenységét vizsgáló kérdések és kételyek kapcsán a következőket mondhatjuk:

A gazdasági igazgatói posztra történt kinevezése alapvetően a gazdasági és kereskedelmi tevékenységek iránt mutatott érdeklődésének és fogékonyságának volt a következménye. Ez a szerzeteseknél ritka és meglepő érdeklődési kör azonban – látva a többi rendház anyagi helyzetét – a misszió javát szolgál(hat)ta. Kinevezésével és képességeivel ugyanakkor La Valette atya egy egészen újfajta gazdasági szemléletet hozott a misszió vezetésébe. A hosszútávú gazdasági tervezésen alapuló, a térség gazdasági adottságaira építő gazdasági vezetését. Mindamellett, hogy figyelembe vette, és tiszteletben tartotta a térség gazdasági adottságait és lehetőségeit (ültevényes gazdálkodás), valamint a misszió immár száz éves gazdasági és megélhetési gyakorlatát (a saját birtokon megtermelt áruk Európába küldése), igyekezett maximálisan kihasználni a lehetőségeket. Másfelől célja az volt, hogy még stabilabbá tegye a misszió anyagi helyzetét, amely ugyan, mint láttuk, erősnek és stabilnak tűnt, mégis bármilyen nem várt esemény (hurrikán vagy tűzvész) súlyosan meg tudott tépázni. Ezért a misszió anyagi helyzetét rendezni kívánó tervébe nem csupán az aktuális károk rendezését, és az utóbbi évek során – éppen a váratlan események okán – felhalmozódott adósságok rendezését vette bele, hanem a tartalékképzés célját is.

Ennek érdekében egy, a szokásosnál és a szerzetesrendek gazdálkodási gyakorlatától némileg – és főként léptékében – eltérő tervet fogalmazott meg. A szakemberek segítségével megfogalmazott terve ugyan elnyerte minden felettese tetszését, ám az azzal kapcsolatban megfogalmazott kritikákból az is kiderült számunkra, hogy terve tartalmazott olyan elemeket, amelyek kockázati tényezőt jelenthettek a megvalósítás során. Ezek az elemek (főként a második ültetvény helye) ugyanis inkább a gazdasági lehetőségeknek és elvárásoknak feleltek meg, mintsem az érvényben lévő törvényeknek és szabályoknak. Ennek ellenére, ahogy azt de la Marche atya is elismerte, a terv gazdasági szempontból helytálló volt, és beváltotta volna a hozzá fűzött reményeket.

A terv megvalósítása során azonban egyrészt olyan nem várt nehézségek jelentkeztek, másrészt olyan tevékenységgel bővült La Valette atya tevékenysége, amelyek megnövelték a terv nyugodt, egyenletes és tervezett megvalósításának kockázatát. La Valette atya tervéhez ugyanis társult egy kevésbé ismert pénzügyi terv és pénzügyi tevékenység is. Ennek legfőbb célja az anyagi stabilitást célzó terv megvalósulásának segítése volt. Ugyanakkor az e célból igénybe vett eszközök némelyike (rövidlejáratú hitelfölvétel hajóskapitányoktól, váltókiállítás az átvinni szándékozott vagyonokra, kereskedelmi megbízotti rendszer, megbízotti jutalék) jelentősen megnövelte a terv megvalósításának kockázatát, illetve a terv pénzügyi részének

kockázatát. Vizsgálatunk során ugyanis arra a következtetésre jutottunk, hogy La Valette atya terve csak abban az esetben volt helytálló, ha csupán a megvalósítására fölvelt hosszútávú hiteleket veszi föl, amelyek visszafizetését az új és már meglévő beruházások mindenképpen biztosították volna. La Valette atya pénzügyi tevékenysége azonban a rendelkezésre álló jövedelemforrások korlátozottsága ellenére jelentősen és hosszútávon veszélyes mértékben megnövelte a pénzügyi kötelezettségek számát.

Másfelől, a megvalósítás során olyan nem várt nehézségek jelentkeztek – halmozottan – amelyek ugyancsak megnövelték a megvalósítás kockázatát. Ezen nehézségek egy része La Valette atya tervének hiányosságából fakadt (amelyre előjárói is föl hívták a figyelmét) – mint például a dominique-i birtok helye – másik része azonban tőle független körülményekből (megvádítása és a kétfajta törvénykezés (civil és egyházi) téves értelmezése a kereskedelmi tevékenység kérdése kapcsán, bankházának csődje, az angol kalóztevékenység és az újabb háború, hatalmi harcok a párizsi provincia vezetésében). A jelentkező és egyre sokasodó nehézségek ugyanakkor 1756-ra azt eredményezték, hogy La Valette atya elvesztette az események irányításának lehetőségét, és ezzel egyben terve eredeti formában történő megvalósításának lehetőségét is.

Tevékenysége jellege ugyanis 1756-tól kezdődően bizonyíthatóan megváltozik. Célja immár nem elsősorban terve megvalósítása (amelyből minden új beruházás megvalósult, a jelentkező nehézségek okán azonban a tartalékképzés lehetősége későbbre tolódott), hanem a keletkező zavarok – és elsősorban pénzügyi zavarok, az egyre növekvő adósságok rendezése – elhárítása. Ezért immár tudatosan és nagyrésztben a párizsi provincia új vezetőinek elvárásai alapján, és saját bevallása szerint is, a kereskedelmi tevékenységre vonatkozó egyházi törvényeket megszegő magatartásba kezdett (árut vásárolt, amelyet Európában adott el, kereskedelmi ügynököket foglalkoztatott).

La Valette atya tevékenységével kapcsolatosan még egy kérdés merülhet föl, mégpedig a felelősség kérdése. A kimondottan terve megvalósításához kapcsolható felelősség kérdése. (Vagyis itt most nem annak a kérdése, hogy tevékenysége mekkora szerepet játszott a franciaországi feloszlás eseményeiben.)

Ugyanis vizsgálatunk során arra a következtetésre jutottunk, hogy La Valette atya tevékenysége során, illetve terve megvalósítása során több olyan pont is volt, ahol nem csupán az ő döntésén múltott terve megvalósítása, illetve az ismert formában történt megvalósítása. Itt szeretnénk felvetni a figyelmet a martinique-i misszió belső tanácsának, illetve a római és párizsi előjárói felelősségének kérdését, terve megvalósításával és

engedélyezésével kapcsolatosan. Ezen szervezeteknek ugyanis volt lehetősége terve előzetes, illetve menet közbeni kontrollálására. Az áttanulmányozott dokumentumokban mégis csupán csak egyetlen előzetes figyelmeztetéssel találkozunk.

Ugyancsak itt szeretnénk föl hívni a figyelmet a párizsi provincia vezetőinek magatartására, akik La Valette atya cselekvési terve (adósságfizetés átmeneti átvállalása) és a római előljárók tanácsai ellenére ragaszkodtak a hitelfölvétel leállításához, valamint La Valette atyát valódi kereskedelmi tevékenység folytatására ösztönözték.

Végül pedig de la Marche atya felelősségére szeretnénk föl hívni a figyelmet. Aki bár tisztában volt a franciaországi politikai helyzettel (1759-61), és a párizsi előljárók álláspontjával, anélkül, hogy biztosította volna La Valette atya számára a jogorvoslás lehetőségét, inkább a róla kialakult negatív kép (szándékos és tevékenysége kezdetétől folytatott kereskedelmi tevékenység) erősítésére törekedett.

Ami a La Valette atya tevékenysége és a Társaság franciaországi feloszlata közötti kapcsolatot illeti, vagyis azt a kérdést, hogy tevékenysége milyen mértékben járult hozzá a feloszlathoz a következőket mondhatjuk:

La Valette atya tevékenységének vizsgálata során – ahogy említettük – arra a meggyőződésre jutottunk, hogy tevékenysége csak egy bizonyos időpillanatig hozható közvetlen kapcsolatba a Társaság franciaországi feloszlataival. Ezen a ponton ugyanis olyan események történtek, amelyeket ugyan La Valette atya tevékenysége inspirált, ám bekövetkezésükre La Valette atyának semmilyen befolyása nem volt.

Ilyen eseménynek tekintjük a Párizsi Provincia élén bekövetkezett hatalomváltást és az ebből következő La Valette atyával szembeni ellenséges magatartást, amely a további hitelfelvétel leállítását is eredményezte. Ez a döntés, mint láttuk, a hitelezők elégedetlenségéhez vezetett.

Ugyancsak ilyen eseménynek tekintjük a párizsi és marseille-i Konzuli Bíróságok ítéleteit, amelyek figyelmen kívül hagyták az egyházi testületekkel szemben addigi alkalmazott tradíciókat és gyakorlatot.

Valamint ugyancsak ilyen eseménynek tekintjük az új párizsi provinciális, Allanic atya, döntését, aki a meghozott konzuli döntések ellen, a királyi Államtanács helyett, a párizsi parlamenthez fordult jogorvoslatért.

Mindezen érvek alapján összességében azt mondhatjuk, hogy bár La Valette atya terve nem kellően körültekintő megvalósításával, valamint túlzottan szerteágazó pénzügyi tevékenységével olyan helyzetet teremtett, amellyel éppen a rend ellenségeinek adott

lehetőséget egy a Társaság elleni újabb támadásra, Véleményünk szerint azonban mégsem mondható ki teljes bizonyossággal, hogy tevékenysége és kizárólag az ő tevékenysége idézte volna elő a Társaság franciaországi feloszlását.

A Társaság feloszlása ugyanis – és valójában az addigi gazdasági jellegű ügy politikai üggyé válása – álláspontunk szerint sokkal inkább a párizsi előjárók döntéseinek volt köszönhető, mintsem La Valette atya tevékenységének.

Ugyanakkor az adott kor és közhangulat közepette a párizsi előjárók esetlegesen más irányú döntései ellenére ugyanúgy sor került volna a Társaság franciaországi feloszlására. Egy másik indokkal és egy másik időpontban.

BEFEJEZÉS

Dolgozatunkban La Valette atya tevékenységének vizsgálata kapcsán három témát jártunk körül.

Először is az Európán kívüli missziók megélhetésének kérdését vizsgáltuk. Vagyis azt, hogy mely tényezők befolyásolták, illetve határozták meg az Európán kívüli missziók sikeres működését.

Másodszor speciálisan a Jézus Társaság Martinique szigeti missziójának működését vizsgáltuk. Vagyis azt, hogy a misszió 1640-ben történt megalapítása óta, az azóta eltelt kb. száz év folyamán, La Valette atya színre lépéséig (1746) milyen körülmények befolyásolták és irányították működését. Illetve hogyan tudta a misszió megoldani a megélhetés kérdését.

Harmadszor pedig La Valette atya tevékenységét vizsgáltuk. Egyrészt arra a kérdésre kerestük a választ, hogy miből is állt a tevékenysége. Másrészt pedig arra a kérdésre kerestük a választ, hogy tevékenységét valójában milyen mértékig lehet kapcsolatba hozni a Társaság franciaországi feloszlásával.

Ezen célkitűzések kapcsán dolgozatunkat három nagy (bevezető) fejezetre osztottuk. A missziós tevékenység témakörére, a francia gyarmatosítás és gyarmati rendszer jellegzetességeinek témakörére, valamint Martinique szigetének témakörére. Ezekben a fejezetben a történetírás azon részterületeit vettük sorra, amelyek általános ugyanakkor összegző és széleskörű képet adnak a 18. századról, illetve a Jézus Társaság működéséről. A témakörök kiválasztásánál fontos szempont volt, hogy ne csupán az eddig ismert egyház- és politikatörténet szempontjából vizsgáljuk La Valette atya tevékenységét és a martinique-i misszió működését, hanem a lehető legszélesebb perspektívában. Ezen fejezetek vizsgálatától azt reméltük, hogy olyan ismeretekkel szolgálnak számunkra, amelyek segítenek megválaszolni a La Valette atya tevékenysége és a missziók működése kapcsán feltett kérdéseinket.

Az első csoportba azok a szempontok kerültek, amelyek a Jézus Társaság, illetve a Pápaság misszió törekvéseit és gyakorlatát mutatják be. És amelyek így jogi szempontból határozták meg az Európán kívüli missziók működésének lehetőségeit, valamint a La Valette atya számára rendelkezésre álló lehetőségeket.

A második csoportba azok a szempontok kerültek, amelyek a francia gyarmatosítás jellegzetességeit, illetve a francia gyarmati adminisztrációs rendszer kiépülését mutatják be.

Amelyek így ugyancsak jogi szempontól határozzák meg a francia gyarmatok működésének lehetőségeit, illetve határolták be La Valette atya tevékenységét.

A harmadik csoportba pedig azok a szempontok kerültek, amelyek Martinique szigetének történetével ismertetnek meg bennünket. És amelyek így alapvetően földrajzi szempontból határozzák meg La Valette atya tevékenységének jellegét.

Dolgozatunk második részében pedig, a negyedik és az ötödik fejezetben, a fent felsorolt szempontok alapján La Valette atya tevékenységét vizsgáltuk. Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy az első részben megismert jogi és földrajzi szabályzók hogyan és mennyire befolyásolták a misszió működését, és La Valette atya tevékenységét az 1746 és 1762 közötti években.

A La Valette atya tevékenysége kapcsán lefolytatott vizsgálataink alapján a következőkre jutottunk:

Európán kívüli missziók működésének és megélhetésének kérdése kapcsán azt tapasztaltuk, hogy az Európán kívüli missziók helyzete igen speciális. Alapvetően ugyanazok a szabályok vonatkoznak rájuk – az adott szerzetesrend és a pápaság részéről is – mint az európai rendházakra. Az adott szabályok megfogalmazására okot adó európai körülmények ugyanakkor nem, vagy csak erős megszorításokkal találhatók meg az Európán kívüli területeken. Így az európai szabályok helyett, bizonyos kérdésekben, gyakran a helyi adottságok és körülmények diktálta lehetőségek érvényesülnek. A helyi körülmények befolyásának érvényesülésére a legjobb példa a megélhetés kérdése.

A megélhetés kérdése úgy az európai, mint az Európán kívüli területeken véleményünk szerint a sikeres hittérítői és oktatói munka egyik előfeltétele. Az európai körülmények között, az Állam és az Egyház szoros kapcsolatából, valamint a keresztény tradíciókból következően az egyháziak megélhetésének kérdése megoldott. Az Európán kívüli, illetve a gyarmatosítás következtében európai befolyás alá került területeken azonban csak korlátozott mértékben állnak rendelkezésre azok a lehetőségek, amelyek az európai megoldás megvalósítását lehetővé tennék. Ezeken a területeken egyfelől a betelepült európai lakosság ugyanis nem rendelkezik akkora tőkeerővel, hogy egymaga biztosítani tudná a misszionáriusok megélhetését. Másfelől az uralkodó természeti körülmények nem teszik lehetővé egy európai jellegű gazdaság kialakítását.

A misszionáriusok megélhetésének biztosítására éppen ezért egy két pilléren nyugvó megoldás alakult ki. Egyrészt a patronátus joga alapján az uralkodó által folyósított rendszeres pénzügyi támogatás, másrészt az önellátásra berendezkedett nagybirtok. Ez utóbbi azonban

csak úgy tudta biztosítani a misszionáriusok megélhetését, ha az adott területre jellemző gazdálkodási módot folytatták a misszionáriusok. Ez a fajta gazdálkodási mód – a kereskedelemre vonatkozó civi és egyház törvények eltérő értelmezéséből és ezek ismeretének hiányosságából – azonban sok félreértésre adott okot. Ezt jelzik az Európán kívüli missziók működése kapcsán megfogalmazott kritikák. Elsősorban éppen az európaiak részéről. Ezek a kritikák ugyanis legtöbbször azt vetik a misszionáriusok szemére, hogy az egyházi törvények által meg nem engedett kereskedelmi tevékenységet, illetve szerzetesi mivoltukkal össze nem egyeztethető gazdasági tevékenységet folytatnak.

A Jézus Társaság Martinique szigeti missziójának működése kapcsán azt láttuk, hogy a misszió 1640-ben történt megalapítása óta a fent leírtaknak megfelelően működött. Vagyis az atyák megélhetését egyrészt az 1679-től rendszeressé váló királyi támogatás, másrészt a misszió birtokai biztosították. A misszió birtokairól befolyt bevételek alapján azt mondhatjuk, hogy a 18. század közepéig a Társaság Szél szigetek missziója a térség gazdaságilag egyik legstabilabb és legjobban prosperáló missziója volt. A térség gazdasági stabilitását ugyanakkor nagyban befolyásolta a térségre oly jellemző természeti katasztrófák. Az 1743 és 1746 közötti években bekövetkezett katasztrófák, illetve a helytelen gazdasági irányítás következtében a misszió 1746-ra, La Valette atya színrelépésének idejére, elveszítette gazdasági vezető szerepét és jelentős adósságot halmozott fel.

La Valette atya tevékenységét vizsgálva pedig arra a következtetésre jutottunk, hogy tevékenységének vizsgálatát külön kell választanunk a franciaországi feloszlásban játszott szerepének és felelősségének vizsgálatától. Álláspontunk szerint ugyanis tevékenységét csak egy bizonyos időpillanatig lehet közvetlen kapcsolatba hozni a Társaság franciaországi feloszlásával. Ezen a bizonyos ponton ugyanis felmerül az események alakításával szembeni felelősség megosztásának kérdése. Ekkor ugyanis olyan események történnek, amelyeket ugyan La Valette atya tevékenysége inspirált, ám bekövetkezésükre La Valette atyának immár semmilyen befolyása nem volt. A Társaság feloszlása – és valójában az addigi gazdasági jellegű ügy politikai üggyé alakítása – sokkal inkább a párizsi előljárók döntéseinek volt köszönhető, mintsem La Valette atya tevékenységének.

Ugyanakkor az adott kor és közhangulat közepette – esetleg egy másik indok alapján, vagy egy másik időpontban de – mindenképpen sor került volna a Társaság franciaországi feloszlására.

FÜGGELÉK

**A SZÉL SZIGETEKI JEZSUITA MISSZIÓBAN 1723-1763 KÖZÖTT
SZOLGÁLATOT TELJESÍTŐ ATYÁK**

Martinique szigete				
Név	Születési-halálozási dátum	Szél szigeteki misszióba érkezett	Feladatai	Szél szigeteki missziót elhagyta
GUILLIN, Guillaume	Sens 1688 – Saint-Pierre 1763	1723	Curé de Case-Pilot – 1724, Supérieur général – 1732.07–1740.11., 1744.01–1753.05 Admoniteur – 1753.05-	
MARCHAL, Francois	Metz 1691 – ?	1723	Curé de Carbet – 1732-1745 Ministre a Saint-Pierre – 1732-1745 Consulteur de la mission – 1745-	
BRUNY, Francois Xavier	Vizzini 1696 – Saint-Pierre 1776	1725	Curé des negres au Fort – 1728-1763	
PRIEUR, Bernard	Gascogne 1677 – Saint-Pierre 1750	1730	Prédicateur au Fort – 1730-1732 Curé du Case-Pilot – 1732-1740 Supérieur général – 1740.11-1744.01 Supérieur de la maison de Saint-Pierre – 1744.01-	1748
PIOCHET (de) Pierre Hyacinthe	Chambéry 1703-1795	1736	Curé de Case-Pilote – 1736-1737 ; 1741-1745 Curé du Carbet – 1738-1741 Procureur de la mission 1745-1746	
PRETREL, Louis Nicolas	Rouen 1705 – Saint-Pierre 1765	1738	Curé du Prêcheur – 1738-1762.05 Procureur de la mission 1762.06-1762.11. Supérieur général 1762.11-1763.09	
LA VALETTE, Antoine	Martrin 1708 – Toulouse 1767	1742	Curé des negres a la Basse-Terre (Guad) – 1742–1743 Curé du Carbet – 1743.01 – 1746.10. Procureur de la mission 1746.10-1762.03 Ministre a Saint-Pierre – 1746- Curé du Fort – 1753-1762 Supérieur général – 1753.05-1762.03	1762
* MAGLOIRE, (de -) Louis Roger	Dublin 1707 – ?	1743 (1762)	Curé du Fort – 1743-1745 (Envoyé a la Guadeloupe	

			– 1745) Curé de Fort – 1759-1761 (exilé en Europe – 1761)	1761 (1763)
DELPECH, Michel	Rodez 1696 – Saint- Pierre 1762	1744	Curé de Case-Pilote – 1745-1754 Curé de Saint-Pierre – 1755-1762	
PEYROUNY, Louis	Nonton 1716 – Saint- Pierre 1783	1745 (1760)	Frere Gestion de l’habitation de Saint-Pierre – 1751-1758 Procureur de la maison de Saint-Pierre – 1760-62	1758
*MOREAU, Joseph Gabriel	Avignon 1716 – Basse-Terre 1785	1749	Curé du Carbet – 1750- 1755 (Envoyé a la Guadeloupe – 1755)	
CATHALA, Jean- Baptiste	Carcassonne 1726 – Castelnaudary 1777	1755	Curé de Case-Pilot et de Carbet – 1756- Curé du Fort – 1762.05-	
*FAYARD, Guillaume	Isle 1713 – ?	1757	Procureur de la maison de St-Pierre – 1757-1760 (exilé a la Guadeloupe – 1760)	1760
BOUCHE, Jean- Baptise	La Carbet 1719 – ?	1763	Curé du Prêcheur 1763. 05. 04. – 1764. 10. 06.	
BOUCHE, François Hyacinthe	Le Carbet 1735 – Gros-Ilet 1774	1763	Vicaire du Fort – 1763	

Guadeloupe szigete				
Név	Születési- halálozási hely, dátum	Szél szigeteki misszióba érkezett	Feladatai	Szél szigeteki missziót elhagyta
MAGLOIRE, (de -) Louis Roger	Dublin 1707 – ?	1743	Cure de Basse-Terre – 1745- Supérieur général – 1751- 1755	1761 (1763)
MOREAU, Joseph Gabriel	Avignon 1716 – Basse-Terre 1785	1749	Supérieur général – 1755- 1763	
FAYARD, Guillaume	Isle 1713 – ?	1757	Curé des negres – 1760- 1762 Supérieur général de la Guad – 1762-1764	

A *-gal jelölt nevek Guadeloupe szigetén (is) teljesítettek szolgálatot.

A zárójelbe tett évszámok az érintett atyák Szigetekre történt második megérkezésének évszámai.

Forrás : Bernard DAVID, *Dictionnaire biographique de la Martinique (1635-1848) : le clergé*, Fort de France, Société de l’histoire de la Martinique, 1984.

LA VALETTE ATYA KÉPE AZ EGYES SZERZŐKNÉL

I. Jean-Nicolas LORIQUET S.J., Pombal, Choiseul et D'Aranda ou l'intrigue des trois cabinets. Destruction des jésuites en France. Paris, Chez Prunier Editeur, 1830, 65-67.

« [...] Cet homme entreprenant et hardi eut le malheur de n'être pas assez connu de ses supérieurs, et de passer plusieurs années dans une contrée lointaine, où il étoit difficile d'éclairer ses démarches. On l'avoit envoyé comme procureur de la maison que la société possédoit à la Martinique. Le P.Lavalette, instruit de l'état de gêne et de pénurie où étoient depuis longtemps la plupart des collèges de la société en France, faute de fondations suffisantes, forma le projet gigantesque de les mettre tous à leur aise. Il acheta, sans en prévenir son supérieur général, des terres considérables dans une petite île voisine de la Martinique ; pour les mettre en culture, il y rassembla deux mille noirs. Ces premiers frais montèrent à un million, que lui avancèrent des négocians de Lyonnais de Marseille. Dieu n'avoit point inspiré une pareille entreprise à un religieux, à un prédicateur de l'Evangile : tenter de la réaliser par emprunt d'un million, étoit un trait inexcusable de témérité. L'événement le fit voir. Au milieu des travaux de défrichement survint une épidémie meurtrière, qui emporta la plus grande partie des noirs. Cependant le terme du remboursement arrive, le procureur veut faire honneur à sa dette : il fait un second emprunt à des conditions onéreuses.

Pour comble de disgrâce, les contre-temps se succèdent, s'accumulent au lieu de s'arrêter, il continue d'emprunter et finit par se trouver chargé d'une dette énorme. Son supérieur immédiat ne pouvoit guère ignorer ce qui se passoit ; il y avoit probablement connivé, du moins par son silence, et peut-être que la honte d'avoir concouru à une si désastreuse entreprise lui ôta la force d'en informer le général de la compagnie. Quoi qu'il en soit, ce fut par les correspondances du P. Lavalette à Marseille qu'on eut en Europe les premières nouvelles du résultat de ses opérations. Aussitôt les religieux de cette ville, parmi lesquels se trouvoit le P.Rossignoli, auteur des Mémoires que nous suivons ici, en informèrent le P.Ricci, général de la compagnie. Celui-ci ne put d'abord ajouter foi à ce qu'on lui écrivoit. Il paroissoit en effet incroyable que le procureur de la Martinique se fût oublié à ce point, et qu'il ne fût parvenu à Rome aucune plainte contre lui. De nouvelles informations reçues en 1757 levèrent tous les doutes. Le P. Ricci aperçut alors la profondeur de l'abîme, et vit la plus grande activité à arrêter les progrès du mal, à prévenir une explosion.

C'est ici qu'il faut reconnoître et adorer les jugements impénétrables de la Providence. Le général dépêche un visiteur à la Martinique avec pleins pouvoirs [...] Le quatrième (visiteur) arrive enfin à la Martinique. Ce n'étoit pas un homme de caractère à se laisser donner le change, et le P. Lavalette ne trouva pas dans son esprit assez de ressources, soit pour échapper à la pénétration du visiteur, soit pour justifier auprès de lui la témérité de ses opérations, soit pour trouver et lui faire goûter le remède efficace à un si grand mal. Le visiteur mit autant de vigueur que de prudence dans la conduite de cette affaire, et finit par renvoyer le P. Lavalette en Europe. Celui-ci n'eut pas la hardiesse de se montrer en France, où il n'eût entendu que les plaintes de ses supérieurs et les cris de ses créanciers : il se retira en Angleterre, où bientôt après le général lui fit signifier son expulsion de la compagnie. »

II. Alexis de SAINT-PRIEST, Histoire de la Chute des jésuites au XVIIIe siècle (1750-1782). Paris, Librairie d'Amyot, 1844, 43.

« Le père Lavalette, hardi spéculateur doué de cette sorte d'esprit que son siècle proscrivit, mais que le nôtre adopte ; se trouvait à la tête d'un grand établissement de l'ordre à la Martinique. Il en profita pour faire des affaires, il créa une banque. Des amis jaloux, peut-être des confrères, entravèrent ses opérations. Ses lettres de change furent protestées, tant en France qu' à la Martinique. Une maison de Lyon et de Marseille déposa son bilan, accusa hautement de sa déconfiture le jésuite négociant et incrimina la société tout entière comme solidaire d'un de ses membres. »

III. Dom Robert LEMOINE, L'Epoque moderne (1563-1789). Le monde des religieux in : Gabrile LE BRAS – Jean GAUDEMET, Histoire de Droit et des Institutions de l'Eglise en Occident, Paris, Edition Cujas, 1995, tome XV/2, 143.

« En France, le krach financier du P. Lavalette, supérieur de la Martinique, provoqua un grave scandale. Afin d'alimenter les finances de sa maison, le père s'était risqué, selon toute vraisemblance avec l'autorisation de ses supérieurs, à des opérations commerciales qui avaient abouti à une sorte de monopole du commerce maritime avec l'île. Or, entre 1755 et 1763, au cours de la guerre maritime qui fut funestre à la France, les Anglais s'emparèrent de tous nos navires et de leurs cargaisons. Il s'ensuivit une faillite de plusieurs millions, qui fit sensation. Les créanciers, armateurs de Marseille, en rendirent responsable la province de France. »

IV. Paul DUDON S.J., De la suppression de la compagnie de Jésus (1758-1773) in : Revue des questions historiques (132) 1938, 85.

« Et puis, il y a l'affaire Lavalette et ses multiples répercussions. A la Martinique, le P. Antoine Lavalette fut homme de négoce plus qu'apôtre. Cet Aveyronnais hardi et tenace avait rêvé d'immenses exploitations agricoles ; et pour les soutenir malgré des circonstances contraires, il n'avait pas hésité à contracter de lourdes dettes, à l'insu de ses supérieurs. Lorsque le P. Jean-François de la Marche, nommé visiteur par le général, rejoindra le coupable, il le condamnera sévèrement, et celui-ci signera un aveu édifiant de sa faute (25 avril 1763).

Mais, à cette date, les dés sont jetés déjà. L'un des prêteurs, la maison Lioncy de Marseille, fait banqueroute (19 février 1756) ; les créanciers de la faillite ont assigné le P. de Sacy, procureur à Paris de la mission des Antilles, la maison Brou de Nantes a fait de même. A la première nouvelle du désastre martiniquais, le P. de Sacy avait payé une partie des dettes, il offrit en gage, pour le reste, tous les biens de la Mission, dont la valeur dépassait de beaucoup les sommes dues. »

V. Alfred BOURGUET, Une négociation diplomatique du duc de Choiseul relative aux jésuites (1761-1762) in: Revue d'Histoire Diplomatique (2) 1902, 161-162.

« La Société de Jésus était alors aux prises avec les difficultés de tous genres que lui valaient les opérations commerciales effectuées par le Père de La Valette. Celui-ci, envoyé par l'ordre à la Martinique en 1743, avait si rapidement manifesté ses talents qu'en 1747 il fut nommé supérieur de la mission de cette île. Devenu en 1753 supérieur des missions des îles Sous le Vent, il acquit en 1755 le titre de « visiteur général » et « préfet apostolique » dans ces contrées. C'est alors qu'il se livra à des entreprises industrielles ou financières qui donnèrent d'admirables résultats.

« Quel homme rare ! » disait de lui le Père de Sacy.

Parmis ses correspondants se trouvaient les frères Lioncy, de Marseille, qui avaient accepté pour plus de trois millions et demi de lettres de change que le père La Valette avait tirées sur eux. On était alors en plein guerre de Sept ans et un envoi de deux millions de livre qu'il faisait en Europe ayant été intercepté par les Anglais, le crédit des frères Lioncy fut immédiatement atteint. Pour empêcher leur chute, ils demandaient un secours de quatre ou cinq cent mille livre aux supérieurs des Jésuites de France. Ceux-ci eussent été bien avisés de leur venir en aide ; mais ils prétendirent ne pas pouvoir le faire. »

VI. Aristide DOUARCHE, Etude historique sur la banqueroute de P. Lavalette et la destruction des jésuites au XVIIIe siècle, Bourges, Imprimerie commerciale, 1880;16-20.

« Un Jésuite banqueroutier ! quel spectacle singulier, bien fait pour piquer et surexciter la curiosité publique ! Ce Jésuite avait donc mis en oubli le vœu de pauvreté ; il avait foulé aux pieds les prescriptions les plus formelles de son Institut ; il avait méconnu les lois canoniques et civiles interdisant le commerce à tous ceux qui sont engagés dans les liens de la profession religieuse.

Cependant de fait étrange, cette sorte de nouveauté était loin d'être sans précédents. A diverses reprises, les Jésuites avaient été accusés et convaincus de se livrer à un commerce public et à un trafic scandaleux. Qu'il nous suffise de citer le témoignage du vénérable dom Jean de Palafox. [...] La banqueroute du P. Lavalette réveilla, pour ainsi dire, tous les anciens griefs, toutes les anciennes accusations contre le trafic des Jésuites, en leur donnant une nouvelle force.

Antoine de Lavalette peut être considéré comme le plus habile homme de commerce de son ordre. Il joignait aux connaissances les plus étendues, à une assiduité infatigable, à la promptitude de l'expédition, l'art de captiver les esprits, d'inspirer la confiance. Envoyé d'abord à la Martinique comme simple curé du canton de Carbet, il devint ensuite Procureur de la Maison, et fut ainsi mis en situation de déployer un rare talent et une merveilleuse aptitude pour l'administration, ce qui lui valut d'être nommé successivement Supérieur général, Visiteur général et Préfet apostolique des Missions aux Iles-du-Vent.

Tout d'abord, un succès complet couronna les efforts du P. Lavalette. Il construisit assez de maisons dans la ville de Saint-Pierre pour en former la plus belle rue ; il se fit céder dans l'île de la Dominique un terrain de trois lieues de long sur une lieue de large, qu'il couvrit d'une multitude de nègres achetés à très-bas prix, à l'aide de la contrebande. Il recueillit et fabriqua le manioc, le café, le cacao, les sucres et autres denrées coloniales.

Mais ce fut surtout dans les combinaisons de banque qu'il fit preuve d'une habilité incomparable et d'un véritable génie commercial. Comme l'argent de France avait cours à la Martinique avec une valeur d'un tiers en sus environ, les colons qui avaient des fonds à faire

passer en France se gardaient bien d'envoyer des espèces, qui auraient subi une dépréciation considérable ; ils expédiaient des denrées destinées à être revendues, de manière à n'éprouver qu'une perte bien moindre. Le P. Lavalette fit ses calculs et proposa hardiment aux colons de prendre leurs valeurs au pair, s'ils voulaient accepter des lettres de change à longue terme sur la France, deux ou trois ans par exemple. Beaucoup se laissèrent tenter. Les lettres de change furent payées avec une rigoureuse exactitude à Paris par le P. de Sacy, Procureur général des Missions de l'Amérique, ce qui inspira une confiance absolue et établit un crédit illimité au profit du P. Lavalette. [...]

C'est ainsi que le P. Lavalette attira à lui tous les capitaux de la Martinique, et devint peu à peu le seul grand négociant et l'unique banquier des Antilles. Il achetait toutes les productions du pays au prix qui lui convenait ; d'où un véritable monopole, qui souleva bientôt les plaintes et les réclamations d'un grand nombre de colons.

La prospérité du Procureur des Jésuites, subit alors une première éclipse : le gouvernement français instruit de ses opérations commerciales s'en émut et ordonna à ses supérieurs de le rappeler et de le mander à Paris, pour rendre compte de sa conduite. Le P. Lavalette se prépara à obéir : il confia le soin de continuer son négoce à deux associés, Coen et Gautier, l'un juif et l'autre protestant ; et il s'embarqua pour la France, en assurant que sous peu il serait de retour.

Arrivé à Paris, il n'eut pas de peine à faire admettre ses explications par ses supérieurs, le P. de Sacy, Procureur général des Missions, et le P. Forestier, provincial de France, qui étaient ses correspondants et par suite ses complices. Loin de le blâmer, ceux-ci lui prodiguèrent les éloges les plus flatteurs et les plus vifs encouragements. Il n'avait plus qu'à se justifier auprès du gouvernement français ; à cet effet, il produisit certaines lettres de complaisance délivrées, grâce à des sollicitations importunes, par les personnages officiels de l'île, et attestant qu'il ne s'était point livré au commerce, mais qu'il avait vendu simplement les denrées provenant de la Société de Jésus. Ce système de défense réussit à merveille. Après un an de démarches et d'intrigues, le P. Lavalette était autorisé à reprendre ses fonctions ; il revenait triomphant à la Martinique. »

VII. Carlos SOMMERVOGEL S.J., Bibliothéque de la Compagnie de Jésus. Bibliographie, Paris-Bruxelles, A.Picard-O.Schepens, 1893, tome IV., 1576.

« et partit (Lavalette) en 1742 pour la Martinique, où il devint supérieur général en 1753. Il s'engagea dans des speculations commerciales que ses supérieurs réprouvèrent de la manière la plus formelle, mais qui servirent efficacement la haine de nos ennemis pour détruire notre Ordre en France. »

VIII. MICHAUD, Biographie Universelle Ancienne et Moderne. Paris, Ch. Delagrave et Cie, 394.

« En 1754, le P. Antoine fut nommé supérieur général de toutes les missions de l'Amérique méridionale formant partie de l'assistance de France. Il paraît que dans les premiers moments i fut accusé à Paris d'avoir voulu faire le commerce contrairement aux lois. Alors M. de Rouillé, ministre de la marine, expédia l'ordre d'envoyer en France le P. Lavalette, pour qu'il répondit à cette accusation. Le Père donna des explications ; M. de Bompar, commandant et M. Hurson, intendant de la Martinique, prirent hautement sa défense. Cette fois l'affaire fut assoupie ; mais, s'il n'y avait encore rien de vrai dans l'accusation, toujours était-il certain que la qualité seule de jésuite paraissait exciter

directement le haine de ceux qui avaient dénoncé un membre de cette compagnie. [...] La conduite d'Antoine de Lavalette devint le prétexte d'une nouvelle persécution contre son ordre. Ce Père, déjà accusé, mais remis en grâce, séjournait depuis plusieurs années dans une contrée lointaine où il était difficile à ses supérieurs d'éclairer ses démarches. Revêtu d'un double titre qui concentrait presque toute l'autorité entre ses mains, il s'était laissé séduire par l'idée flatteuse de rétablir les affaires domestiques de la mission, depuis longtemps grevée de dettes. Il faut bien croire ici qu'il y avait quelque chose de vrai dans la première accusation [...]. »

IX. Bernard David sac, Dictionnaire biographique de la Martinique (1635-1848). Le clergé. Fort de France, Société d'histoire de la Martinique, 1984, tome II., 163-164.

« Le Père Guillin, supérieur général, fait appel au jeune et dynamique curé du Carbet pour administrer le temporel de la Mission. [...] Le procureur échaffaude un plan audacieux [...] sans avoir sollicité l'autorisation de ses supérieurs majeurs. [...] Pour trouver l'argent nécessaire à ses lourdes dépenses, le Père Lavalette emprunte. [...] S'ajoute à cela un trafic de pièces d'or portugaises achetées sur le territoire métropolitain, et revendues avec bénéfice dans l'île. Grâce à ces procédés l'argent ne manque pas, les dettes par contre s'amplifient.

Les entreprises démesurées du Père Lavalette ne tardent pas à entraîner des soupçons et des dénonciations. Il est accusé à plusieurs reprises de commerce étranger, en contravention avec les lois du royaume. »

X. E. Preclin – E. Jarry, Les luttes politiques et doctrinales aux XVIIe et XVIIIe siècles in: Augustin Fliche–Victor Martin, Histoire de l'Eglise depuis les origines jusqu'à nos jours. Bloud & Gay, 1956, 19/2, 690-691.

« Le supérieur de l'île de la Martinique, le P. Antoine Lavalette arrivé à Saint-Domingue en 1743, devint supérieur général des missions de la Compagnie aux Antilles avec juridiction sur la Guadeloupe, la Martinique, la Grenade et les îles voisines. Les biens de ces missions étaient mal administrés, faute de responsables comptétents. Le P. Lavalette, méridional charmeur, impétueux, agité, qui voyait grand, voulut rénover la gestion de ses confrères.

Dans l'ensemble, les années de « paix rongée » furent favorables à la production des plantations. De nombreuses dettes furent payées. Depuis 1752, les frères Lioncy de Marseille payaient les créanciers du P. Lavalette et se couvraient par la vente des denrées des missions.

Mais les ennemis du Père se plaignirent au secrétaire d'Etat Rouillé qui, après enquête, fit rappeler le P. Lavalette sous prétexte honnête. Le Père obéit, se justifia à Paris et obtint son retour à la Martinique. Mais, dans la capitale, il avait fait des adversaires. A ceux qui l'appuyaient comme les PP. Le Forestier; de Sacy, s'opposaient avec Rouillé et Machault des jésuites comme les Pères Griffet et Claude Frey de Neuville. De retour aux Antilles, Lavalette paraît avoir manqué de prudence. Les circonstances lui furent également défavorables : il ne put faire face à ses échéances.

Ce qui mit les Lioncy dans la nécessité de faire une banqueroute de deux millions et demi à trois millions de livre, mal évitée par un effet de un million adressé à un autre jésuite le P. de Sacy. Les Lioncy frères et Gouffre, porteurs de cet effet, le virent protester. »

**XI. J. Créteineau-Joly, Histoire religieuse, politique et littéraire de la Compagnie de Jésus.
Paris, Jacques Legoffre et Cie, 1850, tome V.; 190-194.**

« Antoine de Lavalette résidait à la Martinique en qualité de supérieur général. [...] le Jésuite, témoin de l'état de pénurie auquel étaient réduits les Missionnaires, conçut le projet d'y remédier. [...] La carrière des Missions allait à son caractère entreprenant, il la remplit pendant de longues années ; puis en 1753, il fut tout-à-coup dénoncé au gouvernement comme se livrant à des actes de négoce. [...] Toutes attestaient que Lavalette n'exerçait aucun négoce prohibé. Il était aimé à la Martinique, il s'y rendait utile ; on jugea convenable de l'y renvoyer. Ce fut peut-être une faute, car dans ces matières le soupçon seul vaut preuve contre un Jésuite. La faute commise, le Père Lavalette devait renoncer à tout commerce illicite, s'il en avait entrepris déjà, ce qui paraît improbable, ou ne pas se laisser tenter par son caractère. Il ne sut point se tenir dans la réserve qu'une pareille leçon lui imposait. [...] Celle de Saint-Pierre (maison) de la Martinique avait une dette de 135,000 livre tournois. Afin d'améliorer les terres et de les mettre en valeur, il songea à donner une plus large extension à l'agriculture. Il acheta des nègres ; il multiplia ses engagements ; il devint en peu de temps le plus intelligent et le plus téméraire des colons. Sa prospérité égala son audace. Il avait fait appel au crédit, d'abondantes récoltes couronnèrent ses espérances ; elles lui permirent d'éteindre une partie des dettes, ou de faire face aux emprunts par lui contractés. [...]

A son retour à la Martinique, Lavalette réalisa les grands desseins que son imagination avait si longtemps caressés. Ce ne fut plus seulement sur les provenances des biens de la maison qu'il voulut opérer, ses instincts de spéculateur s'étaient développés, il réalisa l'achat de terres immenses à la Dominique. [...] Il entra dans une voie périlleuse ; il y entra sans l'appui de ses supérieurs ; sachant d'une manière certaine que cet appui lui serait toujours dénié ; mais fort de son activité, Lavalette s'étourdissait sur l'avenir. Concentrant dans ses mains tous les pouvoirs, séparé de la métropole par l'Océan, il n'avait à redouter aucune surveillance importune. [...] Lavalette avait tout prévu, tout, excepté la guerre. [...] Les jésuites de Marseille sont enfin prévenus : ils font part à Le Forestier, Provincial de France, alors à Rome, et au chef de l'Ordre, des malversations de Lavalette. Il fut décidé que l'on chercherait tous les moyens d'étouffer cette affaire. [...] mais, à Paris, les Pères investis des pouvoirs du Provincial s'opposent à cet emprunt (père de Sacy est autorisé à emprunter deux cent mille francs) : ils veulent, et c'est une version inédite que nous indiquons sans la discuter, ils veulent que Lavalette dépose son bilan, qu'il fasse banqueroute, afin que l'odieux de ces pirateries retombe sur le gouvernement anglais. »

SZEMELVÉNYEK A JÉZUS TÁRSASÁGOT MŰKÖDÉSE KAPCSÁN ÉRT KRITIKÁKBÓL

1. Ismeretlen szerző, *Lettre à l'auteur de l'article Jésuite dans le Dictionnaire Encyclopédique ou Compte Rendu de cet article*, 1766, 178-180.o.

„A jezsuiták 1646-ban Sevilla-ban csalárd banksődöt csináltak, nyomorba döntve több családot is”;

„Nagy Péter cár mivel nem látott más módot személyes biztonsága garantálása és országa békéjének megőrzésére 1723-ban kiűzte a jezsuitákat országából.”

2. Jean Louis Jolivet, *Secret du gouvernement jésuitique ou abrégé des Constitutions de la Société de Jésus*, *Lettre à M. Le Duc de ***, 1761, 150-152.o.

„Alighogy atyáink letelepedtek a Francia Királyságban, a Clermont-Ferrand-i szegények vezetői, akik vitatták a város püspöke, Monsieur Duprat által a Társaságnak adott örökséget, állították, hogy atyáink kereskedőkkel, bankárokkal és másokkal tárgyalnak ezen állítólagos vallás [a katolicizmus] fenntartásáról.”

„1594-ben a Párizsi Egyetem, amely a [Jézus Társaság] kiűzését kérte, azt vetette a szemükre, hogy kereskedelemmel foglalkoznak az Indiákon és hivatkoztak a tényekre. Ugyanezen Egyetem 1644-ben bemutatott egy szerződést, amelyet az atyák kötöttek Dieppe város néhány kereskedőjével, és amely arról szólt, hogy az atyák egy Új-Franciaországba tartó hajó rakományának felében érdekeltek voltak. A szerződés 1611-ben kötött.”

„[A jezsuiták] megkapták XIII. Gergely pápától a Japánban való kizárólagos prédikálás jogát (1585) vagy azt is mondhatnánk, hogy inkább a kereskedelem jogát. A Japánban történő igehirdetésre vonatkozó bullát VIII. Kelemen pápa módosította, lehetővé téve ott más szerzetesrendeknek is az evangelizációt, a Társaság tevékenységéről Boldog Sotele minorita szerzetes számolt be, aki egy VIII. Orbán pápához írt hosszú levelében, 1624-ben leleplezte az atyák botrányos kereskedelmi tevékenységét és egekbe kiáltó uzsoráskodását.”

„1647-ben Dom Jean Palafox, Angelopolis püspöke azt írta X. Ince pápának, hogy hatalmas gazdagságot talált a jezsuiták keze között, akiknek hat nagy cukorfinomítójuk van.”

„A nemrégiben a Spanyol királynak, a Mexiko-i és a Puebla de los Angeles-i káptalanok által benyújtott panasz adja a jezsuiták szerzetesi szegénység iránti fogékonyságának utolsó példáját. A Carthagenában és Quitoban föllállított nyilvános bank olyan jól példázza ezt a fajta jezsuita szegénységet és annak a kereskedelemre való káros hatását, hogy az Indiák Tanácsa kénytelen volt gátat szabni a pénzhétség ezen áradatának és megtiltani a Jézus Társaságának, hogy hajói és üzletei legyenek.”

„1699-ben IX. Kelemen pápa megújította a VIII. Orbán pápa által, a misszionáriusok kereskedelmi tevékenysége tárgyában kiadott bulla rendelkezéseit. Mi volt az oka a megújított tilalomnak? A Szentszék által Kínába és a szomszédos királyságokba küldött apostoli helynök olyan lesújtóan részletes leírást adott a Társaság kereskedelméről, hogy a pápának emlékeztetnie kellett [őket] elődei rendelkezéseire. A jezsuiták ideig-óráig tiszteletben is tartották a Vatikán haragját, de hamarosan elfelejtették a vihart. Tizenhárom évvel később, Philippe Pardo manilai püspök kénytelen volt – jogi információk birtokában – még egyszer emlékeztetni őket a szent kánonokban foglaltakra, és véget vetni kereskedelmi tevékenységüknek ezen a szigeten.”

TÁBLÁZATOK

1, A martinique-i misszió elöljárói és gazdasági igazgatói (1732-1762)

Elöljáró		Gazdasági igazgató	
? – 1732	Lebrun atya		
1732–1740	Guillin atya		
1740–1743	Prieur atya		
1744–1753	Guillin atya	1745–1746	Piochet atya
1753–1762	La Valette atya*	1746–1762	La Valette atya
1761–1763	Guillin atya **		

* 1753 novembere –1755 májusa között, **La Valette** atya franciaországi tartózkodása idejére ismét Guillin atya vette át a misszió gazdasági és lelki irányítását

** De la Marche vizitátor atya 1761 októberi Guadeloupe-i megérkezése után, biztos lévén La Valette atya kereskedelmi tevékenységében, leváltotta és helyére újfent **Guillin** atyát nevezte ki.

2, A Párizsi (franciaországi) provincia elöljárói és gazdasági igazgatói (1743-1762)

Elöljáró		Gazdasági igazgató	
1743-1749	P.C. Frey de Neuville atya*		
1752.dec.25.-1756. ápr.16.	M.G. Le Forestier atya**		
1756. ápr.16.-1759	P.C. Frey de Neuville atya	1756-1762	A. de Montigny atya
1759.okt.27.-1760. szept.7.	M.J.-J. Allanic atya		
1760.dec.13- 1762.aug.6.	E.de la Croix atya		

* **Pierre Claude Frey de Neuville** 1749-1753 valamint 1759-1762 a párizsi rendház legfőbb elöljárója. 1753-1756 a Párizsi Provincia tanácsosa (*consulteur*)

** **Mathurin Germain Le Forestier** elöljárói tisztsége lejártá után Rómában látta el a provincia számlakönyveinek felügyelői (*réviseur*) tisztét.

3, A Párizsi Provincia előljárói és a közép-amerikai missziók gazdasági igazgatói (1743-1762)

Előljáró		Közép-Amerikai missziók gazdasági igazgató	
1743-1748	de Neuville atya	1743-1761	D. de Sacy atya
1752-1756	Le Forestier atya		
1756-1759	de Neuville atya		
1759-1760	Allanic atya		
1760-1762	de la Croix atya	1761-1762	J.P. Gattin*
		1761-1762	H.Griffet*

* **Jean-Pierre Gattin** a közép-amerikai missziók gazdasági igazgatói tiszte mellett 1761-1762-ben H. Griffet atya megbízottja is volt.

** **H. Griffet** 1761-1762-ben az öt provinciából álló francia asszisztencia gazdasági igazgatói tiszttét látta el. Egyébként a királyi udvar népszerű prédikátora. Claude Frey de Neuville atyával La Valette atya tevékenységének ellenzője.

4, Jézus Társaság rendfőnökei (1540-1773)

1541. ápr.19.- 1556. júl. 31.	Loyolai Szent Ignác
1558. júl. 2.- 1565. jan. 19.	Diego Laynez
1565. júl. 2. – 1572. okt. 1.	Borgia (Szent) Ferenc
1573. ápr. 23. – 1580. aug. 1.	Everard Mercurian
1581. febr. 19. – 1615. jan. 31.	Claudio Acquaviva
1615. nov. 15. – 1645. febr. 9.	Muzio Vitelleschi
1646. jan. 7. -1649. jún. 8.	Vincenzo Carafa
1649. dec. 21. – 1651. jún. 17.	Francesco Piocolomini
1652. jan. 21. – 1652. márc. 12.	Luigi Gottifredi
1652. márc. 17. – 1664. júl. 31.	Goswin Nickel
1664. júl. 31. – 1681. nov. 26.	Giovanni Paolo Oliva
1682. júl. 5. – 1686. dec. 12.	Charles de Noyelle
1687. júl. 6. – 1705. okt. 27.	Tirso González
1706. jan. 31. – 1730. febr. 28.	Michelangelo Tamburini
1730. nov.30. – 1750. nov.19.	Frantisek Retz
1751. júl.4. – 1755. máj. 4.	Ignatzio Visconti
1755. nov. 30. – 1757. okt. 2.	Luigi Centurione
1758. máj. 21. – 1773. aug. 16.	Lorenzo Ricci

5, Pápák (1541-1823)

1471-1484	IV. Sixtus	1605	XI. Leó
1484-1492	VIII. Ince	1605-1621	V. Pál
1492-1503	VI. Sándor	1621-1623	XV. Gergely
1503	III. Piusz	1623-1644	VIII. Orbán
1503-1513	II. Gyula	1644-1655	X. Ince
1513-1521	X. Leó	1655-1667	VII. Sándor
1522-1523	VI. Hardián	1667-1669	IX. Kelemen
1523-1534	VII. Kelemen	1670-1676	X. Kelemen
1534-1549	III. Pál	1676-1689	XI. Ince
1550-1555	III. Gyula	1689-1691	VIII. Sándor
1555	II. Marcell	1691-1700	XII. Ince
1555-1559	IV. Pál	1700-1721	XI. Kelemen
1559-1565	IV. Piusz	1721-1724	XIII. Ince
1566-1572	V. Piusz	1724-1730	XIII. Benedek
1572-1585	XIII. Gergely	1730-1740	XII. Kelemen
1585-1590	V. Sixtus	1740-1758	XIV. Benedek
1590	VII. Orbán	1758-1769	XIII. Kelemen
1590-1591	XIV. Gergely	1769-1774	XIV. Kelemen
1591	IX. Ince	1775-1799	VI. Piusz
1592-1605	VIII. Kelemen	1800-1823	VII. Piusz

Szántó, Konrád, A Katolikus Egyház története, Ecclesia, Budapest, 1988, 3/1-2 kötet

6, A Martinique szigetén működött tisztségviselők (1635-1777)

a, a gyarmatosító társaságok időszaka (1635-1674)

Kormányzó (1635-től)		Általános helytartó (1638-tól)	
1635-1636	Pierre Beslain d'Esnambuc		
1636	Jacques Dupont		
1637-1658	Jean du Parquet		
1658	Madame du Parquet (Madame Dyel)		
1658-1662	Adrien Dyel de Vaudroques		
1663-1664	Adrien-Jacques Dyel de Clermont	1663-1665	De Tracy
1665-1667	Robert de Chlodoré	1665-1669	De la Barre lovag
1667-1672	Francois Roolle de Loubiere	1669-1676	De Baas márkí
1672-1679	Antoine de Sainte-Marthe		

b, a közvetlen királyi adminisztráció időszaka (1674-1777)

Kormányzó (1674-től)		Intendáns (1679-től)	
1677-1688	comte de Blenac	1679-1682	Patoulet
		1682-	Bégon
1690-1692	D'Eragny		
1692-1696	De Blénac		
1696-	D'Amblimont	1695-1701	Robert
1708	Machault	1708	Vaucresson
1717	De la Varenne		
1717-1728	Chevalier de Feuquiere		
1728-1744	Jean-Charles Bochart, marquis de Champigny		De la Croix
1745-1750	marquis de Caylus		
1750-1757	Maxim de Bompar	-1753 1755-	Hurson Givry
1757-1761	Francois de Beauharnais, marquis de Beaumont	1755-	Givry
1761-	Louis-Charles Le Vassor de la Touche		Le Mercier de la Riviere
1762	Angol kormányzó		
1763-	Marquis de Fénelon	1764-1771	Louis de Thomassin
1765-1771	Victor-Thérèse Charpentier, Comte d'Ennery	1771-1777	Philippe-Athanase Täscher
1772-1776	Vital-August de Grégoire, Comte de Noziere		
1776-1777	Robert d'Argout		

7, Tengerészeti és Gyarmatügyi miniszterek (1626-1770)

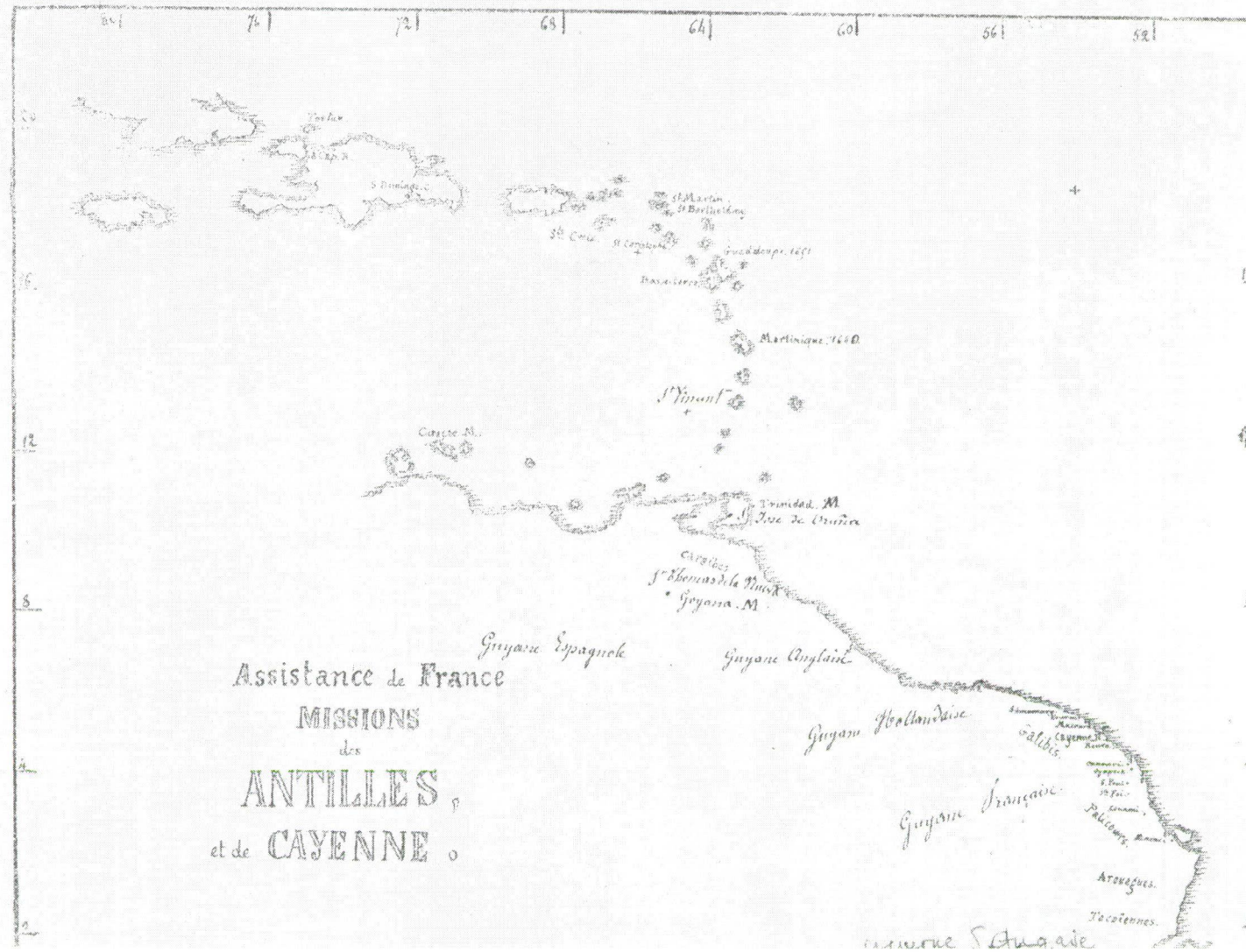
Ponant tengerészet (1626-1669)		Levant tengerészet (1626-1669)	
1626-1628	Nicolas Poitier, Sieur d'Ocquerre	1626-1630	Charles de Beauclerc, Sieur d'Acheres
1628-1632	Claude Bouthillier, Sieur de Pont	1630-1636	Abel Servien, Marquis de Sablé
1632-1643	Léon Bouthillier, Comte de Chavigny	1636-1643	Francois Sublet desNoyers
1643-1663	Henri-Auguste Loménie, Comte de Brienne	1643-1662	Michel le Tellier
1663-1669	Hugues de Lionne	1662-1669	Francois-Michel le Tellier, Marquis de Louvois
Egységes Tengerészeti Minisztérium 1669-			
1669-1683	Jean-Baptiste Colbert		
1683-1690	Jean-Baptiste Colbert, marquis de Seignelay		
1690-1699	Louis Phélypeaux, comte de Pontchartrain		
1699-1715	Jérôme Phélypeaux, comte de Pontchartrain		
1715-1722	Joseph-Jean-Baptiste Fleuriau, sieur d'Armenonville		
1722-1723	Charles-Jean-Baptiste Fleuriau d'Armenonville, comte de Morville		
1723-1749	Jean-Frédéric Phélypeaux, comte de Maurepas		
1749-1754	Antoine-Louis Rouillé, comte de Jouy		
1754-1757	Jean-Baptiste de Machault d'Arnouville		
1757-1758	Francois-Marie Peirenc de Moras		
1758	Claude-Louis Massiac		
1758-1761	Nicolas-René Berryer		
1761-1766	Étienne-Francois de Choiseul, duc de Stainville		
1766-1770	César-Gabriel de Choiseul, duc de Praslin		
1770	Joseph-Marie Terray		

KÉPMELLÉKLETEK

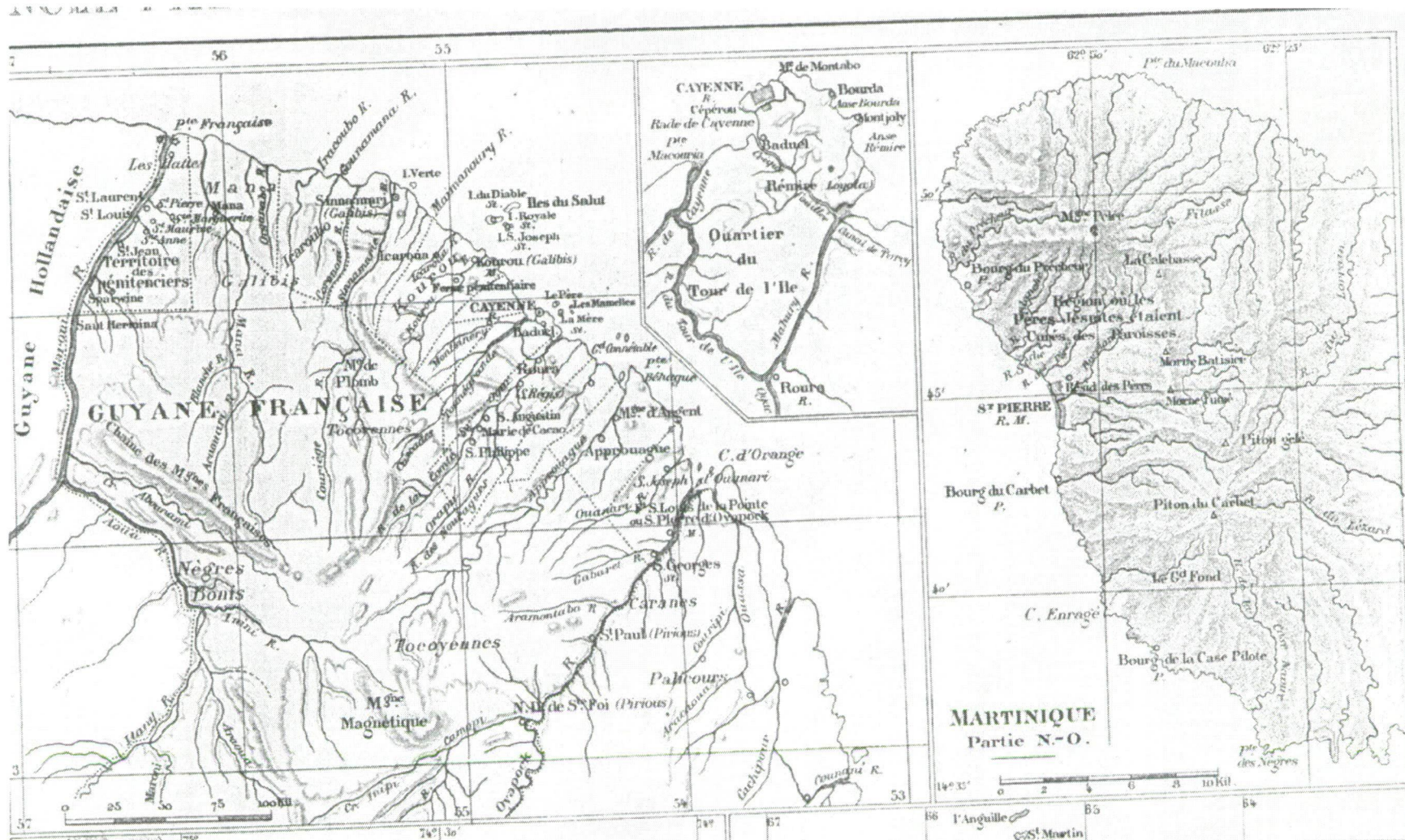
1. kép: Martinique szigete (Lavigne Sainte Suzanne, M. de, La Martinique au premier siècle de la colonisation (1635-1742), Nantes, Imprimerie Cahntreau et C.ie, 1935.)

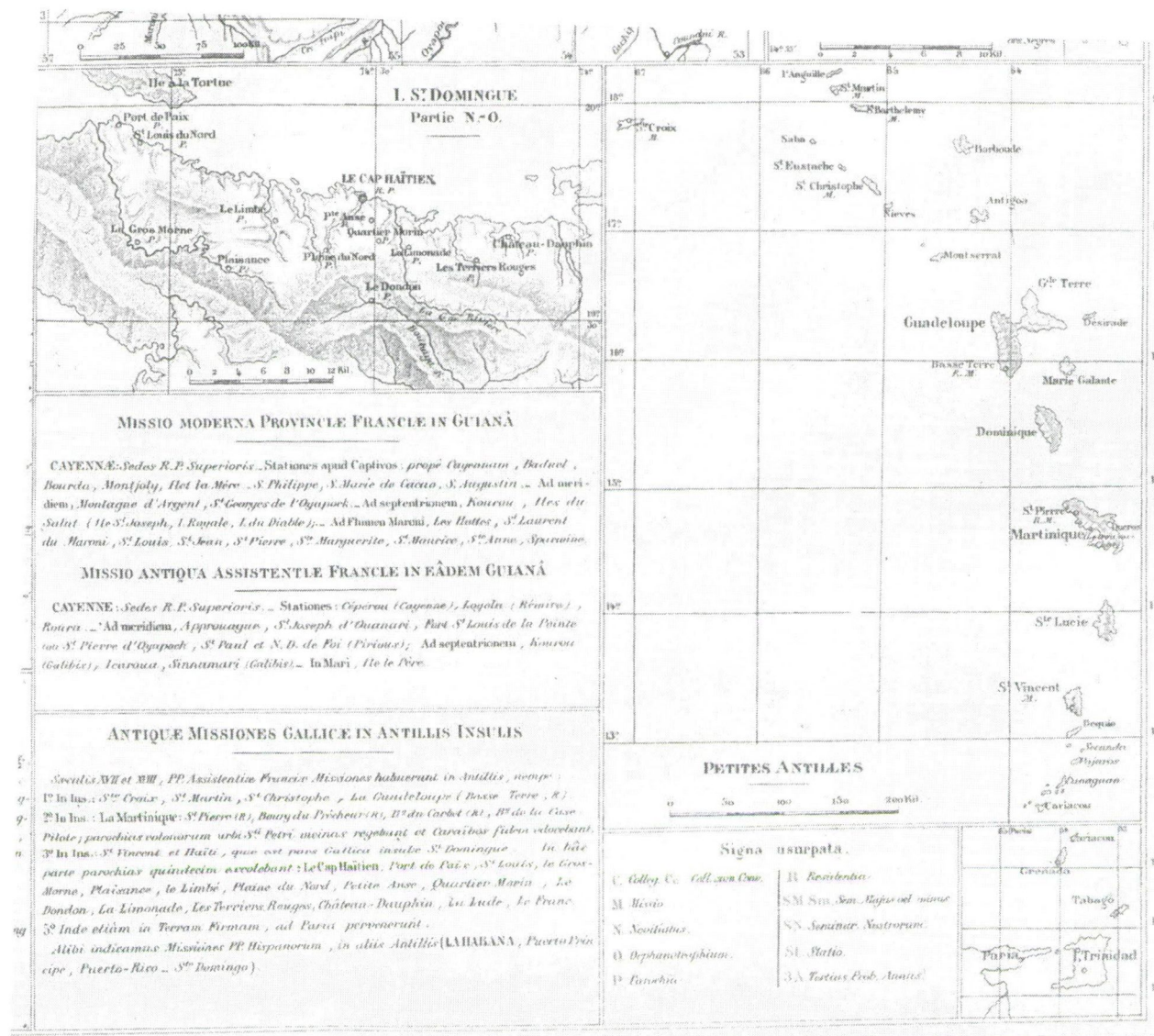
2. kép: Az antilláki jezsuita misszió (Pfister, L. S.J., *Cartes des Provinces et Missions de la Compagnie de Jésus*, 1866.)

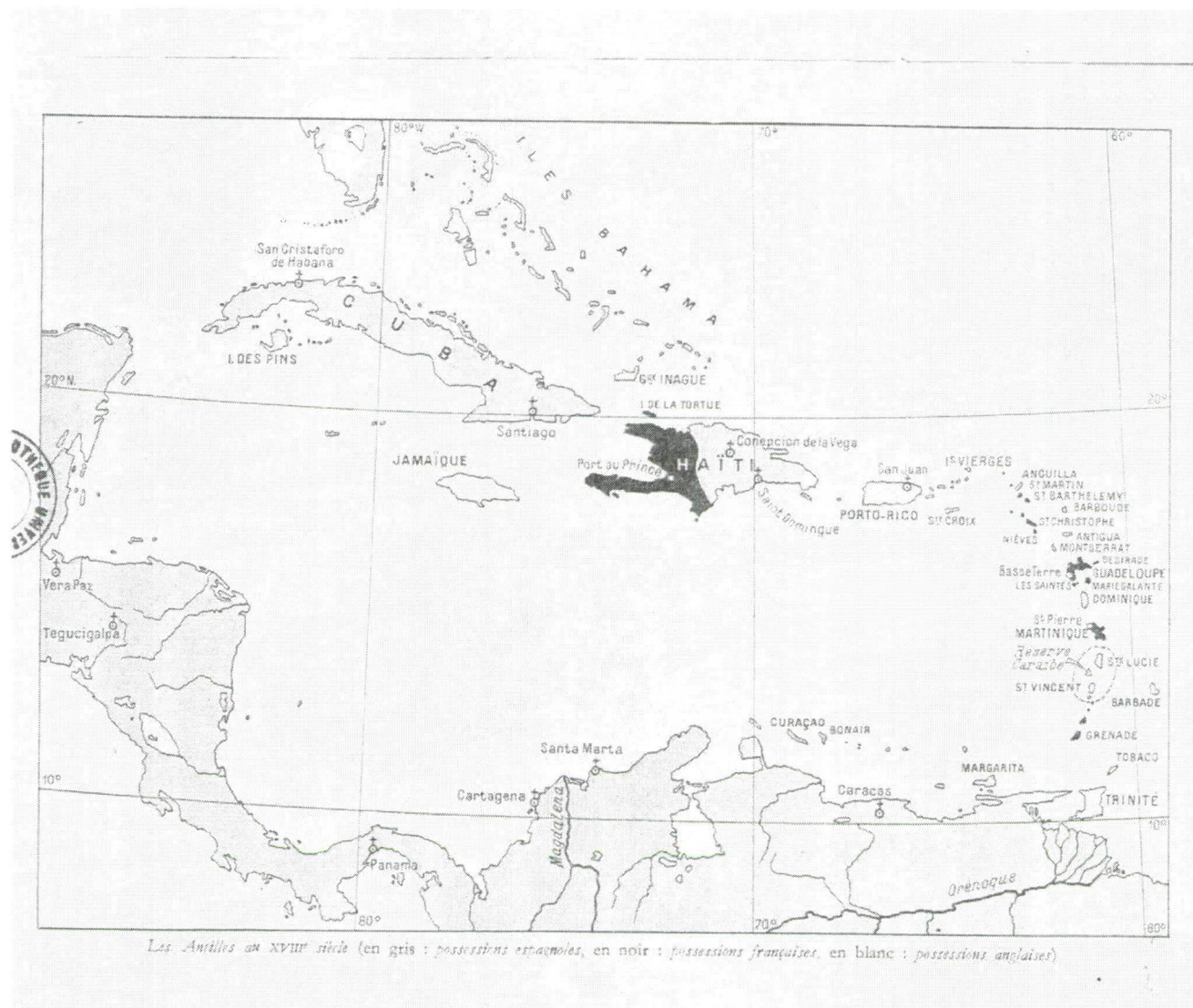

3. kép :Martinique szigete (Carrez, L. S.J., Atlas Geographicus Societatis Jesu, Paris, Georgium Colombier, 1990.)

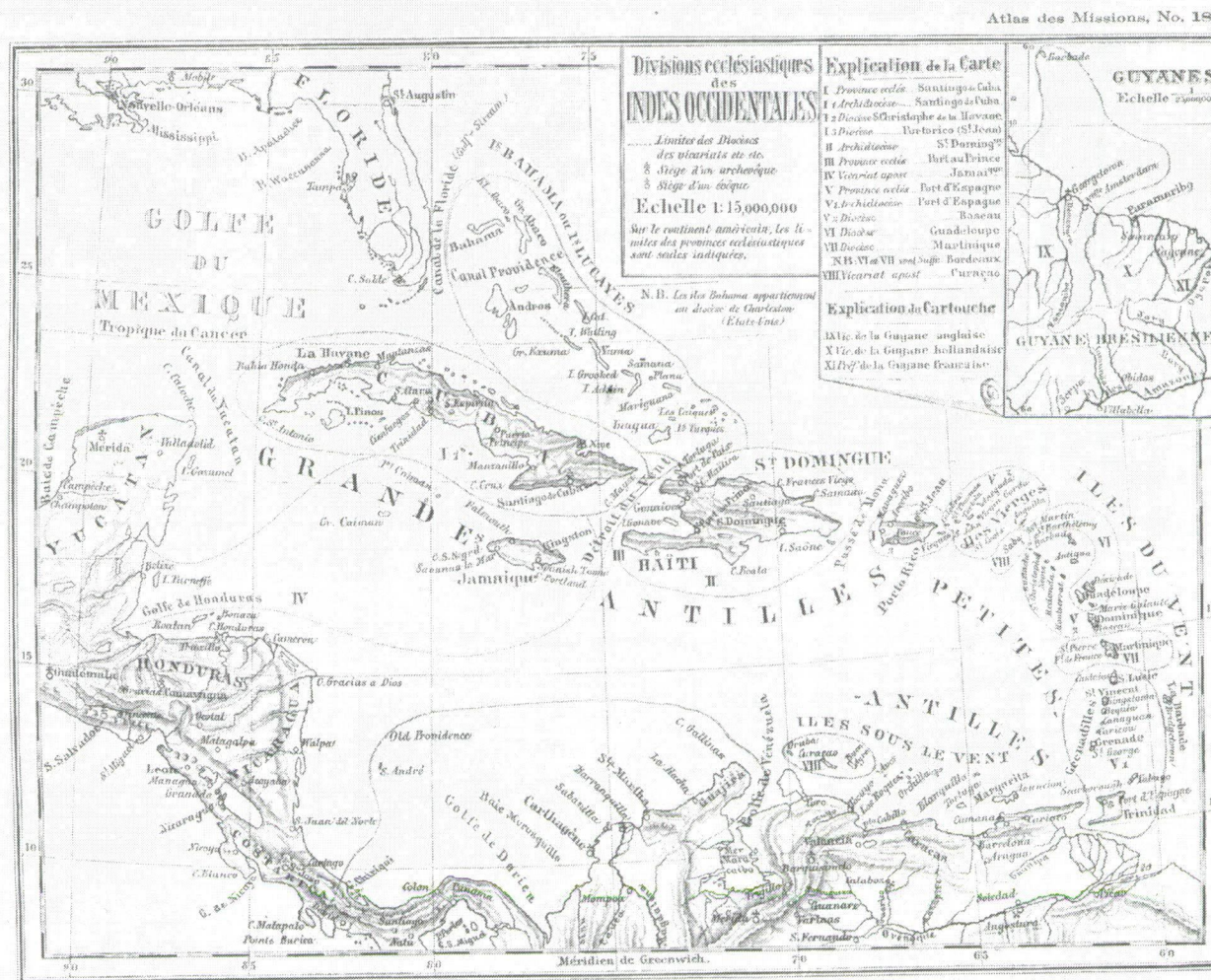

4.kép :A kis-antilláki misszió ((Carrez, L. S.J., Atlas Geographicus Societatis Jesu, Paris, Georgium Colombier, 1990.)

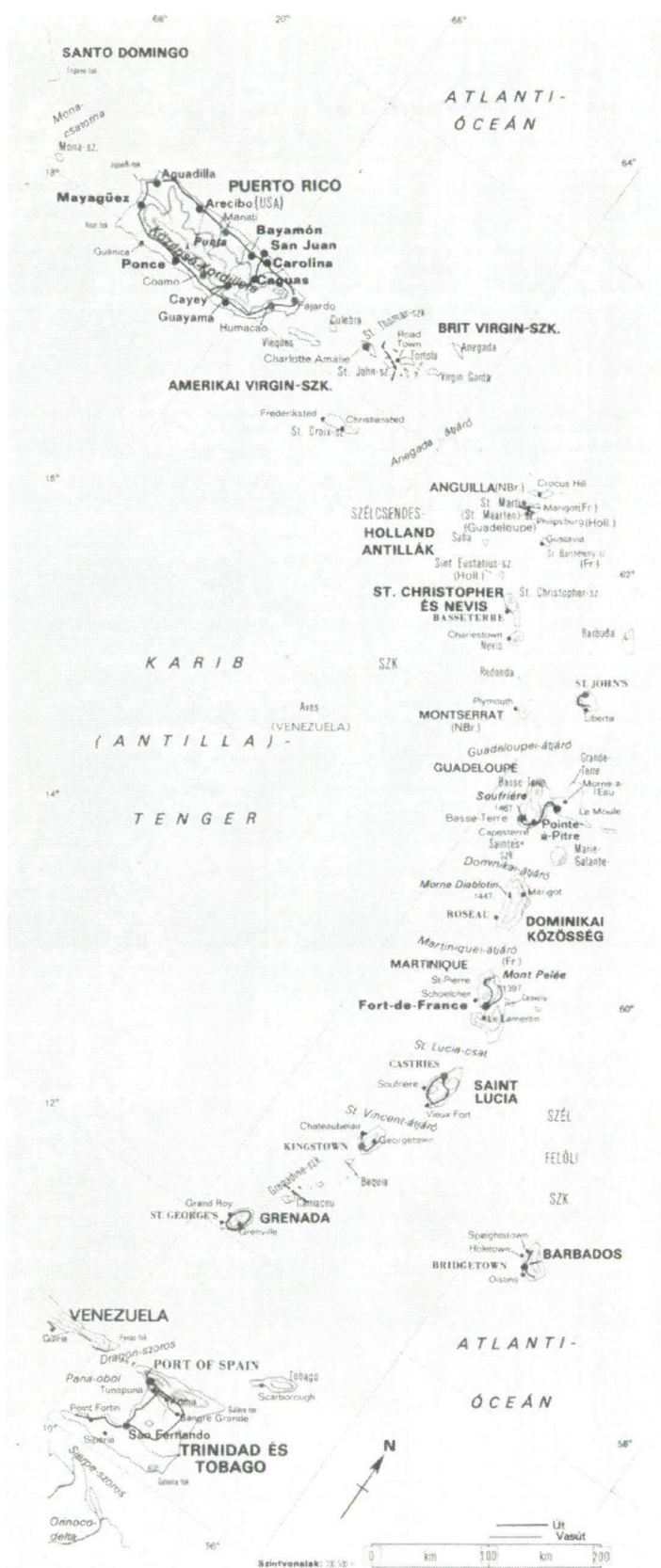

5. kép: Az antillái francia, angol és spanyol gyarmatok (Delacroix, S. Histoire universelle des missions catholiques, 2. Les temps modernes, Paris, Librairie Grond, 1957.)

6. kép: Az Antillák egyházi beosztása (Werner, O. S.J., Atlas des missions catholiques, Fribourg en Brisgau, Herder, 1886)

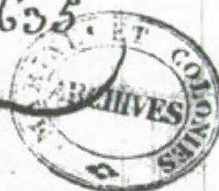
7. kép: Az Antillák ma (Földrajzi Atlasz)

12 Février 1635.

Contrat du Rétablissement
de la compagnie des Isles
de l'Amérique avec les Articles accordés
par Sa Majesté aux Seigneurs Associés

12. février 1635.

Pardevant Gabriel Guereau
et Pierre Farque no.^{us} Garde Notaire du Roy -
notre sire en son chasteau de Paris; Messieurs
ses parents Monseigneur l'Éminentissime
Armand Jean du Plessis Cardinal Duc de
Richelieu et de Fronsac, Commandeur de
l'ordre du St. Esprit pair Grand Maître

8. kép: A Compagnie des Isles d'Amérique alapítása (Arch. Nat. de Paris, C8B1)

PIÈCES ANNEXES

I

17 septembre 1635.

Nous, Pierre de Belain, escuyer, sieur d'Esnambuc, capitaine entretenu et Gouverneur pour le Roy en l'île de Saint-Christophe des Indes Occidentales ; ce jourd'hui 15 de septembre 1635, je suis arrivé dans l'île de la Martinique par la grâce de Dieu, accompagné de l'honorable homme Jean Dupont, lieutenant de la Compagnie colonelle, en la dite île de Saint-Christophe, des sieurs de Lagarenne, Lachesnès, l'Evêque, Morice et autres en nombre, en présence desquels et du capitaine Drouait, le sieur Allard et autres de son équipage, j'ay pris pleine et entière possession de la dite île de la Martinique, pour et au nom du Roy, notre sire, Monseigneur le Cardinal de Richelieu et nos seigneurs de la Compagnie, et j'ay fait planter la croix et arborer le pavillon de France, le tout pour l'augmentation de la foi catholique, apostolique et romaine, et pour fait profit de la dite île au roy et à nos dits seigneurs, suivant les commissions à nous octroyées par Sa Majesté, et ay laissé le dit Dupont pour gouverneur, et autres pour officiers qui y seront reconnus selon l'ordre que je lui ay laissé.

Fait au dit lieu de la Martinique, l'an et jour que dessus.

Signé : Belain, Louis Drouault, Dupont, Jacob, Allart, Guillaume, Le Jart et Morice.

(Code Manuscrit Martinique. Archives de la Marine).

vril 1717

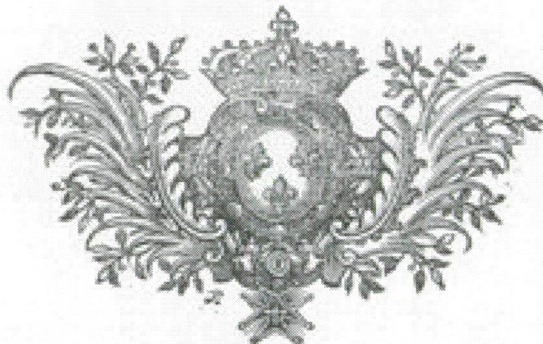
*Envoyée par M. Jolly de l'Académie
le 19. Juillet 1725.*

LETTRES PATENTES DU ROY,

PORTANT REGLEMENT
pour le Commerce des Colonies Françoises.

Du mois d'Avril mil sept cent dix-sept.

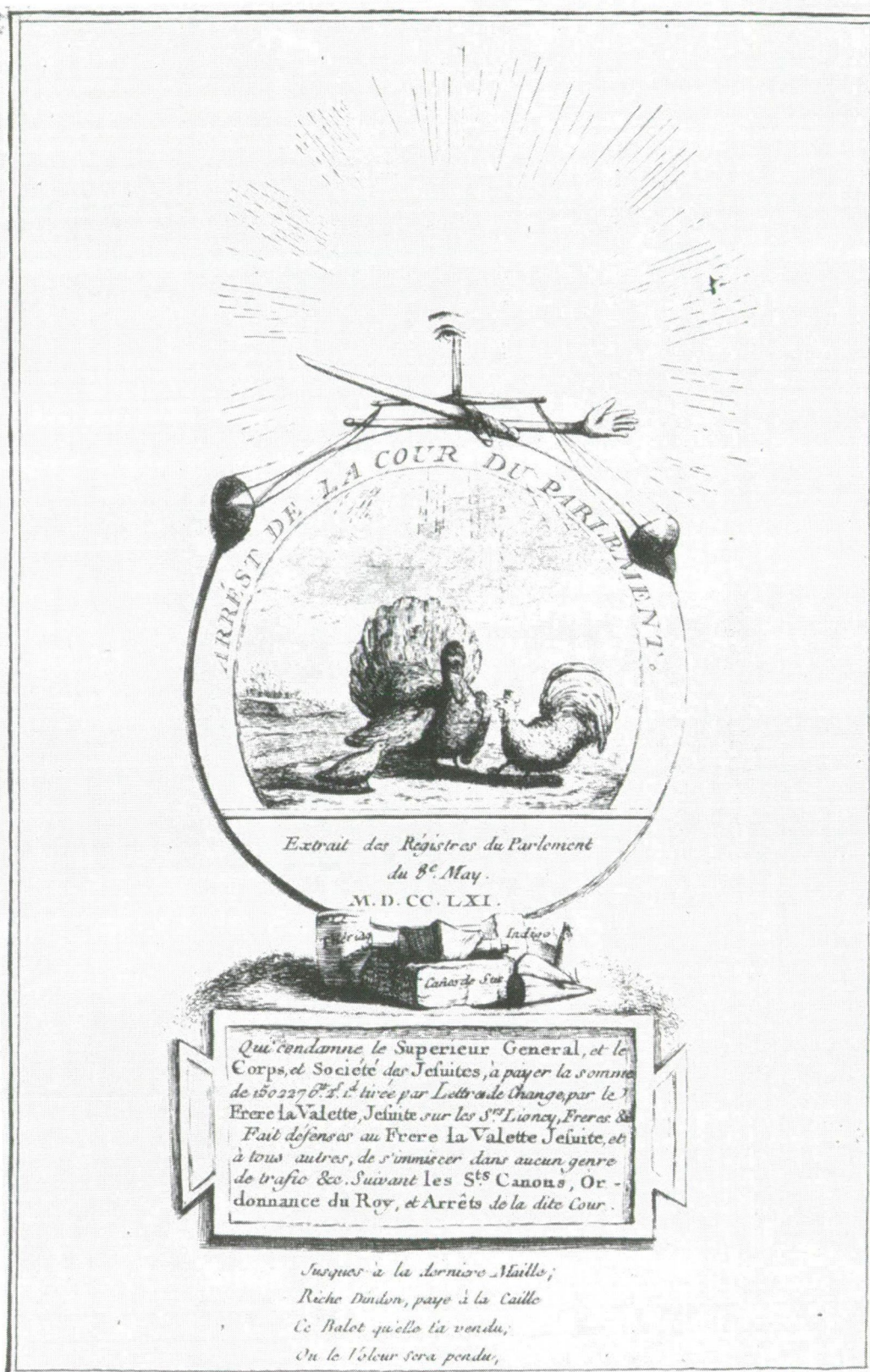
REGISTRÉES EN PARLEMENT.

A PARIS,

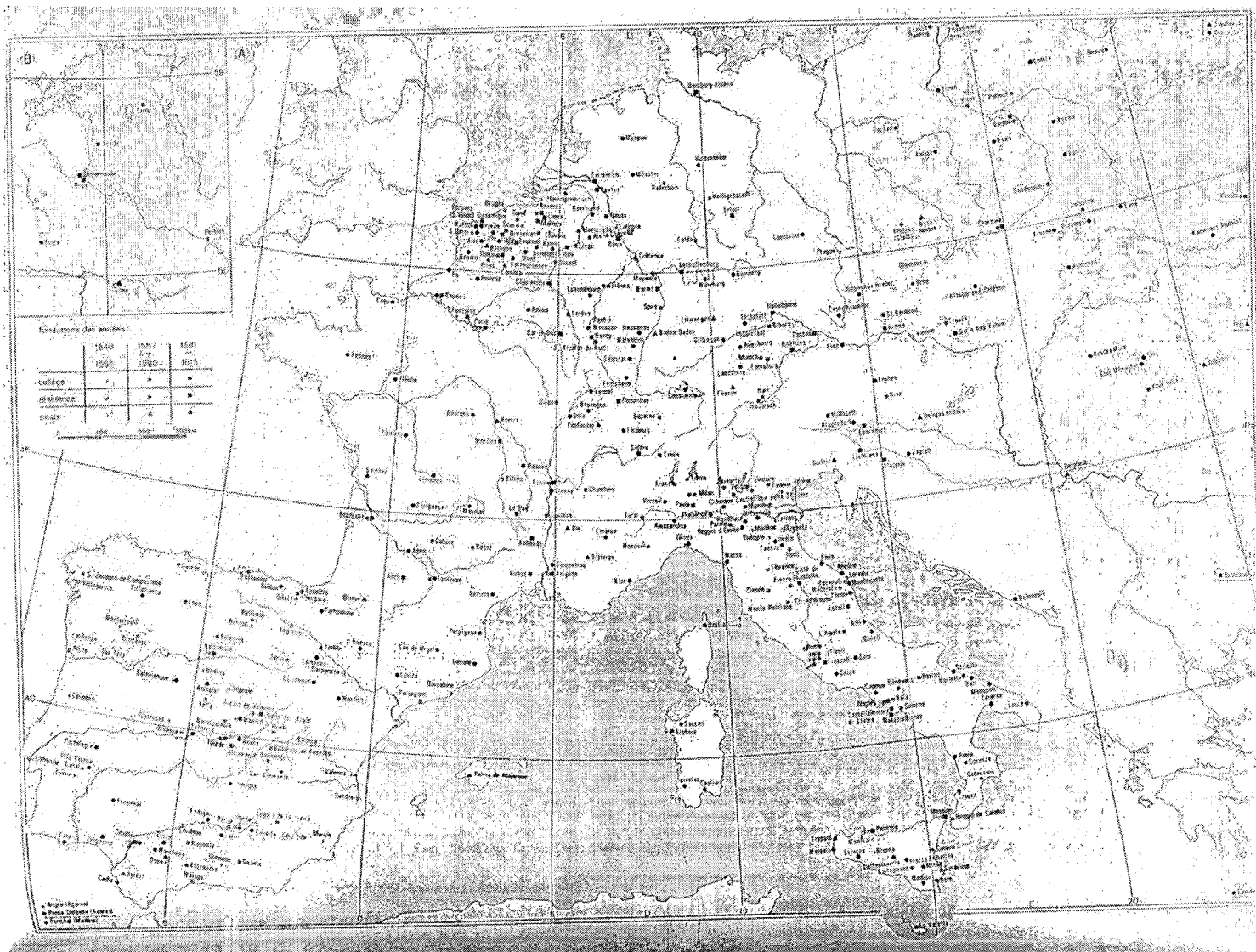
De l'Imprimerie de GEORGES JOUVENEL, Imprimeur des
Fermes du Roy, au Bureau General des Aydes,

MDCCXXI.

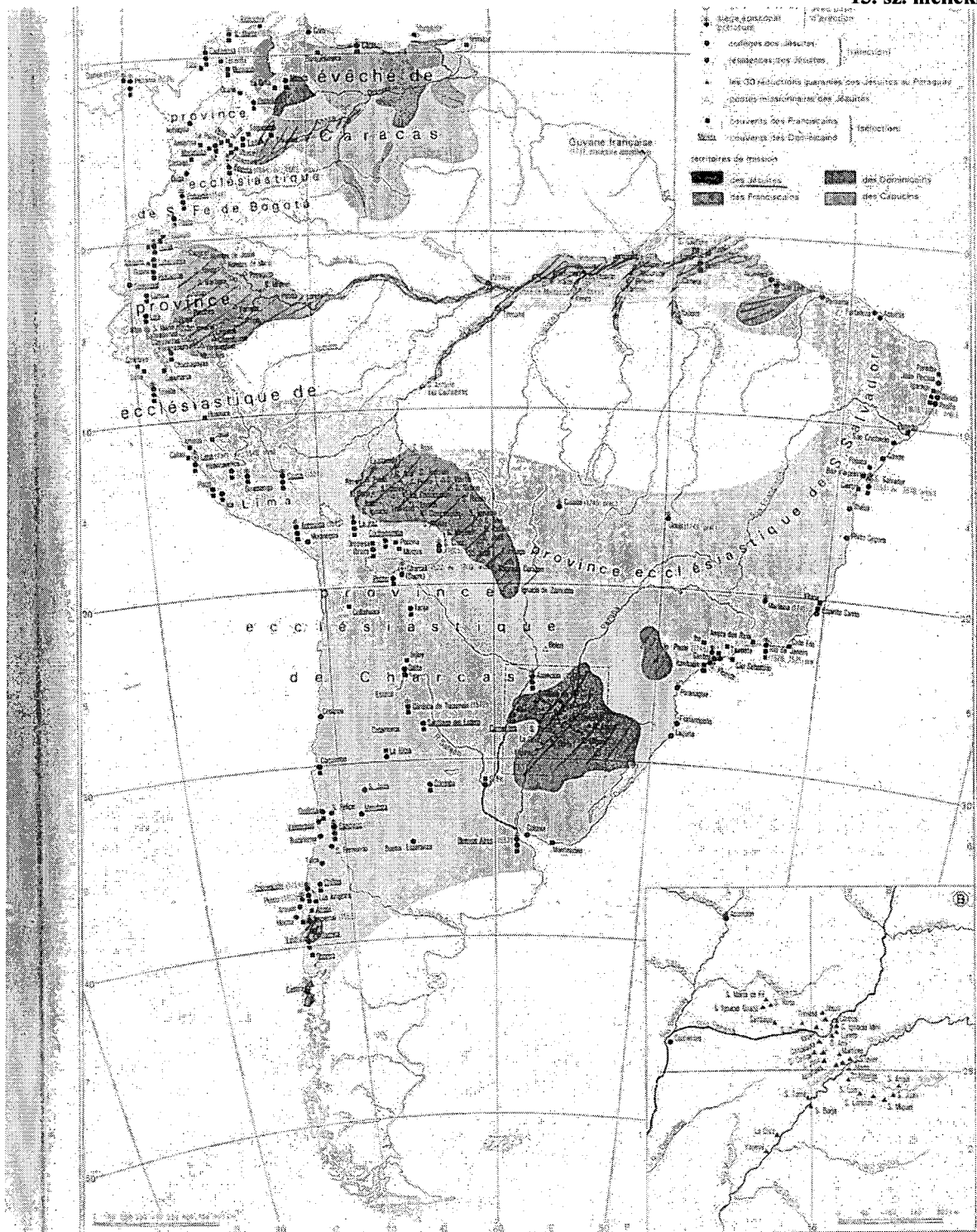

11. kép: A Párizsi Parlament 1761. május. 8-i határozata (Arch. S.J.P., Fan-26)

12. kép: Jezsuita kollégiumok Európában 1615-ig (Jedin, H., Atlas d'Histoire de l'Eglise, Brepols, 1990.)

13. kép: Az egyházi szervezet és a missziók Dél-Amerikában 1750-ig (Jedin, H., Atlas d'Histoire de l'Eglise, Brepols, 1990.)

BIBLIOGRÁFIA

FORRASOK

Archives Nationales de Paris (Arch. Nat.)

C8B1

M. 1023/IV

M 1024/VII (1717)

M 1024/VII (1727)

Archives des jésuites de Paris (Arch. SJ.P)

Fan-13

Fan-15

Fan-22/Gbro 189-1

Fan-26

Gbro 185-2

Fan-55

Achivum Romanum Societatis Iesu (ARSI)

Gall 115

Gall 121

NYOMTATOTT FORRÁSOK

DOUARCHE, Aristid., Etude historique sur la banqueroute du P. Lavalette et la destruction des jésuites au XVIIIe siècle, Bourges, Imprimerie Commerciale, 1880.

JOLIVET, Jean Louis, Secret du gouvernement jésuitique, s.l., 1761.

LOYOLAI SZENT IGNAC, Jézus Társaságának Rendalkotmánya, Budapest, 1997

MONTIGNY, Antoine de S. J., Mémoire pour les Jésuites de France condamnés soliairement par une sentence des juges et consuls de Paris du 30 janvier 1760, à payer la somme de 30.000 l dues en vertu d'une lettre de change tirée par le P. Lavalette, supérieur des Missions aux Isles du Vent (mémoire inédit)

N*, G*de, Les jésuites marchands, usuriers et usurpateurs, Paris, chez les marchands de Nouveauté, 1824.

NOVI DE CAVEIRAC, Jean, Nouvel appel à la raison des écrits et libelles publiés par la passion contre les Jésuites de France, Bruxelles, 1762.

PFISTER, L. S.J., Cartes des Provinces et Missions de la Compagnie de Jésus, 1866

KÉZIKÖNYVEK

ASSELAIN, Jean-Charles, Histoire économique de la France du XVIIIe siècle à nos jours, 1. De l'Ancien Régime à la Première Guerre Mondiale, Paris, Seuil, 1984.

BANGERT, William V. S.J., A jezsuiták története, Budapest, 2002.

BAUDRILLART, Alfred, Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique, Paris, Librairie Letouzey et Ané, 1924. III. kötet.

BELY, Lucien, Dictionnaire de l'Ancien Régime. Royaume de France XVI-XVIII siècle, Paris, P.U.F., 1996.

- BOIS, Jean-Pierre, De la paix des rois a l'ordre des empereurs (1714-1815), (coll. Nouvelles Histoire des Relations internationales – 3) Paris, Edition du Seuil, 2003.
- BORDEAUX, Michele, Aspecte économiques de la vie de l'Eglise aux XIVe et XVe siècles, (coll :Bibliothèque d'Histoire du Droit et Droit Romain),Paris, R.Pichon et R. Durand-Auzias, 1969.
- BRAUDEL, Fernand, A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában, Budapest, Akadémia Kiadó – Osiris Kiadó, 1996.
- BROU, A., Les Missions étrangères aux origines de la Compagnie de Jésus in: Revue d'Histoire des Missions (1928) 5.kötet.
- BRUCKER, Joseph S.J., La Compagnie de Jésus, Esquisse de son Institut et de son Histoire (1521-1773), Paris, 1919.
- CARREZ, L. S.J., Atlas Geographicus Societatis Jesu, Paris, Georgium Colombier, 1990
- CRETINEAU-JOLY, J. S.J., Histoire religieuse, politique et littéraire de la Compagnie de Jésus, Paris, J. Legoffre et Cie Libraires, 1859
- DAVID, Bernard sac, Dictionnaire biographique de la Martinique (1635-1848). Le clergé. Fort de France, Société d'Histoire de la Martinique, 1984.
- DELACROIX, S. Histoire universelle des missions catholiques, 2. Les temps modernes, Paris, Librairie Grund,1957.
- EGRET, Jean, Les procès des jésuites devant les parlements de France in : Revue Historique 74 (1950).
- EÖRDÖGH, István, Az Egyház a gyarmati Latin-Amerikában, Gradus ad Parnassum Könyvkiadó, Szeged, 1998.
- ERDŐ, Péter, Az egyházjog forrásai, történeti bevezetés, Szent István Társulat, Budapest, 1998.
- ERDŐ, Péter, Egyházjogi alapismeretek, Szent István Társulat, Budapest, 2001.
- FLICHE, A. – MARTIN, Histoire de l'Eglise depuis les origines jusqu'à nos jours, 19. Les luttes politiques et doctrinales aux XVIIe et XVIIIe siècles, Bloud et Gay, 1956.
- HAMY, Alfred S.J., Richesse des jésuites en France, (kiadatlan).
- HANOTAUX, Gabriel – MARTINEAU, Alfred, Histoire des colonies françaises et de l'expansion de la France dans le Monde, 1. L'Amérique, Paris, Librairie Plon,
- JEDIN, Huber, Handbuch der Kirchengeschichte IV. kötet, Reformation Katholische Reform und Gegenreformation, Herder, Freiburg-Basel-Wien, 1967.
- JEDIN, Huber – JOCHEN, Martin Atlas d'Histoire de l'Eglise, Brepols, 1990.
- J. NAGY,László, Az ültetvényes gazdálkodás eredményeiről és problémáiról Haiti francia gyarmaton a XVIII században in: Agrártörténeti Szemle 1974 (1-2).
- LACOUTURE, Jean, Les jésuites, une multibiographie 1. Les conquérants, Paris, Seuil, 1991.
- LANCZKOWSKI, Johanna, Szerzetesség kislexikona, Athenaeum, Budapest, 2000.
- LAVIGNE SAINTE SUZANNE, Maurice de, La Martinique au premier siècle de la colonisation (1635-1742), Nantes, Imprimerie Cahntreau et C.ie, 1935.
- LEVILLAIN, Philippe, Dictionnaire historique de la Papauté, Fayard, Paris, 1994.
- LUCRECE, J., Histoire de la Martinique, Paris, P.U.F., 1930.
- MEYER, Jean – TARRADE, Jean, Histoire de la France coloniale. Des origines a 1914, Paris, Armand Colin, 1991.
- MICHAUD, Louis-Gabriel, Biographie Universelle ancienne et moderne
- MORTIER, RAOUL, (szerk.), Dictionnaire Encyclopédique Quillet, Paris, Librairie A. Quillet, 1962.
- MÖRNER, Magnus, The political and economic activities of the Jesuits in the La Plata region, Stockholm, Library and Institute of Ibero-American Studies, 1953.
- PIAGET, E., Essai sur l'organisation de la Compagnie de Jésus, 1893.
- RAVIGNAN, Xavier de S.J., De l'existence et de l'Institut des jésuites, 1862.

- RENNARD, Joseph, Etat religieux des colonies francaises aux Antilles in : Revue d'Histoire des Missions (1931) 8, 9.
- RENNARD, Joseph, Histoire religieuse des Antilles francaises des origines a 1914 d'apres des documents inédits, Paris, Librairie Larose, 1954.
- RENNARD, Joseph, Le commerce aux antilles, Fort de France, Imprimerie du Service de l'Information, 1946.
- ROCHEMONTEIX, Camille de S.J., Le père Antoine La Valette à la Martinique, 1907.
- SZÁNTÓ, Konrád, A Katolikus Egyház története, Ecclesia, Budapest, 1988, I.-II. kötet.
- THOMPSON, Dorothy G., The LaValette affaire and the Jesuit Superiors in : French History 1996 (10).
- WERNER, O. S.J., Atlas des missions catholiques, Fribourg en Brisgau, Herder, 1886
- WITTMAN, Tibor, A monokultúrák történetéhez a Karib térségben és Venezuelában (XVI-XVIII.sz.) in: Acta Historica Szegediensis, 1966 (XXII.)
- YACONO, Xavier, Histoire de la colonisation francaise, Paris, P.U.F., 1979.

AJÁNLOTT SZAKIRODALOM

- ANDERLE ÁDÁM, Az Újvilág mint utópia a spanyol közgondolkodásban in: Kukovecz György (szerk.), A modern politikai gondolkodás kezdetei: eszmék és folyamatok, JATE, Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék, 1999.
- ANDERLE ÁDÁM, Egy spanyol plebejus utópia in : Világtörténet, 1989/4.
- BACKER, Augustin S.J., Bibliothèque des écrivains de la Compagnie de Jésus
- BALBANY, André Christophe, Appel à la raison des écrits et libelles publiés par la passion contre les Jésuites de France, Bruxelles, 1762.
- BATLLORI, Miquel S.J., Cultura e finanze, Studi sulla storia dei Gesuiti da S. Igancio al Vaticano II., Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1983.
- BERENGER, Jean, La France d'Ancien Régime, Toulouse, Ed. Privat, 1984.
- BERNARD-MAITRE, Henri S.J., Catholicisme-Hier-Aujourd'hui-Demain
- BERNARD-MAITRE, Henri S.J., *Les corrections de „la Prima Societatis Jesu Instituti Summa”* in: Revue d'ascétique et de mystique (1963)
- BOUVIER, Jean – GERMAIN-MARTIN, Henry, Finances et financiers de l'Ancien Régime, Paris, P.U.F., 1964.
- CAMPBELL, Thomas S.J., The Jesuits 1534-1921, London, 1921.
- DAUPHIN-MEUNIER, A., L'Eglise et les structures économiques du Monde, Paris, Librairie Fayard, 1957.
- DAVID, Bernard, L'installation progressive d'une mission à la Martinique au 17e siècle, kiadatlan
- DELATTRE, Pierre S.J., Les établissements des jésuites en France depuis quatre siècles, Belgique, 1955.
- DOMINGO, J. Andres, Szerzetesjog, magyarázat az Egyházi Törvénykönyv (1917) 573-746. kánonjához, Budapest, Szent István Társulat, 1999.
- DUMEIGE, Gervais S.J., L'idée de mission et la Compagnie de Jésus in: André Rétif S.J., Les hérétiques de Saint François Xavier (coll. Cahiers missionnaires 2.), Paris, Librairie Fayard, 1956.
- FEINE, Erich Hans, Kirchliche Rechtsgeschichte, Die Katholische Kirche, Weimar, Hermann Böhlaus Nachfolger, 1954.
- FERRO; Marc, Histoire des colonisations, des conquêtes aux indépendances XIIIe-XXe siècle, Paris, Seuil, 1994.
- FERRO, Marc (szerk.), Le livre noir de la colonialisme, XVe-XXe: de l'extermination à la repentance, Paris, Robert Laffont, 2003.
- FOUQUERAY, Henri S.J., Histoire de la Compagnie de Jésus en France, des origines à la suppression (1528-1762), Paris, 1910.
- JEDIN, Huber, Handbuch der Kirchengeschichte IV. kötet, Reformation Katholische Reform und Gegenreformation, Herder, Freiburg-Basel-Wien, 1967.
- KOCH, Ludwig S.J., Jesuiten-Lexikon
- LA NEUVILLE, J. de, Anne, Observations sur l'Institut de la Société des Jésuites, Avignon, 1761.
- LEMOINE, Robert, Le monde des religieux, in: Le Bras, Gabriel – Gaudemet, Jean (szerk.), Histoire du Droit et des Institutions de l'Eglise en Occident. L'époque moderne (1563-1789), XV/2, Paris, Cujas, 1995
- LE PELLETIER DE SAINT-FARGEAU – M. LE GOUVE, Plaidoyer pour le Syndic des Créanciers des Sieurs Lioncy Frères et Gouffre, négociants à Marseille, contre le Général et la Société des jésuites, Paris, De l'imprimerie de D'Houry, 1761.
- MEIER, Johannes, Sendung-Eroberung-Begegnung, Franz Xaver, die Gesellschaft Jesu und die katholische Weltkirche im Zeitalter des Barock, Wiesbaden, Harrossowitz Verlag, 2005.

- MÜLLER, Herrmann, Les origines de la Compagnie de Jésus, 1898.
- RÁCZ, Lajos, Az európai gazdaság-világtól a világgazdaságig, Szeged, JGYF Kiadó, 2000.
- ROUSTANG, Francois S.J., Constitution de la Compagnie de Jésus, 1967.
- SAINT-PRIEST, Alexis de, Histoire de la chute des jésuites au XVIIIe siècle (1750-1782), Paris, Librairie D'Amyot, 1844.
- SZASZ GEZA, Francia gyarmatosítási elképzelések a 18. század végén, Choiseul és Talleyrand in: Kukovecz György (szerk.), A modern politikai gondolkodás kezdetei: eszmék és folyamatok, JATE, Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék, 1999.
- SIEVIERNICH, Michael S.J. – SWIETEK, Gunter S.J., Ignatianisch, Eigenart une Methode der Gesellschaft Jesu, Freiburg, Herder, 1990.
- SOMMERVOGEL, Carlos S.J., Bibliothèque de la Compagnie de Jésus
- S.N., Dix principaux chefs d'accusation contre les Jésuites, S.l., 1760.
- S.N., Lettre à l'auteur de l'article Jésuite dans le Dictionnaire encyclopédique, s.l., 1766.
- S.N., Nouvelles observations sur les jugemens rendus contre les jésuites, Bourdeaux, 1763.
- S.N., Plaidoyer pour les jésuites de France contre le Syndic des créanciers des Sieurs Lioncy Frères et Gouffre, Paris, 1761.
- THEVENOT – D'ESSAULE, Mémoire à consulter et consultation pour les jésuites de France, Paris, De l'Imprimerie de L. Cellot, 1761.
- WITTMAN, Tibor, A kubai gazdaság válaszüton (1700-1762) in: Századok, 1965 (4-5.).

MOTTÓK

A dolgozat két fő fejezete előtt található idézetek BAYLE, *Lettres 322 à M. Pecher* és Mr.l'Abbé TRUBLET, *Essais de divers sujets de litterature et de morale* című műveiből származnak, melyeket egy Friedrich von Reiffenberg, s.j. álnév alatt író szerző közöl *Kritische Jesuiten-Geschichte worin alles aus echten Quellen kurz hergeleitet* című 1765-ben, Frankfurt am Main-ban, a Varrentropp kiadónál megjelentetett munkájában.